

İEFD

İslam Ekonomisi ve Finansı Dergisi
Journal of Islamic Economics and Finance

İSLAM EKONOMİSİ VE FİNANSI DERGİSİ

Journal of Islamic Economics and Finance

İSLAM EKONOMİSİ VE FİNANSI DERGİSİ

Journal of Islamic Economics and Finance

ISSN 2149-3820 / e-ISSN 2651-5342

Sahibi / Proprietor

İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Uluslararası İslam Ekonomi ve Finansı Araştırma ve Uygulama Merkezi / *Istanbul Sabahattin Zaim University International Research Center for Islamic Economics and Finance*

Kurum Bilimsel Yayın Koordinatörü / Institution Scientific Publications Coordinator

İbrahim Güney, İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi

Dergi Akademik Birim Yöneticisi / Journal Academic Unit Manager

Servet BAYINDIR, Director, International Research and Application Center for Islamic Economics and Finance (ISEFAM), İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi

Baş Editör / Editor-in-Chief

Metin TOPRAK - İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi

Editör Yardımcıları / Deputy Editors

Edo OMERCEVIC- International University of Sarajevo, Bosnia Herzegovina
Murat IŞIKER – American International University, Kuwait
Ozan MARAŞLI – Marmara Üniversitesi, Türkiye
Safa YILDIRAN, İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, Türkiye
Hüseyin İÇEN, İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, Türkiye

Alan Editörleri / Field Editors

Zeyneb Hafsa ORHAN, İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, Türkiye
Abdelkader CHACHI, İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, Türkiye
Necmeddin GÜNEY, Necmettin Erbakan Üniversitesi, Türkiye
Mücahit ÖZDEMİR, Bursa Uludağ Üniversitesi, Türkiye
Ahmet Şuayb GÜNDOĞDU, İslam Kalkınma Bankası, Suudi Arabistan

Bölge editörleri / Regional Editors

Mehmet ASUTAY, Durham Üniversitesi, Birleşik Krallık
Ahmet Faruk AYSAN, Hamad bin Khalifah Üniversitesi, Katar
Mansor IBRAHİM, INCEIF, Malezya
Šejma Šikalo AYDIN, Uluslararası Saraybosna Üniversitesi, Bosna Hersek
Sami AL DAGHİSTANİ, Lund Üniversitesi, İsveç
Hylmun IZHAR, İslam Kalkınma Bankası, Suudi Arabistan

Yayın Kurulu / Editorial Board

Ahmet Cevat ACAR, Rektör, İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, Türkiye
Metin TOPRAK, Baş Editör, İstanbul S. Zaim Üniversitesi, Türkiye
Edo OMERCEVIC, Yardımcı Editör, Uluslararası Saraybosna Üniversitesi, Bosna Hersek
Ahmet Faruk AYSAN, Hamad bin Khalifah Üniversitesi, Katar
Mehmet BULUT, İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, Türkiye
İbrahim Güran YUMUŞAK, İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, Türkiye
Servet BAYINDIR, İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, Türkiye
Ali KUTAN, Southern Illinois Üniversitesi (Edwardsville), ABD
Hakan SARIBAŞ, Zonguldak Karaelmas Üniversitesi, Türkiye
Mansor İBRAHİM, INCEIF, Malezya
Mehmet ASUTAY, Durham Üniversitesi, Birleşik Krallık
Mohamad Akram LALDIN, International Shari'ah Research Academy ISRA, Malezya
Necmettin KIZILKAYA, İstanbul Üniversitesi, Türkiye
Ozan MARAŞLI, Marmara Üniversitesi, Türkiye

Dil Editörleri / Language Reviewers

Esra BALCI, Türkçe Dil Editörü, İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi
İbrahim KEÇECİ, Türkçe Dil Editörü, İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi
Safa YILDIRAN, Türkçe Dil Editörü, İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi
Fatma YILMAZ, İngilizce Dil Editörü, İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi
Rıfı Buğra BAĞCI, İngilizce Dil Editörü, İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi
Muhammed Enes AKDEMİR, Arapça Dil Editörü, İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi
Merve BENGÜ DEMİRKIRAN, Türkçe Dil Editörü, İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi
Zehra KİLLİK, İngilizce Dil Editörü, İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi

İstatistik Editörü / Statistics Editor

Rümeysa BİLGİN, İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi
Ruslan NAGAYEV, Hamad Bin Khalifa University, Qatar

Mizanpaj Editörü / Layout Reviewer

Hüseyin İÇEN, İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi

Danışma Kurulu / Advisory Board

Abdullah DURMUŞ, İstanbul Üniversitesi, Türkiye	Mehmet ASUTAY, Durham Üniversitesi, İngiltere
Abdulazeem ABOZaid, Hamad bin Khalifa Üniversitesi, Katar	Mohamad Akram LALDIN, International Shari'ah Research Academy ISRA, Malezya
Abdullah Qurban TURKISTANI, King Abdul Aziz Üniversitesi Islamic Economic Institute, Suudi Arabistan	Mohammad K. HASSAN, New Orleans Üniversitesi, ABD
Abdulmuttalip ARPA, İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, Türkiye	Mohd Daud BAKAR, IIUM, Malezya
Adem ESEN, İstanbul Üniversitesi, Türkiye	Monzer KAHF, İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, Türkiye
Ahmad Khaled BABAKER, Islamic Fiqh Academy, OIC, Suudi Arabistan	Munawwar IQBAL, King Abdulaziz Üniversitesi, Suudi Arabistan
Ahmad M. HASNAH, Hamad bin Khalifah Üniversitesi, Katar	Murat ÇİZAKÇA, Karatay Üniversitesi, Türkiye
Ahmet Faruk AYSAN, Hamad bin Khalifah Üniversitesi, Katar	Mustafa ÇALIŞIR, Sakarya Üniversitesi ISEFAM, Türkiye
Ahmet TABAKOĞLU, İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, Türkiye	Mustafa SİNANOĞLU, 29 Mayıs Üniversitesi, Türkiye
Ali KUTAN, Southern Illinois Üniversitesi (Edwardsville), ABD	Mürteza BEDİR, İstanbul Üniversitesi, Türkiye
Azmi OMAR, INCEIF, Malezya	Nebil DABUR, SESRIC, OIC, Türkiye
Azura OTHMAN, CIIF, Chartered Institute of Islamic Finance, Malezya	Nor Shamsiah MOHD YUNUS, IFSB, Malaysia,
Bayram SADE, KTO Karatay Üniversitesi, Türkiye	Omar HAFIZ, IAIE, International Association for Islamic Economics, İngiltere
Cengiz KALLEK, Marmara Üniversitesi, Türkiye	Recai AYDIN, Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi, Türkiye
Engku Rabiah Adawiah Bt. ENSKU ALİ, IIUM, Malezya	S. Nazim ALI, Katar Üniversitesi, Katar
Erol ÖZVAR, Marmara Üniversitesi, Türkiye	Sabri TEKİR, OSTİM Teknik Üniversitesi, Türkiye
Ertuğrul BOYNUKALIN, Marmara Üniversitesi - ISIFAM, Türkiye	Saim KAYADİBİ, Karabük Üniversitesi, Türkiye
Ferhan NIZAMI, Oxford Centre for Islamic Studies, İngiltere	Salina Bt. KASSIM, Institute of Islamic Banking and Finance, IIUM, Malezya
Guillaume DUGIN, Paris Üniversitesi, Fransa	Sami al SUWAILEM, Islamic Development Bank IRTI, Suudi Arabistan
Habib AHMED, Durham Üniversitesi, İngiltere	Seif Ibrahim TAG EL, Din Imam Saud Üniversitesi, Suudi Arabistan
Hakan SARIBAŞ, Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi, Türkiye	Taha EĞRİ, İKAM & Kırklareli Üniversitesi, Türkiye
Harun ŞENCAL, 29 Mayıs Vakıf Üniversitesi, Türkiye	Talat ULUSSEVER, Boğaziçi Üniversitesi, Türkiye
Himmet TAŞKÖMÜR, Harvard Üniversitesi, ABD	Temel HAZIROĞLU, Türkiye Katılım Bankaları Birliği, Türkiye
Humayun DAR, Cambridge Üniversitesi, İngiltere	William O'REILLY, Cambridge Üniversitesi, İngiltere
HymunZHAR, Islamic Development Bank, Suudi Arabistan	Yusuf BALCI, İstanbul Ticaret Üniversitesi, Türkiye
James BALDWIN, New York Üniversitesi, ABD	Yusuf O. KAVUNCU, Federal Deposit Insurance Corporation, ABD
Jonathan A. BROWN, Georgetown Üniversitesi, ABD	Zahid PARVEZ, Mihe Markfield Institute of Higher Education, İngiltere
Joseph Mabid Ali AL-JARHI, Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi, Türkiye	Zamir IQBAL, World Bank, ABD
	Ziyaad MOHAMED, INCIEF, Malezya

Grafik Uygulama / Graphic Design
Gökhan KOÇ - İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi

İletişim / Contact

İslam Ekonomisi ve Finansı Dergisi Editörlüğü / JIEF Editorial Office
İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Halkalı Cad. 34303,
İSEFAM EK 108 Halkalı - Küçükçekmece / İSTANBUL
Tel : +90 0212 692 88 42, Fax :+90 (212) 693 82 29

Web: <http://dergipark.gov.tr/jief>,

<https://www.izu.edu.tr/en/research/izu-yayinlari/journals/journal-of-islamic-economics-and-finance>

E-Mail: jief@izu.edu.tr

Yıllık Abonelik Bedeli / Annual Subscription Fee

Yurt İçi Kurumsal / Domestic Institutions: 250 TL, Yurt Dışı
Kurumsal / International Institutions: 25 USD, Bireysel
Abonelik / For Individuals: 100 TL,
Öğrenci / Students: 50 TL,
Tek Sayı Fiyatı / Single Issue Price: 100 TL

Abonelik İrtibat Bilgileri / Contact for Subscription:

Ar. Gör. Hüseyin İÇEN

E-mail: huseyin.icen@izu.edu.tr ; Office Tel: +90 212 692 87 07

Hesap Bilgileri / Account Info. : İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi;

Kuveyt Türk Katılım Bankası A.Ş. /Sefaköy Şubesi; IBAN: TR08 0020 5000 0083 3555 8000 04

Swift Code: KTEFTRIS

Dergide yayımlanan yazılardaki görüşlerin sorumluluğu yazarlarına aittir.
All legal responsibility for the articles published in the journal belongs to the authors.
Bu derginin çevrimiçi versiyonu ücretsiz ve açık erişimlidir.
The online version of this journal is freely available and open access.

Elma Basım - Elma Printing

Halkalı Cad. No:162/7 Sefaköy, Küçükçekmece İSTANBUL, TURKEY

Tel : (0212) 697 30 30 Fax: (0212) 697 70 70

E-mail: elma@elmabasim.com

JIEF

Journal of Islamic Economics and Finance
İslam Ekonomisi ve Finansı Dergisi

ISSN 2149-3820 / e-ISSN 2651-5342

Indexed by

TRDİZİN

DergiPark AKADEMİK SÖBIAD

İSAM
TÜRKİYE DİYANET VAKFI
İSLAM ARAŞTIRMALARI MERKEZİ
مركز البحوث الإسلامية
CENTRE FOR ISLAMIC STUDIES

EBSCO

ULRICHSWEB™
GLOBAL SERIALS DIRECTORY

ProQuest.

İslam Ekonomisi ve Finansı Dergisi

Journal of Islamic Economics and Finance

Cilt/Volume 11 Sayı/Number 1 Bahar/Spring 2025

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

İlhan ALEMDAR, Zehra Vildan SERİN **KÜRESEL FİNANS SİSTEMİNDE FAALİYET GÖSTEREN SEÇİLMİŞ İSLAMİ VE KONVANSİYONEL BANKALARIN FİNANSAL ETKİNLİK ANALİZİ: 2017-2021/ FINANCIAL EFFICIENCY ANALYSIS OF SELECTED ISLAMIC AND CONVENTIONAL BANKS OPERATING IN THE GLOBAL FINANCIAL SYSTEM: 2017-2021**

Araştırma Makalesi / Research Article 1-33

Ahmet HERŞ **İSLAMİ MİKROFİNANS: ZORLUKLAR VE ENGELLER / ISLAMIC MICROFINANCE: CHALLENGES AND OBSTACLES**

Araştırma Makalesi / Research Article 34-65

Klemens KATTERBAUER, Hassan SYED, Rahmi Deniz ÖZBAY, Sema YILMAZ **ÇİN'DE TÜKETİMİ TEŞVİK İÇİN İSLAMİ FİNANS - BİR ANALİZ / ISLAMIC FINANCE FOR STIMULATING CONSUMPTION IN CHINA – AN ANALYSIS**

Araştırma Makalesi / Research Article 66-108

Serkan NURAL, Mehmet BULUT **BİR YATIRIM ARACI OLARAK ALTININ VERİMLİLİĞİNE YÖNELİK DEĞERLENDİRME / EVALUATION OF THE EFFICIENCY OF GOLD AS AN INVESTMENT INSTRUMENT**

Araştırma Makalesi / Research Article 109-145

Haşim BAĞCI, Muhammed Hadin ÖNER **TÜRKİYE'DE YABANCI VE KAMU SERMAYELİ KATILIM BANKALARININ FİNANSAL PERFORMANSININ LOPCOW TEMELLİ OCRA YÖNTEMİYLE ANALİZİ / ANALYSIS OF FINANCIAL PERFORMANCE OF FOREIGN AND PUBLIC CAPITAL PARTICIPATION BANKS IN TÜRKİYE WITH LOPCOW BASED OCRA METHOD**

Araştırma Makalesi / Research Article 146-187

Ali Can YENİCE **ŞER'İ YÖNETİŞİMİ HARİTALANDIRMAK: KÜRESEL EĞİLİMLER VE ÖNE ÇIKAN KATKILAR ÜZERİNE BİR ANALİZ / MAPPING THE LANDSCAPE OF SHARIAH GOVERNANCE: AN ANALYSIS OF GLOBAL TRENDS AND KEY CONTRIBUTORS**

Araştırma Makalesi / Research Article 188-221

Mehmet Yuşa ÖZMEN **KATILIM BANKACILIĞINDA HİZMET FİNANSMANI AMACIYLA BAŞVURULAN BİR YÖNTEM OLARAK İCÂRE SÖZLEŞMESİ VE İSLAM HUKUKU AÇISINDAN ANALİZİ / THE LEASE CONTRACT AS A METHOD APPLIED FOR SERVICE FINANCING IN PARTICIPATION BANKING AND ITS ANALYSIS FROM THE PERSPECTIVE OF ISLAMIC LAW**

Araştırma Makalesi / Research Article 222-264

Mohamed Gamal Elsaid HELAL **İSLAM PERSPEKTİFİNDEN EKONOMİK KRİZ YÖNETİMİ VE MEDYANIN ETKİSİ / MANAGEMENT OF ECONOMIC CRISIS FROM AN ISLAMIC PERSPECTIVE AND THE IMPACT OF MEDIA**

Araştırma Makalesi / Research Article 265-303

KÜRESEL FİNANS SİSTEMİNDE FAALİYET GÖSTEREN SEÇİLMİŞ İSLAMİ VE KONVANSİYONEL BANKALARIN FİNANSAL ETKİNLİK ANALİZİ: 2017-2021^aİlhan Alemdar^b*Hasan Kalyoncu Üniversitesi, Gaziantep, Türkiye*Zehra Vildan Serin^c*Marmara Üniversitesi, İstanbul, Türkiye***MAKALE BİLGİSİ****Makale Geçmişi:**

Başvuru: 16 Mart 2024

Kabul: 17 Temmuz 2024

Makale Türü:

Araştırma Makalesi

JEL Sınıflandırma:

G21,

G28,

D24,

C61

Anahtar Kelimeler:

İslami Bankacılık,

Konvansiyonel Bankacılık,

Etkinlik,

Veri Zarflama Analizi

ÖZ

Bu çalışmanın amacı, uluslararası finansal sistemde faaliyet gösteren İslami ve konvansiyonel bankaların finansal etkinlik düzeylerini analiz etmek, rekabet seviyelerini belirlemek ve bulgulara dayalı olarak banka yöneticilerine ve politika yapıcılarına öneriler sunmaktır. Çalışmada, "The Banker" dergisinin "Dünya'nın En İyi 1000 Bankası" raporuna dayanarak seçilen 2017-2021 dönemine ait 9 İslami ve 9 geleneksel bankanın finansal verimliliği, Veri Zarflama Analizi (VZA) yöntemi kullanılarak değerlendirilmiştir. Ayrıca, girdi-odaklı BCC-I modeli ile teknik verimlilik ölçülmüştür. Bu beş yıllık dönem örneğinde, İslami ve konvansiyonel bankaların verimliliklerinin benzer sonuçlar verdiği gözlemlenmiştir. Çalışma, finansal sektörde İslami ve konvansiyonel bankalar arasında derinlemesine bir karşılaştırma ve kapsamlı bir değerlendirme sunmaktadır. Analiz döneminde etkin olmayan dört bankadan, ikisinin İslami ve diğer ikisinin ise konvansiyonel banka olduğu belirlenmiştir. Bu bankaların etkinsizliğinin temel nedeni, kaynakları etkili bir şekilde kullanamamalarıdır. Finansal verimliliği artırmak için, etkin olmayan bankaların kaynak israfını belirlemeleri ve girdilerini üretim sınırında faaliyet gösteren örnek bankalara göre ayarlamaları son derece önemlidir. Ayrıca, küresel finans sisteminde faaliyet gösteren İslami ve konvansiyonel bankaların ölçek büyüklüklerine de dikkat etmeleri gerekmektedir.

<https://doi.org/tr/10.54863/jief.1453323>

^a "Makale, 'İslami ve Konvansiyonel Bankaların Finansal Etkinliklerinin Karşılaştırmalı Analizi: Türkiye ve Dünya Örneği' başlıklı doktora tezinden türetilmiştir."

^b **Sorumlu Yazar:** Dr. Öğretim Üyesi, Hasan Kalyoncu Üniversitesi, Meslek Yüksekokulu, Bankacılık ve Sigortacılık Programı, E-mail: ilhan.kanusagi@hku.edu.tr, ORCID: 0000-0002-0589-1389

^c Prof. Dr., Marmara Üniversitesi, Finansal Bilimler Fakültesi Bankacılık Bölümü, E-mail: vildan.serin@marmara.edu.tr, ORCID: 0000-0002-5514-7910

Kaynak göster: Alemdar, İ., & Serin, Z., V. (2024). Küresel Finans Sisteminde Faaliyet Gösteren Seçilmiş İslami ve Konvansiyonel Bankaların Finansal Etkinlik Analizi: 2017-2021, *İslam Ekonomisi ve Finansı Dergisi*, 11(1), 1-33, <https://doi.org/tr/10.54863/jief.1453323>.

FINANCIAL EFFICIENCY ANALYSIS OF SELECTED ISLAMIC AND CONVENTIONAL BANKS OPERATING IN THE GLOBAL FINANCIAL SYSTEM: 2017-2021^aİlhan Alemdar^b*Hasan Kalyoncu University, Gaziantep, Türkiye*Zehra Vildan Serin^c*Marmara University, Istanbul, Türkiye***ARTICLE INFO****Article History:**

Received: 16 March 2024

Accepted: 17 July 2024

Article Type:

Research Article

JEL Classification:

G21,

G28,

D24,

C61

Keywords:

Islamic bank,

Conventional bank,

Efficiency,

Data Envelopment

Analysis

ABSTRACT

The aim of this research is to evaluate the financial performance levels of both Islamic and conventional banking institutions operating within the global financial system, analyze their competitiveness, and offer recommendations to bank executives and policymakers based on the results. This research examines the financial performance of 9 Islamic and 9 conventional banks, selected from *The Banker* magazine's *Top 1000 Banks in the World* report for the years 2017-2021, and assesses it through the application of the Data Envelopment Analysis (DEA) technique. In addition, technical efficiency was evaluated utilizing the input-oriented BCC-I model. In the case of this five-year period, it is observed that the efficiency of Islamic and conventional banks yield similar results. This study provides an in-depth comparison and comprehensive evaluation of Islamic and conventional banks in the financial sector. The analysis revealed that two of the four banks found to be inefficient during the study period were Islamic, while the other two were conventional banks. The primary cause of the inefficiency observed in these banks is their failure to optimize resource utilization. In order to increase financial efficiency, it is crucial for inefficient banks to identify resource wastage and adjust their inputs relative to benchmark banks operating at the production frontier. Additionally, Islamic and conventional banks in the global financial system should also pay attention to their scale sizes.

<https://doi.org/tr/10.54863/jief.1453323>

^a "The article is derived from the doctoral thesis titled 'Comparative Analysis of the Financial Efficiency of Islamic and Conventional Banks: A Case Study of Turkey and the World'".

^b **Corresponding Author:** Dr. Assistant Professor, Hasan Kalyoncu University, Vocational School, Banking and Insurance Program, E-mail: ilhan.kanusagi@hku.edu.tr, ORCID: 0000-0002-0589-1389

^c Prof, Dr., Marmara University, Faculty of Financial Sciences, Department of Banking E-mail: vildan.serin@marmara.edu.tr, ORCID: 0000-0002-5514-7910

To cite this article: Alemdar, İ., & Serin, Z., V. (2024). Financial Efficiency Analysis of Selected Islamic And Conventional Banks Operating In The Global Financial System: 2017-2021 , *Journal of Islamic Economics and Finance*, 11(1), 1-33, <https://doi.org/tr/10.54863/jief.1453323>.

INTRODUCTION

The banking sector is a fundamental component of the economic framework, crucial for the operation of national economies. Banks are recognized as crucial commercial entities with special significance in ensuring sustainable and robust economic development (Fukuyama and Tan, 2020:954; Rehman and Niazi, 2010:24). They serve as financial intermediaries facilitating liquidity flows between units with surplus and deficit funds. These units contribute to economic development by facilitating the mobilization of funds for productive purposes (Balcerzak et al., 2017:52).

In recent years, heightened competition within the banking industry has placed growing pressure on bank profitability. Leading financial institutions strategically expand into new markets to bolster their asset base and improve profitability by diversifying their range of products and services. Islamic banking has emerged as one of the products resulting from the quest for new products within the financial system (Ariss, 2010:101). Islamic banks have developed as a viable substitute for conventional banks, offering profit-sharing and risk-sharing services based on Islamic principles, in contrast to traditional banks that provide interest-based services (OICU-IOSCO, 2004:17; Abdul-Rahman, 2017:421-425; Görmüş and Yabanlı, 2021:105; Özsoy, 2012:71). Additionally, Islamic banks follow an equity-based approach in deposit-taking and lending operations (Siraj and Pillai, 2012:124; Ariss, 2010:101; Dinç, 2017:68).

Islamic banks, despite catering to a distinct customer segment from traditional banks, operate under the same market conditions. This situation leads to competition between the two types of banking institutions (Dilbildirici Çalık, 2016:122-126). While Sharia-compliant and traditional financial institutions provide comparable banking solutions to their clientele, they operate based on distinct principles and ethical frameworks. Both categories of institutions employ various promotional tactics and financial products to grow their customer base and enhance

their market position. Nevertheless, the market share and competitive landscape of Islamic finance may differ depending on the country or region (Ülev et al., 2018; Novickýtė and Drożdż, 2018).

Enhanced financial efficiency is desired for banks to increase their competitiveness. Financial efficiency refers to a financial institution's ability to utilize its existing resources efficiently. This term is commonly used to assess the effectiveness of financial organizations and helps determine the efficiency with which an organization utilizes its resources. In other words, financial efficiency reflects how effectively a financial institution balances its revenues and expenses, utilizes its resources, and achieves its financial goals. An efficient financial institution can maximize its profits by increasing revenues and reducing costs while minimizing risks (Aydın and Kök, 2013:2).

Efficiency signifies a bank's ability to achieve its objectives (Arslan, 2002:79; Novickýtė and Drożdż, 2018). Furthermore, efficiency is also expressed as the ratio between valuable inputs and outputs. From this perspective, efficiency is concerned with demonstrating what more businesses can do by considering the ratio between inputs and outputs. Banks must effectively utilize human capital, skills, and technology to be efficient and reduce transaction costs (Chakrabarty, 2013:7, as cited in Torun and Özdemir, 2015:130).

Efficiency measurements help assess the health and sustainability of financial institutions and provide information to managers and regulatory authorities for making financial economic decisions (Yükçü and Atağan, 2009; Rehman and Niazi, 2010:24). Measuring the efficiency of banking institutions serves two essential purposes. Firstly, it facilitates benchmarking against the bank(s) that have demonstrated outstanding efficiency. Secondly, it supports the adoption of various strategies and enables the assessment of their influence on the performance, productivity, and overall results of these institutions (Das et al., 2005:1190).

The performance of banking institutions is essential for the smooth operation of capital markets and the overall economy. High-performing banks contribute to ensuring financial stability, fostering economic growth, and enhancing customer satisfaction. As a result, the performance of banks is a key determinant for the stable and sustainable development of financial markets and the broader economy. Well-managed banks can secure capital at reduced costs, whereas less efficient banks tend to assume greater risks. As a result, lower capital costs and enhanced profitability are linked to higher efficiency, which in turn indicates improved financial performance (Seyrek and Ata, 2010:68).

Over time, numerous studies have been conducted to assess performance in the banking sector. In literature reviews regarding performance evaluation in the banking industry, it is seen that DEA developed by Charnes et al., (1978a) is extensively applied. In this context, the financial efficiencies of 9 Islamic and 9 conventional banks were comparatively evaluated using the DEA method between 2017-2021 in this study.

Research Problem

Technical efficiency in the banking sector aims to achieve higher outputs at lower costs, thereby reducing credit costs, lowering product and service costs, and positively impacting investments in the real sector by increasing competition (Çelik and Kaplan, 2016:2). This study analyzes the performance levels within the banking sector, the factors leading to inefficiencies in financial institutions, and the identification of appropriate reference points. Recognizing banks' financial and technical efficiency as critical indicators for economic development and competitiveness, determining the efficiency level is essential for sustainable economic growth and economic stability. In this context, the operational effectiveness of both Islamic and conventional banks worldwide is regarded as a key issue, and analyzing them is of great importance for the sustainable economic growth and financial stability of banks.

Research Aim

Increasing the number of banks with high efficiency is crucial for achieving stable economic growth in all countries. In this regard, banks need to identify the reasons for inefficiency and improve these areas to enhance their efficiency. Additionally, determining other Decision-Making Units (DMUs) that inefficient DMUs should reference is critical for an inefficient DMU to become efficient. Accordingly, the primary goals of this research are to assess the financial performance of Islamic and conventional banks within the global economic system, analyze their market competitiveness, and offer recommendations to banking executives and policymakers based on the results.

Significance of the Research

This research is crucial for evaluating the financial performance of Islamic and conventional banking institutions operating within the global economic structure. This research seeks to pinpoint best practices by referencing efficient banks, recognize risks and opportunities, and offer a comprehensive perspective on policies and regulations. Moreover, comparing Islamic and conventional banks with similar banks on an international level is crucial for understanding financial trends and determining international competitiveness. The study provides an in-depth comparison and comprehensive evaluation of Islamic and conventional banks in the financial sector. It is expected that the study will provide important insights to policymakers, regulatory institutions, and stakeholders in the financial industry.

Limitations of the Study

The primary limitations of this research are the limited number of observations and the challenges in acquiring input and output data for the decision-making units (DMUs). Given the involvement of Islamic and conventional banks in global financial markets, accessing a single database is not feasible. Therefore, the gathered information was obtained from the

banks' yearly performance reports and official websites. Restrictions on accessing international banks and new bank openings necessitated limiting the analyzed period of the study to 5 years. Attempts were made to establish direct communication for unavailable data, but some received negative responses or remained unanswered. In this context, the variables representing total personnel and the number of branches, initially intended to be included as input and output factors, were ultimately excluded from the analysis. Consequently, in light of these restrictions, total deposits, total assets, and total equity capital were designated as input variables, while total loans and net income were categorized as output variables.

LITERATURE REVIEW AND CONCEPTUAL FRAMEWORK

Over time, different approaches have been utilized to assess performance in the banking industry. In addition to DEA, methods such as regression analysis, ratio analysis, and simulation are commonly preferred in the literature. For instance, Dinç (2017), utilized simple linear regression to examine the role of specific current accounts as independent variables in modeling the performance of participation banks across the years 2010-2016. This study marked the first evaluation of the ratio of current accounts to total participation funds as an independent variable among the effective predictors of performance for participation banks. Bumin (2009), on the other hand, conducted a ratio analysis covering the period 2002-2008 to evaluate the profitability trends of the Turkish banking industry, concluding an overall increase in profitability during this period. Arıcan and Çetin (2018), applied Monte Carlo Simulation in their study, which spanned from January 2005 to December 2015, with the aim of examining the mean interest rates and profit-sharing ratios between conventional banking institutions and Sharia-compliant financial organizations. The results revealed no considerable statistical disparity across the two banking categories.

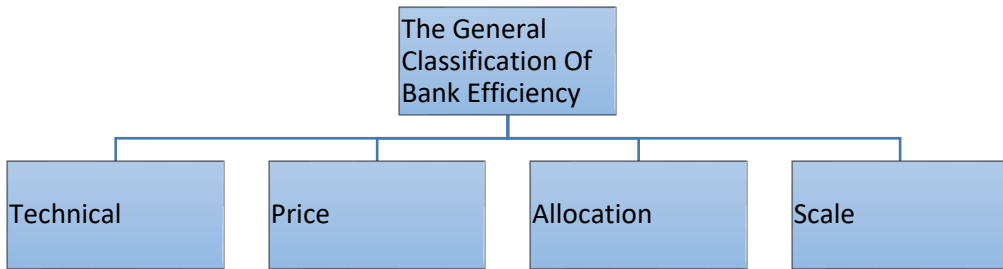
Effectiveness within the banking industry involves maximizing output while minimizing resource input. Bank performance is described as the gap between actual input and output values and the optimal levels of these variables. A fully functioning bank can achieve a score of one, whereas an underperforming bank may lower this value to zero (Rehman and Niazi, 2010:25). In the banking sector, efficiency is fundamentally linked to the capacity of banks to leverage inputs to produce output levels. Considering the production processes in the banking industry, a bank is considered to operate at optimal efficiency if it cannot decrease its resources without also diminishing its output. However, if a bank achieves the same output level by using more inputs than other banks in the sector, it is considered to be inefficient in resource utilization (Çelik and Kaplan, 2010:12). Indeed, substantial challenges faced by financial institutions in the late 1980s raised concerns regarding the performance and effectiveness of banks (Miller and Noulas, 1996:496).

Debreu and Farrell, developed a metric for evaluating technical efficiency. The metrics, expressed as a negative value, represent the greatest feasible decrease in all inputs while continuing to produce the specified outputs. A value of one indicates optimal technical efficiency, as no further input reduction is possible, whereas a score below one reflects the degree of technical inefficiency (Farrell, 1957; Debreu, 1951). Technical inefficiency can arise from various reasons such as poor management of the bank, mismatch with firm size, and external factors (Lovell, 1993:12). Berger and Humphrey (1997:175) argued, "Evaluating the effectiveness of a financial entity can guide governmental policy by examining deregulation, mergers, and the influence of market composition on performance." At the level of individual institutions, it can contribute to improving managerial effectiveness by identifying exemplary and suboptimal practices associated with different degrees of efficiency.

Efficiency is understood as a state in which it is impossible to generate one more unit of a good without decreasing the output of another good, given

existing resources. This concept may be linked to the microeconomic production frontier. Consequently, under these circumstances, a firm operates at its maximum production capacity. Evaluating efficiency is a crucial element of the strategic behavior of production units aiming to thrive in a competitive market over the long term (Balcerzak et al., 2017:53). From this perspective, efficiency in the banking sector is divided into four categories. The classification of efficiency in banking is illustrated in Figure I.

Figure I. Efficiency Classification in the Banking Sector

Source: (Othman et al., 2016:912).

DATA SET AND METHODOLOGY

This study utilizes the DEA method to assess the financial performance of 9 Islamic and 9 conventional banking institutions, selected from the "Top 1000 Banks in the World" report by *The Banker* magazine, covering the period from 2017 to 2021. The data is obtained from the banks' annual reports and official websites. DEA comprehensively assesses banks' efficiency over time by considering various input and output variables. This method aims to measure both the current efficiency of banks and identify the potential for improvement in inefficient banks. Additionally, technical efficiency is calculated using the BCC-I model, which is an input-oriented model based on a non-parametric programming approach. This method, widely used in the banking industry, enables an objective evaluation of banks' efficiency.

The aforementioned limitations have resulted in the use of more sophisticated methods to evaluate the comparative efficiency of individual banks in relation to the top performers within the analyzed group or to examine the performance of single banks or whole banking systems. In the absence of a theoretical "best" bank model, there is an objective challenge in identifying the "best" bank for empirical comparison. However, the analysis of the production frontier allows for the determination of comprehensive bank performance and subsequent categorization into efficient and inefficient groups, enabling the exploration of the reasons for inefficiency. Moreover, the method provides specific recommendations to guide inefficient banks toward efficiency (Balcerzak et al., 2017:53). Emrouznejad and Yang (2017:8) noted that DEA analysis is widely applied in industries such as agriculture, financial services, logistics, transportation, and government policy.

Although the DEA approach was initially developed to assess the effectiveness of non-profit organizations, it has since become widely applied to evaluate commercial entities, including financial institutions. Sherman and Gold (1985) were the first to investigate the feasibility of evaluating banks' performance using DEA. Berger and Humphrey's (1992) study analyzing the efficiency of 14,000 U.S. banks can be considered pioneering in measuring bank efficiency. Initially, the efficiency of bank branches was analyzed (Camanho and Dyson, 1999).

A key characteristic of DEA is its capability to be applied in production settings where multiple inputs are used to generate various outputs, without requiring any predefined analytical production function, as is the case with parametric methods. By employing DEA, it is possible to identify the causes and degree of inefficiency for each DMU, providing managers with guidance on the necessary reductions in inputs or increases in outputs to improve the performance of inefficient DMUs (Charnes et al., 1978).

The non-parametric modeling method employed in this research is grounded in Farrell's (1957) framework and its subsequent developments.

It involves building a non-parametric boundary and calculating an input-focused metric of technical efficiency (Rangan et al., 1988:170). Initially introduced by Farrell in 1957, this technique was later enhanced by Charnes, Cooper, and Rhodes (CCR) in 1978. It is a non-parametric technique that employs linear optimization to evaluate the performance of similar DMUs with several inputs and outcomes (Klimberg et al., 2009:136). Initially, it was grounded in basic production theory that considered a single input-output relationship, such as 'output per labor unit,' as suggested by Farrell (Ayadi et al., 1998:10; Cooper et al., 2007).

$$\text{Efficiency} = \text{Output/Input}$$

$$\text{Effectiveness} = \text{Standard Quantity/Actual (Utilized) Quantity}$$

The basic CCR DEA original model developed by CCR in 1978 has been expanded by modifying the equation as follows (Ayadi et al., 1998:10; Othman et al., 2016:912).

$$\text{Efficiency} = \text{Weighted sum of outputs} / \text{Weighted sum of inputs}$$

Methods for measuring the effectiveness of DMUs in the DEA, such as banks, hospitals, etc., are used in the literature. DEA is the most accurate technique for measuring efficiency when a limited number of DMUs, such as banks, are given (Klimberg et al., 2009:135; Hassan et al., 2009:48; Ahmad and Luo, 2010:379-380). DEA measures relative efficiency in two stages; it identifies the most successful units in a random sample and determines the efficiency frontier, and then measures the distances of inefficient units to this frontier radially using the identified efficiency level as a reference (Yolalan, 1993:27-28).

DEA was initially based on Farrell's work in 1957. Although Farrell used multiple inputs and one output in his study, the linear equation system Farrell established for efficiency measurement also formed the basis for calculating efficiency for a couple of outputs (Farrell, 1957). Sherman first adapted the DEA model in 1984 to assess bank performance, and it has

since become extensively utilized across the global banking industry to evaluate operational efficiency. DEA allows for measuring efficiency using numerous inputs and outputs in multiple DMUs (Othman et al., 2016:912).

Therefore, the mathematical expression for determining the optimal performance of DMUs based on the weighted input-output efficiency measure is presented as Model I (Ramanathan, 2007:139; Chen et al., 2008:527).

Model I:

$$\max \frac{\sum_{j=1}^J V_{mj} Y_{mj}}{\sum_{i=1}^I U_{mi} X_{mi}}$$

Based on this formula

$$0 \leq \frac{\sum_{j=1}^J V_{mj} Y_{nj}}{\sum_{i=1}^I U_{mi} X_{ni}} \leq 1; n = 1, 2, \dots, N$$

$$V_{mj} U_{mi} \geq 0; i = 1, 2, \dots, I; j = 1, 2, \dots, J$$

N: Total number of Decision Making Units (DMUs)

J: Weighted sum of outputs

I: Weighted sum of inputs

M: Primary DMU (calculation of the mth DMU)

N: DMUs

I: Inputs

V_{mj} : The weights for outputs

U_{mi} : The weights for inputs

Because the equation above is a fractional function, its computation is not straightforward. Therefore, CCR (1978) simplified it by fixing the ratio's

denominator to one, facilitating easier computation. Consequently, the equation was transformed into a linear programming equation, creating an equivalent linear programming equation (Model II). This output maximization is known as the CCR model (Ramanathan, 2007:139; Chen et al., 2008:527).

Model II:

$$\max \sum_{j=1}^J V_{mj} Y_{mj}$$

Based on this formula

$$\sum_{i=1}^I U_{mi} X_{mi} = 1;$$

$$\sum_{j=1}^J V_{mj} Y_{nj} - \sum_{i=1}^I U_{mi} X_{ni} \leq 0; \quad n = 1, 2, \dots, N$$

$$V_{mj}, U_{mi} \geq 0; \quad i = 1, 2, \dots, I; \quad j = 1, 2, \dots, J$$

When DEA is applied to evaluate the efficiency of a group of DMUs, such as banks, the linear programming method compares the weighted outputs to the weighted inputs (derived from the most efficient DMUs) and other units. As a result, this process places the best-performing DMUs along the efficient frontier. This indicates that the top-performing units are considered relatively efficient, with an efficiency score of 100% based on the DEA efficiency measure (efficiency = 1) (Othman et al., 2016:693).

Charnes et al. (1978) introduced non-negative constraints to guarantee that the coefficients allocated to inputs and outputs remain positive. As a result, the calculated efficiency measure falls within a range of 0 to 1. Therefore, no efficiency metric can exceed a value of one. This threshold

reflects the extent of inefficiency relative to other units (Charnes et al., 1978a:437).

Determination of the Dataset

The determination of the dataset for the study involves several stages. In this regard, selecting the most suitable decision-making units for the study, identifying a sufficient number of input and output variables with the best representativeness for the selected DMUs, obtaining, processing, and interpreting the data related to these variables constitute significant portions of the study. The steps followed in creating the dataset for the study are detailed below.

Selection of Decision-Making Unit

Determining DMUs to be used in the analysis is the first and most crucial step. DMUs should be economic entities capable of transforming inputs into outputs. Furthermore, as DEA is a comparative approach, the validity of the analysis is contingent upon the homogeneity of the decision-making units (Golany and Yaakov, 1989):239). In this context, institutions responsible for producing similar outputs using similar inputs, such as companies, banks, hospitals, libraries, sports clubs, are referred to as DMUs and abbreviated as DMUs (Budak, 2011:96). Therefore, the DMUs to be selected for the study should be chosen according to the content of the study topic. Another important consideration is that the quantity of DMUs in the sample must be adequate for a meaningful estimation of the efficient production frontier. Thus, besides the principle of homogeneity, determining the number of DMUs is also vital when selecting DMUs.

It has been recommended that the number of DMUs should be at least double the total of the inputs and outputs (Dyson et al., 2001:248). Another perspective proposes that the number of DMUs should exceed three times the combined count of inputs and outputs (Cooper et al., 2001:219). On

the other hand, Norman and Stoker (1992), emphasize that at least twenty DMUs should be included in the analysis.

Considering the opinions mentioned above, the constraints to be taken into account in DMU selection, and the most commonly used ones in the literature, are illustrated in Figure II.

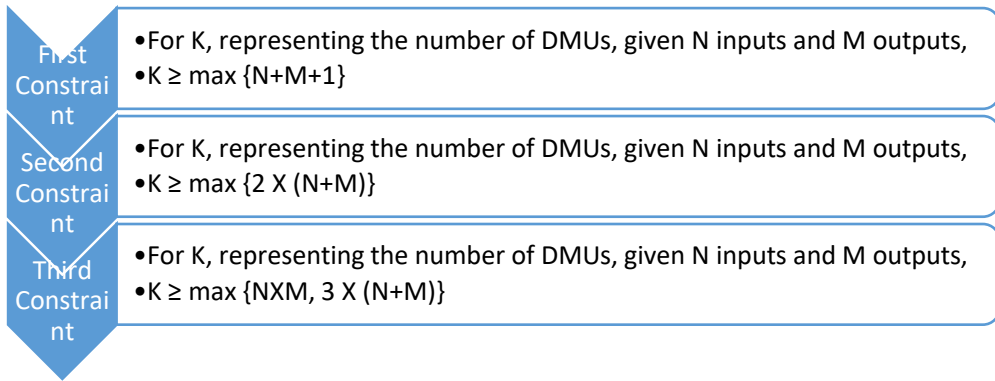

Figure II. Constraints Used in DMU Selection

Source: (Dyson et al., 2001:245-259).

In the research model, 3 inputs and 2 outputs are used. Accordingly;

Under the first constraint,

$$\text{Input amount} + \text{Output Amount} + 1 = 3 + 2 + 1 = 6,$$

Under the second constraint,

$$X (\text{Input} + \text{Output}) = 2X (3 + 2) = 10,$$

Under the third constraint,

$$\text{Input} \times \text{Output}, 3 \times (\text{Input} + \text{Output}) = 3 \times 2, 3 \times (3+2) = 15.$$

The DMUs considered in the study are determined as the top 9 Islamic and 9 conventional banks based on their total assets, according to "The Banker" magazine's "World's Top 1000 Banks" report.

Table I: Decision-Making Units Included in The Analysis

Period	2017-2021
Islamic Banks	Conventional Banks
1. CIMB Islamic Bank (BNKI), 2. Abu Dhabi Islamic Bank (BNKII), 3. Qatar Islamic Bank (BNKIII), 4. Dubai Islamic Bank (BNKIV), 5. Masraf Al Rayan (BNKV), 6. Alinma Bank (BNKVI), 7. Al Rajhi Bank (BNKVII), 8. Maybank Islamic (BNKVIII), 9. Kuwait Finance House (BNKIX),	1. Industrial & Commercial Bank of China Ltd. (BNKX), 2. China Construction Bank Corp. (BNKXI), 3. Agricultural Bank of China Ltd. (BNKXII), 4. Bank of China Ltd. (BNKXIII), 5. Mitsubishi UFJ Financial Group Inc. (BNKXIV), 6. JPMorgan Chase & Co. (BNKXV), 7. BNP Paribas SA. (BNKXVI), 8. HSBC Holding PLC. (BNKXVII), 9. Bank of America Corp. (BNKXVIII).
Total DMUs	18

Selection of Input and Output Variables

The second phase in applying DEA involves choosing the variables for inputs and outputs to be analyzed. Since DEA is a method based on data for measuring efficiency, the precision of the results depends on how meaningful the selected input and output variables are. Various measurement units can be applied to both inputs and outputs within the DEA framework. In order to assess the performance of DMUs, the input and output characteristics of these units must be identified. Expanding the number of input and output variables is anticipated to improve the DEA model's ability to break down the data. Therefore, it is advisable to include

as many input and output variables as feasible; however, these selected variables must be applicable to all DMUs. If the desired count of input variables is represented by 'm' and the output variables by 's', a minimum of $m+s+1$ DMUs is required to ensure the validity of the analysis.

Defining the inputs and outputs for bank branches is a complex task, which has led to ongoing discussions in academic literature and the development of various alternative methods. Many studies in banking tend to follow either a production-based or an intermediation-based framework. Establishing inputs and outputs is typically regarded as one of the most difficult aspects of building a DEA model. The classification of inputs and outputs is generally rooted in three key banking models: (i) the intermediation approach, (ii) the production approach, and (iii) the asset approach. Additionally, it is important to recognize other potential models, such as the user cost approach or the value-added approach.

Table II: Input and Output Parameters for the Analysis

	Variables	Source	DMUs
Input Variables	Total Deposits Total Equity Total Assets	Annual Reports, Official Bank Websites, World Bank Database.	18
Output Variables	Net Profit Total Loans		

In selecting the input and output variables, a combined approach of production and intermediation (hybrid approach) was employed. Considering the scope of the study sample, incorporating a wide range of factors into the analysis has a significant impact on the outcomes;

therefore, three input variables and two output variables were deemed appropriate. An excessive number of variables can artificially inflate the effective count of DMUs, which, in turn, diminishes the model's ability to distinguish between units and reduces the explanatory power of the analysis (Balcerzak et al., 2017:63). As a result, it is advisable that the number of variables does not exceed one-third of the total range of the sample. In this study, the selected input variables were total deposits, equity, and assets, while the output variables were defined as net profit and total loans.

The number of selected DMUs in the study exceeds the values determined under all three constraints of 6, 10, and 15. Moreover, it is observed that the relationship between the selected DMUs and input-output variables maintains its validity in terms of the perspectives shown in Figure II.

Data Availability and Reliability

For DEA analyses to generate reliable and meaningful results, it is essential to obtain data in a complete and trustworthy manner. The absence of such data for decision-making units (DMUs) can render efficiency scores contentious. In such cases, the respective DMU or data should be excluded from the analysis (Telli, 2021:90).

Construction of the Research Model

There are two fundamental approaches to determining the DEA model. The first is input-oriented, where a decision-making unit is considered adequate if there is no decrease in input quantity without reducing any output variable. The second approach is output-oriented, where a decision-making unit is considered effective if there is no increase in input or decrease in output without increasing the output variable. The choice between these approaches varies depending on the situation (Öztürk and Gezer, 2021:1145). DEA models can be constructed differently depending on their areas of application and assumptions. Any of the mentioned

models can be used in the analysis. Determining which model to use in the study relies on the verifiability of inputs and outputs (Gasimov, 2019:12).

This research evaluates the data for the chosen input and output variables from 2017 to 2021, assuming variable returns to scale, using the BCC-I model to assess technical efficiency scores. In these evaluations, the input-oriented BCC-I DEA model was employed to identify the optimal combination of inputs required to achieve a specific level of output in the most efficient manner (Behdioğlu and Özcan, 2009:308). The primary goal of the input-oriented BCC-I model is to determine the ideal input level necessary to produce a given output. This model is derived by introducing a convexity constraint into the input-oriented CCR model (Yun et al., 2004:91).

The DEA Solver application, a specialized tool for data envelopment analysis, was employed for data processing. The variables for input and output used to assess the performance of banks are briefly outlined below:

Inputs: I = Total deposits, Total equity, Total assets.

Outputs: O = Net profit, Total loans.

Minimizing input variables, which are essential cost factors for banks, to increase profitability and competitive strength holds significant importance. Banks seek the optimal input combination to obtain a specific output most efficiently. Therefore, our study adopts an input-oriented approach. At the same time, this model assists banks in determining how efficiently and effectively they utilize resources and identify areas of waste. This is crucial for banks to manage their resources more effectively.

In the model used in DEA, all decision-making units in the study are not collected. Regardless of whether each DMU is efficient or inefficient, the degree of efficiency is determined. In other words, all DMUs included in the analysis exist within a structure as efficient or inefficient. This is a result of the envelopment property of data envelopment analysis. Additionally,

each unit is compared with another unit, and a reference is assigned to each unit. Optimal input components for DMUs are obtained, and a reference is provided in the most suitable output combination. Efficacious banks operating at the same scale are paired with inefficient banks to serve as a reference. Thus, the references are matched according to the scale.

In this context, the study examined 9 Islamic and 9 conventional banks ranked in the top 10 in the global banking sector by asset size. Thus, a broad DMU comprising 18 banks was determined, and a comparative technical and financial efficiency measurement was conducted collectively using the DEA method for the period 2017-2021.

IMPLEMENTATION OF THE RESEARCH

Table III: Summary Statistics of Efficiency Values for Islamic and Conventional Banks (2017-2021)

	2017	2018	2019	2020	2021
Number of Efficient Banks	13	11	14	14	14
Number of Inefficient Banks	5	7	4	4	4
Total Number of Banks	18	18	18	18	18
Average Efficiency of All Banks	0,9501	0,9589	0,9652	0,9478	0,9689
Minimum Efficiency Value of All Banks	0,7239	0,7337	0,7096	0,626	0,7841
Maximum Efficiency Value of All Banks	1	1	1	1	1

Standard Deviation of Efficiency for All Banks	0,0978	0,0724	0,0751	0,1096	0,0635
Average Efficiency of Inefficient Banks	0,781	0,844	0,850175	0,77005	0,870975
Maximum Efficiency Value of Inefficient Banks	0,8848	0,9085	0,9199	0,9058	0,9409
Number of Banks with Increasing Returns to Scale	3	1	3	1	2
Number of Banks with Decreasing Returns to Scale	10	14	12	13	12
Number of Banks with Constant Returns to Scale	5	3	3	4	4

According to Table III;

This analysis presents an evaluation covering five years and involving 18 financial institutions. Fluctuations in the count of high-performing banks were observed throughout the analyzed timeframe. Remarkably, 2018 marked the lowest efficiency level, whereas efficiency levels were

higher in 2019, 2020, and 2021. The average efficiency of banks remained generally stable and above 95%, indicating that inefficient banks have efficiency levels close to others. The highest efficiency average, around 97%, belongs to the years 2019 and 2021, but the lowest average was reached in 2020 due to lower efficiency scores of inefficient banks compared to other years. The proportion of banks operating under conditions of diminishing returns to scale grew over the period, suggesting a need for banks to enhance their operational efficiency. Without action, banks operating with decreasing returns to scale may lose efficiency, and inefficient banks may worsen further. Therefore, banks need to take strategic measures to consider this trend.

Table IV: Efficiency Scores of Islamic and Conventional Banks (2017-2021)

DMUs	2017	2018	2019	2020	2021	Avarege
BNKX	1	1	1	1	1	1
BNKXI	1	1	1	1	1	1
BNKXII	1	1	1	1	1	1
BNKXIII	1	1	1	1	1	1
BNKXV	1	1	1	1	1	1
BNKXVI	1	1	1	1	1	1
BNKVII	1	1	1	1	1	1
BNKVIII	1	1	1	1	1	1
BNKI	1	1	1	1	1	1
BNKXIV	1	1	1	1	0,9876	0,99752
BNKIV	1	0,9718	1	1	1	0,99436
BNKV	1	1	1	1	0,9686	0,99372
BNKIII	1	0,9595	1	0,9802	1	0,98794

BNKVI	0,9786	0,9535	0,9738	1	1	0,98118
BNKII	0,8848	0,862	0,9199	0,9058	0,9409	0,90268
BNKXVII	0,7608	0,9085	0,8786	0,8076	0,7841	0,82792
BNKXVIII	0,7239	0,8718	0,8926	0,626	0,8267	0,7882
BNKIX	0,7545	0,7337	0,7096	0,7408	0,9322	0,77416

According to Table IV:

In 2017, the banks demonstrating the highest levels of efficiency, achieving maximum output with minimal input, as determined by the weighted combination of their inputs and outputs, include BNKX, BNKXI, BNKXII, BNKXVIII, BNKXIV, BNKXV, BNKXVI, BNKVII, BNKIV, BNKVIII, BNKIII, BNKV, and BNKI. Furthermore, Alinma Bank, with an approximate deviation of 2%, is also regarded as efficient. These efficient banks generally exhibit superior efficiency scores compared to BNKII, BNKXVII, BNKIX, and BNKXVIII, considering the inputs and outputs utilized in 2017.

In 2018, the banks demonstrating the highest efficiency, achieving maximum output with minimum input, as determined by the weighted combination of their inputs and outputs, include BNKX, BNKXI, BNKXII, BNKXIII, BNKXIV, BNKXV, BNKXVI, BNKVII, BNKVIII, BNKV, and BNKI. Additionally, BNKIV, with a deviation of 3%, BNKIII, with a deviation of 4%, and BNKVI, with a deviation of 5%, are considered efficient. These banks generally exhibit superior efficiency relative to BNKII, BNKXVII, BNKIX, and BNKXVIII.

In 2019, the banks with the highest efficiency and achieving maximum output with minimum input, based on the weighting of banks' inputs and outputs, are again BNKX, BNKXI, BNKXII, BNKXIII, BNKXIV, BNKXV, BNKXVI, BNKVII, BNKIV, BNKVIII, BNKIII, BNKV, and BNKI. Additionally, BNKVI, with a deviation of 3%, is considered efficient. These banks generally have a higher efficiency score compared to BNKII, BNKXVIII, BNKXVII, and BNKIX.

In 2020, the banks with the highest efficiency and achieving maximum output with minimum input, based on the weighting of banks' inputs and outputs, are again BNKX, BNKXI, BNKXII, BNKXIII, BNKXIV, BNKXV, BNKXVI, BNKVII, BNKIV, BNKVIII, BNKVI, BNKV, and BNKI. Additionally, BNKIII, with a deviation of 2%, is considered efficient. These banks generally have a higher efficiency score compared to BNKII, BNKXVIII, BNKXVII, and BNKIX.

In 2021, the banks with the highest efficiency and achieving maximum output with minimum input, based on the weighting of banks' inputs and outputs, are again BNKX, BNKXI, BNKXII, BNKXIII, BNKXV, BNKXVI, BNKVII, BNKIV, BNKVIII, BNKIII, BNKVI, and BNKI. Additionally, BNKXIV, with a deviation of 1%, and BNKV, with a deviation of 3%, are considered efficient. These banks generally have a higher efficiency score compared to BNKII, BNKXVIII, BNKXVII, and BNKIX.

CONCLUSION AND RECOMMENDATIONS

In the financial efficiency evaluation conducted in this research, the performance of both Sharia-compliant and conventional banking institutions within the international financial system over the past five years was analyzed. As a result of these evaluations, it was found that banks such as BNKX, BNKXI, BNKXII, BNKXIII, BNKXV, BNKXVI, BNKVII, BNKVIII, and BNKI have consistently operated at optimal efficiency levels, with $VRS=1$, throughout the five-year period. These institutions appear to hold a competitive edge in the financial industry. Alongside these high-performing banks, institutions such as BNKXIV, BNKIV, and BNKV, with an overall average of $VRS=0.995$, as well as BNKIII and BNKVI, with an average of $VRS=0.985$, have demonstrated only slight variations in their efficiency scores. However, it has been observed that banks like BNKII, BNKXVII, BNKXVIII, and BNKIX have shown relatively low levels of financial efficiency. Notably, these banks have failed to attain the expected level of productivity throughout the entire analysis period.

Moreover, it has been observed that the proportion of banks functioning under conditions of diminishing returns to scale has notably risen, while the number of efficient banks has declined over time. These institutions must enhance their operational processes and optimize resource utilization. Failing to do so may result in a decline or deterioration of their efficiency.

When examined on a country-by-country basis using the selected performance indicators employed in the evaluation, it was found that four conventional banks (BNKX, BNKXI, BNKXII, and BNKXIII), headquartered in China, operated at full efficiency throughout the entire five-year period. Based on the data analyzed during the review period, it can be argued that China is a leading force in the global traditional banking sector. In Islamic banking, institutions such as BNKVIII and BNKI from Malaysia, BNKVI and BNKVII from Saudi Arabia, and BNKIII and BNKV from Qatar demonstrated consistent efficiency throughout the analysis period. Considering the literature review, it is reasonable to assert that these countries are at the forefront of Islamic banking. BNKXVI from France and BNKXIV from Japan were found to be efficient throughout all years, while BNKIX, BNKII, BNKIV, BNKXVII, and BNKXV exhibited efficiency for the entire period under review, except for Bank of America Corp., which was inefficient during the analysis period.

Proportionally, Islamic and conventional banks provided parallel results in the efficiency comparison over the 5-year period. It was found that out of the four banks that were inefficient throughout the analysis period, 2 were Islamic banks (BNKII and BNKIX) and 2 were conventional banks (BNKXVII and BNKXVIII). The primary cause of inefficiency in these banks is the misallocation of resources (inputs). In terms of the number of efficient and inefficient banks, the distribution between Islamic and conventional banks was proportionate across all years. Based on this finding, it can be inferred that no substantial difference exists in the financial performance between

Islamic and conventional banks within the global economic system during the period under review.

In addition, it can be said that the financial inefficiency of some banks in each year examined in the analysis is due to the waste of resources. These banks should determine to what extent resources are wasted and should use their inputs compared to the reference banks operating at the production frontier and reduce resource wastage. In addition to the findings, both Sharia-compliant and conventional banking institutions within the international financial system should also take their scale sizes into consideration.

REFERENCES

- Abdul-Rahman, Y. (2017). *Banking and Finance in Islam: The Art of Islamic Banking and Finance* (S. Tuğ & M. A. Tuğ (eds.); 2nd ed.). Istanbul Sabahattin Zaim University.
- Ahmad, W., & Luo, R. H. (2010). Comparison of Banking Efficiency in Europe: Islamic Versus Conventional Banks. *In International Finance Review* (Vol. 11). Elsevier. [https://doi.org/10.1108/S1569-3767\(2010\)0000011016](https://doi.org/10.1108/S1569-3767(2010)0000011016)
- Ariss, R. T. (2010). Competitive Conditions in Islamic and Conventional Banking: A Global Perspective. *Review of Financial Economics*, 19(3), 101–108. <https://doi.org/10.1016/j.rfe.2010.03.002>
- Arıcan, E., & Çetin, A. (2018). A Comparative Analysis of Market Efficiency of Participation and Deposit Banks in Turkey. *Istanbul Journal of Economics*, 68(1), 45–92. <https://doi.org/10.26650/istjecon414809>
- Arslan, A. (2002). Efficiency, Effectiveness, and Auditing in Public Expenditures. *Journal of Finance*, 140, 76–89. <https://ms.hmb.gov.tr/uploads/2019/12/img-140.pdf>
- Ayadi, O. F., Adebayo, A. O., & Omolehinwa, E. (1998). Bank Performance Measurement in a Developing Economy: an Application of Data Envelopment Analysis. *Managerial Finance*, 24(7), 5-16. <https://doi.org/10.1108/03074359810765589>
- Aydın, Ü., & Kök, R. (2013). Sources of Organizational Effectiveness and Ineffectiveness in the Turkish Banking Sector. *Journal of Productivity*, 2(7).
- Balcerzak, A. P., Klietstik, T., Streimikiene, D., & Smrčka, L. (2017). Non-Parametric Approach to Measuring the Efficiency of Banking Sectors in European Union Countries. *Acta Polytechnica Hungarica*, 14(7), 51–70. <https://doi.org/10.1051/e3sconf/202017513031>
- Behdioğlu, S., & Özcan, G. (2009). Data Envelopment Analysis and Its Application in the Banking Sector. *Süleyman Demirel University Journal of Faculty of Economics and Administrative Sciences*, 14(3), 301–326.
- Berger, A. N., & Humphrey, D. B. (1992). Measurement and Efficiency Issues in Commercial Banking Output Measurement in the Service Sectors. In Z. Griliches (Ed.), *Output Measurement in The Service Sectors*, (pp. 245–300). University of Chicago Press.
- Berger, A. N., & Humphrey, D. B. (1997). Efficiency of Financial Institutions: International Survey and Directions for Future Research. *European Journal of Operational Research*, 98, 175-212.

- Budak, H. (2011). Data Envelopment Analysis and Its Application in the Turkish Banking Sector. *Journal of Science*, 23(3), 95–110.
- Bumin, M. (2009). Profitability Analysis of the Turkish Banking Sector: 2002-2008. *Journal of Finance and Economics*, 1(84), 39–60.
- Camanho, A. S., & Dyson, R. G. (1999). Efficiency, Size, Benchmarks and Targets For Bank Branches: An Application of Data Envelopment Analysis. *Journal of the Operational Research Society*, 50(9), 903–915. <https://doi.org/10.1057/palgrave.jors.2600792>
- Çelik, T., & Kaplan, M. (2010). Efficiency and Competition in the Turkish Banking Sector. *Socio-Economic Journal*, 2, 7–28.
- Çelik, T., & Kaplan, M. (2016). Measurement of Technical Efficiency in the Banking Sector of Kazakhstan Using Data Envelopment Analysis: 2008-2013. *The Journal of Social Economic Research*, 16(32), 1–15.
- Charnes, A., Cooper, W. W., & Rhodes, E. (1978). Measuring The Efficiency of Decision Making Units: A Comment. *European Journal of Operational Research*, 2, 429–444. [https://doi.org/10.1016/0377-2217\(84\)90101-2](https://doi.org/10.1016/0377-2217(84)90101-2)
- Chen, T. Y., Chen, C. B., & Peng, S. Y. (2008). Firm Operation Performance Analysis Using Data Envelopment Analysis And Balanced Scorecard: A Case Study Of a Credit Cooperative Bank. *International Journal of Productivity and Performance Management*, 57(7), 523–539. <https://doi.org/10.1108/17410400810904010>
- Cooper, W. W., Li, S., Seiford, L. M., Tone, K., Thrall, R. M., & Zhu, J. (2001). Sensitivity and Stability Analysis in DEA: Some Recent Developments. *Journal of Productivity Analysis*, 15(2), 217–246. <https://doi.org/10.1016/j.amc.2004.09.092>
- Cooper, W. W., Seiford, L. M., & Tone, K. (2007). *Data Envelopment Analysis: A Comprehensive Text with Models, Applications, References and DEA-Solver Software* (Second). Springer Science+Business Media, LLC.
- Das, A., Nag, A., & Ray, S. C. (2005). Liberalisation, Ownership and Efficiency in Indian Banking: A Nonparametric Analysis. *Economic and Political Weekly*, 40(12), 1190–1197. <http://www.jstor.org/stable/4416367>
- Debreu, G. (1951). The Coefficient of Resource Utilization. *Econometrica*, 19(3), 273–292. <https://www.jstor.org/stable/1906814?seq=1>
- Dilbeldirici Çalık, E. (2016). *Geleneksel Bankalar İle Katılım Bankalarının Finansal Performanslarının Basel III Kriterleri Açısından Kıyaslanması* [Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü].

- Dinç, Y. (2017). Components of Performance in Participation Banks; The Role of Special Current Accounts. *Turkish Journal of Islamic Economics*, 4(1), 67–84.
- Dyson, R. G., Allen, R., Camanho, A. S., Podinovski, V. V., Sarrico, C. S., & Shale, E. A. (2001). Pitfalls and protocols in DEA. *European Journal of Operational Research*, 132(2), 245–259. [https://doi.org/10.1016/S0377-2217\(00\)00149-1](https://doi.org/10.1016/S0377-2217(00)00149-1)
- Emrouznejad, A., & Yang, G. liang. (2017). A Survey and Analysis Of The First 40 Years of Scholarly Literature in DEA: 1978–2016. *Socio-Economic Planning Sciences*, 51, 4–8. <https://doi.org/10.1016/j.seps.2017.01.008>
- Farrell, M. J. (1957). The Measurement of Productive Efficiency. *Journal of the Royal Statistical Society. Series A (General)*, 120(3), 253–281. <https://doi.org/10.2307/2343100>
- Fukuyama, H., & Tan, Y. (2020). Deconstructing Three-Stage Overall Efficiency Into Input, Output and Stability Efficiency Components With Consideration Of Market Power and Loan Loss Provision: An Application to Chinese banks. *International Journal of Finance and Economics*, 27(1), 953–974. <https://doi.org/10.1002/ijfe.2185>
- Gasimov, F. (2019). *Comparative Measurement of Banking Efficiencies Using Data Envelopment Analysis: An Application on Deposit Banks Operating in Turkey For The Years 2015-2017* (Working Paper, Istanbul Ticaret University, WPS No. 209 / 2019-03).
- Golany, B., & Yaakov, R. (1989). An application procedure of DEA. *OMEGA: The International Journal of Management Science*, 17(3), 237–250.
- Görmüş, S., & Yabanlı, A. (2021). Development of Participation Banking Ecosystem. In Ş. Görmüş, A. Albayrak, & A. Yabanlı (Eds.), *Living and Developing Participation Banking* (III, pp. 100–135). Participation Banks Association of Turkey. <https://tkbb.org.tr/Documents/Yonetmelikler/Yasayan-ve-Gelisen-Katilim-Bankaciligi.pdf>
- Hassan, T., Mohamad, S., & Khaled I. Bader, M. (2009). Efficiency of Conventional Versus Islamic Banks: Evidence From the Middle East. *International Journal of Islamic and Middle Eastern Finance and Management*, 2(1), 46–65. <https://doi.org/10.1108/17538390910946267>

- Klimberg, R. K., Lawrence, K. D., Yermish, I., Lal, T., & Mrazik, D. (2009). Using regression and Data Envelopment Analysis (DEA) to forecast bank performance over time. In K. D. Lawrence & G. Kleinman (Eds.), *Financial Modeling Applications and Data Envelopment Applications* (Vol. 13, pp. 133–142). Emerald Group Publishing Limited. [https://doi.org/10.1108/S0276-8976\(2009\)0000013010](https://doi.org/10.1108/S0276-8976(2009)0000013010)
- Lovell, C. K. (1993). Production Frontiers and Productive Efficiency. *Chapter 1 in H Fred & Ceted in S. Schmidt (Editörler), The Measurement of Productive Efficiency Techniques and Applications*. Oxford University Press, 3–67.
- Miller, S. M., & Noulas, A. G. (1996). The Technical Efficiency of Large Bank Production. *Journal of Banking and Finance*, 20(3), 495–509. [https://doi.org/10.1016/0378-4266\(95\)00017-8](https://doi.org/10.1016/0378-4266(95)00017-8)
- Norman, M., & Stoker, B. (1992). *Data Envelopment Analysis The Assessment of Performance*. John Wiley&Sons.
- Novickytė, L., & Drożdż, J. (2018). Measuring the efficiency in the lithuanian banking sector: The dea application. *International Journal of Financial Studies*, 6(2). <https://doi.org/10.3390/ijfs6020037>
- OICU-IOSCO. (2004). Islamic Capital Market Fact Finding Report. <https://www.iosco.org/library/pubdocs/pdf/IOSCOPD170.pdf>
- Othman, F. M., Mohd-Zamil, N. A., Rasid, S. Z. A., Vakilbashi, A., & Mokhber, M. (2016). Data Envelopment Analysis: A Tool Of Measuring Efficiency In Banking Sector. *International Journal of Economics and Financial Issues*, 6(3), 911–916.
- Özsoy, Ş. (2012). Introduction to Participation Banking with The Solid Banking Model. <https://www.kuveytturk.com.tr/hakkimizda/degerlerimizle-buyuyoruz/gelecege-kaynak-kitaplar-birakiyoruz/katilim-bankaciligina-giris>
- Öztürk, F., & Gezer, İ. (2021). Examination of the Efficiency of Card Payment Systems of Banks in Turkey with Data Envelopment Analysis. *International Journal of Management Economics and Business*, 17(4), 1138–1157.
- Ramanathan, R. (2007). Performance Of Banks in Countries Of The Gulf Cooperation Council. *International Journal of Productivity and Performance Management*, 56(2), 137–154. <https://doi.org/10.1108/17410400710722635>
- Rangan, N., Grabowski, R., Aly, H. Y., & Pasurka, C. (1988). The Technical Efficiency of US Banks. *Economics Letters*, 28(2), 169–175. [https://doi.org/10.1016/0165-1765\(88\)90109-7](https://doi.org/10.1016/0165-1765(88)90109-7)

- Rehman, R. U., & Niazi, G. S. K. (2010). Efficiencies comparison of Islamic and conventional banks of Pakistan. *International Research Journal of Finance and Economics*, 49, 24–44.
- Seyrek, İ. H., & Ata, H. A. (2010). Measurement of Efficiency In Deposit Banks Using Data Envelopment Analysis and Data Mining. *Banking and Financial Markets*, 4(2), 67–84. Retrieved from http://www.bddk.org.tr/websitesi/turkce/Raporlar/BDDK_Dergi/9071ibrahim.pdf
- Sherman, H. D., & Gold, F. (1985). Bank Branch Operating Efficiency. Evaluation with Data Envelopment Analysis. *Journal of Banking and Finance*, 9(2), 297–315. [https://doi.org/10.1016/0378-4266\(85\)90025-1](https://doi.org/10.1016/0378-4266(85)90025-1)
- Siraj, K. K., & Pillai, P. S. (2012). Comparative Study on Performance of Islamic Banks and Conventional Banks in GCC Region. *Journal of Applied Finance & Banking*, 2(3), 123–161.
- Telli, R. (2021). Determination of Efficiency in Health Expenditures with Data Envelopment Analysis (DEA) and Malmquist Index (MI) Method [T.C. Hasan Kalyoncu University Graduate School of Social Sciences]. <http://www.ufrgs.br/actavet/31-1/artigo552.pdf>
- Torun, N. K., & Özdemir, A. (2015). Efficiency Analysis Of The Turkish Banking Sector During The 2008 Global Financial Crisis Using Data Envelopment Analysis. *Journal of the Institute of Social Sciences, Selçuk University*, 33, 129–142.
- Ülev, S., Selçuk, M., Duramaz, S., Sümer, E., Aytekin, Y. E., Keskin, Ö., & Eliyatkin, S. (2018). New Approaches in Participation Financing (Issue 8). *TKBB Publications*. Retrieved From <https://tkbb.org.tr/Documents/tkbb-yayinlari-97/Katilim-Finansmaninda-Yeni-Yaklasimler.pdf>
- Yolalan, R. (1993). *Measurement of Relative Efficiency Between Enterprises*. National Productivity Center Publications: 483.
- Yükçü, S., & Atağan, G. (2009). The Confusion Created By The Concepts Of Efficiency, Effectiveness, and Productivity. *Journal of Economic and Administrative Sciences, Atatürk University*, 23(4), 61–99
- Yun, Y. B., Nakayama, H., & Tanino, T. (2004). A Generalized Model for Data Envelopment Analysis. *European Journal of Operational Research*, 157(1), 87–105. [https://doi.org/10.1016/S0377-2217\(03\)00140-1](https://doi.org/10.1016/S0377-2217(03)00140-1)

ARAŞTIRMACILARIN KATKI ORANI

Yazarların mevcut araştırmaya katkı oranları aşağıda belirtildiği gibidir:

1. Yazar ve 2. Yazar'ın katkı oranları sırasıyla %50 ve %50'dir.

1. Yazar: Saha araştırması, veri toplama, analize hazırlık, veri analizi, araştırma tasarımı, model geliştirme, literatür taraması, yazım.

2. Yazar: Saha araştırması, veri analizi, analizlerin yorumlanması, araştırma tasarımı, model geliştirme, literatür taraması, yazım kontrolü.

ÇATIŞMA BEYANI

Araştırmada herhangi bir kişi ya da kurum ile finansal ya da kişisel yönden herhangi bir bağlantı bulunmamaktadır. Araştırmada çıkar çatışması bulunmamaktadır.

ARAŞTIRMANIN ETİK İZNİ

Yapılan bu çalışmada "Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi" kapsamında uyulması gerektiği belirtilen tüm kurallara uyulmuştur. Yönergenin ikinci bölümü olan "Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiğine Aykırı Eylemler" başlığı altında belirtilen eylemlerden hiçbiri gerçekleştirilmemiştir.

HAKEM DEĞERLENDİRMESİ

En az iki dış hakem / Çift Taraflı Körleme

AUTHORS' PERCENTAGE-BASED CONTRIBUTIONS

The contributions of the author to the study by percentages are as follows: The percentage-based contributions of the 1st author and 2nd author are 50% and 50%, respectively.

1st Author: Field research, data collection, data preparation for analysis, data analysis, research design, model development, literature review, writing.

2nd Author: Field research, data analysis, interpretation of analysis, research design, model development, literature review, proofreading.

DECLARATION OF COMPETING INTERESTS

This research did not receive any specific grant from funding agencies in the public, commercial, or not-for-profit sectors.

ETHICAL APPROVAL OF THE STUDY

All rules within the scope of “Instruction on Research and Publication Ethics for the Higher Education Institutions” were observed throughout the study. No actions mentioned in the Instruction’s second chapter titled “Actions Against to Scientific Research and Publication Ethics” were taken in the study.

PEER REVIEW

Reviewed by at least two external referees / Double-Blind Review.

التمويل الإسلامي للمشروعات المتناهية في الصغر تحديات وعقبات

^a أحمد الهرش

جامعة أنقرة للعلوم الاجتماعية، تركيا

معلومات عن البحث

تاريخ المقال:

استلام: 22 سبتمبر 2024

قبول: 23 مارس 2025

نوع المقال:

ورقة أبحاث

JEL تصنيف

P31

P45

الكلمات المفتاحية

التمويل
التمويل الإسلامي
المصارف الإسلامية
المشروعات المتناهية
في الصغر
التحديات

الملخص

تكتسب المشروعات المتناهية في الصغر أهمية متزايدة في تحقيق التنمية الاقتصادية والاجتماعية، خاصة في الدول النامية التي تسعى إلى محاربة الفقر وتقليل البطالة. ويُعد التمويل الإسلامي وسيلة فعالة لدعم هذه المشروعات، نظرًا لارتباطه بالاقتصاد الحقيقي والتزامه بمبادئ الشريعة التي تراعي العدالة والتكافل.

تهدف هذه الدراسة إلى بيان أبرز التحديات التي تعيق التمويل الإسلامي للمشروعات المتناهية في الصغر، التي تشمل صعوبات إدارية، وقانونية، وتسويقية، وفنية، إضافة إلى تحديات الحوكمة، والكوادر البشرية، وضمانات التمويل، وضعف البنية التكنولوجية، وقلة الشفافية. اعتمدت الدراسة على المنهج الوصفي التحليلي، من خلال مراجعة الأدبيات والتقارير المصرفية ذات العلاقة، وتحليل الواقع لاستنباط المقترحات العملية. وقد توصلت الدراسة إلى أن غياب إطار قانوني موحد، وضعف الدعم الحكومي، وقصور في البنية المؤسسية للمؤسسات التمويلية، تشكل عوائق رئيسة أمام التمويل الإسلامي لهذا القطاع. وقد أوصت الدراسة بإنشاء صندوق تمويلي مدعوم من الدولة، وتأسيس صندوق تكافلي، وتقديم حوافز للمؤسسات التمويلية، إلى جانب وضع تشريعات واضحة وتشكيل مجلس أعلى لرعاية المشروعات المتناهية في الصغر. وتؤكد النتائج أن معالجة هذه التحديات كفيل بتحفيز التمويل الإسلامي وتعزيز دوره التنموي.

<https://doi.org.tr/10.54863/jief.1554339>

^a المؤلف المرسل: الأستاذ المشارك في الاقتصاد والتمويل الإسلامي في جامعة أنقرة للعلوم الاجتماعية

بريد إلكتروني: Afayh0011@yahoo.com، الرقم الدولي: 0000-0003-0818-7319

Herş, A. (2025). التمويل الإسلامي للمشروعات المتناهية في الصغر: تحديات وعقبات. *Journal of Islamic Economics and Finance* 2025 (1), 34-65, <https://doi.org.tr/10.54863/jief.1554339>.

Bu çalışma Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 (CC-BY-NC 4.0) Uluslararası Lisansı ile lisanslanmıştır.

ISLAMIC MICROFINANCE: CHALLENGES AND OBSTACLES

Ahmet Herş^a

Social Sciences University of Ankara, Türkiye

ARTICLE INFO

Article history:

Received: Sep 22, 2024

Accepted: March 23, 2025

Article Type:

Research Article

JEL Classification:

P31

P45

Keywords:Financing,
Islamic Financing,
Islamic Banks,
Micro-Enterprises,
Challenges

ABSTRACT

Microenterprises are gaining increasing importance in achieving economic and social development, particularly in developing countries that aim to combat poverty and reduce unemployment. Islamic finance is considered an effective means to support such enterprises due to its connection with the real economy and its commitment to the principles of Sharia, which emphasize justice and solidarity. This study aims to identify the key challenges hindering Islamic finance in supporting microenterprises, including administrative, legal, marketing, and technical difficulties, as well as issues related to governance, human resources, guarantees, weak technological infrastructure, and lack of transparency.

The study adopts a descriptive-analytical approach by reviewing relevant literature and banking reports and analyzing the current reality to extract practical recommendations. It concludes that the absence of a unified legal framework, weak government support, and institutional shortcomings are among the main obstacles facing Islamic finance in this sector.

The study recommends the establishment of a state-supported financing fund, the creation of a Takaful fund, offering incentives to financial institutions, enacting clear legislation, and forming a higher council to oversee microenterprises. The findings affirm that addressing these challenges is essential to stimulating Islamic finance and enhancing its developmental role.

<https://doi.org/tr/ 10.54863/jief.1554339>

^a Corresponding Author: Assoc. Prof., Social Sciences University of Ankara, Islamic Economics and Finance, E-mail: Afayh0011@yahoo.com, <https://orcid.org/ 0000-0003-0818-7319>.

To cite this article: Herş, A. (2025). Islamic Microfinance: Challenges and Obstacles. *Journal of Islamic Economics and Finance*, 11(1), 34-65, <https://doi.org/tr/ 10.54863/jief.1554339>.

المقدمة

أخذ التوجه الأممي عبر المؤسسات الإنمائية في السنوات الأخيرة بالاهتمام بالمشروعات الصغيرة والمتناهية في الصغر في سعيها لإشراك الفئات الأقل دخلا في النظام المالي والخدمات المالية، ولتخفيف حدة الفقر والمجاعات، ولما كانت هذه الفئة محدودة الدخل لا تملك ما يمكنها من بناء مشروعاتها التي تدر عليها دخلا تقتات منه فإن التفكير بات ملحا لوسائل تمويلية تتناسب مع القدرات المالية والأوضاع المعيشية لهذه الفئة، وقد عملت المؤسسات التمويلية ومنها المؤسسات المصرفية الإسلامية على إعداد البرامج لتمويل هذه الفئات ومشاريعها.

يهدف هذا البحث إلى بيان مفهوم التمويل الإسلامي للمشروعات المتناهية في الصغر، كما يهدف إلى إبراز التحديات والعوائق التي تواجه المشروعات المتناهية في الصغر. كما تسعى الدراسة إلى دراسة عقبات التمويل الإسلامي وتحدياته للمشروعات الصغيرة أو المشروعات المتناهية في الصغر، كما يسعى إلى تقديم اقتراحات لردم الفجوة بين التحديات والصعوبات من جهة، والحاجة إلى مثل هذه التمويلات من جهة أخرى، ليتم تقديم توصيات تسهم في تحفيز هذا النوع من التمويلات، ولتجسير الهوة بما يشجع التمويلات الإسلامية المتناهية في الصغر.

ويناقش الباحث عددا من المعوقات والتحديات التي تحول دون تطور مثل هذه النوع من التمويلات مثل المعوقات القانونية والإدارية وما يتعلق بالملاءة المالية والجدوى الاقتصادية ونوعية المشروعات والعملاء لمثل هذه التمويلات وغير ذلك.

وتحاول الدراسة الإجابة عن الأسئلة الآتية: ما مفهوم التمويل الإسلامي للمشروعات المتناهية في الصغر؟ وما أبرز التحديات والعوائق التي تواجهها المشروعات المتناهية في الصغر؟ وما أبرز الصعوبات التي تعترض مسار التمويلات الإسلامية للمشروعات المتناهية في الصغر؟ وما سبل علاج المشاكل التي تحدّ من التمويلات الإسلامية المتناهية في الصغر؟

ولتحقيق أهداف الدراسة استخدم الباحث المناهج العلمية الآتية: المنهج الوصفي: استخدمه الباحث المنهج الوصفي للاطلاع بقراءة معمقة على عدد كبير من الدراسات والأبحاث والتقارير المصرفية ذات العلاقة بالموضوع خاصة في الجانب النظري فيما يخص المشاكل والتحديات. والمنهج التحليلي: لتحليل العوائق واستنباط مقترحات وتوصيات لعلاجها وتقديم حلول عملية لها.

وقد تناولت عدد من الدراسات موضوع البحث من جوانب مختلفة منها: دراسة: (عبدالغني، 2018)، معوقات التمويل الأصغر في السودان وسبل التغلب عليها خلال الفترة 2007-2016، رسالة ماجستير، جامعة السودان للعلوم والتكنولوجيا. فقد تناولت الدراسة مفهوم التمويل الأصغر وأهميته وصيغ التمويل الأصغر، وعرضت الدراسة لحالة التمويل الأصغر في السودان وواقعه، وحاولت دراسة العقبات التي تواجه عملية التمويل الأصغر في السودان من جهة البنوك والمؤسسات التمويلية والعقبات الخاصة بالعملاء، وقدمت الدراسة عددا من التوصيات لمعالجة هذه العقبات لتطوير هذا القطاع.

كذلك دراسة: (العاني، 2013)، التمويل الإسلامي للمشروعات المتناهية الصغر، في العراق: واقع وتحديات، السعودية، مجلة جامعة الملك عبدالعزيز: الاقتصاد الإسلامي، م 26 ع 2، ص 47-90. وهدف هذا البحث إلى دراسة واقع التمويل الإسلامي الأصغر في العراق وإبراز التحديات التي تجابه مستقبلا من حيث ضعف الأداء والجانب القانوني وبناء القدرات والتنسيق مع الشرعيين وتنوع المنتجات والرؤية الاستراتيجية، وحثت الدراسة على إيجاد صياغة ملائمة من قبل البنك المركزي العراقي لعمل مؤسسات التمويل الأصغر، وقدم الباحث في ختام دراسته عددا من التوصيات لتطوير هذا التمويل.

وهناك دراسة: (زيتوني، 2012)، صناعة التمويل الأصغر الإسلامي بين دوافع النمو وتحديات الممارسة، بوابة الشمول المالي من أجل التنمية (بوابة التمويل الأصغر **FinDev**) فقد سعت إلى دراسة التمويل الإسلامي من حيث المفهوم والمبادئ والأهمية ثم استعرض الباحث مبررات التوسع في صناعة التمويل الإسلامي ودواعيه من انتشار الفقر والبطالة ونمو الصناعة المصرفية الإسلامية وانخفاض مستوى الحصول على الخدمات المالية والدوافع الدينية والفجوة بين العرض والطلب وغير ذلك من دوافع، ثم تناول عددا من التحديات للتمويل الأصغر الإسلامي كما اقترح البحث عددا من سبل تفعيل صناعة التمويل الأصغر الإسلامي وتطويرها.

كذلك دراسة (المعهد الإسلامي للتدريب والبحوث، 2008)، البنك الإسلامي للتنمية: تنمية التمويل الأصغر الإسلامي: التحديات والمبادرات. وأوضحت الدراسة أهمية التمويل الأصغر ودوره بالحد من الفقر، وعرضت نماذج أفضل الممارسات في مجال التمويل الأصغر، وأظهرت الدراسة المنهج الإسلامي في الحد من الفقر عن طريق التمويل الأصغر، وقدمت الدراسة عددا من التوصيات منها تنمية الروابط مع المنظمات غير الربحية بهدف الوصول إلى الفقراء، كما حثت

على الاعتراف بالتمويل الأصغر كقطاع إضافي بكل ما يتمتع به من خصائص مميزة، ودعت الدراسة إلى تصميم نظام لضمان الانتماء للمؤسسات التي تقدم خدمات التمويل الأصغر الإسلامي. وهناك دراسة: (المحروق، ماهر؛ مقابلة، إيهاب، 2006) ، المشروعات الصغيرة والمتوسطة أهميتها ومعوقاتها، عمان- الأردن، مركز المنشآت الصغيرة والمتوسطة. بعد أن ناقشت الدراسة طبيعة المشروعات الصغيرة والمتوسطة ودورها في الاقتصادات الوطنية وبيئت إسهامها في ذلك، استعرضت المعوقات والمشاكل التي تواجه المشروعات الصغيرة والمتوسطة وكذلك المعوقات التي تعترض سير النشاط التمويلي للمؤسسات الإقراضية المتخصصة والمعوقات والمشكلات التمويلية التي تواجه القائمين على المشاريع ثم ذكرت عددا من التجارب بإيجاز.

ولتحقيق أهداف الدراسة قسم الباحث الدراسة إلى محاور رئيسة هي: مفهوم التمويل الإسلامي للمشروعات المتناهية في الصغر وأهميته، والتحديات والصعوبات التي تعيق التمويل الإسلامي للمشروعات المتناهية في الصغر، والتوصيات والاقتراحات لتطوير عمل التمويل الإسلامي للمشروعات المتناهية في الصغر.

المبحث الأول: مفهوم التمويل الإسلامي للمشروعات المتناهية في الصغر وأهميته

لا شك أنّ ثمة تباين في مسميات وتوصيفات المشروعات المتناهية في الصغر سواء في القوانين والأطر القانونية والتشريعية أو الدراسات الأكاديمية أو اللوائح المصرفية، فمنهم من سماها بالمشروعات الصغيرة، أو المشروعات المتناهية في الصغر أو المشروعات الصغرى أو المشروع الأصغر وغير ذلك.

كما أنّ مفهوم التمويل المتناهي في الصغر أو التمويل الأصغر لهذه المشاريع يختلف بشكل كبير من بلد إلى بلد ومن مؤسسة إلى أخرى، ويرجع الاختلاف الكبير في تحديد المفهوم تبعاً للمعايير المعتمدة أو القيود التي تحددها الدول أو المؤسسات المصرفية أو المؤسسات الدولية، في تصنيف المشاريع أو التمويلات، سواء أكانت نوعية أو كمية، فبعضهم صنفها من حيث حجم هذه المشروعات أو درجة النمو الاقتصادي أو نوع النشاط أو حجم عوامل الإنتاج أو عدد العمالة أو حجم رأس المال أو مستوى التكنولوجيا المستخدم وغير ذلك من معايير.

1.1 المشاريع المتناهية في الصغر

فقد عرفت المشاريع المتناهية الصغر من مؤسسة ACCION العالمية وهي شبكة لمؤسسات التمويل متناهي الصغر بأنها مشاريع أعمال صغيرة الحجم في القطاع غير الرسمي وعادة ما توظف هذه المشاريع أقل من 5 أفراد وقد يكون مركزها خارج البيت، وتكون المشاريع متناهية الصغر مصدر الدخل الوحيد للأسرة في غالب الأحيان وقد تكون مصدراً آخرًا من مصادر دخلها، ومن الأمثلة على هذه المشاريع متناهية الصغر أكشاك البيع الجزئي، مشاغل الأسواق الخياطة، مشاغل الخشب.. (إلياء، 2006، صفحة 6)، يعتبر البنك الدولي المشاريع المتناهية في الصغر على أنها تلك التي تشمل أقل من 5 موظفين، وتعمل غالبًا في بيئات اقتصادية غير رسمية وتعتمد على رأس مال محدود. (البنك الدولي، Small and Medium Enterprises (SMEs) Finance، 2019)

ومن الممكن القول إن المشروعات المتناهية في الصغر: هي وحدة أعمال صغرى تقوم بنشاط اقتصادي يغلب على طابعه المحلي يعتمد على مهارات صاحبه محدود الدخل، يشكل مردوده مصدر إنفاق أسر العاملين فيه الذين لا يتجاوز عددهم عن 5 أشخاص، برأس مال قد لا يصل إلى 3-5 آلاف دولار.

2.1 مؤسسة التمويل للمشاريع المتناهية في الصغر

تقدم خدمات التمويل للمشاريع المتناهية في الصغر مؤسسات بأشكال متعددة ومرجعيات وأهداف متنوعة فمنها ما هو مصرفي ومنها ما هو مؤسسة تمويلية متخصصة، ومنها ما هو حكومي أو يتبع للقطاع الخاص وبعضها قد يتبع لمؤسسات دولية.

وبناء على ذلك فإن مؤسسة التمويل للمشاريع المتناهية في الصغر: هي مؤسسة نظامية تقدم تمويلًا وخدمات مالية للفقراء ومحدودي الدخل لإنشاء مشروعات متناهية في الصغر أو إدامتها أو توسيعها لتوفير مصدر دخل لهم يسدّ عوزهم وحاجتهم.

3.1 التمويل المتناهي في الصغر

عرف البنك الدولي التمويل الأصغر بأنه تقديم خدمات مالية رسمية للفقراء وذوي الدخل المنخفض (وفيما يتعلق بالائتمان على وجه الخصوص، من لا يحصلون على أجر ثابت) وكذلك غيرهم ممن يتم إقصاؤهم على نحو ممنهج من النظام المالي، والتمويل الأصغر لا يشمل فحسب طائفة من

المنتجات الائتمانية (لغرض ممارسة الأعمال، وتسهيل الاستهلاك، وتمويل الالتزامات الاجتماعية، ومواجهة الطوارئ... الخ)، بل أيضا الادخار وتحويل الأموال والتأمين. (البنك الدولي، 2012، صفحة 4)

لذا فإنه يمكننا القول إن التمويل المتناهي في الصغر هو: تقديم التمويل أو الخدمات المالية لمشروع حجمه صغير جدا لا يزيد عدد عماله عن 5 أفراد وبما لا يتجاوز رأس ماله 3- 5 آلاف دولار بغرض تأسيس أو توسيع أو إدامة العمل بمنشأة يملكها فقير ليمول ناتجها أسرته والعاملين.

4.1 مفهوم التمويل الإسلامي للمشروعات المتناهية في الصغر

عرف التمويل الاسلامي: بأن يقوم شخص بتقديم شيء ذو قيمة مالية لشخص آخر إما على سبيل التبرع أو على سبيل التعاون بين الطرفين من أجل استثماره بقصد الحصول على أرباح تقسم بينهما على نسبة يتم الاتفاق عليها مسبقا وفق طبيعة عمل كل منهما ومدى مساهمته في رأس المال واتخاذ القرار الاداري والاستثماري. (السرطاوي، 1999، صفحة 97)

ومن الممكن تعريف مفهوم التمويل الإسلامي للمشروعات المتناهية في الصغر بأنه: تقديم تمويل نقدي أو عيني للمشروعات المتناهية في الصغر التي يقوم عليها الفقراء، بحسب التشريعات والأنظمة والتعليمات المتفق عليها في الدولة أو المؤسسة الممولة ضمن أدوات التمويل الإسلامي الاستثمارية أو التبرعية وبحسب ضوابط الشرع.

ونقترح وضع قيود: بأن يدير المشروع طالب التمويل نفسه، بحيث يكون فقيرا، وأن لا يزيد عدد عمال هذه المنشأة عن 5 عاملين وبما لا يزيد رأس ماله الأولي عن 5 آلاف دولار. وتحدد مجالات التمويل بحسب طبيعة بيئة المنطقة التي تتواجد فيها الجهة المانحة والتموّل.

5.1 أهمية التمويل الإسلامي لتمويل المشروعات المتناهية في الصغر وخصائصه

وتأتي كذلك أهمية المشروعات الصغيرة أو المتناهية في الصغر والمتوسطة نظرا لكونها تمثل نحو 90% من إجمالي الشركات في اقتصاديات العالم، ممثلة نحو 40-80% من فرص العمل في بلدانها. (الأسرج، 2011، صفحة 3)

ويشير (صندوق النقد العربي، 2019، صفحة 12) إلى أن المشروعات الصغيرة والمتوسطة في الدول العربية تمثل ما بين 90-99% من إجمالي المشروعات في القطاع الرسمي وتسهم بنسب

متفاوتة من الناتج المحلي الإجمالي تتراوح ما بين 22-88% كما تسهم 10-49% من فرص التشغيل في القطاع الرسمي في الدول العربية، وتصل هذه النسبة في البلدان النامية نحو 60%، كما تسهم هذه المشروعات بإيجاد أربع وظائف من بين خمس وظائف في القطاع الرسمي، ويعكس تنامي عدد المشروعات الصغيرة والمتوسطة في الآونة الأخيرة، التحول البارز في اهتمام الدول العربية بهذا القطاع وازدياد قناعاتها بالدور الاقتصادي لهذه المشروعات.

ويعد الحصول على التمويل العقبة الأساسية التي تواجه تطوير المشاريع الصغيرة وحتى المتوسطة في الأسواق الناشئة، وتشير إحصاءات إلى أن هناك 11-17 مليون مشروع في الأسواق الناشئة لم تتمكن من الوصول إلى القروض. (تقرير دولي، إحصاءات مؤسسة التمويل الدولية، 2013) ومما يزيد من اتساع هذه الفجوة المالية افتقار 65-72% من جميع المشاريع المتناهية في الصغر والمتوسطة في الأسواق الناشئة من فرص الحصول على الائتمان المطلوب، هذا بالإضافة إلى أن 55-68% من هذه المشاريع في البلدان النامية تعاني من عدم الحصول على التمويل الكافي أو عدم الوصول إلى التمويل إطلاقاً مما يحول دون استغلال هذه الطاقات. (تقرير دولي، الاستفادة من التمويل الإسلامي للمشاريع الصغيرة والمتوسطة . SMEs، 2015)

إلا أن السؤال المهم لم برزت الحاجة إلى تمويل المشروعات المتناهية في الصغر بأدوات التمويل الإسلامي وطرقه؟

1- ارتفاع نسب الفوائد المصرفية في مؤسسات التمويل للمشاريع الصغيرة والمتناهية في الصغر نظراً لحجم المخاطرة العالية التي تكتنفها حيث تصل إلى نحو 28%.

2- شكلية القروض وقد تصبح غطاء لحصول الرجل على القرض: وهي مشكلة شائعة حيث يستغل الرجل المرأة في الحصول على قرض مالي (قد يستخدم أو لا يستخدم في إفادة الأسرة)، وفي كل الأحوال لا تستفيد منه المرأة بطريقة مباشرة أو غير مباشرة بينما تظل مسئولة هي نفسها عن سداد القرض. (الشايب، 2010، صفحة 66)

3- من حيث الإطار النظري للتمويل الإسلامي نفترض أنه الأقدر على الوصول إلى مثل هذا النوع من التمويلات لأسباب متعددة منها ما هو متعلق بطبيعة بعض المجتمعات التي تبتعد عن التعامل بالربا والفائدة المصرفية لأسباب شرعية، كما أن المؤسسات التمويلية قائمة على تمويلات حقيقية متعلقة بصيغ مصرفية لها مساس بالواقع سواء

بالاستهلاك أو الاستثمار أو من حيث القطاعات الصناعية أو الزراعية أو التجارية أو غيرها...

4- متطلبات القروض التقليدية التي تعتمد على ملء طالب القرض وهذا من الصعب توفيره بالنسبة للقائمين على المشروعات الصغيرة، وكذلك ضرورة توفر الضمانات الخاصة في القطاع المصرفي التقليدي: حيث يحد ذلك من مرونة الطلب على التمويل مع كثرة متطلبات الضمانات خاصة أن طالبي التمويل غالبا ما يكونوا من محدودي الدخل.

5- النمو المتسارع الذي حققته المصرفية الإسلامية لا يعود فقط إلى تنامي حجم السيولة المالية في دول المنطقة فحسب بل يعود ذلك إلى توسع رقعة الحلول والمنتجات المالية الإسلامية التي تواكب متطلبات المشاريع بمختلف أحجامها الصغيرة والكبيرة وهو ما يشكل مجالا رحبا لتوسيع نطاق التمويل الإسلامي الأصغر الإسلامي فمن الممكن تخصيص جزء من إجمالي الأصول المصرفية لتوجيهه نحو تمويل المشاريع المتناهية في الصغر فتتوسع رقعة ذلك النظام ويوضع له القبول. (زيتوني، 2012، صفحة 10)

6- الدوافع الدينية التي تدفع الناس إلى التمول من المؤسسات التمويلية الإسلامية.

6.1 طرق التمويل الإسلامي للمشاريع المتناهية في الصغر

تتنوع طرق التمويل الإسلامي للمشاريع المتناهية في الصغر عبر أدوات التمويل الإسلامي، وتتعدد الجهات المانحة للتمويل من المصارف الإسلامية وشركات تمويل إسلامية وصناديق ادخارية للاستثمار ومؤسسة الصناديق الوقفية ومؤسسات الصدقات والزكاة وغيرها.

وفيما يأتي أبرز أساليب التمويل الإسلامي للمشاريع المتناهية في الصغر:

- طرق التمويل القائمة على البيوع مثل المراجعة والسلم والاستصناع.
- طرق التمويل القائمة على الإيجار مثل الإجارة المنتهية بالتملك.
- طرق تمويل قائمة على المشاركات مثل المضاربة والمشاركة المنتهية بالتملك.
- طرق التمويل القائمة على عقود التبرع مثل القرض الحسن والوقف والزكاة والوصية والهبة.
- طرق التمويل القائمة على العقود الزراعية: مثل المزارعة والمساقاة.

المبحث الثاني: التحديات والصعوبات التي تعيق التمويل الإسلامي للمشروعات المتناهية في الصغر.

تصنف التحديات والإشكالات التي تواجه التمويل الإسلامي للمشروعات المتناهية في الصغر بأنها تحديات داخلية وبعضها ذو صبغة خارجية، ومن هذه التحديات ما يتعلق بطبيعة عملها وبنيتها ومنها ما يتعلق بطبيعة العملاء، ومنها ما طرأ لكونها مؤسسة متناهية في الصغر ومنها ما هو بسبب كونها مؤسسات تمويل إسلامية وهذا يفرض نمطا معيناً في الأداء والصيغ، فيما يأتي نذكر عدداً من هذه التحديات:

1.2 تحديات متعلقة بالشؤون الإدارية

بخلاف طرق التمويل المختلفة فإن تمويل المشروعات الصغيرة أو متناهية الصغر تحتاج إلى أساليب إدارية مختلفة ابتداءً من تقديم الطلب للحصول على التمويل ومروراً بأساليب المتابعة وليس انتهاءً ببدء تسديد أول دفعات التمويل الذي تحصل عليه.

هذا النمط من التمويلات يحتاج إلى سلسلة من الإجراءات الإدارية بالغة الدقة خاصة أن عملية التمويل الإسلامي حقيقية تعكس مشروعا تنمويا على الأرض وليس تمويلا أو قرضا شكليا بهدف الحصول على المال، وبناء عليه فإن هذا سيتطلب سلسلة من الإجراءات بوجود لجنة تدرس طلب التمويل وتسنقضي عن المشروع نظريا وميدانيا وموظف مختص يتابع المشروع وتقديم استشارات فنية وإدارية وهذا يترتب نفقات مالية وكادر إضافي وفرق متابعة وجهد وعمليات لوجستية وإدارية لدعم المشروع وهو ما لا تفضله كثير من المؤسسات المصرفية مع الأسف نظرا لكلفته والوقت والجهد الكبيرين الذين يبذلا عليه.

كما أن هناك تحديات متعلقة بأصحاب المشروعات أنفسهم من حيث وجود مشاكل إجرائية والتي تتمثل بضعف الخبرات الادارية والمالية والفنية لدى أصحاب هذه المشاريع، إضافة الى افتقار معظم المنشآت الصغيرة والمتوسطة إلى الهيكل التنظيمي السليم والذي يؤدي في كثير من الأحيان إلى خلق مشاكل للمشروع مثل عدم القدرة على الفصل ما بين الملكية والإدارة، بالإضافة إلى العشوائية في تنفيذ المشروعات: إذ يلجأ بعض اصحاب المشاريع الصغيرة إلى التقليد أحيانا واختيار مشاريع غير ملائمة لبيئتها أحيانا أخرى، إضافة إلى افتقاد هذه المشاريع الى دراسات الجدوى الاقتصادية والفنية. (سمحان، 2012، صفحة 8)

2.2 تحديات متعلقة بالحوكمة

تهتم الأنظمة المصرفية والمالية والتقنية في البلاد بتطبيق معايير الحوكمة المعتمدة عالمياً، وتعد ذلك تطوراً لزيادة الشفافية والإفصاح والعلم بمجريات العمل وأحوال المؤسسة، ولما كان قطاع المشروعات المتناهية في الصغر يعمل في الدولة فإنه يجب أن يخضع لمتطلبات الحوكمة، إلا أن مسحا إحصائياً قام به (صندوق النقد العربي، 2019، صفحة 32) أشار إلى أن القليل من الدول العربية أفادت بالترام قطاع المشروعات متناهية الصغر والصغيرة والمتوسطة بمبادئ الحوكمة وما يستلزمه ذلك من وجود هياكل تنظيمية رسمية، ومدى الاحتفاظ بسجلات مالية أساسية، وما إذا كانت لدى المنشأة قوائم مالية مدققة، وهل هناك هيئة مستقلة للمديرين وضرورة وجود آلية للتخطيط المالي، ومدى وجود آلية للتعاقب الوظيفي، ويعتبر عدم الالتزام بمبادئ الحوكمة تحدياً لبعض الدول العربية وذلك بما يعكس عدم استعداد المشروعات فيها للتحويل للعمل المؤسسي الدائم والانتقال إلى الإدارة المهنية والحوكمة الحقيقية بالإضافة إلى عدم الإفصاح عن رأس مال الشركة لعوامل عديدة.

وهذا بالتأكيد يؤثر على عملية التمويل ومدى نجاحها وكذلك فرص تطوير العمل على أسس فنية وعلمية، وهو ما يؤدي إلى رفض كثير من المؤسسات التمويلية تقديم تمويلات لمؤسسات لا تلتزم بمعايير الحوكمة.

3.2 تحديات فنية

التمويلات المتعلقة بالمشاريع المتناهية في الصغر لها سمات خاصة كما أن التمويل الإسلامي لهذا النوع من المشاريع له خصائص مميزة تختلف عن غيره سواء من النواحي الشرعية وحرمة الربا أو من ناحية حقيقة التمويل وتكليفه أو من حيث صيغ العقود وغيرها من عناصر، وبناء على ذلك فإن ثمة معوقات واجهها التمويل الإسلامي فيما يتعلق بالشؤون الفنية للتمويل.

فطبيعة عقود التمويل الإسلامي تحتم المتابعة والتدقيق في الأعمال والدخول في قضايا فنية ربما تكون في صميم العمل وجوهره بخلاف التمويل التقليدي الذي قد يقدم التمويل النقدي ومن ثم تنتهي أعماله في تقارير ورقية شكلية؛ وهذا يرتب على القائمين على التمويل الإسلامي تتبع الإجراءات الفنية بتقديم استشارات ومتابعات ورقابة محاسبية وأخرى شرعية وإذا ما اعتمدت البنوك أو المؤسسات التمويلية الإسلامية ذلك فإنها أمام تحدٍ يرتبط بمدى قدرتها على المتابعة للشؤون الفنية.

كذلك ثمة قيود فنية وتعليمات تنظيمية ذات طابع فني تضعها السلطات المختصة في الدولة من وزارة المالية أو وزارة الصناعة والتجارة أو البنك المركزي متعلقة بالقيود على الاستثمار الأجنبي أو الإدارة الأجنبية أحيانا مما يعرقل بشدة تنمية الخدمات المالية للفقراء، وكذلك تحويلات المنظمات غير الحكومية قد تعرقلها قيود بشأن العملة والجنسية وتنويع حملة الأسهم والاستثمار الأجنبي، وفي عدد قليل من البلدان، تعد المدخلات الفنية والمالية الأجنبية مهمة في تقدم التمويل الأصغر، وعلى ذلك فقد يكون الوضع صعبا إذا واجهت مؤسسات التمويل الأصغر حظرا أو قيودا شديدة على مشاركة المساهمين الأجانب أو الاقتراض من مصادر أجنبية أو تعيين أشخاص من جنسيات أخرى في مناصب فنية أو بالإدارة العليا، وفي بعض البلدان، قد لا يجتذب قطاع التمويل الأصغر الكثير من المستثمرين التجاريين المحليين لبضع سنوات، ولذا فإن فرض قيود على الاستثمار الأجنبي أو تعيين الأجانب قد يعوق التوسع في تقديم الخدمات. (البنك الدولي، 2012، صفحة 63)

4.2 تحديات تسويقية

من التحديات الماثلة ضعف بعض المؤسسات المصرفية الإسلامية بتسويق منتجاتها التمويلية في أوساط القائمين على المشاريع الصغيرة والمتناهية في الصغر فالانطباع السائد عند كثير من أرباب هذه الأعمال أن لا فرق بينها وبين التقليدية بل إن كثيرا من الناس يأخذون على المؤسسات التمويلية الإسلامية عدم وجود السمات الواضحة التي تمكنهم من التمييز بينها وبين المؤسسات التمويلية التقليدية.

وبناء عليه فإن ثمة تحديات تواجه التمويلات المتناهية في الصغر متعلقة بالتسويق من جوانب عدة أولها قدرة المؤسسة التمويلية الإسلامية على تسويق منتجاتها المصرفية للمشروعات الصغيرة خاصة في القرى والمناطق البعيدة عن المدن الرئيسية، الأمر الثاني مدى قدرة المصرفية الإسلامية على إقناع الفئات المستهدفة بآليات عملها المختلفة ومدى شرعيته وسلامة الإجراءات المتعلقة بتمويلاتها وإبراز الخصائص المميزة للتمويل الإسلامي عن غيره من التمويلات..

أما من جهة المشروعات المتمولة فمدى قدرتها على تسويق نفسها في المجتمع وبناء شبكة عملاء في بيئتها وتطوير أعمالها بما يخرجها من المشروع الفردي إلى مشروع مؤسسي قائم في إطار تنظيمي وله قدرات إدارية قادرة على تسويقه في ظل منافسة المشروعات الكبيرة العابرة للحدود والمناطق.

فيعتمد نجاح هذه المشروعات على مدى قدرتها في تسويق منتجاتها وتحصيل أموالها في سلسلة تسويقية مرنة.

وتؤثر المعوقات التسويقية على قدرة المشروعات الصغيرة في منافسة المشروعات الكبيرة، كما أن ثمة ندرة في المعلومات المتوفرة عن السوق نتيجة قلة خبرة القائمين على بعض هذه المشاريع، كذلك انحسار قدرة السلع على المنافسة الداخلية والخارجية نتيجة عدم القدرة التسويقية وارتفاع تكلفة الإنتاج من أسعار المواد الخام، وعدم تطبيق معايير الجودة في المنتجات. (فرحان، 2010، صفحة 26)

5.2 تحديات قانونية وتنظيمية

تعاني البيئة الاستثمارية في تمويل المشروعات الصغيرة والمتناهية في الصغر من تعدد النظم التشريعية في بيئة عملها وفي أغلب الأحيان لا يوجد إطار تشريعي موحد يجمع كافة متعلقات عملها ويوحد الإجراءات ويحمي حقوق الأطراف كلها وهذا ما يترتب عليه جملة من الإشكالات المالية والقانونية والضريبية والإدارية والتنظيمية.

كما أن ثمة غياب لسلطة عليا أو مجلس أعلى ينظم متناثرات عمل هذه المشروعات ويسهل الإجراءات ويؤسس لبيئة تشريعية ناعمة لعمل المشروعات الصغيرة ويصدر تشريعات قانونية ولوائح تنظيمية تنظم العلاقات بين كافة الأطراف المعنية بالتمويل للمشروعات الصغيرة أو المتناهية في الصغر.

هذا كله أدى إلى كثرة الاجتهادات داخل الدولة الواحدة والاستناد إلى تشريعات متعددة عند التحاكم إلى مسارات قانونية وقضائية من قوانين الشركات أو قوانين البنوك أو قوانين الصناعة والتجارة فيما يخص التمويلات أو الضريبة وغير ذلك من الإشكالات المتعلقة بالعمل والعمال والتراخيص. فمن المعلوم أن طبيعة هذه التمويلات تحتاج إلى قوانين تتجاوز اللوائح التقليدية سواء بالترخيص أو تقديم التمويلات أو طبيعة عملها.

وتعد البيئة القانونية والتنظيمية من أكثر العوامل تأثيرا على استقرار نشاط مؤسسات التمويل الأصغر بشكل عام إذ بتغير تلك الأنظمة والقوانين تضطر مؤسسات التمويل الأصغر إلى تعديل استراتيجياتها المالية والتشغيلية بما يناسب بيئتها المحلية، ويتعلق الأمر بشكل كبير بمؤسسات التمويل الأصغر الإسلامية كونها تعمل بأنظمة إسلامية في بيئة تقليدية وهو ما يضيق من مدى

نشاط تلك المؤسسات ويحصره في حدود تقليدية الأمر الذي يحد من استغلال الفرص المتاحة في السوق. (زيتوني، 2012، صفحة 17)

6.2 تحديات متعلقة بالجانب الشرعي

تمتاز التمويلات الإسلامية للمشروعات وعموماً للمشروعات المتناهية في الصغر خصوصاً بأنها تحتكم في مسارات عملها وعقودها وشؤونها للأحكام الشرعية ولقواعد الفقه الإسلامي في المعاملات إلا أن ثمة صعوبات تواجهها من قبل المجتمعات التي تعمل بها بعدم تقبل فئة ليست قليلة منه بطبيعة صيغته نتيجة عدم وجود الوعي المعرفي للتمويل الإسلامي وما يترتب على مبادئ هذا التمويل وضوابطه وأحكامه من إجراءات تختلف عن التمويلات التقليدية.

كذلك ثمة صعوبات أخرى متعلقة بنوعية بعض عملائها الذين يهتمهم الحصول على التمويل دون الاكتراث للجانب الشرعي ومآلات العقد ومقاصده وتكييفه الفقهي وطرق التعامل اعتقاداً منهم أن تحقق الربحية وسير العمل هو وحده المؤشر على الغاية من هذا التمويل.

وثمة إشكالات أخرى متعلقة بعدم وجود هيئة رقابية شرعية في أغلب هذه المشاريع إما بسبب رفض الممولين لوجود رقابة شرعية تشرف على عملهم وتعطي رأيها وتقديرها بمسارات العمل وشؤونها أو خشية من وجود نفقات إضافية على المشروع فيضطر للماطلة والتهرب منه إن طلب منه ذلك.

كما أن بعض العملاء قد لا يكثرث بتغيير مسارات العمل أو قد يتعامل خفاء بحرام أو عقود محرمة أثناء سير عمله، ولا يخفى كثير من العاملين في هذا القطاع أن بعض العملاء لا يأبهون سوى بالحصول على التمويل مما يقلل من مدى التوافق الشرعي المطلوب في هذه العقود والتمويلات.

7.2 تحديات متعلقة بالعملاء

تعتمد المشروعات المتناهية في الصغر على العميل صاحب المشروع بشكل أساس خاصة أن فكرتها تقوم على تشجيع أصحاب الحرف والمعامل وأصحاب المشاريع الصغرى لتنمية أنفسهم وبيئاتهم وأعمالهم إلا أن التجارب أظهرت وجود معوقات حول هذا الأمر، من حيث مقصد التمويل من المشروع أو أسلوب إدارته أو تعاطيه مع المشروع أو الإجراءات التي يقوم بها.

فطبيعة المشروعات تحتاج إلى خبرات كبيرة وهذا يحمل المؤسسة التمويلية الإسلامية مسؤولية التأكد من مدى قدرة صاحب المشروع على إدارته وتطوير عمله والاستجابة لما يتطلبه العقد، ومن ناحية أخرى فإن هذه التمويلات تتطلب عناصر متعلقة بالأخلاق والقيم كالأمانة والصدق والوفاء بالوعد إضافة إلى الجدية وهذا من العسير قياسه إلا بالمعرفة والمزامنة.

فكثير من المشروعات كان مصيرها الفشل نظرا لنكوص أصحابها عن الغايات التي حددوها عند الحصول على التمويل ثم يبدأون بعدها بالتهرب من استحقاقات العمل ليتحول المشروع إلى صفة شكلية كان هدفها الخفي الحصول على النقد والسيولة ومن ثم يقوم بالتخلص من المصدر الإنتاجي ليعجز عن السداد.

فاعامل تفهم العملاء لطبيعة الصيغ المصرفية وما يترتب عليها أمر مهم لنجاح التمويل وتحقيق مقاصده ومآلاته من ربحية وعمل وإنتاج وتنمية.

8.2 تحديات متعلقة بالكوادر البشرية

واجهت المؤسسات التمويلية الإسلامية إشكالات متعلقة بنوعية العاملين فيها ومدى ملائمة دراساتهم وأدائهم وحتى قناعاتهم للتمويل الإسلامي.

فطبيعة التمويل الإسلامي عموما والمشروعات الصغيرة والمتناهية في الصغر خصوصا تحتاج إلى كوادر بشرية مؤهلة ومدربة على هذا النمط من التمويلات، فالموظف يجب أن يكون قادرا على فهم هذه التمويلات فنيا وشرعا كما أنه يجب أن يمتاز بالجدية والحرص على تطبيق بنود العقد بما يحقق مقاصده.

وقد عانت بعض المؤسسات التمويلية الإسلامية من عدم اكتراث بعض كوادرها للجوانب الشرعية مما أخل بمتطلبات العقد وأخرجه عن مساره السليم.

كما أن الكوادر المؤهلة يجب أن تكون مؤمنة بالعمل التمويلي الإسلامي ومتحمسة لهذا النوع من التمويلات أي تمويلات المشروعات الصغيرة.

كذلك فإن ثمة تحديات تواجه المشروعات نفسها من حيث ميل الإدارة في اتخاذ القرار إلى الطابع الفردي والعائلي مما يسبب إشكالات فنية وقانونية في بعض الأحيان ويشعر العاملين بعدم الاستقرار الوظيفي، كما أن موظفي المشروعات المتناهية في الصغر يميلون إلى العمل

بالمؤسسات الكبيرة التي تقدم لهم حوافز وتأمينات اجتماعية وصحية لذا فإن المؤسسة تفتقد لعنصر الاستقرار بكوادرها البشرية خاصة المتميزة منها التي تنسرب إذا ما تحصلت المهارة والخبرة في ميدان عملها.

9.2 تحديات متعلقة بالتمويل

ثمة تحديات متعلقة بالتمويلات التي تقدمها المؤسسات التمويلية للمشروعات المتناهية في الصغر من ضمنها حصر جل تمويلاتها بصيغة المرابحة وعدم تنوع المنتجات التي تقدمها، وهذا أعاد الأمر لفكرة المدائيات والعلاقة بين المستثمر والمؤسسة المصرفية على أسس علاقة دين يتم تسديده كأي سلعة استهلاكية وهذا ما لا يتناسب مع طبيعة المشروعات الصغيرة التي تتطلب عقوداً وصيغاً متنوعة لأن مجالات عملها متعددة منها ما هو متعلق بالزراعة أو بالصناعة أو المهارات الحرفية أو الأعمال اليدوية والتراثية.

هذا أدى إلى عزوف فئة من المجتمع عن التمويلات لأنها رأت بها شبيهة بالتمويلات المصرفية التقليدية القائمة على الربا، كما أن اقتصار التمويلات على المرابحة قد حرم الشركات المتناهية في الصغر من صيغ أجدى لها وأكثر مرونة وربحية، وعقود تحررها من علاقة الدين إلى التشارك والعمل.

ومن التحديات ذات العلاقة بالتمويل أن المصارف الإسلامية تعتمد في استثماراتها على الودائع الاستثمارية التي يقدمها المودعون لتستثمرها وتعطيهم عائداً عليه فتطراً مشكلة الفترة الزمنية التي يرغب المودعون باسترداد أموالهم فيها أو تحصيل الربح الشهري السريع وهذا لا يتناسب مع طبيعة الاستثمارات في المشروعات المتناهية في الصغر مما يشكل ضغوطاً على المؤسسة التمويلية في إعادة الاستثمار وبالتالي يحد من حريته في الاستثمار في مشروعات تحتاج إلى وقت وجهد وربحية أعلى. (فرحان، 2010، صفحة 85)

وثمة بعد آخر قد لا يشجع بعض المؤسسات التمويلية الإسلامية على تمويل المؤسسات المتناهية في الصغر ألا وهو التكاليف المرتفعة الناتجة عن إدارة منتجات التمويل الأصغر ونفقاتها ومتطلباتها حيث تقوم مؤسسة التمويل الأصغر بجمع المعلومات عن العميل وعن النشاط الممول ووصول العملاء ومتابعة أنشطتهم ميدانياً وهذا يستوجب تصميم أنظمة متطورة لاحتساب التكاليف تمكناً من رفع تقارير ربع سنوية وتساعد في تدقيق عملياتها بانتظام، فإذا كان النظام التقليدي

يعاني من ارتفاع الكلفة فإن التمويل الإسلامي سيكون أكثر ارتفاعا نظرا لخصوصية نشاط هذه التمويلات والحادثة النسبية لتجربتها. (زيتوني، 2012، صفحة 18)

10.2 تحديات متعلقة بالمخاطر

لا شك أن طبيعة تمويلات المشروعات المتناهية في الصغر ذات مخاطر عالية نظرا لارتباط المشروع بشخص واحد غالبا والاعتماد على خبراته وسجلاته وإدارته وأمانته، وعدم وجود ضمانات كافية تغطي قيمة التمويل في كثير من الأحيان، كما أن هذه التمويلات تعتمد على البعد الأخلاقي والمهني لطالب التمويل، كذلك فإن بعض الصيغ التمويلية تقوم على مشاركات أو مضاربات وهي ما تزيد من المخاطر لذا فإن من التحديات الحقيقية هي كيف يستطيع البنك أو الجهة التمويلية تقليل حدة المخاطر إلى أقل حد متاح خاصة أن ارتفاع هذه المخاطر أدى إلى التشدد في منح التسهيلات لهذه الفئة، وهو ما أدى إلى تحول أغلب التمويلات إلى المراجحات تجنباً للمخاطر في العقود والصيغ الأخرى.

وهذا التوجه بالتأكيد لا يتناسب مع طبيعة التمويلات للمشروعات المتناهية في الصغر التي تعتمد على صناعات وزراعات تناسبها عقود مثل المشاركة والسلم والاستصناع.

ويرى (العاني، 2013، صفحة 75) أن مؤسسات التمويل الأصغر باتت تتبارى فيما بينها من أجل إيجاد الأساليب التي من شأنها إدارة مخاطر الائتمان فلم يعد أسلوب الضمان كافياً لتأمين سداد المقترضين إذ باتت المؤسسات تتبع أساليب إدارية صارمة وكفؤة من أجل ضمان التسديد كضغوط الأقران ونظام التحصيل الصارم، وربما يزداد الأمر أهمية لدى مؤسسات التمويل الإسلامي، التي لا تجيز الفائدة والغرامات التأخيرية، الأمر الذي يحتم استخدام ضغط علماء الدين مثلاً، من أجل ترسيخ الوعي للالتزام بالسداد إضافة إلى بقية الوسائل المشروعة الأخرى والمعمول بها.

وثمة صعوبات تتعلق بآلية تقييم المخاطر في التمويلات الإسلامية للمشروعات المتناهية في الصغر حيث يتطلب الأمر بناء أسس ونماذج تتناسب مع طبيعتها وصيغها المصرفية.

11.2 تحديات الضمان

عادة لا تقدم المؤسسات التمويلية بكافة أنواعها وأشكالها أي تمويلات بلا ضمانات تحمي مصالحها وأموال مساهميها ومدخريها، ولما كانت المشروعات المتناهية في الصغر تختلف عن غيرها من التمويلات في طبيعتها وعملها ونوعية تمويلاتها وأغراضها من تنشيط تنموي وإشراك فئات

اجتماعية بالنظام المالي والخدمات المالية والتقليل ما أمكن من البطالة، ولما كان متمولو هذه المشروعات من أصحاب مهن وحرف ومشاعل صغيرة لا يمتلكون في أغلب الأحيان قدرات مالية أو أملاك أو عقارات وبالتالي فإنهم يعجزون عن توفير هذه الضمانات مما رتب عزوفا عن مثل هذا التمويلات نظرا لعدم قدرتهم على تأمين متطلبات هذه التمويلات من ضمانات يفتقدونها.

من هنا بات تحدي توفير الضمانات من الأمور المهمة لمن يريد الحصول على تمويلات لمشروعه وهذا اما يعمل على إحباط أي فكرة تنموية لهذه المشروعات.

من جهة أخرى فإن التمويل الإسلامي لهذه المشروعات يختلف في طبيعته عن التمويل التقليدي فالتمويل الإسلامي يقوم على مبدأ المخاطرة وارتباط الربح بالضمان فلا ربح لمن لا يضمن، كما أن عقود المشاركة لا تتطلب بالضرورة توفر ضمانات؛ لذا فإن إشكالية أخرى طرأت تحتم إيجاد مخرج وحلول لذلك.

12.2 التكنولوجيا والخدمات الالكترونية

مع التطور المعلوماتي الكبير في الأنظمة واستخدام الخدمات الالكترونية والخدمات الرقمية فإن استخدامها والتعامل بها بات في حكم المتطلبات الأساسية في الأعمال المالية والمصرفية والتمويلية.

ولما كانت التمويلات المتناهية في الصغر قائمة على أعمال ومهن وحرف بسيطة في أغلب الأحيان فإن ثمة صعوبات في إدماج القائمين على هذه الأعمال في الخدمات التكنولوجية نظرا لثقافة بعض القائمين عليها وعدم استخدامهم مثل هذه الخدمات غالبا وعدم رغبة بعضهم بالتطور التكنولوجي واستخدام الخدمات الالكترونية.

كما أن ثمة عائق من جهة المؤسسات الممولة خاصة الصغرى منها نظرا لعدم استيفائهم متطلبات التكنولوجيا المتطورة في هذا الشأن، فقد أفاد تقرير (المعهد الإسلامي للتدريب والبحوث، 2008، صفحة 41) إلى افتقار معظم مؤسسات التمويل الأصغر الإسلامية وحتى نظيرتها التقليدية إلى أنظمة سداد آمنة وموثوقة متعلقة بتحويل المال بين المؤسسات المالية المشاركة، وفي بلدان الأعضاء في البنك الإسلامي للتنمية تتمتع بعض البنوك الكبرى فقط بالمشاركة في مثل هذه الأنظمة التي تشمل التحويل الالكتروني للأموال ونظام التسوية الإجمالية الفورية أما مؤسسات

التمويل الأصغر التي تنسم بحجم أقل وتتعامل مع الفقراء قد تعجز عن الوصول لهذه الأنظمة نفسها.

لذا فإن أحد التحديات الكبيرة للمؤسسات التمويلية لقطاع المشروعات الصغيرة والمتناهية في الصغر في هذا الميدان هو مدى قدرتها على إدماج هذه الفئات بالأعمال الخدماتية المصرفية ومنها الخدمات الإلكترونية وهذا يتطلب تدريباً على بعض الجوانب الفنية بالتعامل معها من تحويلات بنكية واستخدام التطبيقات المصرفية على الهاتف الجوال، واستعمال الحسابات البنكية على شبكة النت وغير ذلك من خدمات قد تسهل عمل هذه المشروعات.

كما أن ثمة أمر مهم يتعلق بتدريب كوادر المؤسسات التمويلية على مثل هذه التكنولوجيا مع إدخال كافة البرمجيات المتطورة من برامج وأنظمة وأجهزة في هذا المضمار.

13.2 الشفافية

تتطلب عملية التمويل للمشروعات الصغيرة والمتناهية في الصغر الشفافية والوضوح كما تتطلب الإفصاح المالي المطلوب دورياً بحسب المعطيات المتوافرة كما هي.

وتتطلب الشفافية توفر المعلومات والبيانات الإحصائية من أطراف العملية التمويلية كاملة بما فيها الجهات الحكومية، وهذا مؤداه وضوح في الإجراءات وسلامة في التقارير وإطلاع عام على مجمل النشاط الاقتصادي المتعلق بهذا القطاع.

والشفافية المطلوبة تستدعي وجود إدارة حكومية واعية لملف التمويل لهذا القطاع على مستوى المالية العامة كما يتطلب شفافية واضحة من المؤسسات التمويلية في طرق التمويل وآلياته وكيفية صناعة قرار الموافقة على التمويل من عدمه كما تتطلب الشفافية وضوح من العميل عن السبب الرئيس لطلبه التمويل وهدفه من ذلك كما يستدعي منه بيان كافة المعلومات الدقيقة المتعلقة باستثماره المزمع عقده أو توسيعه أو تطويره.

وبالنظر إلى طبيعة التمويلات لقطاع المؤسسات الصغيرة يلحظ ضعف الوعي لدى شريحة واسعة من العملاء بطبيعة الشفافية التي تتطلبها عملية التمويل والتعامل مع المؤسسات التمويلية والقيود المرتبطة بذلك، كما أن عملية القبول والرفض لكثير من المؤسسات التمويلية تعتمد على العلاقات الشخصية تارة وعلى الضمانات تارة أخرى وبالتالي قد ينتفي الهدف الرئيس من مثل هكذا تمويلات لتشجيع الدور الاجتماعي للمؤسسات التمويلية.

وقد سجل تقرير (المعهد الإسلامي للتدريب والبحوث، 2008، صفحة 41) افتقار كثير من مؤسسات التمويل الأصغر الإسلامية للخدمات التي تعزز الشفافية من حواسب آلية معلوماتية متطورة ووكالات تصنيف ذات كفاءة عالية ومكاتب ائتمانية تحتفظ بسجلات العملاء التفصيلية وغير ذلك.

المبحث الثالث: التوصيات والاقتراحات لتطوير عمل التمويل الإسلامي للمشروعات المتناهية في الصغر:

يهدف الرقي بالتمويلات الإسلامية للمشروعات المتناهية في الصغر، وتجاوز التحديات والصعوبات والمعوقات التي تحول دون تطورها ونموها فإن الباحث يقدم الاقتراحات الآتية:

1. تخصيص صندوق مدعوم من الدولة للتمويلات المتناهية في الصغر وللمشاريع الصغيرة، وهذا يقلل كلف التمويلات ويزيد من حدة المنافسة بين المؤسسات التمويلية التي تقدم التمويل كما أنه يزيد من حصة المشاريع الصغرى في مجمل التمويلات الممنوحة.

2. تأسيس صندوق تكافل عام على مستوى الدولة تديره جهة معتمدة لدى البنك المركزي بالتعاون مع شركات التكافل والتأمين الإسلامية، ويهدف هذا الصندوق لحماية صغار الممولين في المشروعات المتناهية في الصغر بحيث يتم اقتطاع 1% من قيمة التمويلات كتأمين تبادلي، على أن تصرف تعويضات عن الخسائر المتحققة التي يتعرض لها الممولون، أو في حال إعسارهم على أن يقدموا ما يثبت صحة زعمهم بالوثائق والمستمسكات اللازمة.

3. تقديم الدولة حوافز للمؤسسات التمويلية التي تقوم بتقديم تمويلات لقطاع المشروعات المتناهية في الصغر والمشروعات الصغيرة وتتمثل هذه الحوافز بتقليل نسبة الاحتياطات الإلزامية القانونية وكذلك تخفيض معين على نسب الضرائب وغير ذلك من حوافز قد تدفع المؤسسات التمويلية خاصة البنوك منها لتقديم تمويلات للمشاريع الصغيرة.

4. تشكيل مجلس أعلى لرعاية المشروعات المتناهية في الصغر، وهذا أمر مهم يختصر البيروقراطية الإدارية في المؤسسات كما أنه يعد مرجعا مختصا بكافة

متعلقات المشروعات الصغيرة مما يعطيها فرصة للتطور والإبداع ويعمل على حل الإشكالات التي تعترض عملها.

5. وضع إطار تنظيمي قانوني موحد للمشروعات المتناهية في الصغر يلغي عدم التخصصية ويبعد التداخل بين القوانين وينهي حالة عدم الوضوح والتداخل والازدواج الضريبي ويبسط إجراءات الترخيص والتمويل.

6. إعداد دورات تدريبية متخصصة للعاملين في مجال متابعات تمويلات هذه المشروعات لضبط العمل ولزيادة الفعالية الإدارية ولتقليل المخاطر الناجمة عن التمويلات خاصة مع اكتساب مهارات وخبرات تعينهم على المتابعة وتقييم الموقف.

7. إقامة دورات تأهيلية لأصحاب المشاريع المتناهية في الصغر لتأهيلهم بالاندماج مع الخدمات التكنولوجية مما يسهل عملهم ويبسط الإجراءات ويقلل من التكاليف.

8. إعفاءات ضريبية حكومية للمشروعات المتناهية في الصغر خاصة في بداياتها، وهذا يدعم تواجدها في السوق ويخفض من تكاليف تشغيلها، وقد تقرر الضرائب بعد عدة سنوات من إنشائها حتى يقوى عود هذه المؤسسات.

9. تأسيس مجلس رقابة شرعية موحدة للتمويلات المتناهية في الصغر يتبع البنك المركزي لمزيد من الحوكمة والشفافية، ولإرساء الرقابة والمتابعة الشرعية بعيدا عن تعارض المصالح ولمزيد من التطوير والتحسين.

10. الضمانات: العمل على وجود جهات حكومية تقدم الضمانات عوضا عن أصحاب المشروع الذين لن يستطيعوا غالبا تقديم ضمانات تمكنهم من أخذ التمويل.

11. المخاطر: العمل ما أمكن على التقليل من المخاطر عبر سلسلة من الإجراءات الإدارية والفنية بدراسة المشروعات بشكل جيد وتقديم الدعم الفني ما بعد التمويل.

12. تنويع المنتجات التمويلية المقدمة للمشروعات في المؤسسات التمويلية وعدم اقتصرها على المرابحة والقيام بتمويلات قائمة على المشاركات وعقود السلم والاستصناع وغيرها.

13. القيام بحملات تسويقية لمنتجات المشروعات الصغيرة وهذا يتم بتضافر الدولة ومؤسساتها بكسر سلسلة التوريد التقليدية وإتاحة الفرصة لأصحاب المشروعات بدخول حواضر المدن من خلال المعارض والبازارات وتمكينهم من منافسة المشروعات الكبيرة.

14. تعزيز الوعي المعرفي للمجتمع بالقيام بحملات تسويقية بعدة اتجاهات منها ما هو متعلق بالجوانب الشرعية للتمويلات ومنها ما هو متعلق بأهمية المشروعات الصغرى وكذلك تسويق صيغ التمويلات الإسلامية وطبيعتها التي تختلف عن التقليدية ليخلق حالة وعي عام.

15. إعداد نماذج مقاييس أداء لتعزيز الشفافية وبيان الأداء العام للمؤسسة ولتكون بمثابة بيان استرشادي للمؤسسة التمويلية ولما لى المشروع وللجهات الرقابية وللجان الرقابة الشرعية ومن الممكن أن تتضمن بيانات إحصائية ووصفية حول العاملين وطبيعة الإدارة وكميات البيع وكميات الإنتاج والإيرادات والنفقات وغير ذلك ضمن فترة زمنية محددة يصادق عليها المستشار التمويلي والشرعي والتدقيق المحاسبي.

16. تخصيص البنوك لقسم متخصص بالتمويلات المتناهية في الصغر وهذا أذى للتخصضية والإبداع وتقسيم العمل والاهتمام بكافة شؤون التمويلات الصغرى، وكذلك لتسويق تمويلات المشروعات المتناهية في الصغر.

17. إقامة دورات توعية شرعية للعملاء بهدف رفع المستوى التثقيفي لهم حول فقه المعاملات وأنواع العقود وتكييفها الشرعي، حتى يلم العملاء بالنواحي الشرعية لطبيعة التمويل الإسلامي وهذا أذى للالتزام بمضمون العقد الذي تمّول بناء عليه.

18. تعيين مستشار متخصص لكل مشروع ليتولى التنسيق بين المؤسسة التمويلية وبين أصحاب المشروع وليقدم الاستشارات الفنية والمالية لهم وليوفر الدعم اللوجستي لهم.

19. ضرورة تشجيع التشريعات والأنظمة واللوائح للتمويلات ذات البعد البيئي أو صديقة البيئة وكذلك بما يحقق التوجه البيئي للمشروعات والاقتصاد الأخضر

ومدى تقيدها بالبيئة، ويكون ذلك بفرض بعض الاشتراطات والحوافز للمؤسسات التي تلتزم بالضوابط البيئية.

20. دعم صادرات المشاريع الصغرى والمتوسطة للوصول الى الأسواق العالمية عبر قنوات تهيئها الوزارت المختصة.

21. تمكين المشروعات المتناهية في الصغر والصغيرة والمتوسطة من النفاذ للأسواق الداخلية والخارجية عبر عدد متنوع من الآليات والمبادرات التي تذلل الصعاب التي تواجه هذه النوعية من المشروعات لتسويق منتجاتها وخدماتها. (صندوق النقد العربي، 2019، صفحة 31)

22. تخصيص نسبة لا تقل عن 10% من مشتريات ومناقصات الجهات الحكومية والشركات المنفذة للمشاريع الكبيرة للمؤسسات الصغيرة والمتوسطة. (صندوق النقد العربي، 2019)

23. التأكيد على إشراك العاملين في المشروعات المتناهية في الصغر في الصناديق الاجتماعية والتأمينات الصحية والضمان الاجتماعي لمزيد من الاستقرار الوظيفي الإيجابي.

الخاتمة

تمثل المؤسسات المتناهية في الصغر حالة اقتصادية واجتماعية وهي ضرورة للاقتصادات خاصة بالدول النامية لما لها من دور تنموي واقتصادي ومجتمعي، من هنا فإن التمويلات لهذه المشروعات يجب أن تكون ذات أولوية لتشجيع تطوير الأعمال والتخفيف من البطالة وإشراك فئات جديدة في النشاط الاقتصادي والخدمات المالية وزيادة الإنتاج وخدمة المجتمعات المحلية وتحقيق اكتفاء ذاتي لبعض السلع والخدمات.

ولما كان التمويل الإسلامي ذي صبغة استثمارية وذي بعد اجتماعي فإنه من الأهمية بمكان أن يكون له الخطوة والمبادرة في تشجيع هذه المؤسسات وتمكينها من الارتقاء بعملها وتمتين جوانب القوة فيها عبر تمويلات موجهة للتنمية والإنتاج.

ومع وجود التحديات أمام المشروعات المتناهية في الصغر سواء من حيث طبيعة التمويل أو الكوادر أو الصبغة القانونية أو المخاطر والضمان وطبيعة أصحاب المؤسسات إلا أن الدولة مدعوة لإيجاد مجلس أعلى لرعاية هذه المشروعات يقوم بتفحص شؤونها وينميتها ويعالج مشاكلها، ولا شك فإن التمويلات الإسلامية بطبيعة صيغها وشمولها لكافة المجالات الاقتصادية من صيغ استهلاكية وأخرى استثمارية وزراعية وصناعية فإنه من المتوقع أن تلعب دورا مهما بتجسير الهوة وتجاوز العقبات فيما لو تم تبنيها في إطار تنظيمي وتشريعي وفني.

المراجع:

- أسامة العاني. (2013). التمويل الإسلامي للمشروعات المتناهية الصغر، في العراق: واقع وتحديات. *مجلة الاقتصاد الإسلامي*، 26(2)، ص 47-90.
- أمين عبدالغني. (2018). *معوقات التمويل الأصغر في السودان وسبل التغلب عليها خلال الفترة (2007-2016)*، رسالة ماجستير. السودان: جامعة السودان للعلوم والتكنولوجيا، إشراف: د. هويدا الميع.
- إيهاب الشايب. (2010). *أثر تمويل المشروعات متناهية الصغر على مستوى معيشة الفئة المستهدفة: دراسة تطبيقية. مصر - عين شمس*: إشراف: ألفيا حسين محمود، رسالة ماجستير، جامعة عين شمس.
- البنك الدولي. (2012). *دليل التنظيم والإشراف للتمويل الأصغر: الإرشادات المتفق عليها*. واشنطن: المجموعة الاستشارية لمساعدة الفقراء/البنك الدولي CGAP.
- بارلاكايا، ر.، و تشوروك، س. أ. (2015). *التمويل الإسلامي للمشروعات المتناهية في الصغر كأداة لمكافحة الفقر وإمكانية تطبيقه في تركيا*، مجلة الأبحاث الدولية في الاقتصاد والتمويل الإسلامي، 1(2)، 61-86.
- تقرير دولي. (2013). *إحصاءات مؤسسة التمويل الدولية. مؤسسة التمويل الدولية*.
- تقرير دولي. (2015). *الاستفادة من التمويل الإسلامي للمشاريع الصغيرة والمتوسطة SMEs*. تقرير مشترك بين البنك الدولي والبنك الإسلامي للتنمية.
- حسين الأسرج. (2011). *تفعيل دور التمويل الإسلامي في تنمية المشروعات الصغيرة والمتوسطة*. تم الاسترداد من <https://mpr.aub.uni-muenchen.de/34398/>
- MPRA Paper No. 34398
- سمحان، ح. (2012). *تمويل المشروعات الصغيرة: مفاهيم أساسية*. مجلة الدراسات المالية والمصرفية. 9-6 pp.

صندوق النقد العربي. (2019). النهوض بالمشروعات متناهية الصغر والصغيرة والمتوسطة في الدول العربية. (هبة عبدالمنعم و وليد طلحة وطارق إسماعيل، المحرر) أبو ظبي: صندوق النقد العربي.

عبدالقادر زيتوني. (2012). صناعة التمويل الأصغر الإسلامي بين دوافع النمو وتحديات الممارسة. تم الاسترداد من

<https://www.findevgateway.org/ar/paper/2012/01/snat-altmwyl-alasghr-alaslamy-byn-dwaf-alnmw-wthdyat-almmarst>

فؤاد السرطاوي. (1999). التمويل الإسلامي ودور القطاع الخاص (المجلد ط1). عمان - الأردن: دار المسيرة.

ماركو إلينا. (2006). دراسة التمويل متناهي الصغر: نصوص وحالات دراسية من المنطقة العربية. (ترجمة فادي قطان، المترجمون) إيطاليا: كلية الإدارة، جامعة تورينو، إيطاليا.

محمد فرحان. (2010). التمويل الإسلامي للمشروعات الصغيرة: دراسة لأهم مصادر التمويل. (إشراف: قاسم الحموري، المحرر) الأردن: الأكاديمية العربية للعلوم المالية والمصرفية، رسالة جامعية: ماجستير.

المعهد الإسلامي للتدريب والبحوث. (2008). تنمية التمويل الأصغر الإسلامي. السعودية: البنك الإسلامي للتنمية.

المحروق، ماهر؛ مقابلة، إيهاب. (2006). المشروعات الصغيرة والمتوسطة أهميتها ومعوقاتهما. عمان - الأردن: مركز المنشآت الصغيرة والمتوسطة.

REFERENCES

- ‘Abd, A. (2018). *Mu‘awwiqāt al-tamwīl al-aşghar fī al-Sūdān wa-subul al-taghallub ‘alayhā khilāl al-fatrah (2007–2016)* (Master’s thesis). Jāmi‘at al-Sūdān lil-‘Ulūm wa-al-Tiknūlūjiyā, al-Sūdān.
- ‘Abd-al-Qādir, Z. (2012). *Şinā‘at al-tamwīl al-aşghar al-Islāmī bayna Dawāfi‘ al-numūw wa-taḥaddiyāt al-mumārasah*. Retrieved from <https://www.findevgateway.org/ar/paper/2012/01/snat-altmwyl-alasghr-alaslamy-byn-dwaf-alnmw-wthdyat-almmarst>
- Al-‘Ānī, U. (2013). Al-tamwīl al-Islāmī lil-mashrū‘āt al-mutanāhiyah al-şighar fī al-‘Irāq: Wāqi‘ wa-taḥaddiyāt. *Majallat al-Iqtisād al-Islāmī*, 26(2), 47–90.
- Al-Bank al-Dawī & Al-Bank al-Islāmī lil-Tanmiyah. (2015). *Al-istifādah min al-tamwīl al-Islāmī lil-mashārī‘ al-şaghīrah wa-al-mutawassiṭah (SMEs)*. [Joint report].
- Al-Bank al-Dawī. (2012). *Dalīl al-tanzīm wa-al-ishraf lil-tamwīl al-aşghar: al-irshādāt al-muttafiq ‘alayhā*. Washington, DC: al-Majmū‘ah al-istishārīyah li-Musā‘adat al-fuqarā’ / CGAP.
- Al-Ma‘had al-Islāmī lil-Tadrīb wa-al-Buḥūth. (2008). *Tanmiyat al-tamwīl al-aşghar al-Islāmī*. al-Sa‘ūdīyah: al-Bank al-Islāmī lil-Tanmiyah.
- Al-Mahrūq, M., & Muqābalah, Ī. (2006). *Al-Mashrū‘āt al-şaghīrah wa-al-mutawassiṭah: Ahammīyatuhā wa-mu‘awwiqātiḥā*. ‘Ammān, Jordan: Markaz al-Munsha‘āt al-Şaghīrah wa-al-Mutawassiṭah.
- Al-Sartāwī, F. (1999). *Al-tamwīl al-Islāmī wa-dawr al-qitā‘ al-khāşş (Vol. 1)*. ‘Ammān, Jordan: Dār al-Masīrah.
- Al-Shāyib, Ī. (2010). *Athar tamwīl al-mashrū‘āt mutanāhiyat al-şighar ‘alā mustawā ma‘īshah al-fi‘ah al-mustahdafah: Dirāsah taṭbīqīyah* (Master’s thesis). Jāmi‘at ‘Ayn Shams, Egypt.
- Farḥān, M. (2010). *Al-tamwīl al-Islāmī lil-mashrū‘āt al-şaghīrah: Dirāsah li-ahamm maşādir al-tamwīl* (Master’s thesis). al-Akādīmīyah al-‘Arabīyah lil-‘Ulūm al-Mālīyah wa-al-Maşrifīyah, Jordan.
- Ilyā, M. (2006). *Dirāsah al-tamwīl mutanāhī al-şighar: Nuşūş wa-ḥālāt dirāsīyah min al-Minṭaqah al-‘Arabīyah* (F. Qaṭṭān, Trans.). Italy: Kullīyat al-Idārah, Jāmi‘at Ṭūrinū.

- Mu'assasat al-Tamwīl al-Dawlīyah. (2013). *İhşā'āt Mu'assasat al-Tamwīl al-Dawlīyah*. [Statistical report].
- Parlakkaya, R., & Çürük, S. A. (2015). Bir yoksullukla mücadele aracı olarak İslami mikrofinans ve Türkiye'de uygulanabilirliği. *Uluslararası İslam Ekonomisi ve Finansı Araştırmaları Dergisi*, 1(2), 61–86.
- Samhān, H. (2012). Tamwīl al-mashrū'āt al-ṣaghīrah: Mafāhīm asāsīyah. *Majallat al-Dirāsāt al-Mālīyah wa-al-Maṣrifiyah*, 6–9.
- Şundūq al-Naqd al-‘Arabī. (2019). *Al-nuhūd bi-al-mashrū'āt mutanāhiyat al-ṣighar wa-al-ṣaghīrah wa-al-mutawassiṭah fī al-Duwal al-‘Arabīyah* (H. ‘Abd-al-Mun‘im, W. Ṭalḥah, & Ṭ. Ghusmā‘īl, Eds.). Abū Zaby: Şundūq al-Naqd al-‘Arabī.

EXTENDED ABSTRACT

Micro and very small enterprises play a crucial role in promoting economic growth and achieving comprehensive development, especially in developing countries suffering from high unemployment and widespread poverty. Islamic finance is considered an effective financing tool for these enterprises due to its close connection to the real economy and its adherence to Islamic principles based on justice, solidarity, and the prohibition of interest. However, this type of financing faces numerous challenges and obstacles that hinder its development and widespread adoption.

Administrative challenges are among the most significant obstacles, as financing institutions suffer from bureaucratic complexities, lengthy procedures, and weak coordination between relevant bodies, leading to delays in processing financing requests and delivering services to beneficiaries. Governance weaknesses also appear in many institutions, including a lack of transparency, overlapping responsibilities, and weak internal control systems, which negatively impact performance efficiency and the quality of financing decisions.

On the technical level, many institutions lack the appropriate tools and methods to evaluate micro and very small enterprises and suffer from poor information systems and the absence of accurate data, which hinders decision-making based on sound economic foundations. These institutions also face marketing challenges, such as weak ability to reach target segments and insufficient awareness among clients about the importance and characteristics of Islamic finance.

Legal and regulatory challenges are among the most influential obstacles, as the legislative environment is characterized by instability, overlapping laws, and the absence of a unified legal framework regulating this type of financing. Additionally, there are Sharia-related issues due to differing fatwas among various bodies, creating ambiguity and inconsistency in providing Islamic financial products.

Regarding clients, many lack financial literacy and the ability to manage their enterprises, in addition to weak documentation and records required

to obtain financing. Institutions also suffer from a shortage of qualified human resources in the field of Islamic finance, which affects service quality and weakens program efficiency.

On another front, Islamic finance faces challenges related to limited financial resources, high financing costs, and limited participation from banks and major institutions in financing this type of projects. Guarantee and risk issues also pose major challenges, as most owners of micro enterprises do not have assets to offer as collateral, increasing financing risks.

Furthermore, weak technological infrastructure and limited reliance on electronic services hinder the ability of financing institutions to expand and serve a larger number of clients, along with a lack of transparency in some procedures, reducing clients' trust in institutions.

To analyze these challenges accurately, the study adopted a descriptive analytical methodology, gathering information from various sources such as previous studies, banking reports, and government data. This methodology helped provide a clear description of the reality and an in-depth analysis of the various obstacles facing Islamic finance for micro and very small enterprises. In addition, the inductive approach was used to identify common patterns and factors by reviewing specialized literature, while the deductive method was employed to extract appropriate recommendations and solutions based on the results obtained.

To address these challenges, the study proposes several recommendations, including establishing a state-supported financing fund, creating a national takaful fund to protect small financiers, offering incentives to financing institutions, forming a higher council for the care of micro enterprises, and unifying the legal and regulatory framework to simplify procedures and provide a supportive environment for the growth of this vital sector.

ARAŞTIRMACILARIN KATKI ORANI

Yazarın her birinin mevcut araştırmaya katkı oranı aşağıda belirtildiği gibidir:

Yazar'ın araştırmaya katkı oranı %100'dür.

ÇATIŞMA BEYANI

Araştırmada herhangi bir kişi ya da kurum ile finansal ya da kişisel yönden herhangi bir bağlantı bulunmamaktadır. Araştırmada çıkar çatışması bulunmamaktadır.

ARAŞTIRMANIN ETİK İZNİ

Yapılan bu çalışmada “Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi” kapsamında uyulması gerektiği belirtilen tüm kurallara uyulmuştur. Yönergenin ikinci bölümü olan “Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiğine Aykırı Eylemler” başlığı altında belirtilen eylemlerden hiçbiri gerçekleştirilmemiştir.

HAKEM DEĞERLENDİRMESİ

En az iki dış hakem / Çift Taraflı Körleme

AUTHORS' PERCENTAGE-BASED CONTRIBUTION

The contribution rate of the author to the present research is as follows:

The author's contribution to the study is 100%.

DECLARATION OF CONFLICTING INTERESTS

There is no financial or personal relationship with any person or institution in this research. No conflict of interest exists in the study.

ETHICAL APPROVAL OF THE STUDY

All rules stated within the scope of the "Instruction on Research and Publication Ethics for Higher Education Institutions" were strictly followed during the study. None of the actions specified under the section titled "Actions Against to Scientific Research and Publication Ethics" in the second chapter of the Instruction were carried out in this study.

PEER REVIEW

Reviewed by at least two external referees / Double-Blind Review.

نسبة المساهمة للباحثين

تم تحديد نسبة مساهمة كل كاتب في البحث الحالي كما يلي:

نسبة مساهمة الكاتب في البحث هي 100%.

بيان التصادم

لا يوجد أي ارتباط مالي أو شخصي مع أي فرد أو مؤسسة في البحث. لا يوجد تصادم مصالح في البحث.

التصريح الأخلاقي للبحث

تم الالتزام في هذا البحث بجميع القواعد المحددة في "دليل أخلاقيات البحث العلمي والنشر لمؤسسات التعليم العالي". تم الامتثال لجميع القواعد المذكورة في القسم الثاني من الدليل تحت عنوان "أفعال تتعارض مع أخلاقيات البحث العلمي والنشر".

ISLAMIC FINANCE FOR STIMULATING CONSUMPTION IN CHINA – AN ANALYSIS

Klemens KATTERBAUER^a

Euclid University, Central African Republic

Hassan SYED^b

Euclid University, Central African Republic

Rahmi Deniz ÖZBAY^c

Istanbul Ticaret University, Türkiye

Sema YILMAZ^d

Yildiz Technical University, Türkiye

ARTICLE INFO

Article History:

Received: 9 Jan 2025

Accepted: 2 March 2025

Article Type:

Research Article

JEL Classification:

G34

Z12

G21

M14

Keywords:

Islamic Finance,

Shariah Governance,

Bibliometric Analysis.

ABSTRACT

Since the 1970s, Islamic finance has evolved, prompting closer evaluation of its successes and challenges in a changing world. A key focus is on domestic consumption, crucial for economic growth in Islamic contexts where consumption and income distribution are closely linked. However, Islamic economic models often mimic mainstream approaches and overlook shifting societal values. Islamic consumer theory differs from conventional economics, especially regarding human desires, behavior, and resource constraints. Some Islamic economists reject the idea of scarcity, despite inconsistencies in their broader frameworks. Islamic economics classifies needs into three levels—essential (daruriyat), enhancements (hajiyyat), and social recognition (tahsiniyat)—which reflect evolving standards of living but not fundamental changes in needs. A more subjective, individual-based approach to consumption is encouraged, rather than rigid external standards. China's consumption challenges could benefit from Islamic finance principles. Issues like high healthcare costs, savings driven by demographic shifts, and limited access to social services strain households, particularly the poor and rural migrants. Regressive fiscal policies, local government deficits, and demographic changes such as an ageing population and falling property values further suppress consumption. Although reforms are underway, they are hindered by inequality, the hukou system, and political resistance. Islamic finance-aligned reforms—targeting fiscal policy, social security, and land rights—could enhance consumption, but overcoming institutional barriers remains key.

<https://doi.org.tr/10.54863/jief.1583945>

^a Dr., Euclid University, Centre for Islamic Metafinance, E-mail: katterbauer@euclidfaculty.net, <https://orcid.org/0000-0001-5513-4418>.

^b Dr., Euclid University, Centre for Islamic Metafinance, E-mail: h.syed2@outlook.com, <https://orcid.org/0000-0003-2114-2473>.

^c Prof. Dr., İstanbul Ticaret University, Department of Economics, E-mail: rahmideniz@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-3927-8216>.

^d **Corresponding Author:** Prof. Dr, Yıldız Technical University, Department of Economics, E-mail: sygenc@yildiz.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-3138-1622>.

To cite this article: Katterbauer, K., Syed, H., Özbay, R. D. and Yılmaz, S. (2025). Islamic Finance For Stimulating Islamic Finance in China – An Analysis. *Journal of Islamic Economics and Finance*, 11(1), 66-108, <https://doi.org.tr/10.54863/jief.1583945>.

ÇİN'DE TÜKETİMİ TEŞVİK İÇİN İSLAMİ FİNANS - BİR ANALİZ

Klemens KATTERBAUER^a

Euclid Üniversitesi, Orta Afrika Cumhuriyeti

Hassan SYED^b

Euclid Üniversitesi, Orta Afrika Cumhuriyeti

Rahmi Deniz ÖZBAY^c

İstanbul Ticaret Üniversitesi, Türkiye

Sema YILMAZ^d

Yıldız Teknik Üniversitesi, Türkiye

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru: 9 Ocak 2025

Kabul: 2 Mart 2025

Makale Türü:

Araştırma Makalesi

JEL Sınıflandırma:

G34

Z12

G21

M14

Anahtar Kelimeler:

İslami Finans,
Şer'i Yönetişim,
Bibliyometrik Analiz.

ÖZ

1970'lerden bu yana İslami finans, değişen dünyada başarılarının ve karşılaştığı zorlukların daha yakından değerlendirilmesini gerektirecek şekilde gelişmiştir. Tüketim ve gelir dağılımının yakından bağlantılı olduğu İslami bağlamlarda ekonomik büyüme için hayati önem taşıyan iç tüketime odaklanılmaktadır. Ancak İslami ekonomi modelleri genellikle ana akım yaklaşımları taklit etmekte ve değişen toplumsal değerleri göz ardı etmektedir. İslami tüketici teorisi, özellikle insan arzuları, davranışları ve kaynak kısıtlamaları açısından geleneksel iktisattan farklılık göstermektedir. Bazı İslami iktisatçılar, daha geniş çerçevelerindeki tutarsızlıklara rağmen kitle fikrini reddetmektedir. İslam ekonomisi ihtiyaçları üç seviyede sınıflandırır: temel (daruriyat), iyileştirmeler (haciyat) ve sosyal tanınma (tahsinyat) bunlar gelişen yaşam standartlarını yansıtır ancak ihtiyaçlardaki temel değişiklikleri yansıtmaz. Tüketim konusunda katı dış standartlar yerine daha öznel, birey temelli bir yaklaşım teşvik edilmektedir.

Çin'in tüketim sorunları İslami finans ilkelerinden faydalanabilir. Yüksek sağlık maliyetleri, demografik değişimlerin yol açtığı tasarruflar ve sosyal hizmetlere sınırlı erişim gibi sorunlar, özellikle yoksullar ve kırsal kesimdeki göçmenler olmak üzere hane halklarını zorlamaktadır. Gerileyen mali politikalar, yerel yönetim açıkları ve yaşanan nüfus ve düşen emlak değerleri gibi demografik değişiklikler tüketimi daha da baskılamaktadır. Reformlar devam etmekle birlikte eşitsizlik, hukuk sistemi ve siyasi direnç nedeniyle engellenmektedir. Maliye politikası, sosyal güvenlik ve arazi haklarını hedefleyen İslami finans uyumlu reformlar tüketimi artırabilir, ancak kurumsal engellerin aşılması kilit önem taşımaktadır.

<https://doi.org/10.54863/jief.1583945>

^a Dr., Euclid Üniversitesi, İslami Metafinans Merkezi, E-posta: katterbauer@euclidfaculty.net, <https://orcid.org/0000-0001-5513-4418>.

^b Dr., Euclid Üniversitesi, İslami Metafinans Merkezi, E-posta: h.syed2@outlook.com, <https://orcid.org/0000-0003-2114-2473>.

^c Prof. Dr., İstanbul Ticaret Üniversitesi, İktisat Bölümü, E-posta: rahmideniz@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-3927-8216>.

^d Sorumlu Yazar: Prof. Dr. Yıldız Teknik Üniversitesi, İktisat Bölümü, E-posta: sygenc@yildiz.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-3138-1622>.

Kaynak Göster: Katterbauer, K., Syed, H., Özbay, R. D. ve Yılmaz, S. (2025). Çin'de Tüketimi Teşvik için İslami Finans – Bir Analiz. *İslam Ekonomisi ve Finansı Dergisi*, 11(1), 66-108, <https://doi.org/10.54863/jief.1583945>.

INTRODUCTION

Islamic finance has been at the forefront in the last several decades, starting with the 1970s. It may be time to evaluate the subject's accomplishments across a range of domains and pinpoint the obstacles it might encounter in a world that is changing quickly and undergoing significant upheaval. Consumption within the context of Islamic finance plays an important role, given the increasing importance of domestic consumption to strengthen growth and advance economies to reduce their dependence on external factors.

The connection between consumption and income distribution is relatively complex, and various factors are considered. Several factors influence consumer behaviour on the demand side of price formation in microeconomic settings. For several reasons, the phenomenon is probably going to last for a very long time. It is widely recognized that "teaching of economics from an Islamic perspective" must be more focused than "teaching of Islamic economics." As a result, the existing Islamic assessments barely deviate from the orthodox mainstream's methodology, approach, or content. However, several articles in the field adopt a rather puritanical stance, presuming that an Islamic social structure already exists (Ullah & Aslan, 2024).

They draw inspiration from the past and frequently overlook the significant, irrevocable shifts in societal mores over centuries. This is to maximize the worth and legitimacy of these kinds of writings. The main issue is that they are disconnected from their compulsions and the reality on the ground. Under the "theory of consumption," Islamic economics primarily addresses the hierarchical structure of human desires and the factors controlling consumer behaviour when attempting to satisfy those needs in resource constraints. Islamic consumer theory diverges from mainstream perspectives in general in light of these two issues. The law of demand remains the same. Man has an innate need to seek pleasure and avoid or eliminate misery. The desire represents what orthodox economics

refers to as a human demand. Being psychic allows for limitless wants. Most of them are satiable on their own, but they are recurring. These demands' features pressure people to satisfy them, which has been the main driver of human labour and advancement. Religious literature, particularly that of Islam, acknowledges these facts with great accuracy. Nevertheless, there needs to be a deeper conversation about what wants are, how they are defined, and what kind of things they are in Islamic economics. The basis of economics is the link between limitless demands and few resources, which gives birth to the problems of human decision-making and determines the shape and content of the field in the secular era (Farooq, 2015).

While most Islamic economists support this link, particular academics openly state that the concept of resource scarcity has no place in Islamic economics. Their arguments against the existence of scarcity are untenable. Proponents must remember their stance when discussing other theoretical or applied economic topics. The history of human civilization is one of constantly expanding the boundaries of scarcity through scientific, technological, and social organization advancements. To fulfil our previously stated wants, we require commodities and services. However, Islamic scholars often mistake needs for wants. They draw comparisons between the two, categorizing demands into three groups and offering connections between them. First, there are the *daruriyat*, or basic needs, including food, clothing, housing, healthcare, education, and so forth. *Hajiyat*, or enhancements or complements, is defined as what would raise the standard of the needs. The last category is *tahsiniyat*, or the needs that, when met, grant us recognition or social standing. The last two are thought of as an extension of the basic needs. As a result, the three are related and depict a progressive improvement in living quality. Products that meet the needs in each area are the centre of attention. As we go up the scale, the needs do not change, but their satisfaction does. An objective standard for categorizing needs to facilitate analysis must be included in the narrative above. A consumer's perception of what would be helpful,

complementary, or better at a given moment and location is primarily internal to them. Nobody may force their opinion regarding necessities (or welfare) from the outside, not even a jurist. Furthermore, desires, not the products that fulfil them, are what may be categorized in this way. On the other hand, the mainstream division of wants is based on objective, quantifiable criteria and includes essentials, comforts, and luxury items.

Needs are needs that, if unmet, would cause an individual's job efficiency to decline, while adding comforts is likely to increase it. If consuming luxuries harms one's health, it may have minimal effect on efficiency. It may decrease it. Here, layering or linking between the categories is not necessary. Additionally, a given commodity may fit into any category based on the specific person's wants. The influence of consumption on job efficiency serves as an external categorization criterion. It is hard to see how this method violates Islamic law or cannot be modified to comply with Shari'ah regulations. The modification would assist in avoiding numerous difficulties when developing an Islamic economics microtheory of consumption. It will remove the conceptual barrier between the variable's macro and micro-level treatments. The question is how Islamic economists respond to achieving equilibrium in mainstream economics and what influences consumer behaviour in this regard. In summary, the customer is a logical being who aims to optimize his level of satisfaction within a specific budget. Several methods, including the revealed preference theorem, indifference curve technique, and utility calculus, have explained the process of reaching the goal. Their goal, maximizing customer happiness, will stay the same, but the form may change (Monawer, et al., 2022).

Although these methods have shortcomings, they have effectively established the rule of demand in mainstream economics. According to the law, there is typically an inverse relationship between the quantity desired and the price of a good, assuming that certain factors stay the same, such as the consumer's income and preferences, the prices of similar commodities, and the competitive environment in the market. Islamic

economists challenge the above articulation of the dominant idea in several ways. First, they object to any economic agent, let alone the consumer, behaving in a way that maximizes, and some even consider it to be outside of Islamic standards. It is not feasible to reject everyone. By definition, maximization is value-neutral. For instance, should a government stop trying to maximize tax collection while adhering to the law? Or shall one condemn someone who tries to enhance Allah's pleasure even though they may do so following Shari'ah? Or is it considered to be naive on the part of the consumer to maximize enjoyment from a given income after religious responsibilities have been met? Answering affirmatively to such queries can be challenging. In addition to forcing economic agents to optimize their use of resources effectively, scarcity also gives meaning to the avoidance of excessive or wasteful consumption.

Moreover, Islamic economics frequently quote the following passages from the Qur'an to support their claims that believers should take the middle route rather than be misers or lavish with their income. In his explanation of the second of these passages, Monzer Kahf notes that when money is spent on charitable causes, community development projects, and the spread of Islam, extravagance as a limit vanishes. The meaning appears a little squatty if the two verses are considered together. Under normal circumstances, spending even on the categories above should not leave one penniless.

Anyway, these verses and others that are referenced on the subject in the literature speak about allocating one's wealth between meeting one's wants and following Allah's instructions, not necessarily about having to spend the money one ultimately chooses to spend on the same amount that he must spend on permitted items. The latter has received little attention in Islamic economics. Another hazy idea that has seeped into Islamic philosophy is that a Muslim consumer would have a narrower basket of goods than a non-Muslim consumer because the former would exclude the non-permissible (haram) commodities. The amount spent on the basket is determined by its monetary value rather than the item type.

A believer can spend much more money on allowed items than a non-Muslim could on a basket that also includes items that are prohibited. Lastly, there are some reservations regarding the significance of utility in the conventional understanding of consumer behaviour. The previously mentioned misunderstanding between needs and wants and the emphasis on the hierarchy of needs contribute to some of the problems. Seldom is it understood that the hierarchy was not a requirement for beliefs but rather a question of temporal cognition and representation. It is reasonable to ask for proof that the Islamic hierarchy is unchanging. Human desires and the products that fulfil them cannot be customized to meet the needs of specific customers. To address the Maqasid al Shariah (aims of Shariah law), public policy can rank social demands and then reassess the ranking occasionally. The following Siddiqi findings are typical of Islamic economists' stance regarding utility analysis of consumer behaviour. Under the premise that the customer optimizes utility or satisfaction, all products and services are assumed to share a common denominator, utility or satisfaction, that may be quantified or, at the very least, contrasted. Given the hierarchy of human wants and the possibility that a single good can satisfy several needs, this notion is unacceptable. A comprehensive examination of the consumer's equilibrium is, therefore, unfeasible (Allen & Prabowo, 2023).

It needs to be evident why utility cannot be a common denominator for assessing the worth of products and services when they are being used if money could be a common denominator for measuring the exchange value of goods and services as indicated in their prices. One explanation could be that people view utility as inherent to commodities and do not separate it from satisfaction. The human mind is, in reality, the seat of utility; goods do not contain it. For this reason, someone who is not thirsty may find no use in drinking a glass of water. Furthermore, a consumer's use of similar units of goods would remain the same when he acquired more of them. Once more, utility is an ex-ante notion that refers to the satisfaction one expects from consuming a good or service.

The consumer allocates income to savings and other purposes based on expectations. Contrarily, satisfaction is an ex-post concept, which is how something makes one feel after ingesting it. Expected contentment, or utility, may sometimes equate to actual satisfaction. Thus, after spending money on a good or service, we can experience happy surprises or disappointments. In an unpredictable world, the source of both may frequently need more information (Al-Jarhi, 2017).

The fact that utility analysis, including indifference curves, is based on utilitarian rationalism is one factor contributing to the reluctance to use it. Utility can be used as a tool for analysis, and its philosophical implications can be ignored. Recent research has shown that compared to an economy functioning on a non-Islamic foundation, consumption in an Islamic economy is likely to be lower and savings more significant. He does not share the concern that the transfer of money from the rich, who are more likely to save, to the poor, who are more likely to consume through zakah, will hinder growth in an Islamic economy by reducing saving and investment. His argument is based on the assumption that Muslims' consumption baskets would remain smaller as a result of Islamic standards and that zakah will eventually promote growth (Hassan, Khan, & Paltrinieri, 2021).

CHINESE DOMESTIC CONSUMPTION CHALLENGES

Another slowdown in China's economy is primarily the result of declining household expenditure. Only 3.7% of retail sales have increased in 2024, which is only about 1% of GDP growth, while household disposable income has grown by 5.4%. The faltering real estate market and low customer confidence still pressure household borrowing. With China continuing to produce consistently significant trade surpluses, reaching \$858 billion over the past year, or around 4.8% of GDP, the disparities between domestic and external demand have deepened. This week's Third Plenum meeting is even more critical in light of the slowdown in household consumption and the growing number of proposals for structural change to rebalance China's economy. This quarter's depressing growth has been caused by

issues that date back decades. China's leadership has made it clear that shifting the country's economy from investment and exports to home consumption has been a top objective ever since the 2004 Central Economic Work Conference. Even after twenty years, China's economy is still driven by exports and investments, with household consumption accounting for just 39% of GDP, much less than the average of 54% in OECD nations.

Furthermore, as China's economy expanded, consumption fell as a percentage of GDP. The drivers of potential growth, labour, fixed capital creation, and total factor productivity, or the outlook for the expenditure-side components of GDP growth, consumption, investment, government spending, and net exports, must be evaluated for any long-term prediction of China's economic growth. Since China's economy is likely to expand at slower rates than its potential during the next ten years, most economists specializing in China will likely find less value in potential growth predictions. Over the last ten years, the loan and investment expansion is simply too much for the financial system to sustain (Du & Wang, 2011).

Therefore, using an expenditure component is more helpful to project China's growth over the following ten years. The prognosis for China's home consumption is the most uncertain of the spending components. Considering the limitations on credit expansion in China's financial system, investment growth is likely to stay sluggish and contained within a limited range. These limitations are evident in the poor quality of new property development, and the difficulty communities face in raising capital for improvements. Although it seems improbable at this time, a fundamental overhaul of China's financial system would alter the outlook for investment. Similarly, considering China's fiscal policy limitations, government expenditure is a less dependable economic engine. Given fluctuations in the global business cycle, exports are never a stable engine of economic expansion. Therefore, household consumption growth, which includes domestic spending on products, services, travel, entertainment,

healthcare, and other expenses, will play a major role in China's economic growth over the next ten years.

Over the past 20 years, China's total household consumption has increased dramatically, which aligns with the country's economic expansion. However, while consumption's percentage of the economy has continued to fall, investment has increased even faster, and savings rates have stayed incredibly high. This indicates that Chinese households have chosen to preserve more money now instead of increasing their consumption or raising their living level. The investments made with those savings will hopefully pay off for both Chinese and foreign consumers. China's household spending share has been declining recently, in addition to being continuously lower than that of its peers in other fast-emerging and industrialized economies. South Korea is the only other nation in our poll to have a significant decline in consumption. Still, that decline started at an exceptionally high level at the start of the country's development phase due to inadequate investment.

Furthermore, after three decades, South Korea's household spending proportion of GDP was still almost 15 percentage points greater than China's, despite a sharp fall throughout the nation's investment-led boom. However, only after experiencing strong growth for a large portion of its rapid development phase did Brazil also endure a fall. In absolute and per capita terms, China's consumption has thrived despite the country's restrained household consumption expenditure as a percentage of GDP. The average annual growth rate of consumption expenditure per capita was 8% between 1996 and 2022 (Liu, et al., 2021)

Consistent with its rapid economic expansion, China's total consumption as an absolute value has also kept up with economies of similar size. China has increased its consumption by double the EU's total annual growth and by 65% of the US's yearly cumulative growth since 2004. Over the past two decades, China's consumption growth has been significantly faster than that of economies with comparable GDP per capita. The obvious consequence is that China's economic performance still depends more on

exports than on domestic demand, even though the country's investment growth has accelerated over the last 20 years. China's soaring exports and declining domestic demand have recently led to trade tensions and worries over China's overcapacity. China's annual household consumption would rise from \$6.7 trillion to approximately \$9.0 trillion if it allocated the same percentage of its GDP to consumption as the European Union or Japan. This would likely result in a global trade deficit and a significant increase in global demand from China. However, given the reality of China's uneven growth, that hope is still very far off. China's economy contracted throughout the pandemic, and the COVID-19 restrictions in 2022 severely negatively impacted household consumption. Growth rates remained modest even after the limitations were repealed in 2023. In the meantime, as China's housing market crashed, people deliberately paid off their mortgages, cutting debt rather than going on a shopping spree. Since the end of 2021, the amount of credit card debt outstanding has also decreased. The amount of money saved by households has increased significantly in recent years; not only are they saving more, but they are also depositing it in time deposits, showing that they have no intention of spending it right away.

Rising saver inclinations, low consumer confidence, and deleveraging are typically incongruent with rapidly increasing consumption growth. Official GDP figures, however, do not indicate a notable decline in household consumption in 2023. However, there is enough evidence of decreased consumer spending when one steps outside the official household survey data and the GDP data related to expenditures. Although the epidemic reduced China's consumption in the first part of 2020, the Shanghai lockdown in 2022, which included nationwide mobility restrictions, caused the official NBS Consumer Confidence Index to collapse. Consumer confidence has scarcely increased even after limitations were loosened, mostly because of job worries. According to the PBOC's poll of urban depositors, there was a four percentage point decrease in the average inclination to consume in 2023 compared to 2019 levels, but a 15

percentage point increase in the propensity to save and deposit (Zhao, et al., 2024).

Recent headline economic indicators from China have been troubling; the NBS announced official GDP growth figures for 2022 and 2023 of 3.0% and 5.2%, respectively. The main offender is exaggerated investment activity, which masks the real estate market's collapse, but household spending growth rates have also been problematic, especially in 2023. Based on China's expenditure-side GDP series, household consumption growth was probably negative in 2022 and between 5 and 6% in 2023, not the reported nominal rate of 9.5%. This indicates that other growth components were flat or negative in 2023, with household consumption growth accounting for only about two percentage points of GDP growth.

Rather than a restoration to earlier growth rates, there is far more evidence of a structural downshift in China's consumption growth after the epidemic and the collapse of the real estate market in 2022. This aligns with several reports of "consumption downgrades" in China following the implementation of the pandemic lockdown measures, as well as an exceptionally low rise in consumer prices. Since 2022, China's core CPI growth (not including food and energy costs) has been below 1% and has decreased since the deleveraging campaign's late-2018 start to bring down consumer lending.

There is not much evidence to suggest that consumption growth has surpassed household income growth, especially during the last two years. In tandem with the high increase in household deposits, homeowners are continuing to reduce their mortgage debt and deleverage in response to the collapse in the real estate market. If aggressive fiscal reforms (to be discussed below) are not implemented, household consumption would only contribute approximately 2.2 percentage points of annual GDP growth in the future, assuming that it continues to account for approximately 39% of GDP. This assumes that future consumption growth is consistent with the reported 5.7% income growth in 2022 and 2023. However, there are several reasons to believe that over time, the growth of household income

and spending will trend much lower than these rates (Xia, Wu, Wu, & Ma, 2023).

A quarterly survey of developments in per capita income and expenditures, broken down by urban and rural residents, is released by China's statistics agency. Even if these figures are correct, China's population is now decreasing. Thus, future growth rates in overall consumption will be marginally lower than present ones.

ISLAMIC CONSUMPTION PATTERNS

In Islamic economics, consumption is seen as a noble endeavour that will advance human well-being. As a sign of Allah's favour, Allah extends an invitation to humanity to partake in His bounty and sustenance throughout the Qur'ān. But consumption is no longer seen as a simple means of achieving one's desires for pleasure. Rather, pursuing well-being and God's pleasure is the ultimate goal. Thus, morality and a social component with a spiritual orientation are added to the discussion of consumerism within an Islamic economic framework (Ahmed, 2010).

Islam has outlined the structure and guiding principles that must be followed to accomplish that goal in consuming. Within an Islamic economic framework, a consumer is expected to possess the qualities of God's consciousness (taqwá). This means that they should adhere to the rules of consuming what is good (ṭayyib) and permitted (ḥalāl), avoiding what is forbidden (ḥarām) and depraved (rijs), and consuming in a way that strikes a balance between the extremes of overconsumption (tabdhīr) and excessive consumption (isrāf) as well as underconsumption (bukhl). Additionally, consumers should consume for good reasons and obey Allah. In an Islamic economic analysis, those standards serve as the moral framework for examining actual consumption (Karasik, Wehrey, & Strom, 2006).

A framework for classifying consumer behaviour according to value commitment was also developed, drawing from the guidelines and principles found in the Qur'ān and Sunnah about Islamic consumption

norms. This essay will address the moral framework surrounding consumption in Islamic economics by outlining the notion of consumption in terms of the fundamental issue and goals of consumption, as well as a few guiding concepts that would establish a moral framework for consumption in Islamic economics. Based on those principles, the final section will address consumer behaviour within an Islamic economic framework. The anticipated needs of the customer base will determine how the question is answered. Human desires are said to be limitless and to have no end. Production operations will never stop to meet people's countless and diverse needs (Kassim, 2016).

Fulfilling one's desires is the definition of consumption. One of the main goals of an economic capitalist system is to achieve self-satisfaction. Therefore, it should come as no surprise if consumption is seen as the final stage of the economic process. The goal of manufacturing is to fulfil customer requests in its entirety. "Consumption is the end of all production," as Adam Smith puts it. Manufacturers create products to meet consumers' demands for consumption. Satisfaction is the ultimate goal of consumption. A consumer's main objective becomes their satisfaction with every purchase. The advantage obtained by consumption is referred to as utility. This benefit can be either subjectively satisfying or objectively beneficial in the sense of being useful.

According to them, utility is an objective quality inherently present in every object that either results in advantages, joys, or happiness or prevents the opposite. Utility was eventually seen as a subjective issue that may provide enjoyment regardless of the characteristics of the commodity itself. According to this viewpoint, the goal of consumption is to maximize utility, which is defined as a person's satisfaction from achieving their desires. According to one conceptualization, satisfaction is a judgment about a product made after an endless sequence of consumption events or a purchasing act.

The foundation of this philosophy is the idea that resources are limited and human desires are limitless. When one want is met, another would follow,

yet another would surface if that one was met. As a result, the person would battle to satiate an unending chain of needs during his entire existence. The fulfilment of desires becomes the keystone in man's economic struggle. Philosophers of economics view this conflict as the economic issue that constitutes the field of economics. Economics as a subject would investigate ways to satiate limitless desires, helping people make decisions under the constraints of scarce resources and divergent desires to achieve maximum fulfilment.

According to Chapra, the fundamental issue with mainstream economics philosophy is consumption, which is gratifying an endless supply of human desires. This, in turn, has no bearing on the well-being of people. This is due to the perception that consuming serves a materialist, self-serving purpose rather than a moral (spiritual and cultural) one. The pursuit of want fulfilment (in the material sense) is seen as the ultimate objective of happiness in the lack of moral standards or guidance (Sakinah, Kasri, & Nurkholis, 2022).

Therefore, there are no restrictions in conventional economics to pursue any objective that a person believes will increase their sense of pleasure with themselves. Income was the sole significant limitation in this case. However, this restriction was also made weaker by the traditional financial system, in which banks serve as middlemen and actively encourage people in both the public and private sectors to live above their means.

The inherent characteristics of human nature, which dictate that his wants are continually increased, are taken into consideration from the standpoint of Islamic economics. Then, it is accepted that no amount of consumption can satisfy personal desires. Nonetheless, for two reasons, Islamic economics does not view "wants-satisfaction" as the fundamental economic issue. Because goals related to want-satisfaction are uncertain, such efforts are eternal and pointless. Being overly fixated on an unsatisfactory objective can lead an individual to pursue a subjective agenda and eventually develop a chronic psychological issue rather than

achieving true happiness. Such an action would also have detrimental impacts on society on a larger scale (Allen & Prabowo, 2023).

Islamic economics highlights that a fundamental issue with consumption must be something significant. This is only feasible if we pursue moral, social, and spiritual goals to guide our consuming orientation toward "higher objectives." In an Islamic economic system, consumption is more complicated than maximizing utility or satisfying personal desires. There's more to it than that. From an Islamic standpoint, consumption has a social, ethical, and spiritual component rather than being solely driven by self-gratification. In Islamic economics, this spiritual, ethical, and social agenda becomes a fundamental issue with consuming, elevating it to a worthwhile endeavour. Thus, consumption will be examined in Islamic economics by considering those factors and thoroughly examining them in the study of consumer behaviour (Kassim, 2016).

Within a spiritual framework, consumption is directed by the spiritual goals of achieving God's consciousness (taqwá) through adherence to the precepts of ḥalāl and ḥarām, as well as feelings of gratitude, patience, contentment, and other virtues that uphold the dignity and personal development of the individual.

Consumption is a morally and socially responsible business. An Islamic consumer with a social and ethical perspective would ensure that the ethical principles are fully adhered to while also ensuring that higher-order social preferences are expanded and enhanced in the activities consumed. This concept divides human needs into two categories, which are ḥarām (prohibited wants) and ḥalāl (allowable/legitimate wants). These depend on how closely they align with Islamic ideals and how they may affect the welfare of individuals or society.

In addition, it is morally right or wrong according to how an action affects oneself, society, and the environment; it is also spiritually glorified or denigrated depending on the connection to possessing God's consciousness while gratifying desires. Therefore, how those dimensions

could be accomplished in consumption activity would be the fundamental issue with consumption in Islamic economics. It is thought that achieving their fulfilment would result in both the person and society as a whole achieving well-being. Furthermore, it is seen as one of the fundamental issues with consumption in Islamic economics, according to which consumption has to be focused on attaining God's pleasure rather than any other goal (Monawer, et al., 2022).

Put differently, the act of consuming has several aspects. Consumption is the individual act of meeting needs to achieve self-benefit. Consumption is also a social action in which needs are met by enhancing social preferences, eschewing social costs, and being prepared to collaborate and share for the good of society. Consumption is also a spiritual act in which a person aspires to obtain God's pleasure while maintaining God's consciousness (taqwá) by abiding by the rules established in the Qur'ān and Sunnah, feeling grateful and pleased. From that vantage point, it is evident that the purpose of consumption within an Islamic framework would not be to satisfy one's desires or feel good about oneself in and of itself because doing so would be pointless and eternal. Fulfilling desires is a fleeting and subjective feeling. Beyond that, an Islamic consumer ought to look. An Islamic consumer would focus their consumption on accomplishing both the greater goal of receiving God's pleasure and the maşlahah, or well-being of the individual and the community. Benefits to be obtained for human welfare are referred to as well-being (maşlahah). Its dimensions are pretty broad, encompassing both the societal and individual dimensions, the specific and general dimensions (maşlahah khaşşah and maşlahah 'āmmah), and the dimensions of this world and the hereafter. The ultimate goal of human behaviour is Allah's pleasure. As His vicegerent on earth, humans must report to God for the way they administer the planet, use its resources, and consume the food He has provided for them. Everything ought to be done with the awareness of God (taqwá).

Taqwá gives an Islamic man more weight when it comes to consuming since it indicates that such behaviour will be rewarded by Allah and

deserving of His pleasure. Simultaneously, the Qur'ān extols individuals who, rather than seeking short-term satisfaction by pursuing their interests, have turned their gaze toward Allah (long-term viewpoint). Within the context of Islam, consumption is always a morally righteous endeavour with a focus on society and spirituality. In this sense, consumption is pursued following Shari'ah laws, regulations, and values, including what is permitted or forbidden, moral obligations of right and wrong, moderation, avoiding excess or miserliness, and social concerns of sharing, taking care of others, and protecting the environment (Ahmed, 2010).

From an Islamic perspective, the consumer's goal should also be social consumption, such as charitable giving or social contributions to the community. From this angle, the purpose of microconsumption will closely align with macroeconomic objectives. This is because the optimal achievement of key social goals, such as full employment, price stability, economic growth, and socio-economic development objectives (income distribution, poverty alleviation, environmental protection, spiritual attainment, etc.) will be considered when determining consumption. In Islam, "balanced consumption" is encouraged. In actuality, this consumption balance is a mini-equilibrium at the microcosmos, reflecting a larger balance of the macrocosmos of the creation of the world and universe. Allah created the planet and the universe in a state of balance, which is made up of countless equilibria (Ullah & Aslan, 2024).

Permission to enjoy and use resources for our clothing, food, and other needs should be exercised in a balanced way without going beyond what is reasonable to avoid upsetting the balance. It is expected of humans to appropriately control their consumption in a fair, balanced, and reasonable manner. It is not permitted to overconsume in the form of wasteful, extravagant, or extravagant spending. Similarly, excessively frugal and miserly consumption that results in underconsumption is not recommended. Islam sets the upper boundaries (wasteful and extravagant spending) and lower limits (miserliness) of individual consumption, thereby

promoting a golden mean between austere denial and ostentatious consumption. The consumption categories listed below are those that are thought to be out of balance (Allen & Prabowo, 2023).

Islam forbids *tabdhīr* or wasteful consumption. The word "*tabdhīr*" refers to consuming something improperly or for the wrong reason. This action has two meanings, which is differentiated into inappropriate consumption, which is when someone consumes something that is not in its proper place and becomes wasteful, such as when a student spends his limited income on unnecessary leisure activities like movies or concerts rather than using it to further his education (such as paying for tuition, purchasing books and equipment, or travelling to meet teachers). Unnecessary consumption is when someone consumes something that is not needed or is unnecessary merely to satisfy whims or desires. Illegal consumption is when someone consumes alcohol, gambling, wine, ostentatious display, etc.

Tabdhīr is associated with sin in addition to being a pointless food. It is also a form of wasteful consumption because money can yield rewards if used wisely (for the good of society). However, when misused, it loses all significance and only serves to sin further. Because of this, the phrase "brethren of Satan" follows the word "*tabdhīr*" in the Qur'ān, implying that Satan and his agents are whispering this.

The word "*isrāf*" refers to overindulgence or consumption above and beyond what is necessary. In the Qur'ān, it is forbidden. If *tabdhīr* refers to unnecessary and wasteful consumption, then *isrāf* denotes excessive consumption exceeding the required quantity. Put another way, it is deliberate overconsumption when less money may be spent or used for the intended purpose. According to al-Qushairy, it means "to go above the moderate level" or "to go beyond the limit." Put another way, *isrāf* refers to consuming more than is required or after the limit of moderation or balance. Excessive and wasteful consumption can result in unequal distribution and inefficient resource use since resources are being squandered rather than directed toward those in need.

Stinginess, or *bukhl*, is the opposite of *tabdhīr*. The refusal to use wealth for necessities is referred to as *bukhl*. The term "*bukhl*" has three definitions. The first is unhappy consumption, which is depriving oneself of necessities for oneself or one's family, which makes one's life unhappy. Consumption is selfish because it has a restricted goal for the consumer's self-gratification, absence of a larger purpose or public benefit, and reluctance to share with others. Ungrateful consumption is defined as consuming carried out against Allah's will, without spiritual awareness, or gratitude towards His mercies. Making consumption a priority is also promoted in Islam. Consumption should aim to acquire advantages and avoid evils, which can only be accomplished by a consumer who complies with and adheres to Sharī'ah's rules in full. Consumption should be emphasized to help us reach that goal. Similar to this, consumption that would maintain equilibrium and a reasonable stance ought to take precedence over spending that would encourage violation. Under this context, the Qur'ān has identified several kinds of consumption that, under an Islamic economic system, consumers should prioritize. Family and individual needs come before social consumption. Then there is the consumption for the greater good and for the correct reasons instead of improper consumption (Monawer, et al., 2022).

This would include any kind of consumption for one's personal needs, those of their family, and consumption for the community through charitable giving or other social, philanthropic endeavours supporting public goods, infrastructure, health, education, and other worthy causes. Consumption according to the hierarchy of necessities, as described in the notion of *maqāṣid al-Sharī'ah* (the purposes of Sharī'ah), is divided into three categories: complementaries (*ḥājīyyāt*), embellishments (*taḥsīniyyāt*), and essentials (*ḍarūriyyāt*). It is preferred to consume in the *ḍarūriyyāt* as opposed to the *ḥājīyyāt*, and the *ḥājīyyāt* as opposed to the *taḥsīniyyāt*.

The term *al-'afw* in the Qur'ān refers to money above and beyond what one requires for oneself and one's family, after fulfilling one's required

spending (such as zakāh and other obligations). Only when a person has met their family's requirements do they need to contribute to society?

Consumption of *Ḍarūriyyāt* is necessary to sustain survival and the integrity of individuals for their religious and worldly pursuits. Without the consumption of *Ḍarūriyyāt*, there would be chaos and a collapse of the regular order in people's lives and society. Complementary consumption, such as *Hājiyyāt*, would help people live better lives by easing the severity and hardship of their lives. A life without *ḥājiyyāt* consumption would be inconvenient or difficult. *Tasīniyyāt* consumption is the consumption of embellishments that are meant to elevate life's quality to an even higher level. With those guiding principles in mind, consumer behaviour in an Islamic context ought to differ from that in a traditional context. A consumer is thought to act "rationally" in the conventional sense. The attribute of economic behaviour founded on the application of reason is called rationality. It is anticipated that a rational consumer will be thoughtful, not just impulsive, with the capacity to absorb and assimilate information pertinent to the decision between options. Additionally, rationality is considered a tool for considering, deliberating over, and selecting the best course of action to accomplish goals.

Decisions and choices are made within the frameworks of self-interest (in the quest for self-satisfaction) and scarcity (as conditioned by limited resources and limitless demands). A logical person would choose based on his interests and maximize his utility. The person maximizes their utility by selecting products and services that will allow them to get the most out of their available funds.

The tenets above demonstrate how consumer behaviour is construed differently under an Islamic economic framework, where rationality is examined concerning spiritual, moral, and social factors. Islam has outlined tenets of conduct, values and disvalues, and what is acceptable and unacceptable in terms of consumption from an ethical, spiritual, and societal standpoint. This would cover the topics of what should be

consumed, how to consume it, and the consumption goal (Monawer, et al., 2022).

However, such ideals, like values and objectives, can still be attained and accomplished. In actuality, their actualization would guarantee the achievement of well-being in human life since they are adaptable, highly humane, and realistic. Islamic economics is, therefore, also realistic in that it promotes consumer ideals that are appropriate for human interests because they are derived from human nature. It takes into account the character and inclinations of all people. In contrast to traditional economics, which views individuals as acting in their best interests and reducing their desires to material (biological and physical) needs, Islamic economics acknowledges human nature's complexity and biases underlying consumer behaviour. The person's "positive and negative tendencies" as a customer suggest that their actions would be driven by self-interest or other interests for their fulfillment or other advantages. Positive behaviour is defined as acting in a way that is consistent with Islamic values and principles. In contrast, negative behaviour involves acting in a way that is inconsistent with these ideals (Sakinah, Kasri, & Nurkholis, 2022).

A God-conscious consumer would make sure that his consumption falls between excess and austerity, and he would prioritize his and his family's needs over everyone else's. In addition to adhering to the hierarchy of demands of necessities (ḍarūriyyāt), complementaries (hājiyyāt), and adornments (taḥsīniyyāt), his consumption would be motivated by the right motives and in Allah's way. Islam forbids consumers from exceeding the limits of permissible consumption (isrāf), which is defined as consuming more than is necessary, or from engaging in wasteful consumption (tabdhīr), which is defined as consuming items that are not required, unnecessary, or that are forbidden by Sharīfah. Going below the lower limit is also not a good option. It is miserly consumption when one does not consume what one needs for oneself or one's family, does not share one's consumption with others, or refrains from spending money for

the proper reasons, in Allah's way, or for the sake of others. This classification of consumer behaviour makes it abundantly evident that it is not acceptable to suppose that everyone would act in a way that is solely motivated by their interests or that everyone would act in an entirely ethical and socially conscious way. The principles that a person chooses to uphold and incorporate into their conduct determine the differences in consumer behaviour. Undoubtedly, the examination of consumer behaviour will not be the same.

The Islamic economic study of consumer behaviour will examine both positive and negative consumer behaviour based on value categories that are evident in real life. Since the objective is to illuminate existing realities with "what they should be" within an Islamic framework rather than to explain facts as they are, the examination of actual behaviour will always be combined with normative values instruction. It is essential to acknowledge that although the abovementioned classification of consumer behaviour is based on Qur'ānic rules, it is essentially ijtihādī in character. This makes it feasible for interpretations and classifications to differ. When examining consumer behaviour from an Islamic perspective, the principles found in the Qur'ān and Sunnah will serve as a guide and benchmark. If followed, these values may result in improved economic practices. In doing so, economic activity would be seen as possessing "moral qualities" that will guide its course (Al Fathan & Arundina, 2019).

CHINESE DOMESTIC CONSUMPTION ISSUES

The first and most important issue that comes to mind when China's household consumption growth slows is why Beijing has reacted so cautiously to this slowdown in consumer spending. China did not provide widespread cash transfers to households or tax breaks to increase spending during the pandemic, in contrast to the majority of Western economies. This inaction can be attributed to two main factors: the lopsided and unbalanced tax structure that China's investment-led growth model has created and the political reluctance of the Party leadership to support growth at the consumer level. Beijing finds it challenging to

influence consumer behaviour through taxation as the current tax structure favours producers over consumers. As a result, tax rate reductions or adjustments have little effect on consumption. Only fifteen categories of products, mostly those related to alcohol, tobacco, cars, oil, and luxury goods, are subject to consumption taxes in China. Beijing is pushing local governments to increase retail sales through trade-in programs because it makes it simpler to recoup subsidies through consumption taxes. This has been especially common in the automotive industry.

Furthermore, it still needs to be determined if the tax system can significantly increase consumption. It was projected that the 2021–2023 income tax relief scheme would result in annual tax savings of 110 billion yuan. However, just 14% of people make more than 5,000 yuan per month and pay income tax at all, according to former finance minister Lou Jiwei. Most Chinese citizens see little immediate gain from these changes, especially those who are most likely to spend money rather than save it. The most vulnerable workers are also typically not covered by unemployment insurance. To prove that their unemployment was not voluntary, workers must present proof from their previous employers and pay premiums for a year as part of the insurance scheme. Nevertheless, it is challenging for 200 million "flexible" workers, who are part-timers, independent contractors, proprietors of small businesses, and 297 million migrant workers, to fulfil these standards and be eligible for benefits (Du & Wang, 2011).

Tens of billions of yuan in online coupons were issued annually between 2020 and 2023 as the central government initiative to increase home consumption; this amounts to less than 1% of retail sales annually. Only 25% and 35% of the families in the lowest and second-lowest income quintiles, respectively, have access to online payment systems, according to data from the 2019 China Household Finance Survey. The regional imbalance of fiscal resources further restricts the benefits that low-income

people in less developed provinces can receive (Xuan, Ge, Yang, & Zhang, 2024).

Beijing appears to be afraid of welfare reliance, which goes beyond budgetary restraints and is reflected in its disdain for spending and a more robust social welfare and transfer system. Although this viewpoint is mainly linked to Xi Jinping, it is widely applicable to all levels of the Chinese government, both central and local. In Xi Jinping's own words, "We cannot practice 'welfarism' to promote common prosperity." High welfare rates in several populist Latin American nations in the past gave rise to a class of "lazy people" who received benefits without working. Consequently, these nations' national finances were overextended, and they spent considerable time in the "middle-income trap." Welfare benefits are fixed once they increase. Overextending ourselves in the name of "welfarism" is not sustainable. It will unavoidably result in significant political and economic issues. Because of this, even the government's massive efforts to reduce poverty over the past ten years have concentrated on supporting local businesses and investing in infrastructure rather than giving impoverished households direct financial transfers and social insurance coverage. Beijing has also supported pension payments to senior citizens more than benefits to working-age households over the past ten years, presumably on the theory that one should work hard to have a good retirement. Beijing may become even more hostile to the notion that people are "lying flat" due to concerns about "welfarism" now that the government is emphasizing high-tech manufacturing more than investment. This ideological restriction might restrict Beijing's future ability to help China's consumers. Beijing's policymakers are mainly concerned with figuring out what is causing China's poor growth in consumption; different problems call for different solutions. Four main groups typically comprise the explanations: low household income, income inequality, precautionary savings, and excessive household debt. If the primary impediment to spending is low household income levels, policymakers should increase disposable incomes. The government should instead improve social safety nets to lessen the need for prudent reserves if they are the main impediment.

Interest rates should be lowered, and debt should be refinanced or restructured if household debt is the main issue. The overwhelming body of research points to unequal income distribution and a low percentage of family income as the primary factors limiting household consumption. Though not significantly, China's household income as a percentage of GDP is lower than that of most consumption-led nations. The combination of lower household incomes and the unequal distribution of those incomes makes China considerably distinct; survey data suggests that the top 10% of families may still control 60–65% of the country's total savings. Due to this, a sizable fraction of Chinese households are susceptible to reductions in consumption during slower economic development periods like the current one (Ahmed, 2010).

Key restraints include precautionary savings and household debt levels, both of which are not precisely specific to China. However, household debt levels are currently stabilizing or even declining, which is also reducing consumption. A simple explanation for the slow development in household consumption is that households cannot spend money they do not own. Growth in household income has been slow and is still low relative to China's GDP. Suppressing interest rates and salaries to boost investment and labour-intensive industrial competitiveness has come at the expense of income for workers and household savings. This is the result of years of high investment and growth focused on exports. In the end, household income falls short of the average for industrialized countries, amounting to only 61% of GDP even after accounting for social transfers.

Social transfers ultimately amount to little more than government spending and do not affect the minimal share of household and government consumption in relation to the size of China's economy. On the other hand, they significantly impact precautionary saving and income inequality, two other possible explanations for poor consumption growth. The uneven distribution of household income in China provides another explanation for the lacklustre growth of consumption. Poorer households

frequently have to spend their entire income on living expenditures, whereas wealthier households spend less on these costs. Because lower-income families cannot spend at average income levels while higher-income households' consumption stays low, average household income levels are, therefore, less significant than the income distribution.

This theory is supported by survey data from the China Household Finance Survey conducted by Gan Li's team. The survey's findings indicate that lower-income households cannot save much because the wealthiest people primarily hold savings. As a result, even if China could strengthen the social safety net to boost spending by rural inhabitants, it would only have a minor effect on aggregate spending or the savings rate overall. Instead, it would improve social welfare. According to Gan's 2012 survey data, 69% of all savings and 57% of all income were owned by households in the top 10% of household earnings. As evidenced by official NBS statistics on income distribution, which show no discernible changes in that distribution among income quintiles during the previous ten years, the situation has mostly stayed the same since 2012. A third of Chinese households had negative savings rates, which means they spent more than they made and had to rely on borrowing or savings from the past, according to data from the China Household Finance Survey conducted in 2019. Gan's conclusions are typically supported by data from China Merchants Bank, one of the biggest domestic banks in China, which emphasizes wealth management. Approximately 2.3% of their retail banking customer base accounts contain 81% of all private banking assets, indicating a very unequal distribution.

The disparity in the availability of essential services, especially in the case of medical care, is another problem. Rural households' disposable earnings are ultimately lower than official levels due to the increased out-of-pocket costs associated with medical services. According to research by Scott Rozelle on variations in wage growth over time in rural China, income disparity will likely continue to be a significant barrier to expanding consumption. According to surveys conducted by Rozelle and his

coauthors, wage dynamics in China are influenced by divided labour markets, where surpluses of relatively unskilled labour cause relative wage growth in the services sectors to decline while shortages of highly skilled labour result in more robust wage growth. This suggests that increasing the household income share of the national income alone might not be sufficient to increase consumption sustainably. Rather, the increase in revenue must be allocated according to how it will be used. Since the poorest households have the largest marginal propensities to consume, giving an affluent household 100 yuan will have little impact on their overall expenditure while giving a poor home 100 yuan will result in them spending it. This theory implies that to promote faster consumption growth, income redistribution would be required, most likely through taxes and fiscal transfers (Ullah & Aslan, 2024).

Although they are not precisely specific to China, precautionary savings and family debt levels are undoubtedly significant barriers that also restrict consumption. In addition, household debt levels are currently stabilizing or even declining. The fact that households cannot spend money they do not have is one of the easiest explanations for the slow development in household consumption. As a percentage of China's economy, household income growth has been slow and continues to be weak. Years of export-driven solid growth and investment have resulted in this. Wages and interest rates have been suppressed to boost labour-intensive manufacturing competitiveness and investment but at the price of workers' and household savers' income. Ultimately, household income, even with social transfers included, comes to a mere 61% of GDP, less than the developed nations' norm. Social transfers ultimately amount to little more than government spending and do not affect the minimal share of total family and government consumption concerning the size of China's economy. On the other hand, they significantly impact precautionary saving and income inequality, two other possible explanations for poor consumption growth. The uneven distribution of household income in China provides another explanation for the lacklustre growth of consumption. Poorer households frequently have to spend their entire

income on living expenditures, whereas wealthier households spend less on these costs. Because lower-income families are unable to spend at average income levels while higher-income households' consumption stays low, average household income levels are, therefore, less significant than the distribution of income (Monawer, et al., 2022).

Increasing the household income share of the national income alone might not be sufficient to increase consumption sustainably. China's household debt levels have increased significantly over the last ten years, coinciding with the boom in real estate and mortgage financing. As a result, there needs to be more money left over for consumption in many homes as they struggle to pay off debt. Between 2012 and 2022, household debt increased by around 32% of GDP, stabilizing at about 64%. According to household survey data, household debt in China is estimated to be approximately 145% of household income. However, the flow of funds data indicates a slightly lower amount. One of the reasons for the recent two years' stronger household savings and slower consumption growth has been that households began paying off their home debt in 2022. Lastly, there's the more mainstream perspective that reduced household spending is primarily the result of precautionary savings. Chinese households have responded to the underfunding of social services and healthcare by increasing their income for emergencies and retirement. Households would feel safer and be more inclined to spend more freely if the government made more investments in social services.

Chinese households are particularly vulnerable to excessive health expenditures due to their comparatively higher rates of catastrophic medical costs. According to academic studies, wealthy households also had high rates of devastating spending, indicating that lower-income households may not be the only ones that should save preventative money. Even at lower income levels, the empirical character of China's savings behaviour has been the subject of multiple studies by the IMF. While precautionary savings also played a role, demographic shifts account

for a significant portion of the increase in China's household savings in 2018. The one-child policy has also contributed to larger retirement savings since pensioners have had to save because they anticipated their children would not support them (Kassim, 2016).

In contrast to Gan Li's results of low savings rates among lower-income households, the authors pointed out that there was still a sizable difference between Chinese savings rates at lower income levels and those in the rest of the world. Greater government expenditure on China's social safety net is necessary to alter this behaviour if cautious savings are the main cause of the country's declining consumption. The amount of consumer spending that these reforms would free up will determine how successful these policies are, though, as there is strong evidence that savings are not dispersed relatively and that the low household income level is a more urgent restriction.

Fiscal transfers and government spending are the only factors anticipated to have a major impact on future consumption growth if the low share of household income and its distribution are the main restrictions on household consumption. The current status of household consumption-related tax and fiscal policy is covered in this part, along with the necessity for considerable adjustments to China's fiscal framework. China's generally regressive fiscal policies can currently be used to increase disposable incomes. In addition, since tax revenues become less of an economic share and are mostly dependent on investment-led growth, China's overall fiscal capacity is likewise diminishing over time. This makes it even more urgent to restructure China's fiscal system to begin rebalancing the economy. Compared to most other nations, China's fiscal expenditures for essential services and social payments to households are lower and less progressive. China lags well behind growing nations like Brazil and Russia in redistributive policies, as well as the OECD average. Its social structure is largely biased in favour of urban hukou holders, which leaves out around half of the population.

Furthermore, it has far lower total fiscal expenditures as a percentage of GDP and social transfers (both in cash and in-kind) than the OECD average. China lags considerably behind the OECD averages in terms of GDP share due to its low government expenditures on essential services like health and education. This implies that households bear a greater portion of the expense of healthcare and education. In 2021, out-of-pocket medical costs for Chinese households constituted 35% of overall health spending, as opposed to only 13% for OECD households. China's households spend 7.9% of their yearly income and 17.1% of their total annual income on education, far more than the 1-2% spent by households in the US, Japan, and Mexico. China's higher-income households devote only 10.6% of their income to their children's education, whereas poor households devote 56.8% to the same purpose. However, China's low (and falling) tax collections make it harder to raise overall fiscal spending. China's economic recession over the last ten years has put pressure on the country's public finances, which has decreased the increase in tax collection. The significant tax cuts the federal government has implemented annually since 2017 have made the issue worse. Despite their stated goal of boosting the economy, these measures further reduced the increase of fiscal income. In 2023, the tax revenue to GDP ratio decreased from 18.5% in 2014 to 14.4%. Since the sale of state-owned land use rights had become a significant source of off-budget revenue for local governments, the real estate downturn and the decline in land sales over the previous three years had exacerbated this budgetary crisis (Sakinah, Kasri, & Nurkholis, 2022).

Additionally, disadvantaged households in China bear a disproportionate tax burden. China's total effective labour and capital taxes are probably regressive throughout the income distribution, according to IMF analysis. This puts pressure on China's impoverished households' disposable income, which slows the country's consumption growth rate. Several reforms could raise the tax revenues available for social spending and fiscal transfers while also making China's tax system more progressive. 2018 saw changes to tax brackets and a rise in the monthly basic deduction, which reduced the progressive nature of the personal income tax. For instance, a

more progressive system might cap specific deductions, change the rates, and include non-wage income (such as capital and business revenue) in the tax base. Beijing levies substantial taxes on labour earnings, while China has a low capital income tax relative to other countries. This leads to wealth disparity, which limits the poor's ability to consume.

Although China has been experimenting with property taxes for a long time, no national property tax system is currently in place. Additionally, gifts and inheritances are tax-free. This reinforces inequality and limits the amount of money available for fiscal transfers to the poor by enabling wealthy Chinese households to keep and transfer their wealth. By OECD standards, the personal income tax's share of total tax receipts is now quite tiny. Value-added tax receipts, however, are substantially greater than the OECD average (38% in 2023 versus 21% in OECD nations) in the meantime. Because poorer households are disproportionately impacted and spend more of their income on consumption, China's tax system is regressive (Ullah & Aslan, 2024).

Political opposition and vested solid interests will, nevertheless, impede tax reform. The property tax has encountered substantial opposition, which is anticipated to grow as the real estate market declines. The tax has already been introduced locally and has been brought up numerous times by the central government. More generally, the newly taxed segment of the population or economy will continue to be against tax increases of any kind. Increasing fiscal transfers and public spending is also difficult since it contradicts local government representatives' financial and political motivations. Despite their major policy role, local governments need more monetary resources due to how financing is distributed between the federal and local governments. Following a significant fiscal reform in 1994, the central government received half of China's fiscal revenues (48.4% in 2020) and left the other half with local governments. Following that, Beijing returns some of its earnings to local governments, leaving them reliant on outside funding. In 2020, centrally given money accounted for 27.8% of

municipal fiscal expenditures. However, local governments face structural budget deficits even after considering central transfers. Local governments are forced to give infrastructure and manufacturing support top priority as a result of this deliberate financial famine. Through the sale of land, these industries bring in money for the community while also providing opportunities for corruption and graft, which increases revenue for local coffers. As a result, local authorities are less inclined to invest money in social programs and essential services, which they primarily view as a financial burden. Significant variations in a province's fiscal capacity are also caused by the distribution of funds between the federal government and local governments. Part of the reason for China's ongoing regional income disparity is the mounting economic strain on the country's weakest provinces. Lower GDP per capita provinces have less money to work with, less tax, and greater levels of local government debt. Consequently, fiscal expenditures to support household consumption in these impoverished provinces are limited in amount (Xia, Wu, Wu, & Ma, 2023).

The central-local budgetary relationship would need to be completely redesigned to modify the incentive structure. Beijing would have to shoulder more of the cost of social spending and essential services. However, there needs to be more indication that it is prepared to make substantial changes to the system and raise central expenditure. In addition to inequality, debt, and low earnings, China's economy is projected to see longer-term structural changes that will affect patterns in household spending. Although a growing number of people retiring typically indicates a decline in savings rates over time, other variables keep savings rates from falling.

Along with the potential to lessen the influence of falling home wealth on spending patterns, a progressive movement away from the consumption of commodities and toward services may also decrease the growth rate of aggregate consumption. China is about to witness a significant shift in the number of elderly people who will depend on their current assets or pensions when they retire. Although a decrease in household savings was

anticipated, this change has yet to happen. China's historically shorter life expectancies and the country's reliance on state-owned businesses as a significant source of employment have resulted in a deficient retirement age compared to other countries. In 2022, China's average life expectancy was 79 years, a little less than the OECD average of 80.3 years. According to United Nations population estimates, 297 million Chinese nationals were of average retirement age or older in 2013, with an effective average retirement age of approximately 54. That figure exploded to almost 417 million by 2023, or about 30 per cent of the total population. It is safe to estimate that there will be 500–520 million people aged 54 or older by 2030.

Most notably, rather than declining, China's overall savings rates have been constant or even increasing as more people reach retirement age. Data on the flow of funds clearly show that average household savings rates increased between 2013, the year that China's working-age population most certainly peaked, and 2021. Considering the decline in consumer confidence, the slowdown in the economy, and the collapse of the real estate market, household savings have probably increased since 2021.

Time deposits have seen the most significant growth in household savings, which is probably a sign that the wealthy are taking advantage of increasing interest rates. However, demographics have not aggressively lowered savings rates just yet. Of course, that may change, and anticipated retirement savings, which would imply reduced future savings and investment rates and more consumption, undoubtedly helped China's household savings grow. But for the economy as a whole, given that the working-age population has already been declining for more than a decade and that the number of retirees has probably increased by about 40% since then, there may not be a clear tipping point at which these demographic effects become evident relative to the other forces weakening consumption growth at the moment. A significant enduring uncertainty about household consumption is the reduction in property prices. The majority of estimates from household surveys place housing between 60

and 80 per cent of households' assets, suggesting that property was and presumably still is the largest source of net worth for Chinese households. There has probably been a decline in property values since the housing market correction began in 2021. Since 2022, consumer sentiment has been shallow, probably due partly to declining real estate prices and the general economic downturn. However, given that China has never experienced a prolonged decline in the property market since the industry's first opening in the late 1990s, it will be challenging to calculate any realistic assessment of the detrimental wealth effect on consumption caused by declining property prices. The precise amount of home prices that have dropped is one of the major unknowns surrounding China's housing market adjustment to date. Because only a few cities release housing transaction data, and because countrywide price indices from the NBS often only show slight changes in national home prices (a fall of 13% from peak levels), the data regarding housing prices needs to be completed. Not only did local governments try to impose administrative price controls on housing when prices were falling, but they also did so when prices were rising by refusing to record transactions outside of specific price ranges. Therefore, house prices in secondary markets can be more accurate indicators; nevertheless, only a limited number of cities have liquid secondary markets that also provide housing sales prices (Liu, et al., 2021).

A further peculiarity of China's housing market adjustment has been how much pre-construction sales propelled both the upsurge and the downturn in speculative activity. More speculators and investors naturally got involved in purchases as the market grew more dependent on pre-construction sales; after all, most owner-occupiers were unlikely to begin making mortgage payments on a home that would not be completed for two or three years unless they had a strong belief that prices would rise. Since wealthier households were more likely to absorb a larger portion of their income than to be among those suffering the largest losses, the concentration of investors and speculators in the market likely mitigates any detrimental wealth effect from the property sector's decline. Long-

term household consumption growth is most likely to slow down gradually over time, below the present urban per capita consumption growth rate of 6.0% and in line with China's potential economic development slowing down. However, notable adjustments to China's economic course or policy may indicate a reversal of that general trend. Apart from fiscal changes, structural non-fiscal policies can increase disposable income, reduce inequality, and fundamentally alter household spending trends in the future. The three primary areas where China's existing system is discriminatory and unfair are hukou, social security, and land. These are the three fundamental reforms that might be implemented. However, there are substantial obstacles to reform in these sectors, and there are specific reasons why reform has been sluggish thus far. For a sizable portion of the Chinese populace, the hukou system, China's household registration system, is the largest barrier to consumption. This approach determines a citizen's eligibility for several social services and benefits by classifying them as either urban or rural residents. Due to this system, there are considerable gaps in the lives of urban and rural residents. Immigrants from rural areas frequently need more access to housing, healthcare, and education in cities. Immigrants could obtain services they had previously been refused if hukou limitations were lifted or system controls were loosened, freeing up extra money for consumer spending. Aware of the problem, the Chinese government has progressively relaxed the system in the last ten years, especially for skilled workers and residents of smaller cities. The government published a proposal in 2022 to do away with hukou requirements for any city with fewer than three million residents. However, there are still limitations in China's tier-one megacities, home to a sizable migrant labour population. Hukou status is increasingly more widely offered by cities, frequently in exchange for purchasing new dwellings. However, recent immigrants to those places benefit more from these hukou status adjustments that allow for increased consumption than do households prepared to buy apartments. Hukou reform will likely continue, but slowly (Karasik, Wehrey, & Strom, 2006).

The enormous public costs required to integrate China's rural migrants into urban basic services are prohibitive and will impede any severe reform efforts. Significant local budget reform is likely necessary to achieve hukou reform that is significant enough to increase household consumption. China may also witness a slow but steady development in its pension and health insurance systems. Currently, both systems are split between an employer-funded program for those with formal jobs and a basic state-funded program for "urban and rural residents" for everyone else. Under both schemes, the compensation and funding of the basic scheme are far from adequate, and corporations often need to fulfil their mandatory participation. For instance, in 2020, the urban employee pension plan paid around RMB 3,350 per month, but the urban and rural residents scheme paid only RMB 174 per person per month.

To increase consumption, it would be beneficial to enforce company compliance, permit rural inhabitants to receive their benefits, and significantly increase the benefits of the programs for both urban and rural populations. However, we also anticipate modest advancements rather than significant shifts in the upcoming years. Local governments are hesitant to place an additional financial burden on businesses already having difficulty due to the present economic downturn since they lack the financial means to increase benefits significantly. In China, land is currently owned by the state in urban areas and by villages collectively in rural areas. This restriction reduces the potential economic benefits of land use and the prospects for urbanization and industrialization to benefit rural residents. Restructuring land laws to permit more adaptable land rights and simpler land ownership transfers could enable rural communities to release significant wealth enshrined in their property. Farmers would be able to lease or sell their land at market value as a result, giving them more spare money and closing the economic gap between urban and rural areas. However, land reform has challenges and dangers (Sakinah, Kasri, & Nurkholis, 2022).

Localities at the village and township levels have historically been opposed to modifying the rural land ownership system; they would require another income source or asset in exchange. Moreover, a land market that would open up new revenue streams for farmers would rely on China's much more productive agricultural sector and an overall increase in land values, even in the face of the recent slump in the real estate market. However, land reform is the only practical option outside of large-scale transfer payments to raise rural income and consumption levels.

CONCLUSION

From an Islamic perspective, consumer behaviour is closely linked to spiritual, moral, and social responsibilities. The consumption goal should include not just individual satisfaction but also social contributions, such as charitable giving and supporting community welfare. This aligns with broader macroeconomic objectives like poverty alleviation, environmental protection, and equitable resource distribution. Islam promotes balanced consumption as a reflection of the balance created by Allah in the universe. It discourages both overconsumption (*isrāf*) and underconsumption (*bukhl* or stinginess). Wasteful spending (*tabdhīr*) and extravagant consumption are forbidden, while miserly behaviour, where one denies themselves or others necessary resources, is also discouraged. Consumption is viewed within the framework of *Sharī'ah*, which prioritizes needs (*ḍarūriyyāt*), comforts (*hājiyyāt*), and luxuries (*taḥsīniyyāt*) in order of priority. Personal and family needs are given precedence, followed by social consumption for public welfare. A Muslim is expected to maintain a balance, consume in moderation, and ensure that their spending benefits society and is aligned with Islamic values. The *Qur'ān* sets limits on what is considered wasteful or excessive. Islamic teachings emphasize that consumption should be rational, thoughtful, and ethical, with an eye toward both spiritual well-being and societal harmony.

In this framework, rationality includes moral considerations, distinguishing Islamic consumer behaviour from traditional economics, which is often more focused on self-interest and material needs. Ultimately, consumer

behaviour in Islam should balance personal needs with social obligations, following the principles in the Qur'ān and Sunnah to ensure both individual well-being and societal good. China's housing market has experienced significant shifts driven by pre-construction sales, which fueled both the rise and the downturn in speculative activity. More than regular buyers, speculators and investors became involved due to the delayed completion of properties, which required confidence in future price increases. Wealthier households, often the primary speculators, were better able to absorb financial losses, reducing the broader wealth effect from the property sector's decline. As a result, long-term household consumption growth is expected to slow down gradually, though policy shifts could alter this trend.

Three key systemic factors influence China's consumption trends. These are the hukou (household registration system), social security, and land policies. The hukou system creates disparities between urban and rural residents by restricting migrants' access to housing, education, and healthcare in cities, limiting their spending ability. While reforms have been made, such as loosening restrictions in smaller cities, progress in tier-one cities could be faster. Meaningful hukou reform, which could unlock more lavish consumer spending, faces challenges due to the high costs of integrating rural migrants into urban services. China's pension and health insurance systems are divided into employer-funded schemes for formal workers and state-funded basic programs for the rest of the population.

These basic schemes offer inadequate benefits, particularly for rural residents. Increasing benefits and enforcing corporate compliance could boost consumption, but significant changes are unlikely soon due to financial constraints, especially with the economic slowdown. Land reform presents another potential avenue for increasing rural consumption by enabling flexible land use rights and allowing rural residents to sell or lease land at market value. However, such reforms are politically sensitive and would require alternative sources of income for local governments and villages. Land reform may be the only viable way to address the economic

divide between urban and rural areas and stimulate broader consumption growth.

REFERENCES

- Ahmed, A. (2010). Global financial crisis: an Islamic finance perspective. *International Journal of Islamic and Middle Eastern Finance and Management*, 3(4), 306-320.
- Al Fathan, R., & Arundina, T. (2019). Finance-growth nexus: Islamic finance development in Indonesia. *International Journal of Islamic and Middle Eastern Finance and Management*, 12(5), 698-711.
- Al-Jarhi, M. A. (2017). An economic theory of Islamic finance. *ISRA International Journal of Islamic Finance*, 9(2), 117-132.
- Allen, D., & Prabowo, B. H. (2023). The Negative Impact of Interest Rates on GDP, Consumption and Investment in the UK: Does Islamic Finance Offer a Solution? *Tamansiswa Accounting Journal International*, 8(1), 49-60.
- Du, Y., & Wang, M. (2011). Population ageing, domestic consumption and future economic growth in China. *Rising China: global challenges and opportunities*, 301-314.
- Farooq, M. O. (2015). Islamic finance and debt culture: treading the conventional path? *International Journal of Social Economics*, 42(12), 1168-1195.
- Hassan, M. K., Khan, A., & Paltrinieri, A. (2021). Islamic finance: a literature review. *Islamic finance and sustainable development: a sustainable economic framework for Muslim and Non-Muslim countries*, 77-106.
- Karasik, T., Wehrey, F., & Strom, S. (2006). Islamic finance in a global context: Opportunities and challenges. *Chi. J. Int'l L.*, 7, 379.
- Kassim, S. (2016). Islamic finance and economic growth: The Malaysian experience. *Global Finance Journal*, 30, 66-76.
- Liu, J., Murshed, M., Chen, F., Shahbaz, M., Kirikkaleli, D., & Khan, Z. (2021). An empirical analysis of the household consumption-induced carbon emissions in China. *Sustainable Production and Consumption*, 26, 943-957.
- Monawer, A. T., Abdul Rahman, N. N., Qasem Al- Nahari, A. A., Haji Abdullah, L., Ali, A. K., & Meguellati, A. (2022). The actualization of maqāṣid al-Sharī'ah

in Islamic finance: A conceptual framework. *International Journal of Islamic and Middle Eastern Finance and Management*, 15(5), 847-864.

Sakinah, G., Kasri, R. A., & Nurkholis, N. (2022). Islamic finance and Indonesia's economy: An empirical analysis. *Jurnal Ekonomi & Keuangan Islam*, 47-59.

Ullah, K., & Aslan, H. (2024). Culture consumption of Islamic economics and finance in Pak-Türkiye. *How to Conduct Qualitative Research in Finance*, 244-250.

Xia, Q., Wu, X., Wu, S., & Ma, X. (2023). Unravelling the effect of domestic and foreign trade on energy use inequality within China. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 113472.

Xuan, S., Ge, W., Yang, P., & Zhang, Y. (2024). Exploring digital finance, financial regulations and carbon emission nexus: New insight from resources efficiency, industrial structure and green innovation in China. *Resources Policy*, 88, 104452.

Zhao, H., Fan, X., Bai, Z., Ma, L., Wang, C., Havlík, P., & Chang, J. (2024). Holistic food system innovation strategies can close up to 80% of China's domestic protein gaps while reducing global environmental impacts. *Nature Food*, 5(7), 581-591.

AUTHORS' PERCENTAGE-BASED CONTRIBUTION

The contributions of each author to the study by percentages are as follows:

The percentage-based contributions of the 1st author, 2nd author, 3rd author, 4th author are 30%, 25%, 25%, and 20% respectively.

1st Author: Conceptualization, supervision, review;

2nd Author: Methodology, formal analysis, investigation, resources, writing-original draft;

3rd Author: writing-review & editing, and visualization;

4th Author: Conceptualization, resources, editing, and supervision.

DECLARATION OF COMPETING INTERESTS

This research did not receive any specific grant from funding agencies in the public, commercial, or not-for-profit sectors.

ETHICAL APPROVAL OF THE STUDY

All rules within the scope of "Instruction on Research and Publication Ethics for the Higher Education Institutions" were observed throughout the study. No actions mentioned in the Instruction's second chapter titled "Actions Against to Scientific Research and Publication Ethics" were taken in the study.

PEER REVIEW

Reviewed by at least two external referees / Double-Blind Review.

**BİR YATIRIM ARACI OLARAK ALTININ VERİMLİLİĞİNE YÖNELİK
DEĞERLENDİRME^a**Serkan Nural^b

Kardemir Karabük Demir Çelik San.ve Tic. A.Ş., Türkiye

Mehmet Bulut^c

İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, Türkiye

MAKALE BİLGİSİ**Makale Geçmişi:**

Başvuru: 2 Nisan 2024

Kabul: 14 Ocak 2025

Makale Türü:

Araştırma Makalesi

JEL Sınıflandırma:**Anahtar Kelimeler:**Fiziki Altın,
Âtıl Kaynaklar,
Finansal Piyasalar,
Altına Dayalı Yatırım
Araçları**ÖZ**

Türkiye’de tasarruf sahiplerinin altına dayalı yatırım araçlarına yönelik farkındalığının arttığı ve ön yargılarının zaman içinde değiştiğinin en önemli göstergesi, özellikle son yıllarda altına dayalı yatırım araçlarının gelişmesi ve ilgi görmeye başlamasıdır. Söz konusu bu gelişmelerin temelini oluşturan ve yatırımcıların altına dayalı yatırım enstrümanlarını tercihleri arasına almalarına neden olan faktörleri açıklamayı amaçladığımız çalışmamız, aynı zamanda yatırımcıların eğilimlerindeki ve tercihlerindeki değişimlerin gerekçelerini ortaya koyması bakımından konumuzun önemi ortaya çıkarmaktadır. Çalışmada fiziki altın yatırım araçları ve bunların nitelikleri ile altına dayalı yatırım araçlarının ilişkin literatür taraması ve sektör değerlendirmesi yapılarak, yatırım aracı olarak altının kullanım alanları ele alınmıştır. Bu kapsamda, analitik tanımlayıcı yöntem kullanılarak altın sektöründe ve finansal piyasalarda işlem gören bazı altın yatırım araçlarının ve fonlarının yıllar itibarıyla endekslenmiş net aktif değerleri, vadeler bazında getirileri, yatırım araçlarının ve fonların büyüklükleri göz önüne alınarak karşılaştırmalı biçimde analizleri yapılmış, altın yatırım fonları ve altına endeksli yatırım enstrümanlarının verimlilikleri değerlendirilmiştir. Bilhassa altın fonlarının varlık dağılımları dikkate alınarak diğer yatırım araçları ve fonlarla karşılaştırmaları yapılmış, altına dayalı yatırım araçlarının ve varlık dağılımında ağırlıklı olarak altın bulunan fonların sundukları faydalar ve fırsatlar gösterilmiştir. Gerçekleştirilen değerlendirme ve analizler sonucunda, altına dayalı yatırım araçlarının verimliliğine ilişkin bulgular ortaya konmuş, söz konusu yatırım araçlarına olan ilginin ve sektörün gelişimine yönelik politika önerilerinde bulunulmuştur. Bu minvalde, özellikle altının kaydı bir yatırım aracı olmasındaki en büyük engeli teşkil eden altın havale ve EFT komisyonlarının sınırlandırılması ve yastık altı altınların ekonomiye kazandırılmasında bankalara vergi teşvikleri sunulması başta olmak üzere, sektörün çeşitlendirilmesine yönelik altına dayalı Sukuk ve tahvillerin ihraç edilebilmesi, fiziki/hurda altınlar karşılığında sertifikalar üretilerek likidite yönetiminde kullanılmasına ilişkin uygulamaların devreye alınması, vadeli altın işlemlerinden elde edilen kazanımlara yönelik vergi avantajlarının sunulması, altına dayalı işlemlerin yapıldığı piyasalarda yatırımcıların ve tasarruf sahiplerinin güvenini zedeleyen manipüle edici davranışların finansal cezalar ve hak sınırlayıcı yaptırımlarla engellenmesine yönelik kapsamlı önerilerde bulunulmuştur.

<https://doi.org.tr/10.54863/jief.1463812>

^a Bu çalışma yazarın “Kıymetli Madenlerin Para ve Sermaye Piyasalarında Kullanılması, Katkıları ve Gelecek Perspektifi: Altın Örneği” başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.

^b **Sorumlu Yazar:** Dr., Kardemir Karabük Demir Çelik San.ve Tic. A.Ş., E-posta: serkan.nural@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0003-0515-0449>.

^c Prof. Dr., İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, İktisat Bölümü, E-posta: mehmet.bulut@izu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0001-5903-4721>.

Kaynak göster: Nural, S., ve Bulut, M. (2025). Bir Yatırım Aracı Olarak Altının Verimliliğine Yönelik Değerlendirme. *İslam Ekonomisi ve Finansı Dergisi*, 11(1), 109-145, <https://doi.org.tr/10.54863/jief.1463812>.

Bu çalışma yazarın "Kıymetli Madenlerin Para ve Sermaye Piyasalarında Kullanılması, Katkıları ve Gelecek Perspektifi: Altın Örneği" başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.

EVALUATION OF THE EFFICIENCY OF GOLD AS AN INVESTMENT INSTRUMENT^a

Serkan Nural^b

Kardemir Karabük Iron Steel Industry Trade & Co. Inc., Türkiye

Mehmet Bulut^c

İstanbul Sabahattin Zaim University, Türkiye

ARTICLE INFO

Article History:

Received: 2 April 2024

Accepted: 14 Jan 2025

Article Type:

Research Article

JEL Classification:

Keywords:

Physical Gold,
Idle Resources,
Financial Markets,
Gold-Based Investment
Instruments.

ABSTRACT

The most important indicator that awareness of savers in Türkiye about gold-based investment instruments has increased and their prejudices have changed over time is development and interest in gold-based investment instruments, especially in recent years. Our study, which aims to explain the factors that form basis of these developments and cause investors to include gold-based investment instruments among their preferences, also reveals the importance of our subject in terms of revealing the reasons for changes in investors' tendencies and preferences. In the study, literature review and the sector evaluation on physical gold investment instruments and their qualities and gold-based investment instruments were conducted, and areas of use of gold as an investment instrument were discussed. In this context, comparative analyses were made of some gold investment instruments and funds traded in gold sector and financial markets by using analytical descriptive method, considering indexed net asset values by years, yields by maturity, and sizes of investment instruments and funds, and efficiency of gold investment funds and gold-indexed investment instruments were evaluated. In particular, gold funds were compared with other investment instruments and funds by considering their asset allocations, and benefits and opportunities offered by gold-based investment instruments and funds with a predominantly gold-based asset allocation were demonstrated. As a result of evaluations and analyses conducted, findings regarding efficiency of gold-based investment instruments were presented, and policy recommendations were made regarding interest in these investment instruments and development of the sector. In this context, comprehensive recommendations were made regarding limitation of gold transfer and EFT commissions, which constitute greatest obstacle to gold becoming a registered investment instrument, and provision of tax incentives to banks in bringing under-the-mattress gold into the economy, as well as issuance of gold-based Sukuk and bonds for diversification of the sector, implementation of applications regarding production of certificates in return for physical/scrap gold and their use in liquidity management, provision of tax advantages for gains obtained from forward gold transactions, and prevention of manipulative behaviors that undermine the confidence of investors and savers in markets where gold-based transactions are made through financial penalties and rights-limiting sanctions.

<https://doi.org/10.54863/jief.1463812>

^a This study was produced from the author's doctoral dissertation titled "Contributions and Future Perspective of Using Precious Metals in Money and Capital Markets: The Case Of Gold".

^b **Corresponding Author:** Dr., Kardemir Karabük Iron Steel Industry Trade & Co. Inc., E-mail: serkan.nural@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0003-0515-0449>.

^c Prof. Dr., İstanbul Sabahattin Zaim University, E-mail: mehmet.bulut@izu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0001-5903-4721>.

To cite this article: Nural, S., and Bulut, M. (2025). Evaluation of The Efficiency of Gold As An Investment Instrument. *Journal of Islamic Economics and Finance*, 11(1), 109-145, <https://doi.org/10.54863/jief.1463812>.

GİRİŞ

Türkiye’de bilhassa özel günlerde, törenlerde ve kutlamalarda takı olarak kullanılan, güvenli yatırım aracı sıfatıyla bir değer koruma ve saklama aracı olarak talep gören, dünyada kısıtlı üretimi nedeniyle arz ve talebi arasındaki ilişki dikkate alındığında yeryüzünün belki de en kıymetli madeni olan altına olan yatırımlar genellikle fiziki olarak yapılmaktadır. Bununla birlikte nüfusun genelini etkisi altına almış fiziki altın biriktirme kültürü kayda değer bir kaynak varlığın ekonomik sistemin dışında kalmasına neden olmaktadır. Bu yönelimin temelindeyse; yüzyıllarca süren bir birikimin neticesi olarak ortaya çıkan kültürümüzün etkileri neticesinde farklı yatırım araçlarına olan mesafeli bakış açısı, insanlarımızın fiziki altını kendilerine has bireysel bir yatırım aracı olarak görmeleri ve likit özelliğinden dolayı fiziki altına her zaman ellerinin altında ulaşabilecekleri bir kıymet, bir güvence kaynağı olarak bakmaları, tasarrufların fiziki altına yapılmasıyla kişilerin birikimlerinin yönetiminde tek başına söz sahibi oldukları hissiyatı, fiziki altının aynı zamanda ziynet eşyası olarak sosyal bir statü sembolü olarak görülmesi, ikame yatırım araçlarına olan güven problemi, muhafazakar kesimde finansal sistemdeki diğer yatırım araçlarının bir çoğuna şüpheyle bakılmasına rağmen tasarrufların fiziki altınla yapılmasının İslam dininde caiz olması, toplum genelinde finansal okur yazarlık oranının düşük olması, toplumda bir kesimin tasarruflarını kayıt dışı olarak muhafaza etme çabası vb. nedenler yatmaktadır.

Bu minvalde, diğer menkul kıymetlerle kıyaslandığında altın likiditesi yüksek olan bir yatırım enstrümanıdır. İktisadi ve siyasal kriz zamanlarında menkul kıymetlerde meydana gelen talepteki düşüşler, altına talebi arttırmakta, bu nedenle altının getirisiyle menkul kıymetlerin getirileri arasında ters korelasyon bulunmaktadır; “Tocqueville Asset Management” tarafından gerçekleştirilen bir çalışmaya istinaden, I. Dünya Savaşı başlangıcından bugüne kadar altın fiyatları ile New York Borsası endeksi Dow Jones’un her zaman ters korelasyon sergilediği görülmüştür (Çıtak, 2006: 20).

Altına ilişkin yatırım araçları 2 ana grup altında incelenebilir; birincisi fiziki altın yatırım araçları ve ikincisi ise altına dayalı yatırım araçlarıdır (Pekcan, 1998: 77-79). Bunları kısaca aşağıdaki gibi sıralamamız mümkündür;

Fiziki Altın Yatırım Araçları

- Altın Paralar
- Külçe Altın
- Külçe Altın Sertifikaları
- Mücevherler
- Altın Teslim Emirleri

Altına Dayalı Finansal Yatırım Araçları

- Kıymetli Madenler Yatırım Fonları
- Altına Dayalı Yatırım Fonları
- Altın Fonları
- Borsada İşlem Gören Altın Fonları
- Altın Emeklilik Yatırım Fonları
- Altın Katılım ve Altın Katılım Borsa Yatırım Fonları
- Altın Bonoları
- Altın Sertifikaları
- Altına Dayalı Tahviller ve Altına Dayalı Kira Sertifikaları
- Altına Dayalı Vadeli İşlem ve Opsiyon Sözleşmeleri
- Altın Hisse Senetleri

FİZİKİ ALTIN YATIRIM ARAÇLARI

Altın Paralar

Günümüzde altın paralar altın piyasalarının en mühim yatırım araçlarından biri konumundadır. Bunun temelindeyse altın yatırımlarının toplum nezdinde daha ziyade fiziki altına dayalı olmasından kaynaklanmaktadır. Aynı zamanda altına dayalı finansal yatırım araçlarının Türkiye’de son yıllarda gelişmesi ve toplumun altına dayalı finansal yatırım araçları hakkında yeni yeni bilinçlenmesi bu algının zamanla değiştiğinin de bir göstergesidir (Yanık, 2008: 30).

Bu minvalde altın paralar 1973’e değin çeşitli ülkeler tarafından bir değişim enstrümanı olarak kullanılmaktayken günümüzde bir yatırım enstrümanı olarak da kullanılmaktadır. Bazı ülkeler bu nedenle altın paraları yatırım aracı olarak kullanıldığında bazı vergilerden muaf tutmuşlar, kıymetlerini ülkelerde uygulanan marjlara ve has altın fiyatlarına uygun olarak belirlemişlerdir (Çıtak, 2006: 125).

Külçe Altın

Darphane ve Damga Matbaası Genel Müdürlüğü, İstanbul Altın Borsası ve Hazine ve Maliye Bakanlığı tarafından kabul edilmiş, 995 milyem (%99,50) saflıkta, 100, 50, 20, 10, 5, 2,5, 1 gram ağırlıklarında ve genel olarak yatırım için kullanılmakta olan altın külçelerin geçmişi çok eskiye dayanmamakla birlikte ikame fiziki bir altın yatırım enstrümanı niteliğiyle küçük yatırımcılara hitap etmektedir. 995/1000 yani 24 ayar saflıkta standart olarak üretilmekte olan ürünlerin üzerinde tüketicilerin korunmasına amacıyla bir takım güvenlik özellikleri mevcuttur. Ayrıca paketlerine özel biçimde işlenmiş sertifika numaralarıyla ürünlerde güvenlik garantisi sağlanmıştır. Türkiye’de ilk kez İstanbul Altın Rafinerisi’nce üretilip piyasalara sunulmuş olan değişik ağırlıktaki bu külçeler dünyada bir bankada ilk kez mevduat özelliğinde işleme tabi tutulmuştur (Ürünler GramAltın, 2022).

Külçe Altın Sertifikaları

Genel olarak 10 onsluk altınların saklandığı ve talep olması halinde, istendiği zaman belge hamiline teslim edileceğini yazan ibareleri içermekte olan bir kıymetli evraktır. Külçe altın sertifikalarının karşılığı olan altınlar, uluslararası standartlarda uygun altınlar olup sonradan sertifikaların içerikleri değiştirilemez. Belge hamili, ihraççı kuruluşa belirtilen ağırlıkta külçe altına sahip olduğunu göstermesi nedeniyle diğer bir açıdan da emanet makbuzu niteliği taşımaktadır. Ayrıca altın sertifikaları, her zaman pazar değeri üzerinden nakde çevrilebildiği için teminat mektubu olarak da kullanılabilmekte ve mülkiyeti devredilebilmektedir (Karacan, 1995: 32).

Külçe altın sertifikalarının tercih edilmesinde külçe altın yatırımlarının saklama maliyetlerinden kaçınmak önemli bir gerekçedir. Ancak bu külçe altın sertifikalarında çalınma riskinin yerini suistimaller, ihraççı kuruluşun iflası ile diğer ortaya çıkabilecek riskler almakta olup yatırımcılar getirilerini dönemsel elde edememektedir. Bu nedenle dünyada yaygın olarak kullanılan bir yatırım aracı değildir. Külçe altın sertifikası uygulamasına genellikle Kanada ve ABD’de Chase Manhattan Bank, Citibank vb. bilinen bankalarda rastlanmaktadır (Şener ve Akman, 1994: 90-91).

Mücevher

Gelişmiş ülkelerde mücevher sadece takı olarak talep edilmekteyken, Türkiye’de ayrıca bir yatırım enstrümanı olarak görülmekte olup ayarları yüksek, işçiliği düşük takılar özellikle tercih edilmektedir. Bununla beraber düşük işçiliğe sahip ve 22 ayardaki bilezikler en fazla talep gören takı ürünleridir. Her fiyata uygun çok çeşitli gram ikameleri mevcut olan söz konusu ürünler, gösteriş amaçlı takı unsuru biçiminde kullanılırken bununla beraber tasarruf oluşturma enstrümanı şeklinde de bakıldığından önemli derecede ilgiyle karşılanmaktadır. Bilezik haricinde herhangi bir takı tasarımında da halkın söz konusu eğilimi ön plana çıkmakta, örnek olarak Türkiye’de geleneksel biçimde düğünlerde gelinlere takılan set takılarda da 14 ayar gibi düşük ayarlı ve çok farklı tasarımlarda alternatifler olmasına rağmen talep daha ziyade 22 ayar ve az işçilikli olan takılar üzerinde yoğunlaşmaktadır (Tilbe, 2010: 94).

Teslim Emirleri

Teslim Emirleri, depo (warehouse) olarak ifade edilen saklama yerlerince emanete alınmış olan altınları temsil edecek şekilde verilmiş, misli özellikte ve standart olmayan emanet makbuzlarıdır. Bazı zamanlarda birden çok kişinin birlikte mülkiyetini gösterebilmektedir. Teslim emirleri uygulaması genellikle Kanada ve İsviçre’de yaygın biçimde kullanılmaktadır (Şener ve Akman, 1994: 91).

Teslim emirleri altın madenciliğinde yer alan bazı şirketler tarafından finansal bir enstrüman olarak çıkarılmakta olup depo kuruluşlarınca emanete alınarak saklanan altınların kendi kuruluşlarınca saklandığını göstermek amacıyla verilen sertifikalar, teslim emirlerini temsil etmekte ve bir getiri niteliği taşımamaktadır. Dünya çapında teslim emirleri düzenli organize olmuş piyasalardan olup kolay bir şekilde alınıp satılabilmektedir. Üçüncü kişilerin alış satışı karışma olasılığının fazla olması ve sertifikaların nama yazılmaması sebepleriyle teslim emirlerinin çalınması durumunda mülkiyetinin kanıtlanmasının zorluğu teslim emirlerinin dezavantajları olarak sıralanabilir (Kettel, 1982: 167).

ALTINA DAYALI FİNANSAL YATIRIM ARAÇLARI

Kıymetli Madenler Yatırım Fonları

Genel anlamda kıymetli madenler yatırım fonları ise sepetinde fiziken kıymetli madenlerle bu kıymetli madenlere dayalı olan finansal araçlara yer veren yatırım fonları olarak ifade edilebilir. Altın fonu ise ulusal ve uluslararası borsalar üzerinden işlem görmekte olan altına dayalı sermaye piyasası enstrümanlarıyla, altının fiziken portföyünde bulunduğu fonlar şeklinde tanımlanmaktadır (Çıtak, 2004: 99-100).

Yasal hükümler çerçevesinde yatırım fonları, katılma belgeleri karşılığında halktan toplanan paralar ile belge sahiplerinin hesaplarına, inançlı mülkiyet esasları ve riskin dağıtılması ilkesine uygun olarak, söz konusu tebliğde açıklanan varlıklardan meydana gelen portföyü yönetmek için kurulan mal varlığı olarak tanımlanmaktadır. Bu varlıkların içinde altın da yer almakta olup yatırımcıların sahip oldukları hakları taşıyan ve fona katılımlarını

gösteren katılım payları, fonun kuruluşunun ardından piyasaya sürülmekte, ikincil piyasalarda fon portföyü oluşturulması neticesinde alış satışı konu olabilmektedirler. Bu çerçevede, çoğunlukla portföyünde altın bulunduran 3 çeşit fon bulunmakta olup bunlar; altın borsa yatırım fonları, altın yatırım fonları ve altın emeklilik yatırım fonlarıdır. 2002’de yatırım fonunun bir çeşidi olan altın yatırım fonlarının oluşturulabilmesine olanak sağlayan yasal düzenlemelerin ilki yapılmış ve altın yatırım fonları ilk olarak 2006 yılı Ekim ayında kurulmuştur (Pirgaip, 2022: 11).

Altına Dayalı Yatırım Fonları

Devamlı surette ulusal ve uluslararası borsalarda işlem gören altın ve diğer kıymetli madenler ile bunlara dayalı sermaye piyasası enstrümanlarına yatırılmış olan ve yatırım fonu portföyünün asgari %51’ini oluşturan fonlar Kıymetli Madenler Fonu olarak tanımlanmaktadır. Altın türevleri ve altına dayalı sermaye piyasası enstrümanlarına yatırılmış olan, ulusal ve uluslararası borsalarda işlem gören fonlar da altın fonu olarak ifade edilmektedir. Bununla birlikte fon iç tüzüklerinde işaret edilmek üzere, aylık ağırlıklı ortalaması bazında portföy değerinin asgari 1/4’ünü devamlı surette özelleştirme kapsamındaki Kamu İktisadi Teşebbüsleri de dahil olmak üzere, Türkiye’de kurulu şirketlerin hisse senetlerine yatırılmış olan fonlar A tipi olarak isimlendirilir. Diğer fonlarsa B tipi olarak isimlendirilir ve bu tipteki fon türleriyle beraber nitelendirilir (Özdoğan, 2008: 20).

Altına dayalı yatırım fonlarının Türkiye’de oluşturulması hala yeni sayılabilecek durumdadır. Altın yatırımlarının söz konusu araçların yatırım fonları vasıtasıyla kaydi olarak yapılması, yatırımcılar için çok yönlü yararlar sağlamakta olup bunlardan en mühimi altını fiziken bulundurmanın getirmiş olduğu kaybolma ve çalınma vb. riskleri bertaraf etmesidir. Bu çerçevede yatırımcılar tarafından altının taşınması, saklanması ve sigortalanması gibi ilave maliyetler de oluşmamaktadır. Bununla beraber fiziki altın yatırım enstrümanlarında ortaya çıkan alım ve satım

fiyatlarındaki yüksek marjlar yatırım fonlarında daha düşük düzeylerde olup, işçilik tarzı ilave maliyetlerde ortaya çıkmamaktadır. Bahsedilen

yatırım fonları, B Tipi, A tipi fonlar ve Borsa Yatırım Fonları olarak üç başlık altında yer almaktadır. Ayrıca dünya finans piyasalarında da altına dayalı borsa yatırım fonları yeni sayılabilecek yatırım enstrümanlarından biridir. Dünya genelinde son yıllarda çok fazla altına dayalı borsa yatırım fonu üretilmiş olup bu fonlar, fiziki altın yatırımlarının barındırdığı riskleri taşımadan altına yatırım yapmayı isteyen yatırımcılara önemli bir avantaj sağlamaktadır (Menase, 2009: 80). Diğer bir ifadeyle, her sınıftan amatör ya da profesyonel yatırımcılara yönelik kolaylık ve düşük maliyet getirmekte olan bununla beraber saklama güvencesi de bulunan altına dayalı borsa yatırım fonları, altına doğrudan yatırım yapmak istemeyen ya da altın fiyatlarındaki dalgalanmalardan korunmayı talep edenlere ticari ya da tasarruf amaçlı olarak yatırım olanağı sunmaktadır (Yanık, 2008: 108).

Tablo 1’de Kasım 2022 tarihi itibarıyla QNB Finans Portföy Altın Borsa Yatırım Fonu’nun toplam büyüklüğü 1,044,349,985 TL olup ortalama günlük işlem 22.806.346 TRY, aylık işlem hacmi de 387.707.890 TRY düzeyine ulaşmıştır. Fon katılımcılarının yıllık fon yönetim ücreti yatırımlarının yalnızca %0,47’si ve asgari 25.000 lot katılım belgesi oluşturma miktarı ile küçük ölçekli yatırımcıların da fona girmesine yönelik uygun ortam sunulmuştur. Ayrıca Fon’un fiyatı tespit edilirken gösterge değer olarak kullanılan altının TL karşılığı fiyatı dakikada bir defa güncellenmekte, bu kapsamda kur hareketlerindeki değişimler ile uluslararası altın fiyatlarının eş zamanlı olacak şekilde izlenebilmesi sağlanmıştır (www.qnbfp.com, 2022).

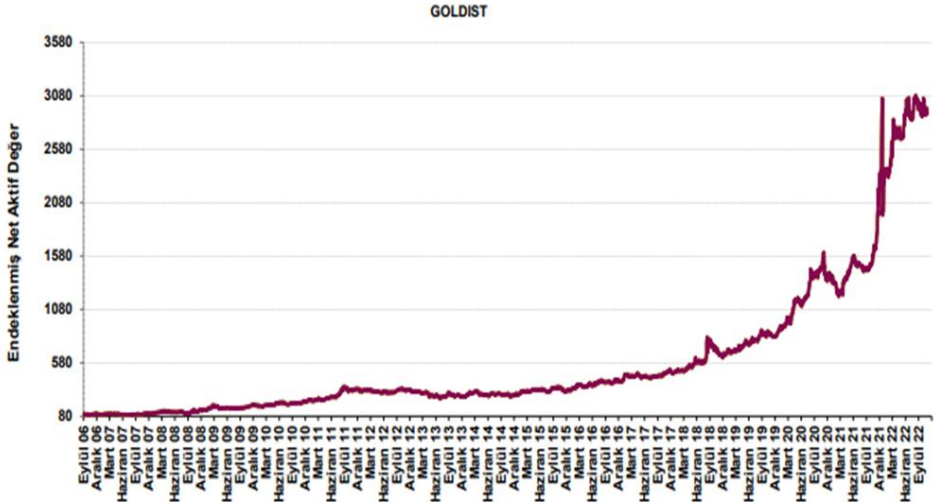
Tablo 1: QNB Finans Portföy Altın Borsa Yatırım Fonu Bilgileri

Fon Bilgileri	
Fonun Adı	QNB Finans Portföy Altın Borsa Yatırım Fonu
Takip Edilen Endeks	QNB Finans Portföy Altın Endeksi
Yıllık Yönetim Ücreti	0.47%
Asgari Katılma Belgesi Oluşturma Miktarı	25.000
İşlem Bilgi ve Verileri (TRY)	
Net Aktif Değer	85.25
Yönetilen Büyüklük	1.044.349.985
Ortalama Günlük İşlem Hacmi	22.806.346
Aylık İşlem Hacmi	387.707.890

Kaynak: www.qnbfp.com, 2022.

Grafik 1’de QNB Finans Portföy Altın Borsa Yatırım Fonu’nun yıllar itibariyle endekslenmiş net aktif değerinin dikkat çekici gelişimi, özellikle son yıllarda altına dayalı yatırım araçlarına olan ilginin bir yansıması olduğunu söyleyebiliriz.

Grafik 1: QNB Finans Portföy Altın Borsa Yatırım Fonu’nun Yıllar İtibariyle Endekslenmiş Net Aktif Değeri

Kaynak: www.qnbfp.com, 2022.

Altın Fonları

Altın fonlarında, fonun toplam değerinin asgari %80'lik bir kısmı sürekli bir şekilde borsada işlem görmekte olan altın türevleri ile altına dayalı sermaye piyasası enstrümanlarına yatırım yapılmakta, bununla birlikte sermaye piyasası enstrümanlarına ve yabancı para birimlerine de yatırım yapılabilmektedir. Altın fonları piyasalarda özellikle risk algısının yükseldiği zamanlarda tercih gören bir varlık olması nedeniyle uygun bir yatırım çeşitlendirme enstrümanıdır. Bu kapsamda basit bir yatırımda dahi yatırımcı, birbirini tamamlayan çok sayıda koşulun sağlanması ve ihtiyaçlarının dikkate alınmasını beklemektedir. Altın fonları yatırımcısının bütün ihtiyaçlarına cevap verebilmesinin ötesinde önemli fırsatlar da sağlamakta olup Altın Fonu'nun uygun olduğu yatırımcılara altın fonlarının sunduğu fırsatları şu şekilde sıralamak mümkündür (Altın Fonu, 2022):

- Fiziki olarak altına yatırım yapmaya göre altın fonları daha güvenli olup fiziki altın yatırımında gerekli olan saklama ve muhafaza etme riskini barındırmaz,
- Kolay bir şekilde nakde çevrilebilir,
- Gün içinde tek bir fiyat açıklandığından alış satış farkı bulunmaz,
- Altın ile yatırımlarını çeşitlendirmeyi talep eden yatırımcılar için uygun bir yatırım aracıdır,
- Piyasa şartlarına uygun ek bir değer üretmeyi, altının TL cinsinden fiyat hareketleriyle paralel getiri elde etmeyi amaçlayan yatırımcılar için uygun bir yatırım aracıdır,
- Faiz hassasiyeti nedeniyle faize dayalı herhangi bir ürüne yatırım yapmayan yatırımcılar için uygun bir yatırım aracıdır.

Borsada İşlem Gören Altın Fonları

Dünyada altın talebini yatırım amaçlı oluşturan diğer bir bileşende altına dayalı borsa yatırım fonlarıdır (ETF). ETF'ler, dünyada çok sayıda borsada işlem görmekte olup hisse senetlerinde olduğu gibi borsalarda alınmakta ve satılmaktadırlar. Borsada işlem gören altın fonları, temelde bir depoda (warehouse) muhafaza edilen altın külçelere yönelik sertifikalıdır. Yatırımcısına 1/10 oranına kadar artışlar ile altın alma imkânı sunmaktadır. Bu sertifikalar menkul kıymet borsalarında hisse senedi gibi işlem görmekte ve tamamıyla fiziki altına dayalı pozisyonlardır (Taştekin, 2016: 66).

ETF yatırımı yapmış olan kişi fiziki olarak altın bulundurmakta, bu sebeple ETF yatırımında bulunanlar, altına yönelik saklama ve muhafaza maliyetleri ile çalınma riski vb. hususları göz önünde bulundurarak fiziken külçe altına yatırım yapabilmektedir. ETF'ler %100 fiziken altın karşılığı bulunan menkul kıymetler olup saklama kuruluşlarınca, altına dayalı borsa yatırım fonlarına yatırım yapan yatırımcılar adına fiziki altını muhafaza ederek saklamaktadır. ETF'lerin %100 fiziki altın karşılığının olmasından dolayı %100 fiziki altın karşılığı olmayan altına dayalı türev ürünlere göre farklılıkları bulunmaktadır (Atay, 2013: 246-247).

Tablo 2'de Türkiye'de işlem gören altın fonlarının getirileri dönemler ve yıllar itibarıyla karşılaştırılmış olup fonun yarısından daha fazlası altın türevleri ve altına dayalı sermaye piyasası enstrümanlarına yatırılmış olan, ulusal ve uluslararası borsalarda işlem gören (tahtası açık olan) altın fonlarının tamamının 1 yıllık ortalama artış oranı yaklaşık %46, 3 yıllık ortalama artış oranı yaklaşık %262, 5 yıllık ortalama artış oranı ise yaklaşık %555 olarak gerçekleşmiştir.

Tablo 2: Türkiye'deki Altın Fonlarının Getirilerinin Karşılaştırılması (%) (2022)

FON KODU	FON ADI	1 Ay (%)	3 Ay (%)	6 Ay (%)	Yılbaşı (%)	1 Yıl (%)	3 Yıl (%)	5 Yıl (%)
AFO	AK PORTFÖY ALTIN FONU	4,36	10,21	17,35	2,18	48,42	271,75	559,31

DBA	DENİZ PORTFÖY ALTIN FONU	4,36	10,53	17,40	2,31	48,57	266,98	545,32
FIB	FİBA PORTFÖY ALTIN FONU	4,35	9,83	14,17	2,30	42,76	265,68	546,02
GTA	GARANTİ PORTFÖY ALTIN FONU	3,82	9,71	15,80	2,26	46,34	268,38	554,38
HBF	HSBC PORTFÖY ALTIN FONU	4,41	9,89	13,63	2,34	42,14	252,00	514,56
ICA	ICBC TURKEY PORTFÖY ALTIN FONU	4,46	10,08	14,32	2,49	43,16	251,50	624,21
GGK	INVEO PORTFÖY ALTIN FON	4,42	10,61	16,64	2,30	46,70	-	-
TTA	İŞ PORTFÖY ALTIN FONU	-	-	-	-	-	-	-
MMA	MAQASİD PYŞ ALTIN KATILIM FONU	-	-	-	-	-	-	-
MKG	MÜKAFAT PORTFÖY ALTIN KATILIM FONU	5,18	11,54	19,04	2,23	49,95	-	-
NJF	NUROL PORTFÖY ALTIN FONU	5,24	10,77	17,08	1,96	45,68	-	-

OJK	QNB FİNANS PORTFÖY ALTIN FONU	4,86	9,98	18,67	2,28	49,90	-	-
RPG	ROTA PORTFÖY ALTIN FONU	2,59	6,24	7,78	1,48	-	-	-
TUA	TEB PORTFÖY ALTIN FONU	3,72	9,65	14,25	2,39	43,40	259,62	539,47
UP1	ÜNLÜ PORTFÖY ALTIN FONU	-	-	-	2,44	-	-	-
YKT	YAPI KREDİ PORTFÖY ALTIN FONU	4,84	11,26	16,77	2,35	45,11	266,61	555,84

Kaynak: Fon Karşılaştırma, 2022.

Tablo 3’de Türkiye’deki altın fonlarının ilk ve son portföy büyüklükleri TL bazında karşılaştırılmış olup altın fonlarının getirilerindeki yükselişin altın fonlarının büyüklüklerine yansıdığı, portföy büyüklüklerinde önemli artışlar yaşandığı görülmektedir. Diğer bir ifadeyle yarısından fazlası altın türevleri ve altına dayalı sermaye piyasası enstrümanlarına yatırılmış olan altın fonlarının portföy büyüklükleri 2022 yılında bir önceki yıla kıyasla ortalama %20, pay adetleri yaklaşık %16, net getiri ortalamaları da %4 oranında pozitif yönde artış göstermiştir.

**Tablo 3: Türkiye’deki Altın Fonlarının Büyüklüklerinin Karşılaştırılması (TL)
(2022)**

Fon Kodu	Fon Adı	İlk Portföy Büyüklüğü	Son Portföy Büyüklüğü	Port. Büy. Değ. (%)	Ted. İlk Pay Adedi	Ted.Son Pay Adedi	Pay Ad. Değ. (%)	Net Get.Or. (%)
YKT	YAPI KREDİ PORTFÖY ALTIN FONU	3.958.246.671	4.289.093.919	8,36	26.847.158.044	27.717.346.912	3,24	4,95
AFO	AK PORTFÖY ALTIN FONU	2.366.285.232	2.777.960.715	17,40	9.871.491.693	11.113.207.486	12,58	4,28
GTA	GARANTİ PORTFÖY ALTIN FONU	1.762.412.795	2.218.057.294	25,85	5.973.391.041	7.240.746.672	21,22	3,83
OJK	QNB FİNANS PORTFÖY ALTIN FONU	856.225.359	966.461.065	12,87	387.441.386	417.668.765	7,80	4,71
TUA	TEB PORTFÖY ALTIN FONU	658.094.761	756.800.291	15,00	2.654.791.990	2.937.313.905	10,64	3,94
DBA	DENİZ PORTFÖY ALTIN FONU	320.489.569	378.123.601	17,98	2.486.845.900	2.816.772.700	13,27	4,16
FIB	FİBA PORTFÖY	313.645.574	348.436.873	11,09	3.603.837.076	3.829.598.761	6,26	4,54

	ALTIN FONU							
HBF	HSBC PORTFÖY ALTIN FONU	289.730.758	333.893.260	15,24	33.927.667	37.339.770	10,06	4,71
MKG	MÜKAFAT PORTFÖY ALTIN KATILIM FONU	124.944.177	123.560.434	-1,11	44.791.425	42.134.894	-5,93	5,13
ICA	ICBC TURKEY PORTFÖY ALTIN FONU	98.793.620	121.690.446	23,18	1.007.726.000	1.187.926.000	17,88	4,49
GGK	INVEO PORTFÖY ALTIN FONU	40.001.878	51.581.495	28,95	18.100.300	22.289.900	23,15	4,71
UP1	ÜNÜ PORTFÖY ALTIN FONU	0	17.438.124	0,00	0	15.963.210	0,00	0,00
RPG	ROTA PORTFÖY ALTIN FONU	6.277.438	12.725.759	102,72	5.773.060	11.376.326	97,06	2,87
NJF	NUROL PORTFÖY ALTIN FONU	8.310.971	10.514.956	26,52	4.132.794	4.976.594	20,42	5,07
MMA	MAQASİD PİY ALTIN KATILIM FONU	0	0	0,00	0	0	0,00	0,00

TTA	İŞ PORTFÖY ALTIN FONU	1.693.965.063 0	-	100,00	14.676.440.7580	-	100,00	100,00
-----	--------------------------------	-----------------	---	--------	-----------------	---	--------	--------

Kaynak: Fon Karşılaştırma, 2022.

Aşağıda yer alan Grafik 2’de Garanti Portföy Altın Fonunun 5 yıl içinde (2017-2022) 6 aylık periyotlardaki fiyat ve yüzdesel getirileri detaylandırılmıştır. Fonun fiyatı özellikle 2020 yılının ortalarında yükseliş trendine girmiş olup 2021 yılının sonlarında zirve değerine yakın bir seviyeye ulaşmıştır. Fonun 29.11.2022 tarihindeki büyüklüğü 5.926.213.171 adet payın 0,287789 TL’den fiyatlandırılması ile 1.705.498.561,55 TL olarak gerçekleşmiştir. İlgili tarihte fondaki toplam yatırımcı sayısı 20.784’e ulaşmış olup son 1 yıllık getirisi yaklaşık %41,6 düzeyini görmüştür. Bu duruma ilişkin gelişim izlendiğinde ise, 2022 yılının ilk 6 ayında fona olan talepte dikkat çekici bir artışın yaşandığını görülmektedir. Garanti Portföy Altın Fonu 1 payı 01.12.2017 tarihinde yaklaşık 0,05 TL iken 29.11.2022 tarihinde yaklaşık 0,29 TL olmuştur. İki tarih kıyaslandığında 1 pay 5,8 kat değer kazanmıştır.

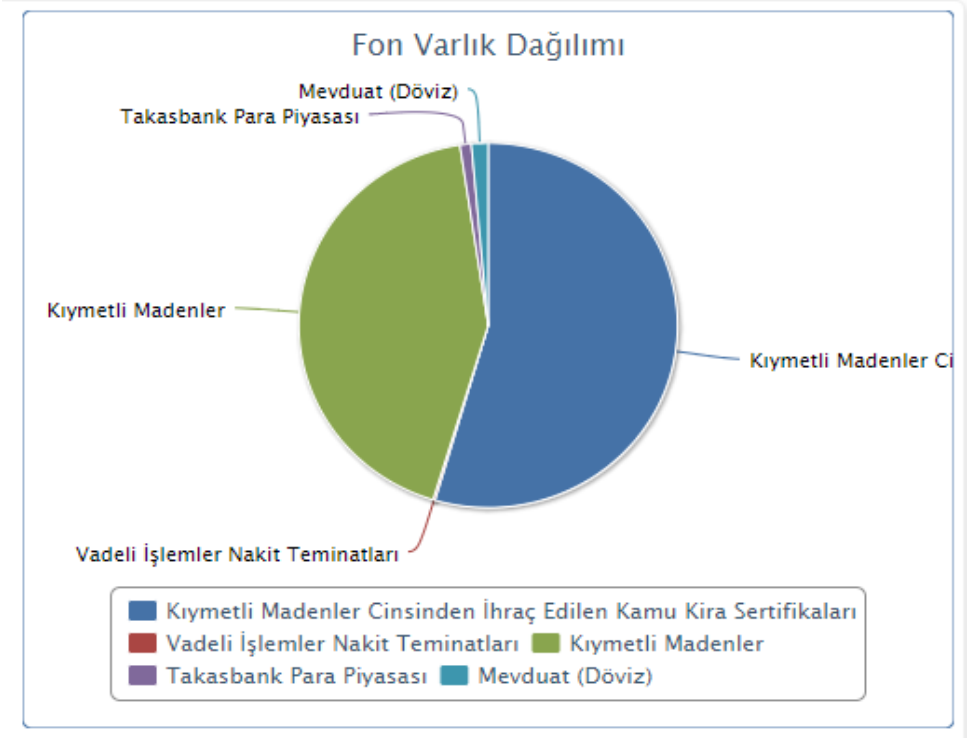
Grafik 2: Garanti Portföy Altın Fonu 5 Yıllık Getiri Çizelgesi

Kaynak: www.tefas.gov.tr, 2022.

Grafik 3'te Garanti Portföy Altın Fonu'nun varlık dağılımının neredeyse tamamının, kıymetli madenler ile kıymetli madenler cinsinden ihraç edilen kamu kira sertifikalarından oluştuğu gösterilmektedir.

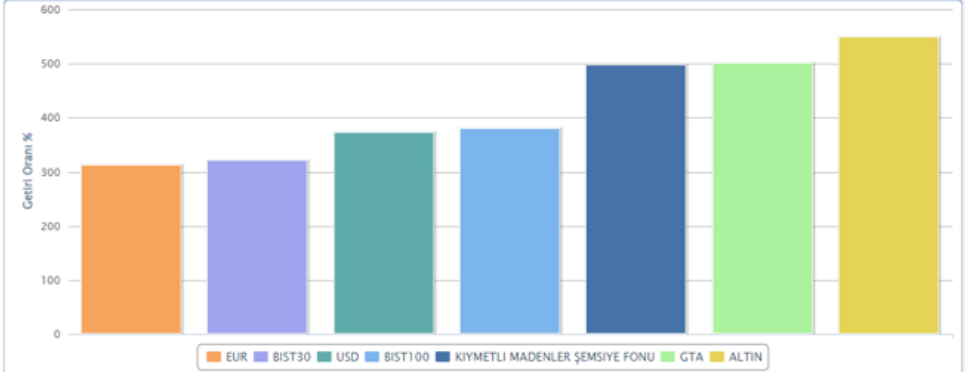
Grafik 3: Garanti Portföy Altın Fonu'nun Varlık Dağılımı

Kaynak: www.tefas.gov.tr, 2022.

Grafik 4'te Garanti Portföy Altın Fonu ile diğer fonlar ve dövizlerin 5 yıllık getirileri karşılaştırılmış olup Euro ve BİST30 endeksi yaklaşık 3 kat, USD ve BİST100 endeksi yaklaşık 3,5 kat artmışken Garanti Portföy Altın Fonu'nun 5 kat arttığı görülmektedir.

Grafik 4: Garanti Portföy Altın Fonu ile Diğer Fonlar ve Dövizlerin 5 Yıllık Getirilerinin Karşılaştırılması

Kaynak: www.tefas.gov.tr, 2022.

Altın Emeklilik Yatırım Fonları

Altın fonlarının yanı sıra bireysel emeklilik sistemi içinde altın emeklilik yatırım fonları, bireysel emeklilik hesaplarına katılımcılarca gönderilen katılım paylarının yatırım için aktarıldığı fonlardır. Bu çerçevede emeklilik yatırım fonlarına yönelik ilk düzenlemeler 2002’de yayımlanmış olmasına rağmen 2013’de bu düzenlemelerde yapılan değişikliklerle altın emeklilik yatırım fonlarının faaliyete geçmesi mümkün olmuş, Nisan 2013’de ilk altın emeklilik yatırım fonu kurulmuştur. Altın emeklilik yatırım fonları aradan geçen zamanda kendinden çok daha önce kurulmuş olan yatırım fonlarına kıyasla hızlı bir şekilde gelişerek diğer yatırım fonlarından daha büyük hacimlere ulaşmıştır (Pirgaip, 2022: 12).

Altın Katılım ve Altın Katılım Borsa Yatırım Fonları

2004’de ilk düzenlemeleri yapılmış olan borsa yatırım fonlarıysa, emeklilik yatırım fonları ile yatırım fonlarından farklı bir biçimde katılma payları borsada işlem gören ve bir endeksi takip etmek üzerine kurulmuş fonlardır. Altın fonlarının içinde ilk defa kurulan fon bir altın borsa yatırım fonu olup 2006 yılında kurulmuştur. Bu kapsamda, borsa yatırım fonlarına ait katılma paylarının oluşturulması ile fona iade edilmelerine ilişkin işlemler diğer fonlardan ayrı kurallara tabidir. Bunlar diğer fonlarda katılma paylarına

karşılık gelen değerin ilgili taraflara nakit olarak teslim edilmesiyle, borsa yatırım fonlarındaysa nakit olarak teslim edilmesinin yanında bu işlemlere yönelik yetkilendirilmiş bir aracı kurumla portföyde bulunan diğer varlıkların da ilgili taraflara teslimi ile gerçekleştirilmektedir (Pirgaip, 2022: 13).

Bu tür fonların kuruluşunda asgari ya da azami oranlar belirlenerek, birden çok yatırım aracına ve stratejisine uygun biçimde yatırım yapılmakta olup altın da bu dağılımdaki parçalardan biridir. Hedeflenen yatırımcıların taleplerine uygun olarak altınla birlikte bono, hisse senedi ve döviz gibi yatırım araçları da bulunabilmektedir. Bu tür fonlarda, diğer tüm yatırım fonlarında olduğu gibi alış satış fiyatlarındaki farklar stopaj vergisine tabi olmaktadır. B tipi altın fonlarının sunmuş olduğu görece yüksek kazanç ile diğer yararlarıyla birlikte, fiziken altın alış satışı yapılarak kayıt dışı bireysel yatırımcıların kayıt altına alınmasında yardımcı olmaktadır. Ayrıca ETF'lerden ayrı olarak B Tipi altın fonları yalnızca kurucusunun acenteleri ile şubeleri tarafından ve yalnızca o gün gerçekleştirilen seans kapanışındaki fiyatların hesaplanmasına müteakip alınabilmekte ve satılabilmektedirler (Yanık, 2008: 108-110).

Altın Bonoları

Yalnızca İstanbul Altın Borsası bugünkü adıyla Kıymetli Madenler ve Kıymetli Taşlar Piyasası üyesi kıymetli maden aracı kurumları ile bankalara ihraç yetkisi tanınan altın ve gümüş bonoları, ihraççıların belirli miktardaki kıymetli metal türünden, ihraç etmek suretiyle iskontolu veya iskontosuz bir biçimde satmış oldukları menkul kıymetlerdir. Ayrıca altın, gümüş, platin ve paladyum bonolarının satışlarında uygulanacak olan vadeye göre yıllık bazda iskonto oranları hesaplanarak iskonto kurallarına uygun olarak ve halka arz edilmeleri suretiyle satışa sunulmaktadırlar (Tilbe, 2010: 99).

Ayrıca dünyada altın bonusu uygulamalarının en iyi yönetildiği ülkeler arasında Hindistan gösterilebilir. Hindistan altın piyasası altın piyasaları arasında önemli bir konuma sahip olup, altın bonusu uygulamalarının görüldüğü en önemli ülke olduğu söylenebilir. Altın bonusu projesi 2000

yılının hemen başında hayata geçmiştir. Hindistan’da nesiller boyunca birikmiş olan altın miktarının yaklaşık 10 bin ton düzeyinde olduğu düşünülmektedir. Yatırımcılar programa uygun olarak altınlarını yetkilendirilmiş bankalara yatırmakta, karşılığındaysa spot vadeli bonoları almaktadırlar. Bonoların vadesi dolduğunda altınlarını fiziki olarak geri alabilmekte veya vadelerinin sonunda altın miktarları karşılığında Hindistan’ın ulusal parası olan rupi cinsinden nakit ödeme alabilmektedirler (Çıtak, 2006: 91).

Altın Sertifikaları

Altın sertifikaları, teslim almış oldukları altınlar üzerinde bankalara tasarruf hakkı tanıyan, yatırımcısına da teslim etmiş olduğu altın miktarı ya da daha önce belirlenen bir miktardaki altını vadesiz veya vadeli olacak biçimde, altın ya da parasal tutarla geri alabilmesine olanak tanıyan fon aktarım sistemidir (Şener ve Akman, 1994, s. 96). Altın sertifikaları hamiline veya nama şeklinde düzenlenerek yatırımcılar altınlarını fiziki olarak saklama riskinden korumuş olmakta, dönemsel getiri ile altının saflık derecesi sertifikada bulunduğundan yatırımcının aldatılmasının söz konusu olmadığı avantajlar sunmaktadır (Aslan, 1999: 51).

Fiziken altın alış satışına kıyasla Darphane Sertifikalarının sunduğu olanaklar aşağıdaki şekilde sıralanabilir (www.ziraatyatirim.com.tr, 2022):

- Alış-satışta ortaya çıkan fiyat farklılıklarının düşük olması,
- Borsa'da hızlı likidite özelliği,
- Alış-satışlar ile saklamada uygulanan düşük komisyon politikası,
- Çalınmaya ilişkin riskleri barındırmaması,
- Elde edilen kazançlardan %0 stopaj uygulanması.

Altına Dayalı Tahviller ve Altına Dayalı Kira Sertifikaları

Hazine ve Maliye Bakanlığı, ihraç edilen finansman enstrümanlarının çeşitlendirilmesine yönelik yatırımcı tabanının genişletilmesi amacıyla yürütmüş olduğu çalışmalardan biri olan altına dayalı kira sertifikaları ile

altın tahvili ihraçlarını gerçekleştirmektedir. Söz konusu ihraçlara ilişkin yayınlanan kılavuza göre temel amaç yastık altı olarak tanımlanan altınların ekonomiye kazandırılması ve ülke rezervlerini arttırılmasıdır. Altın tahviline tüzel kişilikteki yatırımcılar yatırım yapamamakta olup yalnızca gerçek kişi yatırımcılar bu üründen faydalanabilmektedir. Altın tahvili ihracına yönelik talep toplanırken yalnızca 22 ayar ve 24 ayardaki altınlara herhangi bir iskonto uygulanmamaktadır. Bu sayede bireysel yatırımcılardan birikimleri hiçbir bir kayba uğramaksızın saflığı nispetinde aynen kabul edilmektedir. Fiziken getirilen altınların alımları esnasında bireysel yatırımcılar tarafından getirilen Cumhuriyet Altınlarının ağırlıkları tartılmadan, haricindeki takı gibi altınlarsa uzmanlar tarafından tartılarak değerinin belirlenmesinden sonra altınların karşılıkları hesaplara aktarılmaktadır. İlgili dönem içinde, aracı sıfatındaki bankalara altınını teslim etmiş olan yatırımcıların namına aracı banka cari altın mevduat hesabıyla cari Türk Lirası yatırım hesabı ve mevduat hesabı açmaktadır. Bu hesaplardan bankalar tarafından herhangi bir hesap işletim ücreti alınmamakta ayrıca Merkezi Kayıt Kuruluşu tarafından da yatırım hesabına ilişkin alınan ücretler de yatırımcılara yansıtılmamaktadır. Fiziki olarak toplanmış olan altınlar eritilerek külçe altına dönüştürülmesiyle bu külçe altınların da Hazine'nin hesaplarına geçirilmesine müteakip, yatırımcılarda bulunan gram altınların karşılığı olarak her 1 gram altına karşılık olmak üzere 1000 adetlik altın tahvili aracı sıfatındaki bankalardaki hak sahiplerinin yatırım hesaplarına aktarılmaktadır (Yatırımcı Kılavuzu Kira Sertifikası, 2022).

Altın tahvillerinin vadesinin sonunda yatırım hesaplarındaki altın tahvilindeki adede karşılık olan gram altın cinsinden anaparanın tutarı ödenirken yatırımcılar tarafından tercih edilebilecek üç farklı seçenek bulunmaktadır. Bunlardan birincisi; anapara bedeli, yatırımcıların cari altın mevduat hesaplarına vade tarihinde gram altın şeklinde hesaben aktarılması. İkinci tercih; Borsa İstanbul Kıymetli Madenler ve Kıymetli Taşlar Piyasası'na üye rafinerilerce üretilmiş olan 995/1000 saflık oranında 1 kg'lık külçe altın formunda ya da Darphane'nin bastığı çeyrek Cumhuriyet Ziynet Altını şeklinde altın tahvili anapara bedeli olarak vade tarihine müteakip fiziki olarak geri alınabilmesi. Üçüncü tercihse; vade sonlarında

ödenecek anapara bedellerinin yatırımcıların Hazine'nin mevcut senetlerinin vade sonu ile aynı zamanda olacak biçimde ilk defa ihraç edilecek altına dayalı kira sertifikasına ya da altın tahviline tekrar yatırılabilmesidir. Bakanlar Kurulu Kararı ile yastık altında bulunan altınların ekonomiye kazandırılmasına yönelik ihraç edilen altın tahvillerinden elde edilen getirilere %0 oranında stopaj uygulanmaktadır. (Yatırımcı Kılavuzu Kira Sertifikası, 2022).

Bu minvalde gerçek kıymeti net bir biçimde bilinmese de Türkiye'de yastık altı olarak tabir edilen, ekonomik sistemin içinde yer almayan ve binlerce ton olduğu tahmin edilen atıl durumdaki altınların ekonomik sisteme kazandırılması, yatırım enstrümanlarının çeşitlendirilerek yatırımcı tabanının genişletilmesi amacıyla getiri oranı yıllık %2,4 olacak ve stopaj kesintisi olmayacak şekilde 4 etaplı 2 turda altına dayalı kira sertifikası ve altın tahvili ihraçları Hazine ve Maliye Bakanlığı'nca gerçekleştirilmiştir. Böylece söz konusu altına dayalı menkul kıymet ihracı ile yastık altındaki altınların devlet güvencesinde bulunması, istendiğinde vadesini beklemezsizin nakde döndürme olanağı ve vade sonunda da ek bir getiri sağlanarak fiziki iade olanağı sunulmuştur (TCMB, 2022: 11).

2017 yılı Ekim ayında Hazine'nin altına dayalı kira sertifikasıyla altın tahvili sürecinin ilkini gerçekleştirmiştir. İstanbul Altın Rafinerisi, Hazine ve Maliye Bakanlığı ve Ziraat Bankası ortak çalışması olan Türkiye'nin ilk altın tahvili ihracı tüm illerde gerçekleştirilmiş, 12.800 kişiye ulaşarak yaklaşık 2,5 ton altın yastık altından çıkartılarak ekonomiye kazandırılmıştır. Bu ilk tahvil ihracını Mart 2018, Eylül 2018 ve Aralık 2018'deki ihraçlar takip etmiştir. Aralık 2018'deki dördüncü tahvil ihraç süreci Hazine ve Maliye Bakanlığı, İstanbul Altın Rafinerisi ve 6 farklı bankanın ortak çalışması ile gerçekleştirilmiştir. Tüm ihraçlarda katılımcılara yıllık %2,4 net getiri sağlanmış ve stopaj alınmamıştır (www.kadsis.com, 2021: 44).

Altına Dayalı Vadeli İşlem ve Opsiyon Sözleşmeleri

Altına Dayalı Vadeli İşlem ve Opsiyon Sözleşmelerindeki alımlarında ve satımlarında temelde iki hedef bulunmaktadır; bunlardan ilki altın

pozisyonu bulunan kurumların ki bu kurumlar altın üreticileri de olabilirler veya gerçek kişilerin katlanmak zorunda bulundukları fiyata ilişkin riskin azaltılması yani diğer bir ifadeyle fiyatlardaki değişimlere karşı korunabilmek, bir diğer hedefse bahsedilen yatırımcıların fiyatlarda yaşanacak azalış ve artış beklentilerine uygun biçimde yapmış oldukları alış satışlardır. Bu alış satışların temelini kâr elde etmek ve nakit sağlama isteği oluşturmaktadır. Kıymetli madenlere dayalı vadeli işlem sözleşmeleriyle, bunların işlemlerinin görüleceği borsalardaki çalışacak olan kurumlarına, kuruluşlarına, faaliyetlerine, ilke ve esaslarına, yükümlülüklerinin düzenlenmesine, izlenmesine ve denetlenmesine yönelik yetki Sermaye Piyasası Kanunu'na istinaden Sermaye Piyasası Kurulu sahiptir (Şener ve Akman, 1994: 94-96).

Organize borsalarda işlem gören altın vadeli işlem sözleşmelerin kısaca aşağıdaki katkıları sağladığı söylenebilir (VOB, 2006: 23):

- Portföyünü çeşitlendirmek isteyen yatırımcılar için altını bir yatırım enstrümanı biçiminde kullanmak,
- Etkin şekilde risk yönetimi için olumsuz fiyat dalgalanmalarına yönelik korunma amacıyla kullanmak,
- Gelecekteki fiyat oluşumlarına katkı sağlamak,
- Arbitraj imkânı oluşturmak,
- Vergi avantajı sağlamak.

Dünya genelinde altına dayalı forward sözleşmelerinin yapılma amaçları incelendiğinde ise, çoğunlukla altın rafinericiliğinde ve altın madenciliği faaliyetlerinde bulunan şirketler, altın fiyatındaki değişimlerin getirdiği ya da getirebileceği riskleri ortadan kaldırmak ya da kabul edilebilir seviyelere çekebilmek için altına dayalı forward sözleşmeleri yapmaktadırlar. Altına dayalı forward sözleşmelerinde sözleşmeyi satın almakta olan taraf, gelecek dönemlerde altının fiyatında meydana gelebilecek yükselişlerden korunmak amacını taşırken, sözleşmeyi satmakta olan taraf, gelecek dönemlerde altının fiyatında meydana gelebilecek düşüşlerden korunmak

amacını taşımaktadır. Altın forward sözleşmelerinde gelecekteki bir tarihte, belli miktar ve belli özelliklerde altını, karşı taraftan satın alacak olan taraf uzun pozisyonunda, karşı tarafa teslim edecek olan tarafsız kısa pozisyonundadır. Altın madenciliği şirketleri tarafından ekseriyetle uygulanan altına dayalı forward sözleşmeleri, bu şirketler tarafından henüz üretilmeyen altınları ödünç almakta ve bu altınları da spot piyasalarda satmak suretiyle gelir elde etmektedirler (Kevin, 2010: 12-15).

Altına dayalı futures sözleşmelerindeyse altınları düşük fiyattan almak isteyen taraflarla yüksek fiyattan satmak isteyen taraflar arasında gerçekleştirilen vadeli işlemler olup bu işlemlerin temelinde yine kar elde etme güdüsü yatmaktadır. Bu işlemlerde spekülörler mühim rol oynamakta olup fiyatların azalış ya da artış yönlerine ilişkin tahminde bulunmakta ve risk alarak işlemler gerçekleştirmektedirler. Spekülörler fiyatlar arttığında satış yapmaktayken fiyatlar düştüğünde alış yapmaktadır. Altına dayalı futures sözleşmelerinde geleceğe yönelik altın alış satış işlemleri yapılmakta olup belli bir tarihe göre yapılmakta olan sözleşmeler ayrı kişilere verilebilmektedir (Atay, 2013: 250).

Altın Hisse Senetleri

Türkiye’de altın hisse senetleri, yatırımlarının finansmanı için kaynak sağlamaya yönelik altın madenciliği şirketlerin tarafından ihraç edilen hisse senetlerinden müteşekkildir. Altın madenciliği şirketleri tarafından elde edilen kârlarla altın hisse senetlerinin değerleri doğru orantılı bir biçimde gelişim göstermektedirler (Şener ve Akman, 1994: 92). Türkiye’de Koza Altın İşletmeleri tarafından 2010 yılı şubat ayında halka arz edilmek suretiyle ihraç edilmiş olan ve günümüzde de Borsa İstanbul çatısı altında yatırımcılara sunularak işlem gören tek altın hisse senedidir. Türk Telekom’un halka arzından sonra Koza Altın İşletmeleri’nin halka arzı, o zaman ki adıyla İMKB’de (BİST) görülmüş olup ikinci büyük halka arz işlemini oluşturmuş, şirket sermayesinin yüzde 17’si halka arz edilerek, 36,8 TL fiyatla şirket hisseleri faaliyetlerine başlamıştır. Bu minvalde Koza Altın İşletmeleri’nin, halka arz tarihindeki piyasa değeri yaklaşık olarak 2,2 milyar

TL olmuştur (Atay, 2013: 330). Günümüzde ise Koza Altın İşletmeleri AŞ'nin piyasa değeri 73 milyar TL'ye ulaşmıştır.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRMELER

Etkin risk yönetimiyle olumsuz fiyat dalgalanmalarından korunmak ya da riskleri kabul edilebilir seviyelere çekmek isteyen yatırımcıların ve tasarruf sahiplerinin, yatırımlarını altına dayalı yatırım araçları vasıtasıyla kaydi olarak yapmaları kendilerine çeşitli avantajlar sunmaktadır. Bu avantajlardan belki de en önemlisi, altını fiziken bulundurmanın ya da muhafaza etmenin beraberinde getirdiği kaybolma, çalınma ya da sahtecilik riskleri ile altının taşınması ve sigortalanması gibi ek maliyetlerin altına dayalı ya da altına endeksli yatırım araçlarında bulunmamasıdır. Bununla birlikte fiziki altının alım-satım fiyatlarında uygulanan yüksek marjlar, altına dayalı yatırım araçlarında çok daha düşük seviyelerde olup fiziki altın alış satışlarında ortaya çıkan işçilik gibi ilave maliyetler de söz konusu olmamaktadır. Ayrıca altın ile yatırımlarını çeşitlendirmek ve yatırımlarını kolay bir şekilde nakde çevirmek isteyen, altının TL cinsinden fiyat hareketleriyle paralel getiri elde ederek piyasa risklerinden korunmayı amaçlayan, elde edilen gelirlerinden ise vergi kesintisi olmasını istemeyen tasarruf sahipleri ile bir taraftan kıymeti korunarak diğer taraftan teminat olarak gösterebileceği birikimleri sayesinde kredi kullanmak isteyen yatırımcılar için de altına dayalı enstrümanların en uygun yatırım araçları olduğunu söyleyebiliriz.

Diğer taraftan birtakım teşviklere rağmen altına dayalı finansal araçlara olan ilginin istenilen ölçüde olmamasının temelinde ise; bankalara olan güven sorunu, altına dayalı yatırım araçları ve türev ürünlerinin dini olarak caiz olup olmadıklarına yönelik tartışmalar, bu ürünlerin Türkiye'de profesyonel olmayan yatırımcılar tarafından tanınmaması, birikim sahiplerinin yeni yatırım araçlarına hem teknik olarak hem de kar-zarar işleyişi bakımından temkinli yaklaşımları gibi etkenler önemli rol oynamaktadır. Ayrıca geçmişte başarısız yatırım maceralarının, yeni yatırım araçlarına karşı önyargı oluşturmaları, altına dayalı yatırım araçları arasındaki altın saflık oranlarının farklı olması gibi yatırımcıların kafasını karıştıran

unsurlar ile kazancını kayıt içi ekonomik sistemde görülmesini istemeyen bir kesimin bulunması da diğer gerekçelerdir.

Yukarıda ifade etmeye çalıştığımız çekincelerin önüne geçmek, altına dayalı ve altın türevi ürünlere ilgiyi artırmak amacıyla, öncelikle ilgili kurum ve kuruluşlardaki saflık oranlarındaki farklılıkların önüne geçilerek altınla ilgili teknik konularda yeknesaklık sağlanması önem arz etmektedir. Bununla birlikte altın transfer işlemlerinden alınan masraf ve komisyonlara, oransal olarak sınırlamalar getirmek suretiyle yatırımcılar ve tasarruf sahiplerinin enflasyondan korunmak ve getiri sağlamak amacıyla döviz ya da dövize endeksli ürünler yerine altını tercih etmeleri sağlanmalıdır. Böylece dövize olan talep zayıflayarak ülke kur riski azaltılmış olacaktır. Ayrıca belli bir oranın üzerinde fiziki/hurda altın toplayan bankalara vergi teşvikleri sunmak suretiyle yastık altı altınların ekonomiye kazandırılması konusunda teşvikler sağlanmalıdır. Fiziki/hurda altınlar karşılığında sertifikalar üretilerek likidite yönetiminde kullanılmalı ve bankalar tarafından altına dayalı Sukuk ve tahviller ihraç edilmelidir. İç talebi karşılamak için ihtiyaç duyulan altın da bu şekilde ithal edilmek yerine, geçmişte ithal edilen kendi âtıl kaynaklarımızdan karşılanarak altın ithalatının azaltılması sağlanmalıdır.

Bu minvalde, bankaların söz konusu altınları SWAP yöntemiyle nakde dönüştürmesi neticesinde ortaya çıkacak likidite fazlalığı faiz oranlarını/kâr payı oranlarını düşürücü etki meydana getirecek, TCMB nezdinde bulundurmaları gereken zorunlu karşılıklar arasında altın depo hesaplarının da kalıcı olarak yer almasıyla bankalar stratejilerini ve politikalarını bu kapsamda güncelleyerek altın hesabı olanlara daha yüksek getiri sağlayacak ürün ve hizmetleri sunabileceklerdir. Ayrıca vadeli altın hesaplarının süreleri, TL ve döviz vadeli hesaplarının sürelerine kıyasla daha uzun olduğu için, bankalar aktif pasif vadeleri arasındaki uyumsuzluğu belli oranda iyileştirebileceklerdir. Özellikle katılım bankacılığı alanında, altına ve altının türevlerine dayalı kredilerin payları artarak yatırımcıların ve tasarruf sahiplerinin daha çok getiri elde etmeleri, pasif durumdaki fiziki/hurda altınların daha fazla ve daha hızlı şekilde kayıt içi ekonomiye dahil edilmesi

sağlanacak olup böylece yastık altından çıkan altınların tekrar yastık altına dönmesinin önüne geçilecektir. Bununla birlikte bankaların zorunlu karşılıklara yönelik topladığı altınlar sayesinde, yurt dışı rating kuruluşlarının ülke notu değerlendirmelerinde önemli kalemlerden biri durumundaki bireysel tasarruf oranlarındaki artış ülke rating notunu da olumlu yönde etkileyecektir. Aynı zamanda bireylerin ve şirketlerin düşük maliyetli finansmana erişmesi, yatırımların ve kazançların artması, beraberinde devletin vergi gelirlerinin artmasından, cari açığın azalmasına kadar birbiriyle bağlantılı pek çok süreci tetikleyerek ekonomide önemli bir katma değer oluşturacaktır.

Bu gelişim ve katma değer sağlayacak ekonomik atmosferi meydana getirmek amacıyla, altına dayalı ve altın türevi ürünler üzerinde faaliyet gösteren kurum ve kuruluşların, yatırımcıların ve tasarruf sahiplerinin çekincelerine çözümler geliştirmeleri gerekmektedir. Bunun için, toplumda finansal okuryazarlık oranının düşük olduğu gerçeği de göz önünde bulundurularak, özellikle vadeli altın işlemlerinden elde edilecek kazanımları, vergi avantajlarını ve fırsatları açıklayacak platformlar oluşturulmalıdır. Ayrıca profesyonel olmayan yatırımcılara bu araç ve ürünlerin tanıtımları yapılmak suretiyle altın ve altına dayalı ürünlerin finansal piyasalardaki etkisi artırılarak piyasaların derinleşmesi ve riskin tabana yayılması için gerekli adımlar atılmalıdır.

Sonuç itibarıyla, kamu otoritesi tarafından pasif durumdaki kaynak varlıkların ekonomiye kazandırılmasına milli bir proje olarak sahip çıkılmalı, bu meseleye toplum tarafından ülke ekonomisine katkı vermeyi amaçlayan bir sosyal sorumluluk projesi olarak yaklaşılmalı, bunun için de yatırımcılar yeterli düzeyde ve doğru kaynaklardan altınlarını finansal sisteme aktarabilmelidir. Tüm bu alınacak aksiyonların neticesinde, ülke ekonomisine sağlanacak katkılar hakkında tasarruf sahipleri ve yatırımcılar bilinçlendirilmeli, konunun önemini vurgulayan tanıtım çalışmaları yapılmalı, kamu spotları ile toplum sistematik olarak aydınlatılmalıdır. Türkiye'deki yüzlerce yıllık birikim ve kıymetli kaynakların verimli yatırımlara dönüşmesi, altına dayalı/altına endeksli türev ürünlerin

yaygınlaşması için, ekonomik sistemde âtıl durumda bulunan fiziki/hurda altınların ekonomik sisteme dahil edilmesi gerekmektedir. Aktif üretim ve yatırımlara dönüşmesi sağlanan, tasarruf mekanizmasının toplumun tabanına yayılmasına imkân veren altına dayalı yatırım araçlarına yönelik politika önerilerinin hayata geçirilmesiyle, kayıt dışı ekonominin zayıflaması, kayıt içi ekonominin güçlenmesi, fiziki altın ithalatının azalması, ekonomideki cari açığın düşmesi, piyasaların derinleşmesi, riskin tabana yayılması ve âtıl durumdaki kaynak varlıkların etkin verimli yatırımlara dönüşmesi sağlanacaktır.

KAYNAKÇA

- Akbank. (2022, 10 12). *akbank.com.tr*. akbank.com.tr web sitesi: <https://www.akbank.com/tr-tr/urunler/Sayfalar/altin-fonu.aspx>
- Aslan, S. (1999). *Altın ve Altına Dayalı İşlemler Muhasebesi*. İstanbul: AB Yayınları.
- Çakıroğlu, D. G. (2010). *Altın Mücevherat*. İstanbul: Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı İhracatı Geliştirme Etüd Merkezi.
- Çıtak, S. (2004). *24 Ayar*. Ankara: Düş Yıldızı Yayınları.
- Çıtak, S. (2006). *Altın 24 Ayar'ın Hikayesi* (2. b.). Ankara: Destek Yayınları.
- İAR. (2022, 09 10). *iar.com.tr*. iar.com.tr web sitesi: <http://www.iar.com.tr/Urunler/gram-altin/2>
- İstanbul Altın Rafinerisi A.Ş. (2021, 05 01). *kadsis.com*. kadsis.com web sitesi: <https://kadsis.com/pdfs/iardergi/documents/doc1//pdf/full.pdf>
- Karacan, A. İ. (1995, Temmuz). *Dünya Gazetesi İstanbul Altın Borsası Özel Eki* (32). Dünya Gazetesi Yayınları.
- Kettel, B. (1982). *Gold*. USA: Ballinger Publishing Company.
- Kevin, S. (2010). *Commodity and Financial Derivatives*. New Delhi: PHI Learning Private Limited.
- Menase, M. (2009). *Altın Piyasası ve Türkiye’de Altın Fiyatlarını Etkileyen Faktörlerin Analizi*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Marmara Üniversitesi, Bankacılık Ve Sigortacılık Enstitüsü, İstanbul.
- Mevzuat.gov.tr. (2022, 09 11). *mevzuat.gov.tr*. mevzuat.gov.tr: <https://www.mevzuat.gov.tr/File/GeneratePdf?mevzuatNo=18452&mevzuatTur=Tebliğ&mevzuatTertip=5>
- Özdoğan, E. (2008). *Altın ve Altın Fonları*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Kadir Has Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Pekcan, E. (1998). Altın Bankacılığı Borsası Rafinerisi ve Türkiye. *İstanbul Ticaret Odası* (1998-31), 17.
- Pirgaip, B. (2022, 03 14). *Politik ve Ekonomik Yorumlar*, 53(619). *ekonomikyorumlar.com.tr* web sitesi: http://www.ekonomikyorumlar.com.tr/files/articles/152820006157_1.pdf

- QNBFP. (2022, 04 12). *qnbfp.com*. qnbfp.com web sitesi: https://www.qnbfp.com/_downloads/2022/Aylik/TRGOLDIST202211.pdf
- Şener, N., & Akman, V. (1994). *Altın İstanbul Altın Borsası ve Dünya'daki Örnekleri*. İstanbul: Dünya Yayınları.
- Tağtekin, Ö. (2016). *Fiziki Altın ve Altına Dayalı Yatırım Araçlarına Yönelik Yatırımcı Davranışına İlişkin Bir Uygulama*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Ticaret Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- TCMB. (2022, 07 19). *tcmb.gov.tr*. tcmb.gov.tr web sitesi: <https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/885240dd-9251-4680-9e7b-cbd31539e3da/bolumIII-26.pdf?MOD=AJPERES&CACHEID=ROOTWORKSPACE-885240dd-9251-4680-9e7b-cbd31539e3da-mhbSa-W>
- TEFAS. (2022, 12 05). *tefas.gov.tr*. tefas.gov.tr web sitesi: <https://www.tefas.gov.tr/FonAnaliz.aspx?FonKod=GTA>
- Tilbe, F. (2010). *Bir Yatırım Aracı Olarak Altın ve İstanbul Altın Borsasının Finans Sektörü Bağlamında İrdelenmesi*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Erzurum Üniversitesi, Erzurum.
- Vadeli İşlemler ve Opsiyon Borsası. (2006). *Vadeli İşlem ve Opsiyon Borsası Rehberi*. VOBJEKTİF. İzmir.
- Yanık, İ. (2008). *Altın Piyasaları Türkiye Ekonomisi'nde Yatırım Alternatifi Olarak Altın Kullanımı İstanbul Altın Borsası İşlemlerinin Analizi*. İstanbul: İstanbul Altın Borsası Yayınları.
- Ziraat Yatırım. (2022, 12 04). *ziraatyatirim.com.tr*. ziraatyatirim.com.tr web sitesi: <https://www.ziraatyatirim.com.tr/Pictures/editorfiles/85368b34-10fb-4923-a063-211cddbe40d4.pdf>

EXTENDED ABSTRACT

Research Problem

This study aims to evaluate the factors that have caused savers to prefer gold-based investment instruments in Türkiye in recent years due to the development of gold-based investment instruments.

Research Questions

What is the place and importance of gold and gold-based investment instruments in the Turkish economy? What are the factors that have caused investors in Türkiye to prefer gold-based investment instruments? What are the reasons for the changes in investors' tendencies and preferences?

Literature Review

When national and international literature is examined, it is seen that there are many domestic and foreign studies on gold-based investment instruments. Within the scope of our research, national and international studies were examined, physical gold investment instruments and their qualities, literature research and sector evaluation on gold-based investment instruments were conducted, and the areas of use of gold as an investment instrument were discussed.

Methodology

The areas of use of gold as an investment instrument were evaluated. In this context, comparative analyses were conducted by using analytical descriptive method, considering indexed net asset values of some gold investment instruments and funds traded in gold sector and financial markets, their yields based on maturities, and sizes of investment instruments and funds, and the efficiency of gold investment funds and gold-indexed investment instruments was evaluated. As a result of the analyses and evaluations conducted by comparing gold funds with other investment instruments and funds according to their asset distributions, the benefits and opportunities offered by gold-based investment

instruments and funds with a predominantly gold-based asset distribution were revealed.

Results and Conclusions

The researcher determined that investors and savers who want to protect themselves from negative price fluctuations or reduce risks to acceptable levels with effective risk management tend to make their investments in a dematerialized manner through gold-based investment instruments, and the most basic reason for this is that the risks of loss, theft or counterfeiting that come with physically holding or preserving gold, as well as additional costs such as transportation and insurance of gold, are not available in gold-based or gold-indexed investment instruments. In addition, it has been evaluated that the high margins applied on the purchase and sale prices of physical gold are at much lower levels in investment instruments based on gold and the absence of additional costs such as labor in the purchase and sale of physical gold, and that savers who want to diversify their investments and easily convert their investments into cash, who aim to be protected from market risks to maximum extent and who do not want to have tax deductions on their income and investors who want to use credit thanks to their savings that they can show as collateral while preserving value of their investment on the one hand, prefer gold-based investment instruments. In this context, considering the concerns experienced by investors and savers when preferring gold-based investment instruments and the costs incurred, policy makers are advised within this framework; In particular, introducing proportional limitations in gold transfer and EFT commissions, which constitute the biggest obstacle to gold becoming a registered investment vehicle, ensuring uniformity in technical issues related to gold by preventing differences in purity rates in institutions and organizations with transaction authority, issuing gold-based Sukuk and bonds for the diversification of the sector, putting into practice applications regarding the production of certificates in return for physical/scrap gold and their use in liquidity management, offering additional tax advantages for the gains obtained from forward gold

transactions, preventing manipulative behaviors that undermine the confidence of investors and savers in the markets where gold-based transactions are made with financial penalties and rights-limiting sanctions, introducing these instruments and products to non-professional investors and increasing the impact of the products on financial markets, deepening the markets and spreading the risk to the base, weakening demand for foreign exchange by ensuring that investors and savers prefer gold instead of foreign exchange or foreign exchange-indexed products in order to protect themselves from inflation and reducing the country's exchange rate risk, offering tax incentives to banks that collect physical/scrap gold above a certain rate, Providing incentives for the economy to be brought into the economy, producing certificates in return for physical/scrap gold and using them in liquidity management, issuing gold-based Sukuk and bonds by banks, providing physical gold needed to meet domestic demand.

ARAŞTIRMACILARIN KATKI ORANI

Araştırmacıların her birinin mevcut araştırmaya katkı oranı aşağıda belirtildiği gibidir.

Yazar 1'in araştırmaya katkı oranı %50, yazar 2'nin araştırmaya katkı oranı %50'dir.

Yazar 1: Alan araştırması, verilerin analizi, araştırmanın tasarımı, modelin oluşturulması, literatür taraması, yazım.

Yazar 2: Alan araştırması, verilerin analizi, araştırmanın tasarımı, modelin oluşturulması, literatür taraması, yazım.

ÇATIŞMA BEYANI

Araştırmada herhangi bir kişi ya da kurum ile finansal ya da kişisel yönden herhangi bir bağlantı bulunmamaktadır. Araştırmada çıkar çatışması bulunmamaktadır.

ARAŞTIRMANIN ETİK İZNİ

Yapılan bu çalışmada "Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi" kapsamında uyulması gerektiği belirtilen tüm kurallara uyulmuştur. Yönergenin ikinci bölümü olan "Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiğine Aykırı Eylemler" başlığı altında belirtilen eylemlerden hiçbirisi gerçekleştirilmemiştir.

HAKEM DEĞERLENDİRMESİ

En az iki dış hakem / Çift Taraflı Körleme.

AUTHORS' PERCENTAGE-BASED CONTRIBUTIONS

The contributions of the author to the study by percentages are as follows:
The percentage-based contributions of the 1st author and 2nd author are 50% and 50%, respectively.

1st Author: Field research, data analysis, research design, modeling, literature review, writing.

2nd Author: Field research, data analysis, research design, modeling, literature review, writing.

DECLARATION OF COMPETING INTERESTS

This research did not receive any specific grant from funding agencies in the public, commercial, or not-for-profit sectors.

ETHICAL APPROVAL OF THE STUDY

All rules within the scope of "Instruction on Research and Publication Ethics for the Higher Education Institutions" were observed throughout the study. No actions mentioned in the Instruction's second chapter titled "Actions Against to Scientific Research and Publication Ethics" were taken in the study.

PEER REVIEW

Reviewed by at least two external referees / Double-Blind Review.

TÜRKİYE'DE YABANCI VE KAMU SERMAYELİ KATILIM BANKALARININ FİNANSAL PERFORMANSININ LOPCOW TEMELLİ OCRA YÖNTEMİYLE ANALİZİHaşim Bağcı^a

Aksaray Üniversitesi, Türkiye

Muhammed Hadin Öner^b

Aksaray Üniversitesi, Türkiye

MAKALE BİLGİSİ**Makale Geçmişi:**

Başvuru: 5 Ocak 2025

Kabul: 23 Mart 2025

Makale Türü:

Araştırma Makalesi

JEL Sınıflandırma:

G11

G21

G23

Anahtar Kelimeler:İslami Finans,
Katılım Bankacılığı,
Finansal Performans,
LOPCOW ve OCRA
Yöntemleri**ÖZ**

Türkiye'de finansal sistemin en büyük payını bankacılık sektörü oluşturmaktadır. Özellikle, faizsiz finansal işlemler gerçekleştirmek isteyen geniş bir kitlenin varlığı, katılım bankalarının bankacılık sektörü içerisindeki payını sürekli olarak artırmakta ve bu alanda önemli bir büyüme potansiyeli oluşturmaktadır. Bu çalışma, Türkiye'de faaliyet gösteren altı katılım bankasının finansal performans sıralamasını belirlemek amacıyla literatürde yeni bir ağırlık belirleme yöntemi olan LOPCOW ile sıralama amacıyla kullanılan OCRA yöntemlerini bir arada uygulamaktadır. Analizler 2005-2023 yıllarını kapsayacak şekilde gerçekleştirilmiş olup, değerlendirme sürecinde sekiz farklı finansal gösterge kullanılmıştır. İlk olarak, belirlenen kriterler LOPCOW yöntemiyle ağırlıklandırılmış, ardından OCRA yöntemi ile katılım bankalarının finansal performans sıralamaları elde edilmiştir. Tüm yıllar bazında yapılan LOPCOW analizlerinden elde edilen bulgular, her yıl önem verilen finansal göstergelerin değişiklik gösterdiğini ortaya koymuştur. Bununla birlikte OCRA yöntemi sonuçları, özellikle son yıllarda kamu iştiraklerinin katılım bankacılığı sektörüne güçlü bir finansal performansla giriş yaptığını göstermektedir.

<https://doi.org.tr/10.54863/jief.1613803>

^a **Sorumlu Yazar:** Doç. Dr., Aksaray Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Sağlık Yönetimi Bölümü, E-posta: hasimbagci@aksaray.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-5828-2050>.

^b Doç. Dr., Aksaray Üniversitesi, Ortaköy Meslek Yüksek Okulu, E-posta: hadinoner@gmail.com, <https://orcid.org/000-0001-7746-8865>.

Kaynak göster: Bağcı, H., ve Öner, M. H. (2025). Türkiye'de Yabancı ve Kamu Sermayeli Katılım Bankalarının Finansal Performansının LOPCOW Temelli OCRA Yöntemiyle Analizi. *İslam Ekonomisi ve Finansı Dergisi*, 11(1), 146-187, <https://doi.org.tr/10.54863/jief.1613803>.

ANALYSIS OF FINANCIAL PERFORMANCE OF FOREIGN AND PUBLIC CAPITAL PARTICIPATION BANKS IN TÜRKİYE WITH LOPCOW BASED OCRA METHODHaşim Bağcı^a

Aksaray University, Türkiye

Muhammed Hadin Öner^b

Aksaray University, Türkiye

ARTICLE INFO**Article History:**

Received: 5 Jan 2025

Accepted: 23 March 2025

Article Type:

Research Article

JEL Classification:

G11

G21

G23

Keywords:Islamic Finance,
Participation Banking,
Financial Performance,
LOPCOW and OCRA
Methods**ABSTRACT**

The banking sector constitutes the largest share of the financial system in Turkey. In particular, the existence of a large audience that wants to carry out interest-free financial transactions is continuously increasing the share of participation banks in the banking sector and creating a significant growth potential in this area. This study applies LOPCOW, a new weighting method in the literature, and OCRA methods used for ranking purposes in order to determine the financial performance ranking of six participation banks operating in Turkey. The analyses were conducted for the years 2005-2023 and eight different financial indicators were used in the evaluation process. First, the determined criteria were weighted with the LOPCOW method, then the financial performance rankings of the participation banks were obtained with the OCRA method. The findings obtained from the LOPCOW analyses conducted on a yearly basis have revealed that the financial indicators given importance each year have changed. However, the OCRA method results show that public subsidiaries have entered the participation banking sector with a strong financial performance, especially in recent years.

<https://doi.org/10.54863/jief.1613803>

^a **Corresponding Author:** Assoc. Prof. Dr., Aksaray University, Faculty of Health Sciences, Department of Health Administration, E-mail: hasimbagci@aksaray.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-5828-2050>.

^b Assoc. Prof. Dr., Aksaray University, Ortakoy Vocational School, E-mail: hadinoner@gmail.com, <https://orcid.org/000-0001-7746-8865>.

To cite this article: Bağcı, H., and Öner, M. H. (2025). Analysis of Financial Performance of Foreign and Public Capital Participation Banks in Türkiye With LOPCOW Based OCRA Method. *Journal of Islamic Economics and Finance*, 11(1), 146-187, <https://doi.org/10.54863/jief.1613803>.

GİRİŞ

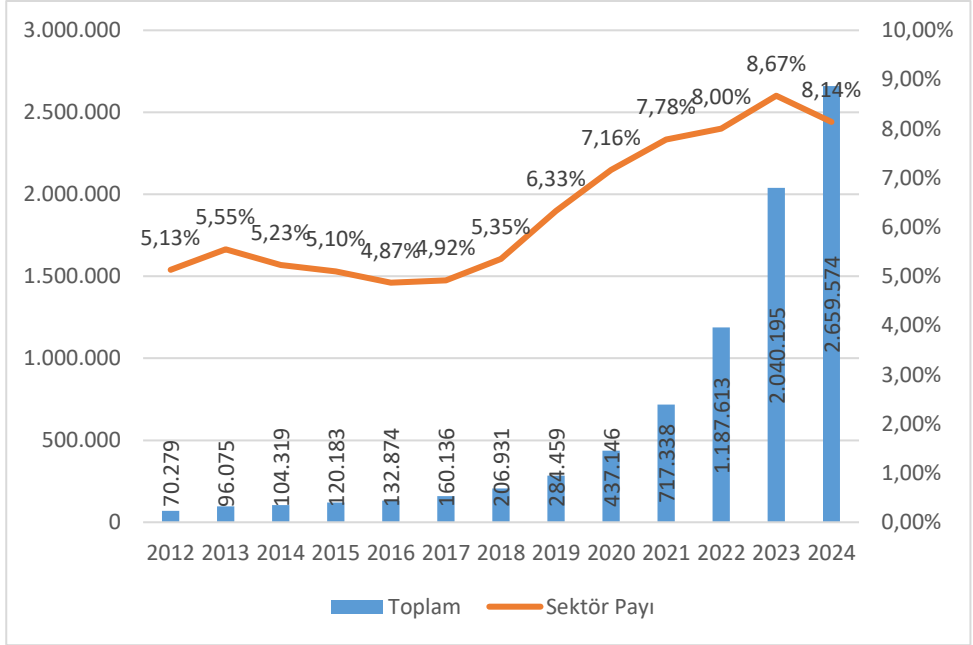
Katılım bankaları, Müslümanların finansal ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla kurulan ve konvansiyonel bankacılıktan farklı prensipler ve işleyiş mekanizmalarıyla faaliyet gösteren kurumlardır. Türkiye’de 1985 yılında Albaraka Türk’ün kurulmasıyla başlayan bu süreç, günümüzde 35 yılı aşkın deneyim ve ikisi dijital olmak üzere toplam dokuz aktif katılım bankası ile büyümeye devam etmektedir. Bu süre zarfında, katılım bankalarının finansal performansları farklı yöntemler ve dönemlerle araştırmacılar ve uygulayıcılar tarafından incelenmiştir. Katılım bankacılığı, yıllar içinde bankacılık sektörü içindeki payını sürekli artırmaktadır.

Katılım bankacılığının gelişimi, Türkiye’de önemli aşamalardan geçerek günümüzdeki yapısına ulaşmıştır. Katılım bankacılığının kurumsal çerçevesinin oluşumunda, 2001 yılında Türkiye Katılım Bankaları Birliği’nin (TKBB) kurulması önemli bir adım olmuştur. TKBB, sektördeki katılım bankalarının ortak çıkarlarını korumayı, sektörün gelişimini desteklemeyi ve finansal sistemde etkin bir iş birliği ortamı oluşturmayı amaçlamaktadır. Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (TCMB) ve Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu’nun (BDDK) gözetiminde faaliyet gösteren TKBB, katılım bankacılığının temel ilkeleri doğrultusunda sektörel standartların ve rehberlerin oluşturulmasında aktif rol üstlenmektedir. TKBB’nin kurulması; sektördeki şeffaflık, güvenilirlik ve sürdürülebilirliğin artırılmasında kritik bir dönüm noktası olmuştur (TKBB, 2023). TKBB’ye üye olan katılım bankaları, sermaye yapıları bakımından özel, yabancı ve kamu sermayeli olarak üç grupta sınıflandırılmaktadır. Albaraka Türk, Kuveyt Türk ve Türkiye Finans bankaları yabancı ortağın payının yüksek olduğu yabancı sermayeli katılım bankalarıdır. Dünya Katılım, Hayat Finans ve TOM Katılım ise özel sermayeli katılım bankaları olarak kurulan ve katılım bankacılığı sektöründe 2023 ve 2024 yılında aktif olan yeni bankalardır. Hayat Finans ve TOM Katılım, dijital olarak hizmet veren katılım bankalarıdır. Kamu sermayeli katılım bankaları ise Ziraat Katılım, Vakıf Katılım ve Emlak Katılım bankalarıdır (TKBB, 2023; TKBB, 2025a).

Türkiye’de katılım bankacılığı sektörü, 1985’teki başlangıcından bu yana hızlı bir büyüme kaydetmiş, özellikle 2010’lu yıllardan itibaren sektörün bankacılık sektörü içindeki payı düzenli olarak artmıştır. TKBB’nin 2024 ekim ayı verilerine göre katılım bankalarının toplam aktiflerinin bankacılık

sektörü içerisindeki payının %8,15 olduğu görülmüştür. Ayrıca toplam toplanan fonların payı %9,36 ve kullandırılan fonların payı %7,31 olarak gerçekleşmiştir. Son yıllarda Türkiye’deki katılım bankacılığının sektör içindeki genel payının %8 ile %10 arasında değiştiği söylenebilir (TKBB, 2025b). Türkiye’de katılım bankacılığı sektörünün 2012-2024 yılları arasındaki aktif gelişimi Şekil 1’de verilmiştir.

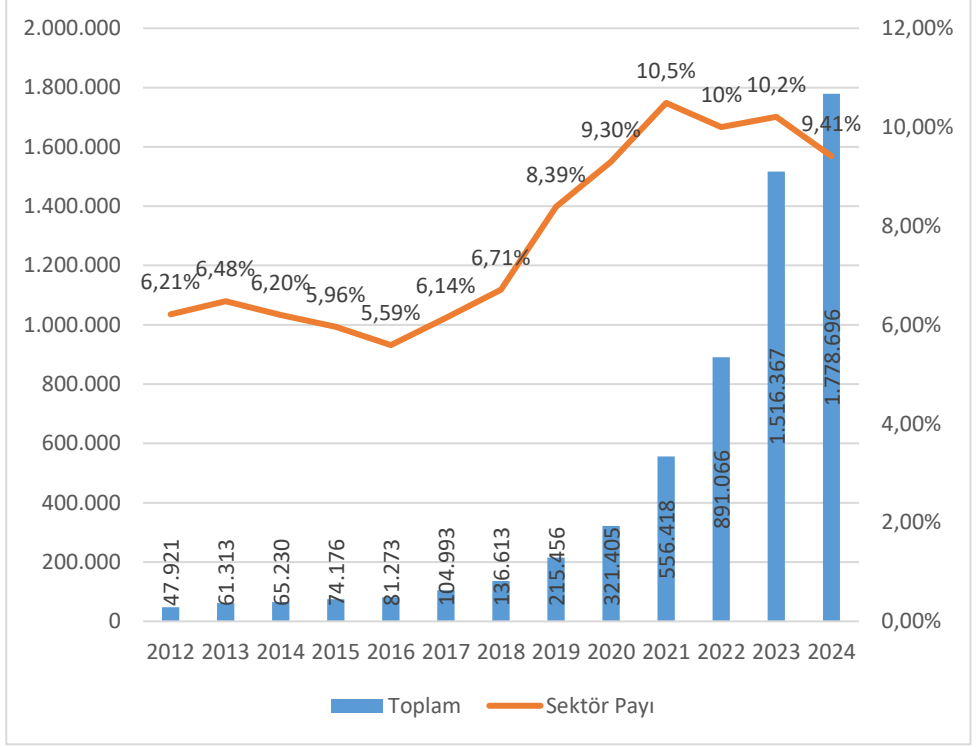
Şekil 1: Aktif Gelişimi

Kaynak: TKBB, 2025b

Şekil 1’e göre; katılım bankacılığı sektörünün aktif gelişimi 2012’de 70.279 iken, 2024’te 2.659.574’e yükselmiştir. Bu rakamın sektördeki payı ise 2012’de %5,13 iken, 2024’te %8,14’e ulaşarak gelişim göstermiştir. Türkiye’deki katılım bankacılığı sektörünün topladıkları fonların gelişimi ise Şekil 2’de gösterilmiştir.

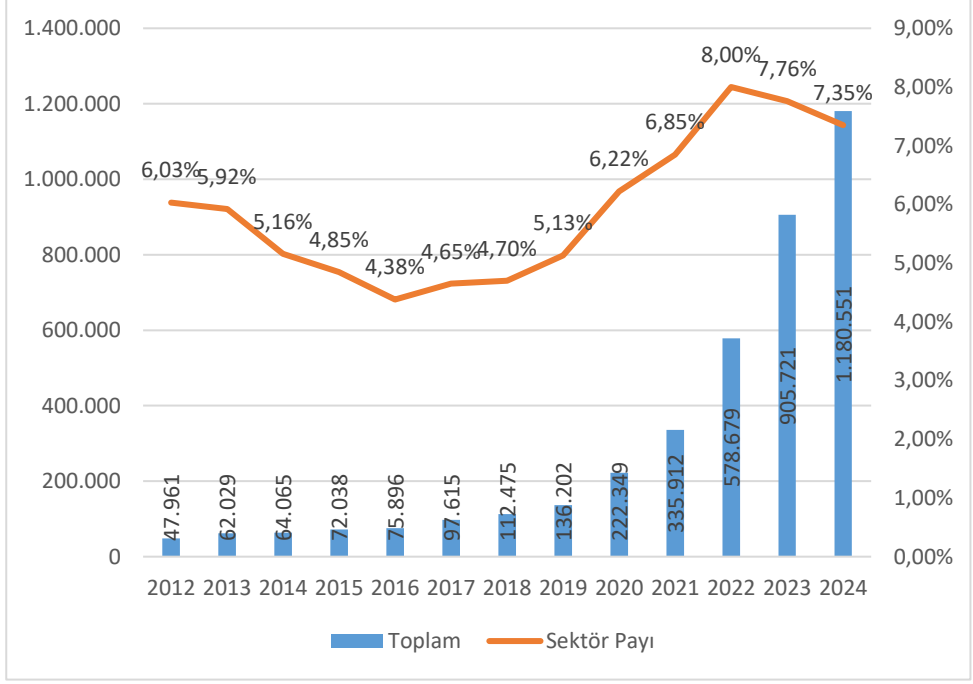
Şekil 2: Toplanan Fonların Gelişimi

Kaynak: TKBB, 2025b

Şekil 2’de katılım bankacılığı sektörünün 2012-2024 yılları arası topladıkları fonlar görülmektedir. 2012’de toplanan fonlar 47.921 iken, 2024 yılında ise 1.778.696’dır. Bu verilerin sektördeki payı 2012’de %6,21 iken, 2024’de %9,41’e ulaşmıştır. Türkiye’deki katılım bankacılığı sektöründe kullandırılan fonların gelişimi ise Şekil 3’te gösterilmiştir.

Şekil 3: Kullandırılan Fonların Gelişimi

Kaynak: TKBB, 2025b

Şekil 3'te katılım bankacılığı sektörünün 2012-2024 yılları arası kullandırdıkları fonlar görülmektedir. 2012'de kullandırılan fon miktarı 47.961 iken, 2024 yılında ise 1.180.551'dir. Sektördeki payı ise 2012'de %6,03'ten 2024 yılında %7,35'e yükselmiştir.

Şekil 1, 2 ve 3'te; katılım bankacılığı sektörünün aktif gelişimi, topladıkları ve kullandırdıkları fonlardaki gelişim görülmektedir. Dolayısıyla katılım bankalarının yıllar içinde gösterdiği gelişim ve banka sayılarındaki artış, tasarruflarını bu bankalarda değerlendirmek isteyen bireyler için bankaların performansının analiz edilmesini gerekli kılmaktadır. Bu çalışma, temel motivasyonunu söz konusu gereklilikten almaktadır. Çalışmanın bir diğer amacı ise; birden fazla göstergeye göre en uygun sonucu tespit eden, literatüre henüz çok yakın bir zamanda tanıtılan LOPCOW yöntemiyle katılım bankalarının finansal performans kriterlerinin ağırlıklarını hesaplamak ve bu hesaplamayla birlikte OCRA yöntemiyle katılım

bankalarının finansal performans sıralamasını saptamaktır. Mevcut çalışmanın özgünlüğü ve literatüre katkılarını şu şekilde sıralamak mümkündür:

- ✓ LOPCOW yönteminin literatürde henüz yeni bir yöntem olması,
- ✓ Katılım bankalarının finansal performansına yönelik LOPCOW ve OCRA yönteminin literatürde sınırlı sayıda çalışmada kullanılması,
- ✓ Katılım bankaları ile ilgili literatürde çok kriterli karar verme (ÇKKV) yöntemlerinden LOPCOW ve OCRA'nın hibrit bir şekilde kullanıldığı bir çalışmaya rastlanılmaması,
- ✓ Katılım bankalarının finansal performansını uzun dönem aralığında ele alan bir çalışmanın ve değerlendirmenin yapılmaması.

Çalışmanın içeriğinde; giriş bölümünün ardından literatür özeti sunulmuş, ilgili alandaki mevcut çalışmalar ve araştırma boşlukları detaylı bir şekilde ele alınmıştır. Ardından araştırmanın metodolojisi, uygulama süreci ve elde edilen bulgular ayrıntılı olarak incelenmiştir. Son bölüm ise çalışmanın genel bir değerlendirmesini içeren sonuç kısmından oluşmakta ve elde edilen bulguların katkıları ile gelecekteki araştırmalara yönelik öneriler sunulmaktadır.

LİTERATÜR TARAMASI

Literatürde, Türkiye'deki katılım bankalarının finansal performansına yönelik çeşitli çalışmalar bulunmaktadır. Bu çalışmalar üç ana başlık altında incelenmiştir. İlk bölümde, katılım bankalarının finansal performansına odaklanan çalışmalar ele alınmıştır. İkinci bölümde, LOPCOW yöntemi kullanılarak yapılan araştırmalara yer verilmiştir. Son bölümde ise OCRA yöntemini temel alan çalışmalar dikkate alınmıştır.

İlk olarak Çok Kriterli Karar Verme (ÇKKV) yöntemleri ile katılım bankalarının finansal performansını inceleyen çalışmalar Tablo 1'de yer almaktadır.

Tablo 1: Katılım Bankalarında Finansal Performans Analizi

Yazar	Yöntem	Açıklama
Asker (2024)	MEREC & CRADIS	5 katılım bankasının 2018-2022 yıllarına ait finansal performansını ele almıştır.
Gülcemal ve İzci (2023)	LOPCOW-MOOSRA	Katılım bankalarının 2021 Ocak-2022 Ekim dönemine ait finansal performans kriterlerinin önem ağırlığını ele almışlardır.
Şekkeli ve Güçlü (2023)	ENTROPI & GIA	Türkiye’deki 5 katılım bankasının 2019-2021 yıllarına ait finansal performansını değerlendirmişlerdir.
Öner (2022a)	TOPSIS	Covid-19’un katılım bankalarının finansal performansı üzerindeki etkisini araştırmıştır.
Öner (2022b)	CRITIC & MAIRCA	Critic ve Mairca yöntemi ile Türkiye’deki katılım bankalarının 2019-2021 dönemine ait finansal performansını değerlendirmiştir.
Bayram (2021)	CRITIC & EDAS	2010-2019 yıllarına ait verileri ele alarak Türkiye’de faaliyet gösteren katılım bankalarının finansal performansını araştırmıştır.
Bektaş (2021)	ENTROPI & MAIRCA	Entropi ve Mairca yöntemi ile Türkiye’de faaliyet gösteren katılım bankalarının 2018-2019 yılları için finansal performansını araştırmıştır.
Çilek ve Karavardar (2020)	MULTI-MOORA	Multi-Moora yöntemi ile 2016-2018 yılları arasında 5 katılım bankasının finansal performansını incelemişlerdir.

Gezen (2019)	ENTROPI & WASPAS	2010-2017 yılları arasında katılım bankalarının finansal performansını araştırmışlardır.
Alsu vd., (2018)	TOPSIS	Katılım bankalarının 2009-2015 yılları arasında finansal performansını araştırmışlardır.
Esmer ve Bağcı (2016)	TOPSIS	2005-2014 yılları arasında Türkiye'deki katılım bankalarının finansal performansını incelemişlerdir.

Tablo 2: LOPCOW Yöntemini Kullanan Çalışmalar

Yazar	Yöntem	Açıklama
Ulutaş vd., (2024)	LOPCOW-PSI-MACONT	Otomotiv üretim firmaları için lojistik hizmeti sağlayan firmaları değerlendirmişlerdir.
Dhruva vd., (2024)	LOPCOW-COCOSO	Sağlık sektörü için uygun tedarikçileri incelemişlerdir.
Aydoğdu Bağcı (2024)	LOPCOW	Devlet İç Borçlanma Senetleri göstergelerinin etkinliğini araştırmıştır.
Güler (2024)	BWM & LOPCOW	Türkiye’de satılan elektrikli araçları incelemiştir.
Görçün vd., (2024)	LOPCOW-MARCOS	Gıda lojistiğinde sürdürülebilir soğutmalı karayolu taşıtlarını değerlendirmişlerdir.
Özekenci (2024)	LOPCOW-CRITIC	BIST Enerji Endeksi Şirketlerinin performansını araştırmıştır.

Ecer, vd., (2023)	IVFNN-DELPHI- LOPCOW-COCOSO	Kentsel ulaşım ağındaki sürdürülebilirliği incelemiştir.
Keleş (2023)	LOPCOW & CRADİS	G7 ülkelerinin ve Türkiye'nin yaşanabilir güç merkezi şehirlerini araştırmıştır.
Ecer, vd., (2023)	LOPCOW & VIKOR	Tarımsal Gıda 4.0 çağında hassas tarımın gerçekleştirilmesinde insansız hava araçlarının rolünü değerlendirmişlerdir.
Simic vd., (2023)	LOPCOW & ARAS	Akıllı ve sürdürülebilir depo yönetim sistemlerinde endüstri 4.0 tabanlı malzeme taşıma teknolojilerini araştırmışlardır.
Ecer ve Pamucar (2022)	LOPCOW & DOBI	Gelişmekte olan ülkelerde faaliyet gösteren bankacılık sektörünün sürdürülebilir performanslarını incelemiştir.
Bektaş (2022)	LOPCOW, MEREC, COCOSO, EDAS	Türk sigorta sektörünün performansını değerlendirmiştir.
Biswas, Bandyopad hyay vd., (2022)	LOPCOW & EDAS	Covid-19 döneminde gelişmekte olan ülkelerdeki firmaların performansını araştırmışlardır.
Biswas, Bandyopad hyay, Pamucar, vd., (2022)	LOPCOW, EDAS, BC, SAW	Gelişmekte olan piyasalardaki hisse senetlerinin performansını değerlendirmişlerdir.

Son olarak OCRA yöntemi kullanılarak yapılan çalışmalar Tablo 3'te özetlenmiştir.

Tablo 3: OCRA Yöntemini Kullanan Çalışmalar

Yazar	Yöntem	Açıklama
Soylu (2024)	OCRA	BİST gıda, içecek endeksinde yer alan işletmelerin etkinliklerini incelemiştir.
Mishra vd., (2023)	MADA & OCRA	Sürdürülebilir kentsel ulaşım seçeneklerini araştırmışlardır.
Terzioğlu vd., (2023)	MOORA, OCRA & GİA	Türk bankacılık sektöründe finansal ve çevresel performansları değerlendirmişlerdir.
Çilek ve Karavardar (2022)	ENTROPI & OCRA	Türkiye'deki özel sermayeli ticari bankaların finansal performansını incelemiştir.
Lukić (2021)	OCRA	Sırbistan'daki finansal kurumların verimliliğini araştırmıştır.
Ulutaş vd., (2020)	PIPRECIA-G, OCRA, MCDM	Personel seçimini araştırmıştır.
Kundakcı (2019)	EATWOS & OCRA	Tedarik zincirlerinin tedarikçileri değerlendirmiştir.
Işık ve Adalı (2016)	SWARA & OCRA	Otel seçimini araştırmışlardır.
Özbek (2015a)	MOORA & OCRA	Türkiye'deki 9 yabancı sermayeli bankanın finansal performansını incelemiştir.
Özbek (2015b)	OCRA	Türkiye'deki bankaların 2011-2014 tarihleri arasında etkinliğini değerlendirmiştir.

Literatür özetinden elde edilen bulgular, çalışmanın hem LOPCOW hem de OCRA yöntemlerinin katılım bankacılığı sektörüne uygulanabilirliği konusunda araştırma boşluğunu doldurma potansiyeline sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Literatüre genel olarak bakıldığında, bu araştırmanın yalnızca yöntemsel açıdan yenilikçi bir yaklaşım sunmakla kalmayıp, aynı zamanda ele aldığı kapsam itibarıyla da literatüre özgün bir katkı sağlaması hedeflenmektedir.

METODOLOJİ

Metodoloji bölümünde; araştırmanın örneklemini oluşturan veri seti ve araştırmanın yöntemleri açıklanmıştır.

Araştırmanın Örneklemi

Türkiye Katılım Bankalar Birliği'ne (TKBB) kayıtlı ve aktif olarak faaliyetlerini sürdüren 6 katılım bankasının 2005-2023 yılları arasındaki 19 yıllık finansal performans analizi gerçekleştirilmiştir. Araştırmada finansal performans analizi yapılırken kullanılan göstergeler ve veri seti Tablo 4'te sunulmuştur.

Tablo 4: Araştırmanın Örneklemi

Yıllar	Bankalar	Göstergeler
2005, 2006, 2007, 2008, 2009, 2010, 2011, 2012, 2013, 2014, 2015, 2016, 2017, 2018, 2019, 2020, 2021, 2022, 2023	Albaraka Türk, Kuveyt Türk, Türkiye Finans, Ziraat Katılım, Vakıf Katılım ve Emlak Katılım	SYO: Sermaye yeterlilik oranı ROA: Aktif kârlılığı ROE: Sermaye kârlılığı TK: Takipteki krediler LATA: Likit aktif / toplam aktif oranı KM: Krediler / mevduat oranı ÖTA: Özkaynaklar / toplam aktif TAÖS: Toplam aktif / ödenmiş sermaye

Tablo 4'teki araştırma örneklemini; 2005-2023 yılları arasındaki 19 yıllık zaman dilimi, TKBB'ye kayıtlı 6 katılım bankası ve 8 finansal göstergeden oluşmaktadır. Örneklem seçilirken mevcut dönemde Türkiye'de faaliyet gösteren yabancı sermayeli ve kamu sermayeli tüm katılım bankaları analize katılmış ve bu bankaların neredeyse son yirmi yılı analize tabi tutulmuştur. Özel sermayeyle kurulan Dünya Katılım, Hayat Finans ve TOM Katılım ise hem yeni kurulmuş olmaları da hem veri setine erişimin olmaması hem de yabancı ve kamu sermayeli bankalar içerisinde yer almadıkları için örneklem dışında bırakılmışlardır. Örneklem ait verilere, TKBB ile bankaların bağımsız denetim raporlarından erişim sağlanmıştır. Finansal performans göstergelerinin seçiminde ise literatür incelenerek karar verilmiştir. Çalışmada hedeflenen; TKBB'ye kayıtlı bankalara ait finansal performans göstergelerinin ne kadar önemli olduğunu tespit etmek ve bu tespitle birlikte katılım bankalarının finansal performanslarını karşılaştırmaktır.

Araştırmada belirlenen finansal göstergelerin kavramsal olarak ne ifade ettikleri aşağıda açıklanmıştır.

SYO: Sermaye yeterlilik oranı; özkaynaklar toplamının toplam riske bölünmesiyle hesaplanmaktadır. Toplam risk olarak ifade edilen ise; kredi riski, operasyonel risk ve piyasa riskinin toplamıdır. Sermaye yeterlilik oranının bankacılık sektörü için minimum % 8 olması gerekmektedir (Geçer, 2015: 90).

ROA: Aktif kârlılığı olarak ifade edilen bu oran, net kârın aktif toplamına bölünmesiyle bulunmaktadır. Bu oran, varlıkların verimli kullanılma durumunu ortaya koymaktadır (Ross vd., 2005).

ROE: Özsermaye kârlılığı olarak bilinen bu oran, net kârın özsermayeye oranlanmasıyla hesaplanmaktadır (Osteryoung vd., 1997).

TK: Takipteki krediler; bankalar tarafından kişi veya kurumlara verilen kredilerin tamamının veya bir kısmının geri ödeme süresi 90 günü geçtiğinde ortaya çıkan kredilerdir. Takipteki kredilerin az olması bankacılık sektörü için olumludur (Tanınmış Yücememiş ve Sözer, 2011: 44-45).

LATA: Likit aktifler; nakit değerler, bankalar, para piyasası alacakları ve Merkez Bankası hesaplarından oluşmaktadır. Likit aktiflerin toplam aktife oranı ise; hızla nakde çevrilebilecek varlıkların toplam aktifler içerisindeki payını göstermektedir (Sarıkale ve Kayahan, 2018: 213, 215).

KM: Kredilerin mevduatlara oranı; kredilerin mevduatlarla karşılanabilme düzeyini ölçmekte ve bankaların yapısal likidite durumunu tespit etmektedir. Kredilerin mevduatlara oranı düşük olan bankaların likidite sorunu yaşama ihtimalleri azdır (Alper ve Çapacıoğlu, 2018).

ÖTA: İsminde de ifade edildiği üzere; özkaynakların aktif toplamına bölünmesiyle bulunan oran, varlıkların ne kadarının işletmenin ortakları veya sahipleri tarafından finanse edildiğini göstermektedir. Ayrıca ÖTA oranının yüksek oluşu; yönetimin başarısı olup, firmanın uzun vadeli borçlarını ödemede sorun yaşamayacağını ve emniyetli olduğunu göstermektedir (Akdoğan ve Tenker, 2010: 653-654).

TAÖS: Toplam aktiflerin ödenmiş sermayeye oranı; sermaye çarpanı olarak bilinmektedir. Bu oranın artışı, kullanılan finansman türünün borç ağırlıklı bir sisteme kaydığını göstermektedir (Songur vd., 2016).

Araştırmanın Yöntemi

Araştırmada çok kriterli karar verme teknikleri kullanılmıştır. İlk olarak, değişkenlerin önem düzeyini belirlemek için “LOPCOW” tekniğinden yararlanılmıştır. Ardından belirlenen önem düzeylerine göre performans sıralaması yapmak için ise “OCRA” yöntemiyle karşılaştırma yapılmıştır. Bu yöntemler arasında doğrudan bir ilişki bulunmasa da dolaylı olarak bir bağ bulunabilir. LOPCOW yöntemi kriter ağırlığını hesaplarken, OCRA tekniği ise belirlenen ağırlıklara göre performans sıralaması yapmaktadır. Dolayısıyla LOPCOW’un bulmuş olduğu sonuçlar, OCRA yönteminde kullanılarak nihai sonuç ortaya konmaktadır.

LOPCOW

Ecer ve Pamucar tarafından geliştirilen LOPCOW yöntemi; logaritmik yüzde değişimine bağlı hedef ağırlıklandırma şeklinde tercüme edilmektedir. Yeni

gelişen güncel ve nesnel yöntemlerden biri olan LOPCOW yöntemiyle kriterlerin ağırlıkları hesaplanmaktadır. LOPCOW; pozitif veya negatif ayrımı olmaksızın hem fayda hem maliyet yönlü tüm verileri analiz edebilen, kriter veya alternatif sayısına bağlı olmaksızın ağırlıkları hesaplayabilen yöntemlerden biridir (Ecer ve Pamucar, 2022). Yöntemin aşamaları (Ecer ve Pamucar, 2022: 4-5):

1. aşama: hemen hemen tüm çok kriterli karar verme tekniklerinde ortak olan karar matrisi oluşturma safhasıdır.

2. aşama: yine birçok yöntemde olan verilerin standart hâle getirilmesi diğer bir deyişle normalizasyon işlemidir. Fayda yönlü kriterler için 1 numaralı denklem, maliyet yönlü kriterler için ise 2 numaralı denklemle hesaplama yapılmaktadır.

$$r_{ij} = \frac{x_{ij} - x_j^{\min}}{x_j^{\max} - x_j^{\min}} \quad (1)$$

$$r_{ij} = \frac{x_j^{\max} - x_{ij}}{x_j^{\max} - x_j^{\min}} \quad (2)$$

r_{ij} : Normalize edilmiş değer

x_{ij} : Kriter değeri

$x_j^{\min}$: Kriterlerin en küçük değeri

$x_j^{\max}$: Kriterlerin en büyük değeri

3. aşama: her bir kritere ait logaritmik yüzde değerinin hesaplanmasıdır. Bu hesaplama 3 numaralı formülle gerçekleştirilmektedir.

$$PV_{ij} = \left| \frac{(\sqrt{\sum_l^m r_{2ij}/m})}{\sigma} \times 100 \right| \quad (3)$$

PV_{ij} : Logaritmik yüzde değeri

$\ln$: Doğal logaritma

m : Alternatif sayısı

σ : Standart sapma değeri

4. aşama: son aşamada logaritmik yüzde değerleri tespit edilen tüm kriterlerin ağırlıkları 4 numaralı formülle hesaplanmaktadır ve ağırlıkların toplamı 1'e veya %100'e eşit olmalıdır. Kriter sıralaması ise belirlenen ağırlıklara göre büyükten küçüğe yapılmaktadır.

$$W_j = \frac{PV_{ij}}{\sum_{n=1}^{\infty} (PV_{ij})} \quad (4)$$

W_j : Ağırlık değeri

OCRA

Parkan (1994) ve Parkan (1996) yapmış olduğu çalışmalarla literatüre kazandırılan bu yöntem, operasyonel rekabete dayalı performans sıralaması gerçekleştirmektedir. OCRA yöntemi, kriterleri fayda ve maliyete göre sınıflandırmaktadır. Sınıflandırma sonucu elde edilen sonuçları birleştirerek her bir alternatif için skor oluşturmaktadır. Alternatif veya kriterlerin sayısı, fayda veya maliyet yönlü olması gibi sınırlandırmalara bakmaksızın uygulanabilmektedir (Aydın ve Bölükbaşı, 2022: 1189, 1191). OCRA yöntemini oluşturan aşamalar ise şu şekildedir (Parkan ve Wu, 2000: 499):

1. aşama: tüm yöntemlerde ortak olan karar matrisi oluşturulmasıdır.
2. aşama: yöntemin diğer yöntemlere göre farkını oluşturan aşamalardan biri olan fayda veya maliyet yönlü sınıflandırmadır. Öncelikle faydalı olmayan maliyet yönlü kriterlere göre performans değeri bulunmaktadır. Performans değerinin bulunmasında 5 numaralı formül kullanılmaktadır.

$$\bar{I}_j = \sum_{j=1}^g w_j \frac{\max(X_{ij}) - X_{ij}}{\min(X_{ij})} \quad (5)$$

W_j : Ağırlık değeri

Maks (X_{ij}) : Kriterlerin en büyüğü

Min (X_{ij}) : Kriterlerin en küçüğü

X_{ij} : Kriter değeri

3. aşama: maliyet yönlü kriterlere göre doğrusal tercih sıralaması 6 numaralı formül yardımıyla gerçekleştirilmektedir.

$$\bar{I}_i = \bar{I}_i - \min(\bar{I}_i) \quad (6)$$

$\bar{I}_i$: Maliyet yönlü kriter normalizasyonu

$\min(\bar{I}_i)$: Maliyet yönlü kriterlerin en küçüğü

4. aşama: faydalı kriterlere yönelik performans değerinin bulunması olup, 7 numaralı formül kullanılmaktadır. Fayda ve maliyet yönlü kriterlerin ağırlıklarının toplamının 1 olmasına dikkat edilmelidir.

$$\bar{O}_i = \sum_{j=g+1}^n w_j \frac{X_{ij} - \min(X_{ij})}{\min(X_{ij})} \quad (7)$$

w_j : Ağırlık değeri

Min (X_{ij}) : Kriterlerin en küçüğü

X_{ij} : Kriter değeri

5. aşama: fayda yönlü kriterlere göre doğrusal tercih sıralaması 8 numaralı formül yardımıyla gerçekleştirilmektedir.

$$\bar{\bar{O}}_i = \bar{O}_i - \min(\bar{O}_i) \quad (8)$$

$\bar{O}_i$: Fayda yönlü kriter normalizasyonu

$\min(\bar{O}_i)$: Fayda yönlü kriterlerin en küçüğü

6. aşama: son adımda hem maliyet hem fayda yönlü skorlar birleştirilerek genel tercih sıralaması yapılmaktadır. En az tercih edilen alternatif "0" değerini almaktadır. Performans sıralaması büyükten küçüğe yapılmakta ve 9 numaralı formül kullanılmaktadır.

$$P_i = (\bar{I}_i + \bar{\bar{O}}_i) - \min(\bar{I}_i + \bar{\bar{O}}_i) \quad (9)$$

$\min(\bar{I}_i + \bar{\bar{O}}_i)$: Maliyet ve fayda yönlü tercih sıralaması toplamının en küçük değeri

$(\bar{I}_i + \bar{O}_i)$: Maliyet ve fayda yönlü tercih sıralaması toplamı

P_i : Performans değeri

BULGULAR

Araştırmada öncelikle finansal performans analizinde kullanılacak göstergelerin ağırlığı LOPCOW yöntemiyle belirlenmiştir. Bu yöntemle 2005-2023 yılları 19 yıl için analizler gerçekleştirilmiş ve sonuçlar tablolarla gösterilmiştir. 2005-2009 yılları arasındaki skorları gösteren sonuçlar Tablo 5'te yer almaktadır.

Tablo 5: LOPCOW Skorları (2005-2009 arası)

Finansal Göstergeler	2005	2006	2007	2008	2009
SYO	14,96907883	5,90458374	3,048942229	13,32932584	7,801871093
ROA	8,329234429	13,39941635	19,28093946	12,76692571	14,57670387
ROE	7,697670235	13,79121391	3,010719487	4,08956799	8,726893685
TK	15,53380192	13,36370094	19,86527624	18,12743877	17,1914983
LATA	15,82200996	11,79541168	13,13952133	15,58110838	16,93964385
KM	5,298053589	14,42128576	3,487902519	1,44765454	13,42089656
ÖTA	15,95632403	13,08921446	16,94149727	16,9897257	6,18396952
TAÖS	16,393827	14,23517315	21,22520146	17,66825307	15,15852312

Tablo 5'teki LOPCOW skorlarına göre;

- ✓ 2005 yılında en önemli finansal gösterge %16,39 ile toplam aktifler/ödenmiş sermaye oranı iken, krediler/mevduat oranı ise %5,29 ile en az öneme sahip göstergedir.
- ✓ 2006 yılında en önemli finansal gösterge %14,42 ile krediler/mevduat oranı iken, %5,90 ile sermaye yeterlilik oranı en az öneme sahiptir.

- ✓ 2007 yılında en önemli finansal gösterge %21,22 ile toplam aktifler/ödenmiş sermaye oranı iken, ROE ise %3,01 ile en az öneme sahip göstergedir.
- ✓ 2008 yılında en önemli finansal gösterge %17,66 ile toplam aktifler/ödenmiş sermaye oranı iken, krediler/mevduat oranı ise %1,44 ile en az öneme sahip göstergedir.
- ✓ 2009 yılında en önemli finansal gösterge %17,19 ile takipteki krediler iken, özkaynaklar/toplam aktif oranı ise %6,18 ile en az öneme sahip göstergedir.

2010-2014 yılları arasındaki LOPCOW skorları Tablo 6’da yer almaktadır.

Tablo 6: LOPCOW Skorları (2010-2014 arası)

Finansal Göstergeler	2010	2011	2012	2013	2014
SYO	16,18290542	16,61783778	12,90730342	17,58692053	13,54915059
ROA	3,512379317	18,15427612	15,95709394	16,36052868	16,29459241
ROE	14,05407781	11,69526253	14,21798714	0,066647878	11,51773343
TK	15,98896896	2,416298179	16,30124764	17,37302694	10,51947595
LATA	16,15880336	18,61144653	4,962314097	7,089993535	1,199734619
KM	5,397114135	11,23221704	14,99026819	19,04675959	16,14312351
ÖTA	16,10942473	0,751621066	7,878283427	4,1947242	14,75354883
TAÖS	12,59632628	20,52104075	12,78550214	18,28139864	16,02264065

Tablo 6’daki LOPCOW skorlarına göre;

- ✓ 2010 yılında en önemli finansal gösterge %16,18 ile sermaye yeterlilik oranı iken, ROA ise %3,51 ile en az öneme sahip göstergedir.

- ✓ 2011 yılında en önemli finansal gösterge %20,52 ile toplam aktifler/ödenmiş sermaye oranı iken, %0,75 ile özkaynaklar/toplam aktif oranı en az öneme sahiptir.
- ✓ 2012 yılında en önemli finansal gösterge %16,30 ile takipteki krediler iken, likit aktifler/toplam aktif oranı ise %4,96 ile en az öneme sahip göstergedir.
- ✓ 2013 yılında en önemli finansal gösterge %19,046 ile krediler/mevduat oranı iken, ROE ise %0,06 ile en az öneme sahip göstergedir.
- ✓ 2014 yılında en önemli finansal gösterge %16,29 ile ROA iken, likit aktifler/toplam aktif oranı ise %1,19 ile en az öneme sahip göstergedir.

2015-2019 yılları arasındaki LOPCOW skorları Tablo 7’de sunulmuştur.

Tablo 7: LOPCOW Skorları (2015-2019 arası)

Finansal Göstergeler	2015	2016	2017	2018	2019
SYO	1,010040348	6,144567635	11,52534757	9,365603853	0,982446706
ROA	21,13065928	9,155291539	16,04684998	15,2841538	14,20827434
ROE	19,52444328	13,45510251	7,378514407	13,39571323	5,969050408
TK	17,03747795	11,26080157	9,754826636	11,64340526	14,88820295
LATA	10,53461225	9,08070065	16,34596902	16,25212251	9,983735796
KM	11,2182694	22,74054847	9,951940724	11,55409241	16,52517084
ÖTA	1,540853641	5,849622064	11,70966684	5,194502057	19,12313859
TAÖS	18,00364385	22,31336557	17,28688482	17,31040688	18,31998037

Tablo 7’deki LOPCOW skorlarına göre;

- ✓ 2015 yılında en önemli finansal gösterge %21,13 ile ROA iken, sermaye yeterlilik oranı ise %1,01 ile en az öneme sahip göstergedir.
- ✓ 2016 yılında en önemli finansal gösterge %22,74 ile krediler/mevduat oranı iken, %5,84 ile özkaynaklar/toplam aktif oranı en az öneme sahiptir.
- ✓ 2017 yılında en önemli finansal gösterge %17,28 ile toplam aktifler/ödenmiş sermaye oranı iken, ROE ise %7,37 ile en az öneme sahip göstergedir.
- ✓ 2018 yılında en önemli finansal gösterge %17,31 ile toplam aktifler / ödenmiş sermaye oranı iken, özkaynaklar/toplam aktif oranı ise %5,19 ile en az öneme sahip göstergedir.
- ✓ 2019 yılında en önemli finansal gösterge %19,12 ile özkaynaklar/toplam aktif oranı iken, sermaye yeterlilik oranı ise %0,98 ile en az öneme sahip göstergedir.

2020-2023 yılları arasındaki LOPCOW skorları Tablo 8’de sunulmuştur.

Tablo 8: LOPCOW Skorları (2020-2023 arası)

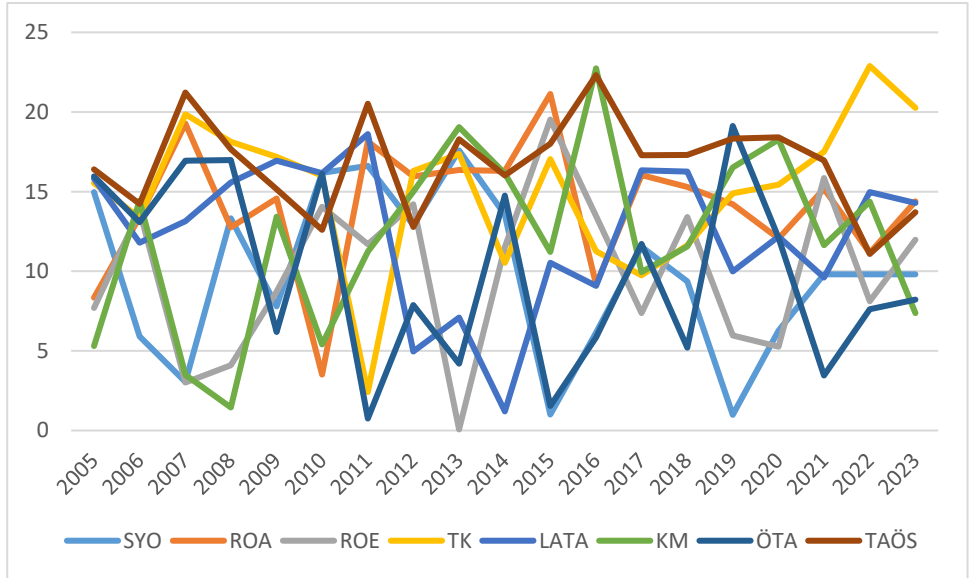
Finansal Göstergeler	2020	2021	2022	2023
SYO	6,275947209	9,808941788	9,813951117	9,798358632
ROA	12,05857225	15,17317655	11,14965173	14,39127727
ROE	5,272100117	15,85904266	8,118910378	11,97740808
TK	15,43469906	17,49563269	22,89060818	20,26661016
LATA	12,18241047	9,61405608	14,96361215	14,2819851
KM	18,27331537	11,63730565	14,37044479	7,364800076
ÖTA	12,09743982	3,455194822	7,607970552	8,221999324
TAÖS	18,4055157	16,95664977	11,08485109	13,69756135

Tablo 8’deki LOPCOW skorlarına göre;

- ✓ 2020 yılında en önemli finansal gösterge %18,40 ile toplam aktifler/ödenmiş sermaye oranı iken, ROE ise %5,27 ile en az öneme sahip göstergedir.
- ✓ 2021 yılında en önemli finansal gösterge %17,49 ile takipteki krediler iken, % 3,45 ile özkaynaklar/toplam aktif oranı en az öneme sahiptir.
- ✓ 2022 yılında en önemli finansal gösterge %22,89 ile takipteki krediler iken, özkaynaklar/toplam aktif oranı ise %7,60 ile en az öneme sahip göstergedir.
- ✓ 2023 yılında en önemli finansal gösterge %20,26 ile takipteki krediler iken, krediler/mevduat oranı ise %7,36 ile en az öneme sahip göstergedir.

2005-2023 yılları arası LOPCOW bulgularını tek bir şekilde gösterebilmek adına yapılan grafik, Şekil 4’de gösterilmiştir.

Şekil 4: LOPCOW Skorları (2005-2023 arası)

Tüm yıllardan elde edilen LOPCOW bulgularına göre; her yıl önem verilen finansal gösterge değişiklik göstermektedir. 2010 yılında sermaye yeterlilik oranı, 2014 ve 2015 yıllarında ROA ve 2019 yılında özkaynaklar/toplam aktif oranları gibi pozitif nitelikli kriterler ön plandadır. 2010 yılında sermaye yeterlilik oranına en çok önem verilmesi; 2010 yılındaki küresel ekonomik krizden katılım bankalarının mevduat sahiplerini ve kredi çekenlerin minimum düzeyde etkilenmesi için olası risklerden korunma düşüncesidir. 2014 ve 2015 yıllarında katılım bankacılığı sektörü için kârlı bir yıl geride kalmış ve ROA'ya verilen önemle birlikte katılım bankalarının varlıklarını etkin kullandığı ve banka yönetiminin varlıklarını iyi yönettiği tahmin edilmektedir. 2019 yılında ise özkaynaklar/aktif toplamı oranı en çok önem verilen göstergedir. Bunun nedeni ise bankaların Covid-19 virüsünden dolayı gelecekte zor durumda kalmamak için özkaynaklar/aktif toplamı oranını yüksek tutmuşlardır. Böylece bankanın uzun vadeli borçlarını ödeme konusunda sorun yaşama ihtimalinin düşük olduğu görülmektedir. Diğer yıllarda en çok önem verilen; toplam aktif/ödenmiş sermaye, krediler/mevduatlar ve takipteki krediler finansal göstergeleridir. Bu göstergeler ise negatif niteliklidir. Dolayısıyla katılım bankalarının takipteki kredilerin artması kaynaklı kredi alımında sıkıntılar yaşadığı, krediler/mevduat oranı yüksekliğinden ötürü likidite sorunu yaşadıkları ve sonuç olarak toplam aktif/ödenmiş sermaye oranına verdikleri önem ise borç ağırlıklı bir finansman modeline yöneldikleri saptanmıştır.

Finansal göstergelerin ağırlıklarının belirlenmesinin ardından hangi katılım bankasının hangi yılda daha iyi finansal performansa sahip olduğunu tespit etmek için OCRA yönteminden yararlanılmıştır. OCRA yöntemi sonucunda elde edilen sonuçların tümü Tablo 9'da verilmiştir.

Tablo 9: OCRA Sonuçları (2005-2023 arası)

2005			2006		
Bankalar	Puanlar	Sıralama	Bankalar	Puanlar	Sıralama
Türkiye Finans	0,765	1.	Albaraka	0,787	1.
Albaraka	0,353	2.	Türkiye Finans	0,782	2.

Kuveyt Türk	0	3.	Kuveyt Türk	0	3.
2007			2008		
Albaraka	0,750	1.	Türkiye Finans	0,253	1.
Türkiye Finans	0,384	2.	Albaraka	0,231	2.
Kuveyt Türk	0	3.	Kuveyt Türk	0	3.
2009			2010		
Albaraka	0,255	1.	Türkiye Finans	0,089	1.
Türkiye Finans	0,246	2.	Kuveyt Türk	0,049	2.
Kuveyt Türk	0	3.	Albaraka	0	3.
2011			2012		
Kuveyt Türk	0,060	1.	Albaraka	0,0079	1.
Türkiye Finans	0,044	2.	Türkiye Finans	0,0024	2.
Albaraka	0	3.	Kuveyt Türk	0	3.
2013			2014		
Kuveyt Türk	0,054	1.	Kuveyt Türk	0,181	1.
Albaraka	0,026	2.	Türkiye Finans	0,010	2.
Türkiye Finans	0	3.	Albaraka	0	3.
2015			2016		
Ziraat Katılım	12,086	1.	Vakıf Katılım	8,701	1.
Kuveyt Türk	5,590	2.	Ziraat Katılım	8,413	2.
Albaraka	2,770	3.	Kuveyt Türk	5,139	3.
Türkiye Finans	0	4.	Türkiye Finans	0,352	4.
			Albaraka	0	5.
2017			2018		
Vakıf Katılım	8,52	1.	Vakıf Katılım	2,54	1.
Ziraat Katılım	8,25	2.	Ziraat Katılım	2,39	2.
Kuveyt Türk	5,76	3.	Kuveyt Türk	2,08	3.

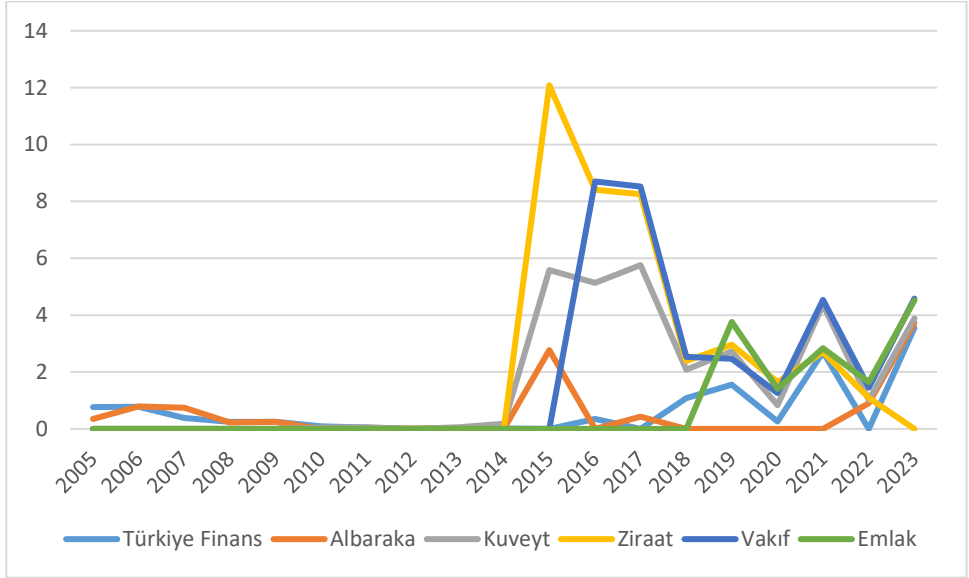
Albaraka	0,43	4.	Türkiye Finans	1,08	4.
Türkiye Finans	0	5.	Albaraka	0	5.
2019			2020		
Emlak Katılım	3,76	1.	Ziraat Katılım	1,64	1.
Ziraat Katılım	2,96	2.	Emlak Katılım	1,41	2.
Kuveyt Türk	2,73	3.	Vakıf Katılım	1,26	3.
Vakıf Katılım	2,47	4.	Kuveyt Türk	0,84	4.
Türkiye Finans	1,55	5.	Türkiye Finans	0,26	5.
Albaraka	0	6.	Albaraka	0	6.
2021			2022		
Vakıf Katılım	4,539	1.	Emlak Katılım	1,64	1.
Kuveyt Türk	4,368	2.	Vakıf Katılım	1,45	2.
Emlak Katılım	2,834	3.	Ziraat Katılım	1,09	3.
Türkiye Finans	2,705	4.	Kuveyt Türk	1,01	4.
Ziraat Katılım	2,700	5.	Albaraka	0,90	5.
Albaraka	0	6.	Türkiye Finans	0	6.
2023					
Vakıf Katılım	4,58	1.			
Emlak Katılım	4,52	2.			
Kuveyt Türk	3,88	3.			
Albaraka	3,73	4.			
Türkiye Finans	3,55	5.			
Ziraat Katılım	0	6.			

Tablo 9'daki OCRA sonuçları katılım bankalarının hangi yıllarda daha yüksek finansal performansa sahip olduklarını göstermektedir. Aktif olarak faaliyetlerini sürdüren katılım banka sayısı yıldan yıla değişiklik göstermektedir. Bu nedenle bankaların finansal açıdan rekabet ettiği

bankalar her yıl farklılaşmaktadır. Benzer şekilde en iyi finansal performans gösteren bankalar da sürekli değişmektedir. Dolayısıyla sürekli baskınlık gösteren dominant bir banka bulunmamaktadır. Ancak kamu sermayeli katılım bankalarının finansal performans düzeylerinin (Vakıf Katılım, Ziraat Katılım ve Emlak Katılım) yüksek olduğu tespit edilmiştir.

2005-2023 yılları arasında OCRA bulgularının tümünü tek bir şekilde gösterebilmek için grafikte gösterim yapılmış ve hangi bankanın hangi yılda daha iyi performans gösterdiği Şekil 5’de gösterilmiştir.

Şekil 5: OCRA Skorları (2005-2023 arası)

Şekil 5’e göre; 2005-2014 yılları arasında 3 katılım bankası aktif iken, 2015 yılından itibaren katılım bankası sayısı artmaya başlamıştır. 2005-2014 yılları arasında en iyi performans gösteren banka yıldan yıla değişmektedir. Ancak kamu katılım bankalarının sektöre girmesiyle beraber hem rekabet hem de sektördeki banka çeşitliliği artmıştır. Önce Ziraat Katılım, ardından Vakıf Katılım son olarak da Emlak Katılım bankaları katılım bankacılığı sektörüne girmiştir. Bu rekabetle beraber kamu sermayeli katılım bankalarının, yabancı sermayeli katılım bankalara göre daha üstün ve daha iyi performansa sahip oldukları tespit edilmiştir. Dolayısıyla katılım

bankacılığı sektöründe kamu sermayeli katılım bankalarının daha baskın oldukları çıkarımı yapılabilir.

SONUÇ

Türkiye'de katılım bankalarının yıllar içinde pazar payı ve aktif büyüklüğünde gözlemlenen artış, bu finansal yapıların giderek artan ekonomik etkisini ortaya koymakta ve araştırmacıların ilgisini bu alana yönlendirmektedir. Özellikle katılım finans sisteminin ülke ekonomisindeki rolünün genişlemesi, katılım bankalarının performanslarının detaylı bir şekilde değerlendirilmesini önemli hale getirmiştir. Bu bağlamda, yapılan çalışmada katılım bankalarının performansları, farklı boyutlardan incelenmiştir. Performans analizi kapsamında çeşitli finansal ve operasyonel değişkenler, ağırlıklandırma tekniği ve performans sıralama yöntemi ile ele alınmıştır. Bu yaklaşımlar yalnızca bankaların mevcut durumunu anlamakla kalmayıp, aynı zamanda sektörün gelecekteki büyüme potansiyeline yönelik çıkarımlar yapmayı da mümkün kılmaktadır. Elde edilen bulgular, katılım bankalarının sektördeki konumlarının değerlendirilmesi açısından önemli bilgi sağlamaktadır.

Yapılan araştırmada 6 katılım bankasının 2005-2023 yılları arası 19 yıllık dönem için finansal performansı ölçülmüştür. TKBB'ye üye daha çok katılım bankası olmasına rağmen faaliyetleri sona eren bankalar ile özel sermayeli katılım bankaları örnekleme dâhil edilmemiştir. Araştırmada analiz yöntemi olarak literatüre 2022 yılında eklenen LOPCOW tekniği kullanılarak güncel tekniklerden yararlanılmıştır. Finansal performans sıralaması için ise OCRA yöntemi kullanılarak bankalar performanslarına göre sıralanmıştır.

LOPCOW yöntemiyle elde edilen bulgular, finansal performans göstergelerinin ağırlığını tespit etmiştir. Bu tespite göre; finansal göstergelerin ağırlıkları yıldan yıla farklılaşmakta bu nedenle dominant bir finansal gösterge bulunmamaktadır. Ancak genellikle sermaye yeterlilik oranı, ROA ve özkaynaklar/toplam aktif gibi olumlu göstergelerin yanı sıra toplam aktif/ödenmiş sermaye, krediler/mevduatlar ve takipteki krediler gibi olumsuz göstergeler ön plana çıkmıştır. Ortaya çıkan bulgular yıldan

yıla farklı yorumlanabilir. Özet olarak; katılım bankacılığı sektörünün mevduat sahiplerini kriz vb. olağan dışı durumlardan korumaya önem verdiği, varlıklarını etkin kullandığı ve uzun vadeli borç riskinin az olduğu gibi iyi ve olumlu çıkarımlar yapılabilir. Fakat kredilerini toplamada sorun yaşadıkları, kısa vadeli nakit sıkıntısı kaynaklı likidite problemi yaşadıkları ve borç ağırlıklı bir finansman modelini tercih ettikleri gibi olumsuz değerlendirmeler de ortaya çıkarılmıştır. Bu çıkarımlar sektörün geleceğine yön verebilmesi ortaya konan yapıcı değerlendirmeler olarak sunulmaktadır. Diğer bir yöntem olan OCRA bulgularında ise katılım bankacılığı sektöründe tamamen tek bir bankanın hâkimiyeti söz konusu değildir. Zirve yıldan yıla değişmektedir. Fakat kurulduğu yıllardan itibaren Ziraat Katılım, Vakıf Katılım ve Emlak Katılım bankalarının sektördeki rekabet ortamını arttırdıkları ve kamu sermayeli katılım bankalarının sektörde az da olsa daha baskın hâle geldikleri görülmektedir.

Elde edilen bulgular, Türkiye'deki katılım bankalarının finansal performanslarının makroekonomik gelişmelerden önemli ölçüde etkilendiğini ortaya koymaktadır. Faiz politikalarındaki değişimler, finansal krizler ve yasal düzenlemeler, katılım bankalarının sermaye yeterlilik oranı (SYO), aktif kârlılığı (ROA), özkaynak kârlılığı (ROE) ve likidite göstergeleri üzerinde belirleyici bir rol oynamaktadır. Özellikle 2008 küresel finans krizi, 2018 Türkiye döviz krizi ve COVID-19 pandemisi gibi ekonomik dalgalanmalar, katılım bankalarının risk ve likidite yönetim stratejilerinin yeniden şekillenmesine neden olmuştur. Bu çalışma; kamu otoriteleri, sektör yöneticileri ve diğer paydaşlar için katılım bankalarının olumsuz makroekonomik koşullara karşı güçlü bir yapıda olması için daha etkin düzenleyici önlemler geliştirilmesine yönelik önemli bulgular sunmaktadır. Ayrıca katılım bankalarına yatırım yapmayı planlayan yatırımcılar açısından, belirli finansal göstergelerin önceliklendirilmesi gerektiğini ortaya koymaktadır. Bankalar açısından ise bu bulgular, takipteki kredi oranlarının iyileştirilmesi, kârlılığın etkin bir şekilde yönetilmesi ve likidite risklerinin minimize edilmesi gibi stratejik önceliklerin benimsenmesi gerektiğini göstermektedir.

Araştırmanın TKBB üyesi bankalar ile sınırlı olduğu ve bu şekilde değerlendirilmesi gerektiği unutulmamalıdır. Farklı finansal göstergeler ve yöntemlerle sonuçların kıyaslanması önerilebilir. Ayrıca gelecek çalışmalara tavsiye olarak; ülkeler arası katılım bankacılığı sektörünün bankalar bazında karşılaştırılması önerisi sunulabilir. Son olarak ise yapılan araştırmanın katılım bankacılığı sektörüne ve yatırımcılara katkı sunması açısından yol gösterici olacağı düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

- Akdoğan, N. & Tenker, N. (2010). *Finansal Tablolar ve Mali Analiz Teknikleri*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Alper, K. & Çapacıoğlu, T. (2018). *Türkiye’de Kredi-Mevduat Oranının Dinamikleri*. *Merkezin Güncesi*.
[https://tcmbblog.org/wps/wcm/connect/blog/tr/main+menu/analizler/turkiyede_kredi_mevduat_oraninin_dinamikleri#:~:text=Kredi%2Dmevduat%20oran%C4%B1%20\(KMO\),%C3%B6l%C3%A7%C3%BCde%20kar%C5%9F%C4%B1lanabildi%C4%9Fin%20g%C3%B6sterir%5B1%5D](https://tcmbblog.org/wps/wcm/connect/blog/tr/main+menu/analizler/turkiyede_kredi_mevduat_oraninin_dinamikleri#:~:text=Kredi%2Dmevduat%20oran%C4%B1%20(KMO),%C3%B6l%C3%A7%C3%BCde%20kar%C5%9F%C4%B1lanabildi%C4%9Fin%20g%C3%B6sterir%5B1%5D) (Erişim Tarihi: 10.12.2024)
- Alsü, E., Taşdemir, A., & Kallo, Z. (2018). Katılım Bankalarının Performanslarının Değerlendirilmesi: Topsis Yöntemi ile Uluslararası Karşılaştırma. *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 17(1), 303-316.
<https://doi.org/10.21547/jss.342372>
- Asker, V. (2024). Covid-19 Salgınının Katılım Bankacılığı Sektörüne Etkisi: Merce Temelli Cradis Uygulaması. *Anadolu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 25(3), 144-166.
<https://doi.org/10.53443/anadoluibfd.1395428>
- Aydın, G. Z. & Bölükbaşı, F. B. (2022). Kaynak Tabanlı Performans Değerlendirme: Entropi Tabanlı OCRA Yöntemiyle Sağlık Hizmetlerine Yönelik Tanımlayıcı Bir Araştırma. *Türkiye Klinikleri Sağlık Bilimleri Dergisi*, 7(4), 1187-1208.
doi: 10.5336/healthsci.2022-91758
- Aydoğdu Bağcı, S. (2024). Kamu Borçlanması ve Borsada İşlem Gören Devlet İç Borçlanma Senetlerinin Etkinliğinin Lopcow Yöntemi ile Belirlenmesi. 3. *Sektör Sosyal Ekonomi Dergisi*, 59(4), 2556-2575.
<https://doi.org/10.15659/3.sektor-sosyal-ekonomi.24.11.2281>
- Bayram, E. (2021). Türkiye’deki Katılım Bankalarının Critic Temelli Edas Yöntemiyle Performans Değerlendirmesi. *Finansal Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi*, 13(24), 55-72. <https://doi.org/10.14784/marufacd.879171>
- Bektaş, S. (2021). Entropi ve Mairca Yöntemiyle Türk Katılım Bankalarının Finansal Performans Sıralaması. *International Journal of Social Inquiry*, 14(1), 113-144. <https://doi.org/10.37093/ijsi.950553>
- Bektaş, S. (2022). Türk Sigorta Sektörünün 2002-2021 Dönemi için MEREC, LOPCOW, COCOSO, EDAS ÇKKV Yöntemleri ile Performansının

- Değerlendirilmesi. *BDDK Bankacılık ve Finansal Piyasalar Dergisi*, 16(2), 247-283. <https://doi.org/10.46520/bddkdergisi.1178359>
- Biswas, S., Bandyopadhyay, G., & Mukhopadhyaya, J. N. (2022). A Multi-Criteria Based Analytic Framework for Exploring The Impact of Covid-19 on Firm Performance in Emerging Market. *Decision Analytics Journal*, 5, 100143. <https://doi.org/10.1016/j.dajour.2022.100143>
- Biswas, S., Bandyopadhyay, G., Pamucar, D., & Joshi, N. (2022). A Multi-Criteria Based Stock Selection Framework in Emerging Market. *Operational Research in Engineering Sciences: Theory and Applications*, 5(3), 153-193. <https://doi.org/10.31181/oresta161122121b>
- Çilek, A., & Karavardar, A. (2020). Türkiye’de Katılım Bankalarının Finansal Performansının Analizi. *Maliye Finans Yazıları*, 113, 99-118. <https://doi.org/10.33203/mfy.569694>
- Çilek, A., & Karavardar, A. (2022). Bütünleşik Entropi ve Ocra Teknikleri ile Özel Sermayeli Ticaret Bankalarının Verimlilik Analizi. *Mali Çözüm Dergisi*, 32(170), 83-109.
- Dhruva, S., Krishankumar, R., Zavadskas, E. K., Ravichandran, K. S., & Gandomi, A. H. (2024). Selection of Suitable Cloud Vendors for Health Centre: A Personalized Decision Framework with Fermatean Fuzzy Set, LOPCOW, and CoCoSo. *Informatica*, 35(1), 65-98. <https://doi.org/10.15388/23-INFOR537>
- Ecer, F., Küçükönder, H., Kayapınar Kaya, S., & Faruk Görçün, Ö. (2023). Sustainability Performance Analysis of Micro-Mobility Solutions in Urban Transportation with A Novel IVFNN-Delphi-LOPCOW-CoCoSo Framework. *Transportation Research Part A: Policy and Practice*, 172, 103667. <https://doi.org/10.1016/j.tra.2023.103667>
- Ecer, F., Ögel, İ. Y., Krishankumar, R., & Tirkolaee, E. B. (2023). The Q-rung Fuzzy LOPCOW-VIKOR Model to Assess The Role of Unmanned Aerial Vehicles for Precision Agriculture Realization in The Agri-Food 4.0 Era. *Artificial Intelligence Review*, 56(11), 13373-13406. <https://doi.org/10.1007/s10462-023-10476-6>
- Ecer, F., & Pamucar, D. (2022). A Novel LOPCOW-DOBI Multi-Criteria Sustainability Performance Assessment Methodology: An Application in Developing Country Banking Sector. *Omega*, 112, 102690. <https://doi.org/10.1016/j.omega.2022.102690>

- Esmer, Y., & Bağcı, H. (2016). Katılım Bankalarında Finansal Performans Analizi: Türkiye Örneği- Financial Performance Analysis Of Participation Banks: The Case Of Turkey. *Mehmet Akif Ersoy University Journal of Social Sciences Institute*, 8(15), 17-30. <https://doi.org/10.20875/sb.65174>
- Geçer, T. (2015). Sermaye Yeterliliği Standart Oranına Yeniden Bir Bakış. *Adam Akademi*, 5(1), 77-92.
- Gezen, A. (2019). Türkiye’de Faaliyet Gösteren Katılım Bankalarının Entropi ve WASPAS Yöntemleri ile Performans Analizi. *The Journal of Accounting and Finance*, 84, 213-232. <https://doi.org/10.25095/mufad.625812>
- Görçün, Ö. F., Tirkolae, E. B., Küçükönder, H., & Garg, C. P. (2024). Assessing and Selecting Sustainable Refrigerated Road Vehicles in Food Logistics Using A Novel Multi-Criteria Group Decision-Making Model. *Information Sciences*, 661, 120161. <https://doi.org/10.1016/j.ins.2024.120161>
- Gülcemal, T., & İzci, A. Ç. (2023). Türk Katılım Bankacılığı Sektörünün Performansının Lopcow-Moosra Modeliyle Analizi. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 25(1), 115-134. <https://doi.org/10.31671/doujournal.1287120>
- Güler, A. (2024). Türkiye’de Satışa Sunulan Elektrikli Araçların BWM ve LOPCOW Yöntemleriyle Ağırlıklandırılması ve Kriterlerin Sıralanması. *Ordu Üniversitesi Bilim ve Teknoloji Dergisi*, 14(1), 106-120. <https://doi.org/10.54370/ordubtd.1365690>
- Işık, A. T., & Adalı, E. A. (2016). A New Integrated Decision Making Approach Based on SWARA and OCRA Methods for The Hotel Selection Problem. *International Journal of Advanced Operations Management*, 8(2), 140-151. <https://doi.org/10.1504/IJAOM.2016.079681>
- Keleş, N. (2023). Lopcow ve Cradis Yöntemleriyle G7 Ülkelerinin ve Türkiye’nin Yaşanabilir Güç Merkezi Şehirlerinin Değerlendirilmesi. *Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 16(3), 727-747. <https://doi.org/10.25287/ohuibf.1239201>
- Kundakçı, N. (2019). A Comparative Analyze Based on EATWOS and OCRA Methods for Supplier Evaluation. *Alphanumeric Journal*, 7(1), 103-112. <https://doi.org/10.17093/alphanumeric.477322>
- Lukić, R. (2021). Analiza Efikasnosti Finansijskih Institucija U Srbiji Na Bazi OCRA Metode. *Tehnika*, 76(1), 103-111. <https://doi.org/10.5937/tehnika2101103L>

- Mishra, A., Rani, P., Cavallaro, F., Hezam Al-Mishnanah, I., & Lakshmi, J. (2023). An Integrated Intuitionistic Fuzzy Closeness Coefficient-Based OCRA Method for Sustainable Urban Transportation Options Selection. *Axioms*, 12(2), 144. <https://doi.org/10.3390/axioms12020144>
- Osteryoung, J. S., Newman, D. L. & Davies, L. G. (1997). *Small Firm Finance*. The Dryden Press. Orlando: Harcourt Brace College Publishers.
- Öner, M. H. (2022a). Covid-19'un Katılım Bankalarının Finansal Performansı Üzerine Etkisi: TOPSIS Yöntemi ile Bir Uygulama. *Turkish Studies-Economics, Finance & Politics*, 17(3), 775-785. <https://doi.org/10.7827/TurkishStudies.63065>
- Öner, M. H. (2022b). Katılım Bankalarının CRITIC ve MAIRCA Yöntemleri ile Performans Analizi. İçinde Ş. Karabulut (Ed.), *Ekonomi ve Finans Alanındaki Uygulamaların Ampirik Sonuçları* (367-378). Bursa: Ekin Yayınevi.
- Özbek, A. (2015a). Efficiency Analysis of Foreign-Capital Banks in Turkey by OCRA and MOORA. *Research Journal of Finance and Accounting*, 6, 21-30.
- Özbek, A. (2015b). Operasyonel Rekabet Değerlendirmesi (Ocra) Yöntemiyle Mevduat Bankalarının Etkinlik Ölçümü. *Social Sciences*, 10(3), 120-134. <https://doi.org/10.12739/NWSA.2015.10.3.3C0132>
- Özekenci, S. Y. (2024). BIST Enerji Endeksi Şirketlerinin LOPCOW-CRITIC Tabanlı CoCoSo Yöntemleri ile Finansal Performans Analizi. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi*, 27(1), 48-64. <https://doi.org/10.29249/selcuksbmyd.1400056>
- Parkan, C. & Wu, M. L. (2000). Comparison of Three Modern Multicriteria Decision-Making Tools. *International Journal of Systems Science*, 31(4), 497-517. doi: 10.1080/002077200291082
- Parkan, C. (1994). Operational Competitiveness Ratings of Production Units. *Managerial and Decision Economics*, 15(3), 201-221. <https://doi.org/10.1002/mde.4090150303>
- Parkan, C. (1996). Measuring the Performance of Hotel Operations. *Socio-Economic Planning Sciences*, 30(4), 257-292. [https://doi.org/10.1016/S0038-0121\(96\)00013-4](https://doi.org/10.1016/S0038-0121(96)00013-4)
- Ross. S. A., Westerfield, R. W. & Jaffle, J. (2005). *Corporate Finance*. International Edition, The McGraw-Hill/Irwin Publishing.

- Sarı kale, H. & Kayahan, C. (2018). Türk Bankacılık Sektörünün Aktif Yapısındaki Değişim ve Gelişimler. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 21(1), 209-222. <https://doi.org/10.32709/akusosbil.456669>
- Simic, V., Dabic-Miletic, S., Tirkolae, E. B., Stević, Ž., Ala, A., & Amirteimoori, A. (2023). Neutrosophic LOPCOW-ARAS Model for Prioritizing Industry 4.0-Based Material Handling Technologies in Smart And Sustainable Warehouse Management Systems. *Applied Soft Computing*, 143, 110400. <https://doi.org/10.1016/j.asoc.2023.110400>
- Songur, C., Kar, A., Top, M., Gazi, A. & Babacan, A. (2016). Türkiye Kamu Hastane Birlikleri Hastanelerinin Finansal Performanslarının Değerlendirilmesi: Finansal Tablo Analizleri. *Sayıştay Dergisi*, 100, 1-26.
- Soylu, N. (2024). Bist Gıda, İçecek Endeksinde Yer Alan İşletmelerin Etkinliklerinin ve Entelektüel Sermaye Düzeylerinin Belirlenmesi Üzerine Bir Araştırma. *Uluslararası Finansal Ekonomi ve Bankacılık Uygulamaları Dergisi*, 5(2), 175-210. <https://doi.org/10.57085/ufebud.1537699>
- Şekkeli, F. E., & Güçlü, F. (2023). Katılım Bankalarının Finansal Performanslarının Entropi Tabanlı Gri İlişkisel Analiz (Gia) Yöntemiyle Değerlendirilmesi. *TESAM Akademi Dergisi*, 10(2), 489-511. <https://doi.org/10.30626/tesamakademi.1253985>
- Tanınmış Yücememiş, B. & Sözer, İ. A. (2011). Bankalarda Takipteki Krediler: Türk Bankacılık Sektöründe Takipteki Kredilerin Tahminine Yönelik Bir Model Uygulaması. *Finansal Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi*, 3(5), 43-56.
- Terzioğlu, M. K., Temelli, S., Yaşar, A., & Özdemir, Ö. (2023). Bankacılık Sektöründe Finansal ve Çevresel Performansların Çok Kriterli Karar Verme Yöntemleri ile Karşılaştırılması. *Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi*, 13(25), 21-45.
- Türkiye Katılım Bankaları Birliği. (2023a). 2023 Bağımsız Denetim Raporu. [https://tkbb.org.tr/\(Erişim tarihi: 05.02.2023\)](https://tkbb.org.tr/(Erişim tarihi: 05.02.2023)).
- Türkiye Katılım Bankaları Birliği. (2023b). 2023 Faaliyet Raporu. [https://tkbb.org.tr/\(Erişim tarihi: 05.03.2023\)](https://tkbb.org.tr/(Erişim tarihi: 05.03.2023)).
- Türkiye Katılım Bankaları Birliği. (2025a). Tarihçe. <https://www.tkbb.org.tr/kurumsal/hakkimizda/tarihce> (Erişim tarihi: 04.01.2025).

- Türkiye Katılım Bankaları Birliği. (2025b). *Veri Peteği*.
<https://www.tkbb.org.tr/veripetegi-detay/5> (Erişim tarihi: 04.01.2025).
- Ulutaş, A., Popovic, G., Stanujkic, D., Karabasevic, D., Zavadskas, E., & Turskis, Z. (2020). A New Hybrid Mcdm Model for Personnel Selection Based on A Novel Grey Piprecia and Grey OCRA Methods. *Mathematics*, 8(10), 1698.
<https://doi.org/10.3390/math8101698>
- Ulutaş, A., Topal, A., Görçün, Ö. F., & Ecer, F. (2024). Evaluation of Third-Party Logistics Service Providers for Car Manufacturing Firms Using A Novel Integrated Grey LOPCOW-PSI-MACONT Model. *Expert Systems with Applications*, 241(2), 122680.
<https://doi.org/10.1016/j.eswa.2023.122680>

EXTENDED ABSTRACT

Participation banks are institutions established to meet the financial needs of Muslims and operate with principles and operating mechanisms that are different from conventional banking. This process, which began with the establishment of Albaraka Türk in Turkey in 1985, continues to grow today with over 35 years of experience and a total of nine active participation banks, two of which are digital. During this period, the financial performances of participation banks have been examined by researchers and practitioners with different methods and periods. Participation banking has been constantly increasing its share in the banking sector over the years.

The development of participation banks over the years and the increase in the number of banks necessitate the analysis of the performance of banks for individuals who want to invest their savings in these banks. This study derives its main motivation from this necessity. Another aim of the study is to calculate the weights of the financial performance criteria of participation banks with the LOPCOW method, which detects the most appropriate result according to more than one indicator and has been introduced to the literature very recently, and to determine the financial performance ranking of participation banks with the OCRA method together with this calculation. The originality of the current study and its contributions to the literature can be listed as follows:

- The LOPCOW method is a new method in the literature.
- The LOPCOW and OCRA methods regarding the financial performance of participation banks are used in a limited number of studies in the literature.
- There is no study in the literature regarding participation banks where the multi-criteria decision-making (MCDM) methods LOPCOW and OCRA are used in a hybrid manner.

The lack of a study and evaluation that addresses the financial performance of participation banks in the long term.

There are various studies in the literature on the financial performance of participation banks in Turkey. The findings obtained from the literature summary reveal that the study has the potential to fill the research gap on the applicability of both the LOPCOW and OCRA methods to the participation banking sector. When the literature is examined in general, it is aimed that this study not only offers an innovative approach in terms of methodology, but also makes an original contribution to the literature in terms of the scope it covers.

A financial performance analysis of 6 participation banks registered with the Participation Banks Association of Turkey (TKBB) and actively operating for the 19-year period between 2005 and 2023 was conducted. The research sample consists of the 19-year time period between 2005 and 2023, 6 participation banks registered with TKBB, and 8 financial indicators. When selecting the sample, all foreign-capital and public-capital participation banks operating in Turkey during the current period were included in the analysis and almost the last twenty years of these banks were analyzed. Dünya Katılım, Hayat Finans and TOM Katılım, which were established with private capital, were excluded from the sample because they were newly established, there was no access to the data set, and they were not among the foreign- and public-capital banks. Access to the data for the sample was provided through the independent audit reports of TKBB and the banks. The selection of financial performance indicators was decided by reviewing the literature. The aim of the study is to determine how important the financial performance indicators of banks registered with TKBB are and to compare the financial performances of participation banks with this determination.

Multi-criteria decision-making techniques were used in the study. First, the "LOPCOW" technique was used to determine the importance level of the variables. Then, a comparison was made with the "OCRA" method to rank the performance according to the determined importance levels.

In the research, the weight of the indicators to be used in financial performance analysis was determined primarily by the LOPCOW method. With this method, analyses were performed for 19 years between 2005 and 2023 and the results are shown in tables. According to the LOPCOW

findings obtained from all years; the financial indicator given importance changes every year. Positive criteria such as capital adequacy ratio in 2010, ROA in 2014 and 2015 and equity/total asset ratio in 2019 are in the foreground. The most importance given to the capital adequacy ratio in 2010 is the idea of protecting participation banks from possible risks so that depositors and borrowers are minimally affected by the global economic crisis in 2010. In 2014 and 2015, a profitable year was left behind for the participation banking sector. It is estimated that participation banks used their assets effectively and bank management managed their assets well with the importance given to ROA. In 2019, equity / total asset ratio is the most important indicator. The reason for this is that banks have kept their equity / total assets ratio high in order not to be in a difficult situation in the future due to the Covid-19 virus that emerged at the end of 2019. Thus, it is seen that the probability of the bank having problems in paying its long-term debts is low. In other years, the most important financial indicators are total assets / paid capital, loans / deposits and non-performing loans. These indicators are negative. Therefore, it has been determined that participation banks have difficulties in obtaining loans due to the increase in non-performing loans, have liquidity problems due to the high loans / deposit ratio and as a result, they have turned to a debt-heavy financing model due to the importance they give to the total assets / paid capital ratio.

After determining the weights of the financial indicators, the OCRA method was used to determine which participation bank had the better financial performance in which year. The results obtained as a result of the OCRA method show in which years the participation banks had the higher financial performance. The number of participation banks that continue their activities actively varies from year to year. Therefore, the banks that the banks compete with financially differ each year. Similarly, the banks with the best financial performance are constantly changing. Therefore, there is no dominant bank that constantly shows dominance. However, it has been determined that the financial performance levels of public capital participation banks are high.

The increase observed in the market share and asset size of participation banks in Turkey over the years reveals the increasing economic impact of these financial structures and directs the interest of researchers to this area. In particular, the expansion of the role of the participation finance system in the country's economy has made it important to evaluate the performance of participation banks in detail. In this context, the performances of participation banks were examined from different dimensions in the study. Various financial and operational variables were addressed with the weighting technique and performance ranking method within the scope of performance analysis. These approaches not only enable understanding the current situation of banks, but also make inferences about the future growth potential of the sector possible. The findings obtained provide important information in terms of evaluating the positions of participation banks in the sector.

In the study, the financial performance of 6 participation banks was measured for the 19-year period between 2005 and 2023. Although there are more participation banks that are members of TKBB, banks whose activities have ended and private capital participation banks were not included in the sample. In the study, the LOPCOW technique, which was added to the literature in 2022, was used as the analysis method and current techniques were used. For the financial performance ranking, the OCRA method was used to rank the banks according to their performance.

The findings obtained with the LOPCOW method determined the weight of financial performance indicators. According to this determination; the weights of financial indicators vary from year to year, therefore there is no dominant financial indicator. However, in general, in addition to positive indicators such as capital adequacy ratio, ROA and equity/total assets, negative indicators such as total assets/paid capital, loans/deposits and non-performing loans have come to the fore. The findings that emerged can be interpreted differently from year to year. In summary; positive and positive inferences can be made such as the participation banking sector attaching importance to protecting depositors from extraordinary situations such as crises etc., using its assets effectively and having low long-term debt risk. However, negative evaluations such as having

problems in collecting their loans, experiencing liquidity problems due to short-term cash shortages and preferring a debt-heavy financing model have also been revealed. These inferences are presented as constructive evaluations that can shape the future of the sector. In the findings of another method, OCRA, there is no single bank dominating the participation banking sector completely. The peak changes from year to year. However, since the years they were established, it has been observed that Ziraat Participation, Vakıf Participation and Emlak Participation banks have increased the competitive environment in the sector and public capital participation banks have become slightly more dominant in the sector.

ARAŞTIRMACILARIN KATKI ORANI

Araştırmacıların her birinin mevcut araştırmaya katkı oranı aşağıda belirtildiği gibidir.

Yazar 1'in araştırmaya katkı oranı %50, yazar 2'nin araştırmaya katkı oranı %50'dir.

Yazar 1: Verilerin analizi, araştırmanın tasarımı, modelin oluşturulması, yazım.

Yazar 2: Verilerin elde edilmesi, alan araştırması, literatür taraması, yazım.

ÇATIŞMA BEYANI

Araştırmada herhangi bir kişi ya da kurum ile finansal ya da kişisel yönden herhangi bir bağlantı bulunmamaktadır. Araştırmada çıkar çatışması bulunmamaktadır.

ARAŞTIRMANIN ETİK İZNİ

Yapılan bu çalışmada "Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi" kapsamında uyulması gerektiği belirtilen tüm kurallara uyulmuştur. Yönergenin ikinci bölümü olan "Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiğine Aykırı Eylemler" başlığı altında belirtilen eylemlerden hiçbiri gerçekleştirilmemiştir.

İNTİHAL/PLAGIARISM

Bu makale, intihal programında taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir. This article has been scanned by plagiarism program. No plagiarism detected.

AUTHORS' PERCENTAGE-BASED CONTRIBUTIONS

The contributions of the author to the study by percentages are as follows:
The percentage-based contributions of the 1st author and 2nd author are 50% and 50%, respectively.

1st Author: Field research, data analysis, research design, modeling, literature review, writing.

2nd Author: Field research, data analysis, research design, modeling, literature review, writing.

DECLARATION OF COMPETING INTERESTS

This research did not receive any specific grant from funding agencies in the public, commercial, or not-for-profit sectors.

ETHICAL APPROVAL OF THE STUDY

All rules within the scope of “Instruction on Research and Publication Ethics for the Higher Education Institutions” were observed throughout the study. No actions mentioned in the Instruction’s second chapter titled “Actions Against to Scientific Research and Publication Ethics” were taken in the study.

PEER REVIEW

Reviewed by at least two external referees / Double-Blind Review.

MAPPING THE LANDSCAPE OF SHARIAH GOVERNANCE: AN ANALYSIS OF GLOBAL TRENDS AND KEY CONTRIBUTORS

Ali Can Yenice^a
Sakarya University, Türkiye

ARTICLE INFO

Article History:

Received: 9 Jan 2025

Accepted: 2 March 2025

Article Type:

Research Article

JEL Classification:

G34

Z12

G21

M14

Keywords:

Islamic Finance,
Shariah Governance,
Bibliometric Analysis.

ABSTRACT

This study aimed to examine Shariah governance, a critical component of Islamic financial institutions. To achieve this, a bibliometric analysis was conducted to explore general trends in Shariah governance. Data from the Web of Science, one of the most reputable academic databases, was analyzed for the period between 2008 and 2024, identifying a total of 388 papers. These documents were systematically classified and reviewed based on relevant search criteria. Utilizing tools such as VOSviewer, SciMat, and BibExcel, the study identified major trends through performance and science mapping analyses. The findings indicated Malaysia's significant influence in the field, particularly through its authors and institutions. Additionally, the role of standards-making bodies such as Accounting and Auditing Organization for Islamic Financial Institutions in shaping the literature on Shariah governance was prominently noted. The study concludes that ongoing scholarly engagement with institutional and regulatory developments remains essential for advancing the discourse on Shariah governance. Future research may further explore the comparative effectiveness of governance models across different jurisdictions.

<https://doi.org/tr/10.54863/jief.1616611>

^a **Corresponding Author:** Asst. Prof., Sakarya University, Faculty of Political Sciences, Department of Islamic Economics, E-mail: ayenice@sakarya.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-1869-6814>.

To cite this article: Yenice, A. (2025). Mapping The Landscape of Shariah Governance: An Analysis of Global Trends and Key Contributors. *Journal of Islamic Economics and Finance*, 11(1), 188-221, <https://doi.org/tr/10.54863/jief.1616611>.

ŞER'İ YÖNETİŞİMİ HARİTALANDIRMAK: KÜRESEL EĞİLİMLER VE ÖNE ÇIKAN KATKILAR ÜZERİNE BİR ANALİZ

Ali Can Yenice^a

Sakarya Üniversitesi, Türkiye

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru: 9 Ocak 2025

Kabul: 2 Mart 2025

Makale Türü:

Araştırma Makalesi

JEL Sınıflandırma:

G34

Z12

G21

M14

Anahtar Kelimeler:

İslami Finans,

Şer'i Yönetişim,

Bibliyometrik Analiz.

ÖZ

Bu çalışma, İslami finansal kurumlar için kritik bir bileşen olan Şer'i yönetime odaklanmaktadır. Çalışmada, Şer'i yönetim alanındaki genel eğilimleri incelemek için bibliyometrik bir analiz yapılmıştır. Bu amaçla, 2008-2024 yılları arasındaki veriler, en saygın akademik veri tabanlarından biri olan Web of Science'tan alınmış ve toplamda 388 makale belirlenmiştir. Bu makaleler, belirli arama kriterlerine göre sistematik bir şekilde sınıflandırılıp incelenmiştir. VOSviewer, SciMat ve BibExcel gibi araçlar kullanılarak performans ve bilim haritalama (science mapping) analizleriyle ana eğilimler ortaya konmuştur. Bulgular, özellikle Malezya'nın yazarları ve kurumlarıyla bu alandaki önemli etkisini ortaya koymaktadır. Ayrıca, AAOIFI gibi standart belirleyici kuruluşların Şer'i yönetim literatürünü şekillendirmedeki rolü de dikkat çekmektedir.

<https://doi.org/tr/ 10.54863/jief.1616611>

^a **Sorumlu Yazar:** Dr. Öğr. Üyesi, Sakarya Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, İslam İktisadı ve Finans Bölümü, E-posta: ayenice@sakarya.edu.tr, <https://orcid.org/ 0000-0002-1869-6814>.

Kaynak göster: Yenice, A. (2025). Şer'i Yönetişimi Haritalandırmak: Küresel Eğilimler ve Öne Çıkan Katkılar Üzerine Bir Analiz. *İslam Ekonomisi ve Finansı Dergisi*, 11(1), 188-221, <https://doi.org/tr/ 10.54863/jief.1616611>.

INTRODUCTION

Islamic financial institutions are actively competing with conventional counterparts in the market, achieving a 4% growth in assets from 2023 to \$3.48 trillion (IFSB, 2024). This growth highlights the significant contribution of Islamic financial assets to economies recovering from the pandemic. However, it also presents challenges for Islamic financial institutions, such as addressing risks associated with economic issues that arose during and after the pandemic—particularly inflation and supply chain disruptions—while maintaining compliance with Islamic principles. This underscores the growing importance of Shariah governance mechanisms and frameworks in both countries and institutions.

Shariah governance serves as a mechanism to ensure the Islamic authenticity of Islamic financial institutions, setting their governance structures apart from conventional counterparts. Many countries are actively striving to attract global Islamic financial assets by offering products tailored to investors who prioritize Islamic principles. Additionally, international standard-setting bodies such as AAOIFI and IFSB play a vital role by publishing standards and contributing theoretically to the alignment of Islamic financial institutions with their core principles and values. This demonstrates that both industry and academic interest in Shariah governance are poised to grow significantly now and in the future. This study aims to provide a comprehensive overview of Shariah governance. Utilizing a bibliometric methodology, it conducts a performance analysis to identify the countries, authors, institutions, and topics that are most prominent in the field. Additionally, it employs science mapping or co-citation analysis to highlight the authors, institutions, countries, and topics that dominate the literature. Bibliometric analysis offers significant advantages in evaluating the current state of specific fields of study and identifying emerging trends. Conducting such an analysis on Sharia governance, a rapidly developing area of research, provides several benefits. Firstly, it reveals the existing state of research in the field. Secondly, it helps predict potential future trends. Given the critical importance of this topic for Islamic financial institutions, a bibliometric analysis not only sheds light on the field but also enhances the relevance and appeal of this study.

In this study, we aim to answer the following research questions by conducting a bibliometric analysis of the literature on Sharia governance. The answers to the first three questions were derived from the performance analysis, while the last three were obtained through science mapping analysis:

1. Which countries are the most prolific in this field, and what is the historical trend?
2. Which universities/institutes have the most publications, and what is the historical trend?
3. Who are the most prolific authors, and how many citations have they received?
4. Which publishing houses are the most productive?
5. What are the most influential papers and research topics?
6. What is the intellectual structure of the Shariah governance literature?

Contributions to Sharia governance by country, time, institutions, authors, and publishing houses are analyzed through both mapping and performance analysis. In this context, the primary focus remains on Shari'ah governance, highlighting the trends and direction of academic scholarship on the concept.

The study is structured into four main sections: literature review, methodology, findings, and conclusion. The literature review examines existing bibliometric studies on Shariah governance, highlighting gaps in the literature and distinguishing this study from previous research. The methodology outlines the research questions, research process, data collection, search criteria, and research framework in alignment with bibliometric analysis. The findings are categorized under two headings: performance analysis and science mapping. Finally, the conclusion summarizes the current state of the field and identifies future trends based on the findings.

LITERATURE REVIEW

Shariah governance is the process that ensures Islamic financial institutions operate in accordance with Islamic principles. Although these institutions have existed since the mid-1970s, the institutionalization and widespread adoption of Shariah governance processes occurred relatively late

(Abdullah Saif Alnasser & Muhammed, 2012). However, with the issuance of Shariah governance standards by standard-setting bodies such as the Islamic Financial Services Board (IFSB, 2009) and the Accounting and Auditing Organization for Islamic Financial Institutions (AAOIFI, 1997), the issue has gained significance. It is now a mandatory requirement for almost all Islamic financial institutions. According to the classification of Bektas and Yenice, Shariah governance can be considered in three key dimensions:

- *Theoretical Dimension:* This dimension explores Shariah governance within a theoretical framework specific to Islamic banks and non-bank institutions, highlighting its significance (Ayub et al., 2024; Ginena, 2014; Grassa, 2013; Hamza, 2013a; Kismawadi, 2023; Minaryanti & Mihajat, 2024; Mohd Zain et al., 2024; Safieddine, 2009; Sherif El, 2015; Ullah et al., 2023).
- *Corporate Governance Dimension:* These studies seek to integrate an Islamic corporate approach into the broader corporate governance literature. They also examine how Islamic financial institutions differ when incorporating Shariah governance and how this influences their performance (Abdullah Saif Alnasser & Muhammed, 2012; Ajili & Bouri, 2018; Belal et al., 2015; Bukair & Abdul Rahman, 2015; Darmadi, 2013; Grassa, 2016; Jan et al., 2021; Lee & Isa, 2024; Nawaz, 2019; Rahman & Bukair, 2013a; Safiullah & Shamsuddin, 2018a).
- *Risk Dimension:* Risk is a fundamental challenge for both conventional and Islamic institutions. In the case of Islamic financial institutions, Shariah risk and reputational risk are particularly prominent. Studies in this area analyze these risks within the context of Shariah governance (Elamer et al., 2019; Faza' et al., 2024; Ginena, 2014; Rethel, 2011; Safiullah & Shamsuddin, 2018a; Wasim & Zafar, 2024).

The bibliometric analysis of articles on Shariah governance in the two most well-known academic indexes, Web of Science and Scopus, reveals significant limitations. Although the literature search identified a total of 15 articles in both indexes, most of these addressed Shariah governances only indirectly. Consequently, only a small number of papers were found

that focused directly on this topic. This gap in the literature serves as one of the primary motivations for this research.

Bibliometric studies on Shariah governance can be categorized as follows:

- *Studies that directly address Shariah governance:* These works explore Shariah governance holistically as a distinct field of study. For example, Tumewang et al. (2023) analyzed 457 articles indexed in Web of Science and Scopus using tools like Biblioshiny and VOSviewer. Their study highlights trends across various sub-fields, such as Shariah governance frameworks, Shariah governance in general, and risk management, supporting the conclusions of this research. Mu'adzah (2022) conducted a systematic review and bibliometric analysis focused on Scopus-indexed articles concerning Shariah supervisory boards (SSBs), a sub-field of Shariah governance. Similarly, Haron et al. (2022) utilized Biblioshiny to assess the existing literature on SSBs and Shariah governance, analyzing 148 articles. These studies, despite the limited number of articles analyzed, provide a general framework for understanding SG and SSB as interconnected areas. Puspita and Ali (2024) also conducted a bibliometric analysis on Shariah Supervisory Boards (SSBs). As the jurisprudential foundation of Shariah governance, SSBs represent the most prominent area within this topic. Using R-Studio and Biblioshiny software, the analysis emphasized that SSBs are essential elements ensuring the implementation and existence of Shariah principles in Islamic banks. Handoko and Mardian (2021) conducted a bibliometric analysis using VOSviewer on Shariah audit within the context of Shariah governance. As this study focuses specifically on Shariah audit, its findings are particularly detailed. Unlike their conventional counterparts, Islamic financial institutions incorporate Shariah audit units, which are integral to their Shariah governance structures. Sholihin et al. (2021) conducted a bibliometric analysis on Shariah compliance using the Scopus database. Shariah-compliant products and services are outcomes of Shariah governance. In this context, Shariah compliance is most commonly associated with Islamic banks, non-bank financial institutions, and general firms. It also

reflects the ethical and normative foundations of these products and services. In addition, Wasim and Zafar (2024) undertook a systematic literature review on Shariah governance and Islamic banks. By employing a bibliometric methodology, the study analyzed 93 articles and offered a comprehensive overview. The research highlights gaps in the literature, identifies emerging trends, and emphasizes the lack of consensus on the indicators used to measure SG.

- *Corporate governance-based studies:* These studies examine corporate governance with an emphasis on Shariah governance, integrating conventional corporate governance principles while exploring their application within the Shariah governance framework. Although numerous articles have been written on this topic, bibliometric studies remain limited. The article by Judijanto et al. (2024) is among the few. Employing systematic and thematic methods, the study provides a bibliometric review that delves into the foundations of corporate governance.
- *Islamic corporate governance-based studies:* These studies address Shariah governance specifically within the context of Islamic corporate governance, focusing on the alignment of governance practices with Islamic principles and values. Isbah et al. (2024) focused on Islamic corporate governance, analyzing studies published between 1994 and 2023 using bibliometric methods and R software. The article highlights that theoretical studies on Islamic corporate governance remain underdeveloped, with most research concentrating on Islamic financial institutions as practical examples. Zuhroh (2022) explored corporate governance in Islamic banks through an analysis of Scopus-indexed articles. The study emphasizes the necessity for governance, auditing, and supervision units to operate actively and efficiently to ensure the sustainable functioning of Islamic banks. In addition, (Pahlevi, 2023) conducted a bibliometric analysis on good corporate governance in Islam. He states that corporate governance, an essential element in Islamic finance, can be analyzed in three categories: research on the fundamentals of Islamic corporate governance, analysis of Islamic

corporate governance, and research on various applications of Islamic corporate governance. Emphasizing the practical implications of this issue, the author argues that if Islamic financial institutions aim for greater success, they should activate Good Corporate Governance (GCG) practices in their operations.

This study differs from other bibliometric studies in the literature in several ways:

- The comprehensiveness of the years under review,
- A more holistic coverage of keywords and the topic,
- It is motivated by a desire to provide a broader perspective on the literature on Shariah governance.

Aiming to make an original contribution to literature in these respects, the study will highlight the differences in approach and methodology in the following section.

METHOD

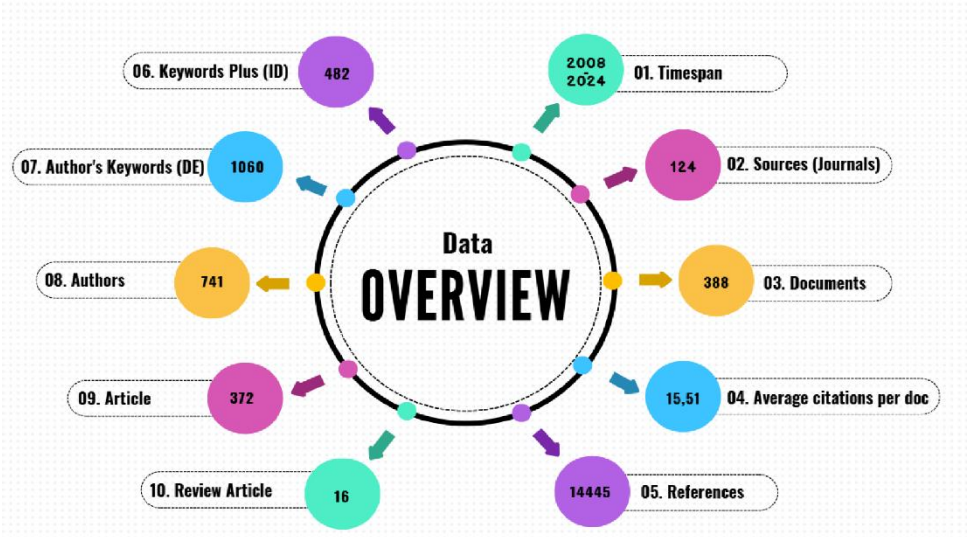
This study employs bibliometric analysis to explore the general landscape, trends, and potential research areas in Shariah governance literature. Bibliometric analysis utilizes mathematical and statistical techniques to systematically examine the scientific output of a discipline, offering insights into its development and defining characteristics (Pritchard, 1969). By analyzing the literature, the method provides detailed information about patterns and trends in scholarly production. The research process follows four main stages as outlined by Öztürk (2021). The study's primary objectives, scope, and purpose are clearly defined in the first stage. This step involves identifying the research questions the study aims to answer and outlining the expected outcomes. The second stage focuses on data collection and the creation of the dataset. A comprehensive dataset is assembled from relevant literature, with the Web of Science (WoS) database chosen for its extensive coverage of disciplines like social sciences, humanities, and technology. The database's accessibility and efficient data retrieval features make it an ideal choice for this analysis.

DATA

Data for bibliometric analysis can be retrieved from various databases, including Web of Science, Scopus, and Google Scholar. This study opted for

Web of Science due to its reputation as the most widely recognized and internationally acclaimed database. Moreover, it offers a comprehensive dataset well-suited for bibliometric analysis. Figure 1 provides an overview of the data (see Figure 1 below).

Figure 1: Data Overview

Source: Author.

In the third stage, the analysis and visualization processes are conducted. Appropriate bibliometric techniques are selected based on the research questions, with tools such as VOSviewer, SciMat, and BibExcel employed to evaluate key elements such as authors, journals, concepts, and citations. Additionally, relationships between these bibliometric elements are analyzed using scientific domain mapping techniques. Shariah governance literature's conceptual and intellectual structure is further examined through co-author, co-word, and co-citation analyses. The final stage involves interpreting the findings. This includes evaluating whether the research questions have been addressed, identifying new insights, and assessing the study's contribution to the existing literature. Recommendations for future research directions and discussions of emerging trends are also provided.

Inclusion and Exclusion Criteria

An essential aspect of bibliometric analysis is the determination of inclusion and exclusion criteria. In this study, a comprehensive set of keywords was utilized, and all articles published between 2008 and 2024 were included to ensure broad coverage of studies in the field of Shariah governance (see Table 1).

Tablo 1: Inclusion and Exclusion Criteria

	Inclusion Criteria	Exclusion Criteria
Keywords	shariah governance, sharia governance, shari'ah governance, Sharī'ah governance, shariah board, sharia board, shari'ah board, Sharī'ah board, Shariah supervisory board, Sharia supervisory board, shari'ah supervisory board, Sharī'ah supervisory board, Shariah advisory board, Sharia advisory board, shari'ah advisory board, Sharī'ah advisory board, shariah supervisory, Sharia supervisory, shari'ah supervisory, Sharī'ah supervisory, Shariah committee, Sharia committee, shari'ah committee, Sharī'ah committee, shariah audit, Sharia audit, shari'ah audit, Sharī'ah audit, shariah report, Sharia report, shari'ah report, Sharī'ah report, shariah screening, sharia screening, shari'ah screening, Sharī'ah screening, sharia control, shariah control, shari'ah control, Sharī'ah control, shariah reporting, sharia reporting, shari'ah reporting, Sharī'ah reporting, Shariah supervision, Sharia supervision, shari'ah supervision, Sharī'ah supervision	
Category	All Social Sciences Categories	
Timespan	2008-2024	
Document Types	Article Review Article	Proceeding Paper, Book, Book Review, Book Chapters, Editorial Material,

		Early Access, News Item, Correction, Meeting Abstract, Data Paper, Letter, Retracted Publication
Language	English	All Languages except English

The inclusion and exclusion criteria used in this study are summarized in Table 1. This systematic approach ensures a thorough understanding of Shariah governance and identifies areas for further research and exploration.

FINDINGS

The findings are organized based on the bibliometric analysis methodology, beginning with performance analysis results, followed by the findings of science mapping analysis.

Performance Analysis

Performance analysis evaluates the contribution of various scientific entities—such as countries, institutions, departments, and researchers—to the output of a particular research field. This method examines scientific productivity using both qualitative and quantitative metrics. It seeks to gauge the impact of research outputs, compare the performance of different contributors, and uncover patterns and trends within the field. Key indicators include the number of publications over a specific time frame, citation counts, the most cited works, influential journals, and prolific authors. These metrics collectively serve as measures of scientific influence (Cobo et al., 2011; Gutiérrez-Salcedo et al., 2018).

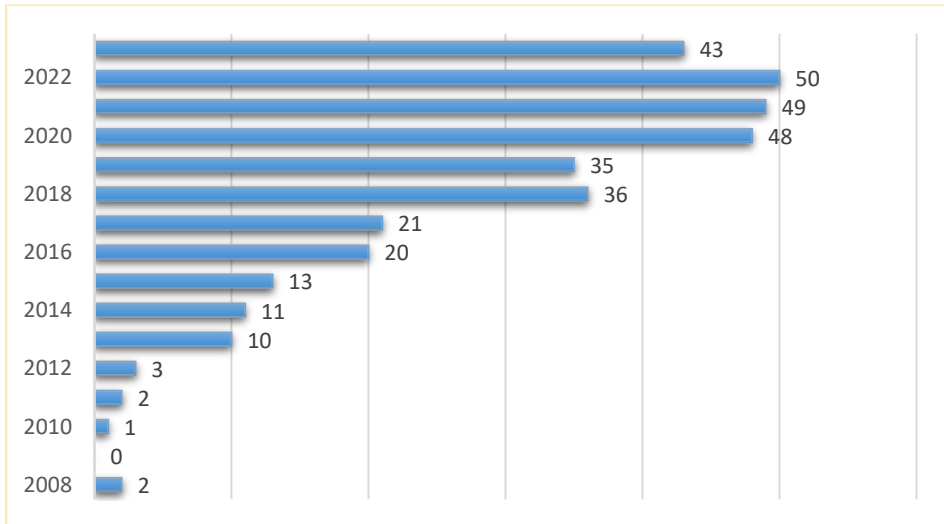
In bibliometric studies, performance analysis is often paired with science mapping to provide a more comprehensive understanding of a research domain. While performance analysis focuses on quantifying output and impact, science mapping visualizes the conceptual, social, and intellectual dynamics of the field, as well as its evolution over time. Together, these

approaches offer complementary insights into both the measurable achievements and structural aspects of a research area (Donthu et al., 2021; Linnenluecke et al., 2020).

Annual Scientific Production

Shariah governance emerged on the agenda with the publication of the first governance standard by the standard-setting organization AAOIFI, titled "Sharia Supervisory Board: Appointment, Composition, and Report" in 1997. It garnered increasing academic and practical attention following the release of the IFSB's "Guiding Principles on Shariah Governance Systems for Institutions Offering Islamic Financial Services" in 2009. The heightened interest in Islamic Financial Institutions (IFIs), particularly after the Global Financial Crisis, has significantly influenced the mechanisms of Shariah governance within these institutions. Evidently, the number of publications saw a notable surge post-2009. For instance, Web of Science (WoS), one of the most reputable indexes, featured only one paper in 2010, whereas this count escalated to 13 and 43 in 2015 and 2023, respectively. Initially, the topic was predominantly examined within the realms of corporate governance and Islamic law. However, in recent years, its scope has expanded to encompass the entire Islamic finance community. This surge in publications serves as evidence of the escalating interest in Shariah governance. (see figure 1)

Figure 2: Annual Scientific Production

Source: Author.

Most Influential Publications

The studies in the top 10 most influential papers, based on the number of citations they received, are listed in Table 2. Most of these papers (except for two) were published after 2009, when the international standards began to be issued. This is compelling evidence that international standard-setting organizations such as IFSB and AAOIFI are shaping the Shariah governance literature. Additionally, the two articles by Derigs & Marzban (2008) and Fauziah et al. (2008) do not directly address Shariah governance, as they focus more on shariah compliant products.

Table 2: Most Influential Publications

Author(s)	Article(s) Name	Journal	Indexing	Total Citations
(Mollah & Zaman, 2015)	Shari’ah supervision, corporate governance and performance: Conventional vs. Islamic banks	Journal of Banking Finance	of SSCI, & Scopus, et all.	266
(Mallin et al., 2014)	Corporate social responsibility and financial performance in Islamic banks	Journal of Economic Behavior & Organization	of SSCI, & Scopus, et all.	190
(Derigs & Marzban, 2008)	Review and analysis of current Shariah-compliant equity screening practices	International Journal of Islamic Middle Eastern Finance and Management (IMEFM)	SSCI, of Scopus, and et all.	144
(Fauziah et al., 2008)	Factors influencing intention to use diminishing partnership home financing	IMEFM	SSCI, Scopus, et. all.	102
(Rahman & Bukair, 2013b)	The Influence of the Shariah Supervision Board on Corporate Social Responsibility Disclosure	Asian Journal of Business and Accounting	Scopus et all.	89

^a Total citations per year.
^b Standardized and normalized total citations.

	by Islamic Banks of Gulf Co-Operation Council Countries					
(Safiullah & Shamsuddin, 2018b)	Risk In Islamic Banking and Corporate Governance	Pacific-Basin Finance Journal	SSCI, Scopus, et. all.	82		
(Hamza, 2013b)	Sharia Governance in Islamic Banks: Effectiveness and Supervision Model	IMEFM	SSCI, Scopus, et. all.	82		
(Frag et al., 2018)	Corporate Governance in Islamic Banks: New Insights for Dual Board Structure and Agency Relationships	Journal of International Financial Markets, Institutions and Money	SSCI, Scopus	82		
(Quttainah et al., 2013)	Do Islamic Banks Employ Less Earnings Management?	Journal of International Financial Management & Accounting	SSCI et all.	77		
(Belal et al., 2015)	Ethical Reporting in Islami Bank Bangladesh Limited (1983–2010)	Journal of Business Ethics	SSCI, Scopus, et. all.	74		

Source: Author.

The evolution of the topics covered in these articles over the years indicates a deepening of Shariah governance. Initially, subjects such as Shariah compliance and auditing were explored, but over time, the scope has expanded to include topics like the Shariah supervision board, Shariah risk, Shariah governance framework, ethical reporting, and sustainability.

Most Productive Journals

The table 3 shows the journals that publish the most on Shariah governance. All of these journals are indexed in recognized academic databases such as Web of Science (WoS) and Scopus. This table also provides guidance for authors on where to submit their articles on Shariah governance. In addition to Shariah governance, these journals cover topics

such as accounting, business studies, finance, Islamic finance, and management.

Table 3: Most Productive Journals

Sources	Publisher	Indexing	Papers
Journal of Islamic Accounting and Business Research	Emerald Group Publishing	ESCI & Scopus	46
International Journal of Islamic and Middle Eastern Finance and Management	Emerald Group Publishing	SSCI & Scopus	31
ISRA International Journal of Islamic Finance	Emerald Group Publishing	ESCI	18
Journal of Asian Finance, Economics and Business	Emerald Group Publishing	ESCI	9
Journal of Islamic Marketing	Emerald Group Publishing	ESCI & Scopus	9
Corporate Governance: The International Journal of Business in Society	Emerald Group Publishing	ESCI & Scopus	8
Humanomics	Emerald Group Publishing	ESCI	8
Pacific-Basin Finance Journal	Elsevier Publishing	SSCI & Scopus	8
Cogent Business & Management	Taylor & Francis	ESCI & Scopus	7
International Journal of Business and Society	UNIMAS	ESCI	7

Source: Author.

The table shows the journals that publish the most on Shariah governance. All of these journals are indexed in recognized academic databases such as Web of Science (WoS) and Scopus. This table also provides guidance for authors on where to submit their articles on Shariah governance. In addition to Shariah governance, these journals cover topics such as accounting, business studies, finance, Islamic finance, and management.

Most Productive Authors

The table below lists the top 10 most prolific authors on Shariah governance. The vast majority of these authors are Malaysian or are writing from Malaysia. This indicates that the topic is extensively studied in Malaysia and that Malaysia has brought it to the global agenda. Various studies show that an important pillar of Malaysia's project to become an Islamic financial center is its Shariah governance system, which serves as a strategy to attract Islamic funds from other countries.

Table 4: Most Productive Authors

Authors	Title	Research Interests	Area &	Organization	Countries	Articles
Md. Kausar Alam	Assist. Prof.	Accounting Institutional Theory Islamic Banking Shariah Governance Legitimacy		BRAC University	Bangladesh	14
M. Kabir Hassan	Prof.	Banking Islamic Economic Development Monetary Economics	Finance Finance	University of New Orleans	USA	13
Razali Haron	Prof.	Corporate Governance Derivatives Management	Finance Portfolio	International Islamic University of Malaysia	Malaysia	10
Rihab Grassa	Assist. Prof.	Islamic Finance Shariah Governance Risk Assessment and Disclosure Audit Financial Reporting		Higher Colleges of Technology	UAE	7

Aishath Muneeza	Prof.	Islamic Fintech Islamic Finance Corporate Governance Capital Market	Finance Social	INCEIF University	Malaysia	7
Naji Mansour Nomran	Assist. Prof.	Islamic Banking Risk-taking Performance Corporate Governance Shariah Governance	Finance and	Kingdom University	Bahrain	7
Rusni Hassan	Prof.	Islamic Banking and Finance		IIUM Institute of Islamic Banking and Finance	Malaysia	6
Ruzian Markom	Assoc. Prof.	Islamic banking and takaful laws muamalat consumer protection	and	Universiti Kebangsaan Malaysia	Malaysia	6
M. Safiullah		Corporate Governance Corporate Banking Finance	Finance Islamic Climate	RMIT University	Australia	6
Ahmad Faizol Ismail	Phd.	Shariah governance, Islamic banking, Islamic finance		Universiti Sultan Zainal Abidin - UniSZA	Malaysia	5

Source: Author.

These data align with the table in the next section, which shows the scientific productivity of countries. Malaysia, both as a country and in terms of individual authors, ranks at the top of these lists.

Countries Scientific Production

Malaysia dominates the table showing the number of articles and citations by country. Ranking first in both the number of publications and citations, Malaysia has contributed the most to the subject of Sharia governance. In terms of the number of publications, Malaysia is followed by Indonesia and the United Kingdom, while the United Kingdom and Tunisia follow in terms of citations. This highlights the effectiveness of these publications and suggests that indexed publications play a significant role in shaping the research field.

Table 5: Countries Scientific Production

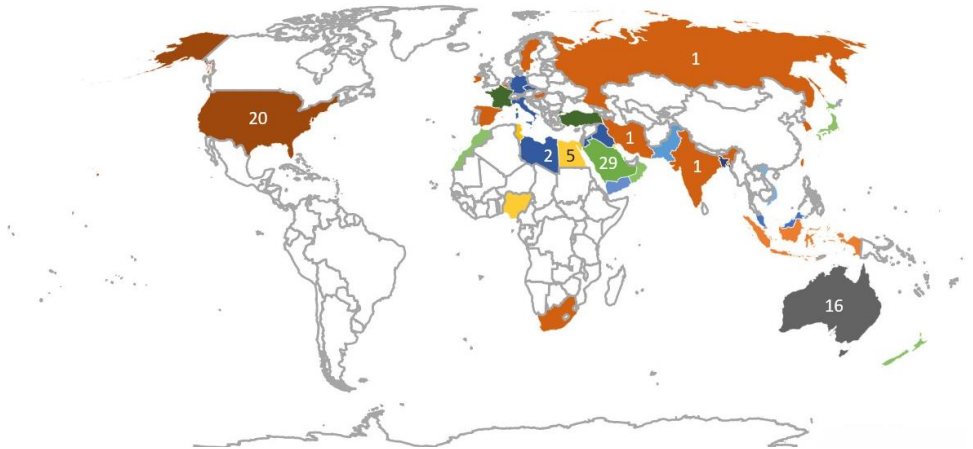
Countries	Article Nu.	Countries	Citation
MALAYSIA	254	MALAYSIA	1176
INDONESIA	86	UK	882
UK	76	TUNISIA	626
TUNISIA	55	INDONESIA	305
PAKISTAN	46	SWEDEN	266
BANGLADESH	35	AUSTRALIA	247
SAUDI ARABIA	35	SAUDI ARABIA	181
USA	26	PAKISTAN	162
FRANCE	20	KUWAIT	162
AUSTRALIA	15	GERMANY	144

Source: Author.

Another important point is that when countries are ranked by the number of publications, the top 10 include countries with relatively small Muslim populations, such as the UK, USA, France, and Australia. This is noteworthy as it highlights the individual contributions of authors in these countries and may suggest that Islamic finance is being used as a strategy to attract funds. The primary reason for introducing and offering Islamic banking

services in European countries and USA where Muslims are a minority was to tap into the financial potential by attracting Muslim residents in these regions (Aqib Ali, 2023). The fact that Islamic finance has already reached an asset volume of over 6 trillion dollars has led to competition among countries to attract these resources. This is because Shariah governance is a crucial process that promotes Shariah compliance and the Islamization of financial practices. In some cases, individual factors also contribute to why these countries are at the forefront. For instance, some authors, such as Khabir Hassan, are affiliated with institutions in the USA, which explains why the USA ranks high in bibliometric studies. Increased publications on this topic can significantly contribute to the development of Islamic finance in various countries. The figure below illustrates the global distribution of publications on Shariah governance. With a few exceptions, the topic has gained international attention, reflecting its globalization

Figure 3: Distribution of Scientific Production by Country

Source: Author.

Most Productive Organizations

The figure listing the top 10 most productive institutions and organizations mirrors the pattern observed among countries. Malaysia is home to 7 of these top 10 institutions. However, individual contributions also play a significant role in elevating certain institutions in the rankings. For instance, the high productivity of Khabir Hassan significantly contributes to the University of New Orleans' top position.

Figure 4: Most Productive Organizations

Source: Author.

Other noteworthy elements include the following:

Some universities, such as IIUM and INCEIF, have dedicated efforts in Islamic finance education and publishing at both the undergraduate and graduate levels.

Some universities offer Islamic finance education exclusively at the master's level or through elective courses—for example, the University of New Orleans and De La Manouba.

Science Mapping

Scientific mapping is a methodology designed to reveal research fields' social, conceptual, and intellectual frameworks through co-authoring, co-occurrence, and co-citation analyses. This approach allows researchers to systematically visualize and analyze bibliometric networks, uncovering patterns and trends within a field (Aria & Cuccurullo, 2017; Börner et al., 2003; van Eck & Waltman, 2010). The process of scientific mapping begins with data collection, where information is gathered from bibliometric

databases like WoS or Scopus (Cobo et al., 2011). Once the data is obtained, preprocessing ensures its accuracy by cleaning errors and removing duplicates (Gutiérrez-Salcedo et al., 2018). Next, networks are extracted based on relationships such as co-authorship and co-citation, allowing for the construction of structured datasets that reflect the connections between entities (Acedo et al., 2006). These relationships are then normalized to facilitate meaningful comparisons between data points (Cobo et al., 2011). Following normalization, bibliometric maps are created to visualize the data and illustrate the relationships and clusters within the research field (van Eck & Waltman, 2010, 2014). Finally, these maps are interpreted to gain insights into the dynamics of the field, such as identifying influential contributors, emerging trends, and structural patterns (Block et al., 2020; Cobo et al., 2011). Key analytical techniques in scientific mapping include co-occurrence analysis, which identifies central concepts within the literature; co-citation analysis, which highlights intellectual connections between authors and works; and co-authorship analysis, which uncovers patterns of collaboration (Glänzel & Schubert, 2005; Schröder et al., 2021). This methodology offers several advantages. It enables the visualization of research structures, the identification of key actors and emerging trends, and the tracking of the evolution of a field over time. Additionally, scientific mapping allows researchers to contextualize their work within the broader literature, recognize existing gaps, and identify new directions for future research. This makes it particularly valuable for exploring complex and interdisciplinary fields (Hassan & Duarte, 2024; Hu & Zhang, 2015).

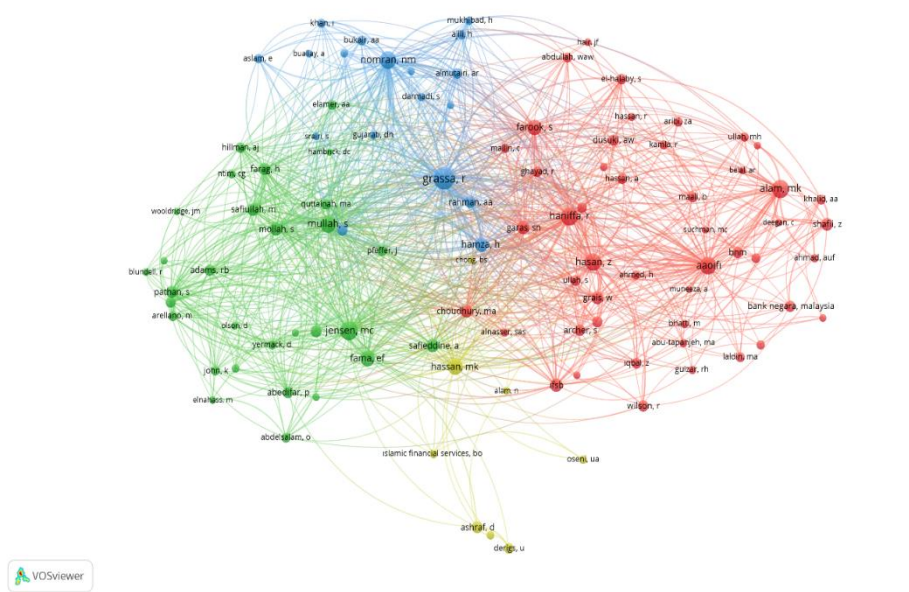
Co-citation Authors

The co-citation author map revealed four distinct clusters. Notably, Rihab Grassa in the blue cluster, Md. Kausar Alam in the red cluster, and M. Kabir Hassan in the yellow cluster are among the most productive authors listed in Table X. Their prominence in both productivity and co-citation mapping underscores their dominance in the field. While hundreds of authors contribute to the discipline, it is rare to achieve recognition as both a prolific and a highly co-cited author.

Each cluster reflects unique characteristics of the authors and their contributions to the field. For instance, the red cluster may represent the AAOIFI and Malaysian school, as both AAOIFI and Malaysia are recognized

as pioneers in Sharia governance. This cluster likely highlights the institutions and countries that shape the framework of Sharia governance.

Figure 5: Co-citation Authors

Source: Author.

The blue cluster, despite its smaller size, stands out for its strong theoretical contributions by authors such as Rihab Grassa and Hamza Hichem. The green cluster may serve as a bridge, linking the foundations of Sharia governance with corporate governance principles. Finally, the yellow cluster likely represents emerging issues in Sharia governance, an area to which relatively few authors have yet contributed.

Table 6: Table of Cluster

Clusters Color	No. of Items	Most Relevant Authors	Research Area & Interest	No. of Citations & Total Link Strength
Red	48	R. Haniffa, AAOIFI	Corporate governance, Standard setting body	117 & 2098 112 & 2141

Co-citation References

The green cluster indicates that the concept of Sharia governance has its origins in the broader field of governance. It shows that Sharia governance draws inspiration from conventional governance literature, with its initial framework rooted in conventional governance principles. Economists, such as Michael Jensen, who analyzed how modern firms can sustain themselves by examining the evolving understanding of production and trade following the Industrial Revolution, emphasized the internal and external control system dimensions of governance.

This cluster highlights the emerging conceptual depth in the field of governance. Governance is examined not only in terms of management but also through a broader lens that includes corporate governance, agency problems, and control mechanisms. Within this cluster, several studies explore the governance characteristics specific to Islamic banks. For example, (Quttainah et al., 2013) investigated whether Islamic banks earn lower profits due to their unique governance structures.

Table 7: Table of Clusters

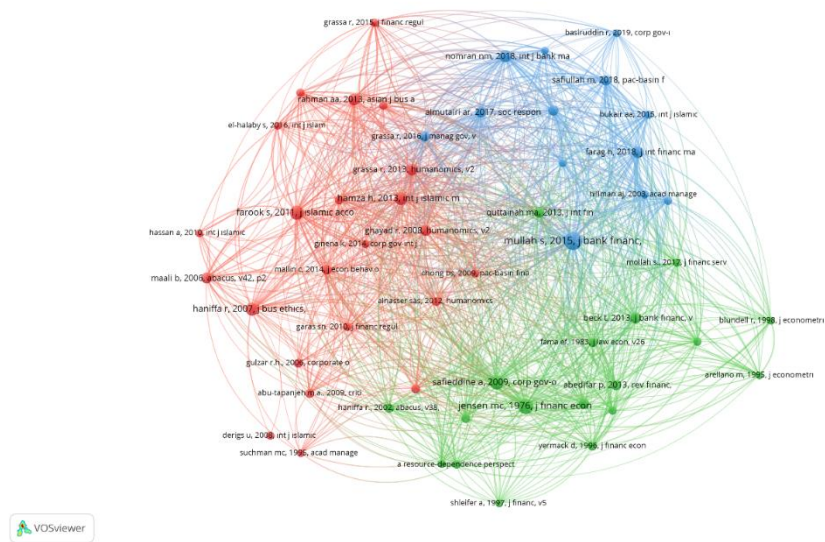
Clusters Color	No. of Items	Most Relevant Authors	Research Area & Interest	No. of Citations & Total Link Strength
Red	22	Sayd Farook Hamza Hichem	Islamic capital market Islamic economics	64 & 570 53 & 418
Green	14	Michael C. Jensen	Economics, governance, agency problems	75 & 570
Blue	11	Sabur Mollah	Sustainable finance, green banking, fintech, gender diversity	102 & 935

Source: Author.

Safieddine (2009), in a theoretical framework, analyzed how this governance structure protects investors' rights. Beck et al. (2013) compared Islamic banks with conventional banks in terms of business model, efficiency, and stability. While most studies, excluding Beck et al.'s work, emphasize the positive contributions of Sharia governance in Islamic

banks, Beck argues that, contrary to popular belief, Islamic banks and conventional banks are not significantly different.

Figure 7: Mapping of Co-citation References

Source: Author.

The blue cluster signifies the growing depth of Shariah governance within Islamic finance. Initially, the topic was explored from the perspective of Shariah supervision. Over time, it evolved to encompass the characteristics of Shariah supervisory boards, the influence of Shariah governance on risk and credit ratings, and the development of an Islamic corporate governance framework. This indicates that Islamic finance has begun to develop a distinct body of literature in the field of Shariah governance. A prominent figure in this cluster is Professor Sabur Mollah, who has conducted extensive research in Islamic finance. This cluster includes a significant number of comparative studies on Islamic and conventional banks. For instance, Grassa (2016) explored credit ratings, Basiruddin and Ahmed (2019) examined non-compliance risk, and Grassa and Matoussi (2014) analyzed Shariah governance practices in GCC and Southeast Asian countries.

The red cluster emphasizes the Shariah Supervisory Board (SSB) and corporate governance, both of which are critical components of Shariah governance. This cluster highlights the misalignment between the

priorities of the management team and the SSB (Ginena, 2014; Nathan Garas, 2012; Nathan Garas & Pierce, 2010; Suchman, 1995). While management prioritizes profit generation, the SSB focuses on ensuring Shariah compliance, creating a potential conflict of interest.

CONCLUSION

Based on the findings of the bibliometric analysis, this study demonstrates that Sharia governance is a highly relevant topic that is garnering growing attention. This is evidenced by the steady annual increase in scientific publications on the subject (see Figure 1). Malaysia ranks first and Indonesia second in the list of countries with the most scientific research on Sharia governance (see Table 5). These countries are distinguished by their Sharia-based legal systems and well-established Sharia governance mechanisms. As a result, they were among the earliest to implement Sharia governance frameworks for Islamic financial institutions in the modern era. Once again, the list of the most influential publications reveals a significant number of articles authored by Malaysians or focusing on the Shariah governance mechanism in Malaysia. Among the most prolific writers, Md. Kausar Alam stands out prominently. Similarly, five of the top 10 most influential authors are from Malaysia. The Journal of Islamic Accounting and Business Research is notable for being the most active publisher of articles on Shariah governance. However, only two journals in this category are indexed in SSCI: the Pacific-Basin Finance Journal and the International Journal of Islamic and Middle Eastern Finance and Management. At the institutional level, the International Islamic University Malaysia (IIUM) ranks as the most productive, with more than half of the top 10 institutions also based in Malaysia.

Science mapping results align closely with the findings of the performance analysis, reaffirming Malaysia's significant influence in the field of Sharia governance. In the co-citation author analysis, Malaysian authors feature prominently across different clusters. At the same time, the presence of AAOIFI in these analyses highlights the impact of its Sharia governance standards in shaping the literature. Among co-citation sources, the International Journal of Islamic and Middle Eastern Finance and Management and Corporate Governance (Oxford) emerge as key references. Additionally, co-citation references trace the origins of Sharia governance within the academic literature, indicating that it evolved as a response to conventional governance frameworks. This suggests that

Islamic institutions have adapted governance structures from their conventional counterparts while aligning them with Islamic principles. However, this raises a critical question—though it falls beyond the scope of this study: Is the mere imposition of Islamic governance standards on institutions sufficient to fulfil the overarching objectives of Islam? This inquiry warrants further exploration to evaluate the deeper implications and effectiveness of Sharia governance systems.

While this study is among the most comprehensive investigations into Sharia governance, it is not without limitations. The primary limitation lies in the exclusive use of the Web of Science database. Future research could address this by incorporating additional databases and local search engines, such as Scopus, Google Scholar, and Türkiye's Dergipark, to provide a broader and more diverse perspective.

BIBLIOGRAPHY

- Acedo, F. J., Barroso, C., & Galan, J. L. (2006). The resource-based theory: dissemination and main trends. *Strategic management journal*, 27(7), 621-636.
- Aria, M., & Cuccurullo, C. (2017). bibliometrix: An R-tool for comprehensive science mapping analysis. *Journal of informetrics*, 11(4), 959-975.
- AAOIFI. (1997). *Shari'a Supervisory Board: Appointment, Composition and Report*. <http://aaofi.com/aaofi-gs-1-sharia-supervisory-board-appointment-composition-and-report/?lang=en>
- Abdullah Saif Alnasser, S., & Muhammed, J. (2012). Introduction to corporate governance from Islamic perspective. *Humanomics*, 28(3), 220-231. <https://doi.org/10.1108/08288661211258110>
- Ajili, H., & Bouri, A. (2018). Corporate governance quality of Islamic banks: Measurement and effect on financial performance. *International Journal of Islamic and Middle Eastern Finance and Management*, 11(3), 470-487. <https://doi.org/10.1108/IMEFM-05-2017-0131>
- Aqib Ali, M. (2023). An assessment of Islamic Banking in Asia, Europe, USA, and Australia. *European Journal of Islamic Finance*, 1-15 Páginas. <https://doi.org/10.13135/2421-2172/7345>
- Ayub, M., Hassan, M. K., & Saba, I. (2024). Revisiting the paradigm of Shari'ah governance of Islamic financial institutions. *Journal of Islamic Accounting and Business Research*, 15(8), 1245-1265. <https://doi.org/10.1108/JIABR-04-2022-0110>
- Basiruddin, R., & Ahmed, H. (2019). Corporate governance and *Shariah* non-compliant risk in Islamic banks: Evidence from Southeast Asia. *Corporate Governance: The International Journal of Business in Society*, 20(2), 240-262. <https://doi.org/10.1108/CG-05-2019-0138>
- Beck, T., Demirgüç-Kunt, A., & Merrouche, O. (2013). Islamic vs. conventional banking: Business model, efficiency and stability. *Journal of Banking & Finance*, 37(2), 433-447. <https://doi.org/10.1016/j.jbankfin.2012.09.016>
- Belal, A. R., Abdelsalam, O., & Nizamee, S. S. (2015). Ethical Reporting in Islami Bank Bangladesh Limited (1983-2010). *Journal of Business Ethics*, 129(4), 769-784. <https://doi.org/10.1007/s10551-014-2133-8>

- Bukair, A. A., & Abdul Rahman, A. (2015). Bank performance and board of directors attributes by Islamic banks. *International Journal of Islamic and Middle Eastern Finance and Management*, 8(3), 291–309. <https://doi.org/10.1108/IMEFM-10-2013-0111>
- Darmadi, S. (2013). Corporate governance disclosure in the annual report: An exploratory study on Indonesian Islamic banks. *Humanomics*, 29(1), 4–23. <https://doi.org/10.1108/08288661311299295>
- Derigs, U., & Marzban, S. (2008). Review and analysis of current Shariah-compliant equity screening practices. *International Journal of Islamic and Middle Eastern Finance and Management*, 1(4), 285–303. <https://doi.org/10.1108/17538390810919600>
- Elamer, A. A., Ntim, C. G., Abdou, H. A., Zalata, A. M., & Elmagrhi, M. (2019). The impact of multi-layer governance on bank risk disclosure in emerging markets: The case of Middle East and North Africa. *Accounting Forum*, 43(2), 246–281. <https://doi.org/10.1080/01559982.2019.1576577>
- Farag, H., Mallin, C., & Ow-Yong, K. (2018). Corporate governance in Islamic banks: New insights for dual board structure and agency relationships. *Journal of International Financial Markets, Institutions and Money*, 54, 59–77. <https://doi.org/10.1016/j.intfin.2017.08.002>
- Fauziah, Ramayah, T., & Abdul Razak, D. (2008). Factors influencing intention to use diminishing partnership home financing. *International Journal of Islamic and Middle Eastern Finance and Management*, 1(3), 235–248. <https://doi.org/10.1108/17538390810901168>
- Faza', M., Badwan, N., & Hamdan, M. (2024). Determinants of effective Shariah compliance auditing in Palestine: A theoretical and conceptual analysis. *Journal of Money Laundering Control*, 27(5), 845–857. <https://doi.org/10.1108/JMLC-08-2023-0132>
- Ginena, K. (2014). Sharī'ah risk and corporate governance of Islamic banks. *Corporate Governance*, 14(1), 86–103. <https://doi.org/10.1108/CG-03-2013-0038>
- Grassa, R. (2013). *Shariah* supervisory system in Islamic financial institutions: New issues and challenges: a comparative analysis between Southeast Asia models and GCC models. *Humanomics*, 29(4), 333–348. <https://doi.org/10.1108/H-01-2013-0001>

- Grassa, R. (2016). Corporate governance and credit rating in Islamic banks: Does Shariah governance matters? *Journal of Management & Governance*, 20(4), 875–906. <https://doi.org/10.1007/s10997-015-9322-4>
- Grassa, R., & Matoussi, H. (2014). Corporate governance of Islamic banks: A comparative study between GCC and Southeast Asia countries. *International Journal of Islamic and Middle Eastern Finance and Management*, 7(3), 346–362. <https://doi.org/10.1108/IMEFM-01-2013-0001>
- Hamza, H. (2013a). Sharia governance in Islamic banks: Effectiveness and supervision model. *International Journal of Islamic and Middle Eastern Finance and Management*, 6(3), 226–237. <https://doi.org/10.1108/IMEFM-02-2013-0021>
- Hamza, H. (2013b). Sharia governance in Islamic banks: Effectiveness and supervision model. *International Journal of Islamic and Middle Eastern Finance and Management*, 6(3), 226–237. <https://doi.org/10.1108/IMEFM-02-2013-0021>
- Handoko, L. H., & Mardian, S. (2021). Mapping the Knowledge of Islamic Accounting Studies on Shariah Audit: A Bibliometric Analysis. *LibraryPhilosophyandPractice(e-Journal)*.
- Haron, R., Othman, M., Faaza Fakhrunnas, & Naji Mansour Nomran. (2022). SHARI'AH GOVERNANCE OF ISLAMIC BANKS: THE ROLE OF SHARI'AH SUPERVISORY BOARD - A BIBLIOMETRIC ANALYSIS. *IJUM Law Journal*, 30(S2), 129–278. <https://doi.org/10.31436/iiumlj.v30iS2.766>
- IFSB. (2009). *Guiding Principles on Shariah Governance Systems for Institutions Offering Islamic Financial Services*. www.ifsb.org.
- IFSB. (2024). *IFSB-Stability-Report-2024*.
- Isbah, F., Yuliana, R., & Herawati, N. (2024). *Islamic corporate governance: A three decade bibliometric analysis*. 2.
- Jan, A. A., Lai, F.-W., & Tahir, M. (2021). Developing an Islamic Corporate Governance framework to examine sustainability performance in Islamic Banks and Financial Institutions. *Journal of Cleaner Production*, 315, 128099. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2021.128099>
- Judijanto, L., Solihin, D., Lasaksi, P., Fauziah, D., & Nurnaningsih, R. (2024). Regulatory Frameworks and Governance in Islamic Banking: A

- Bibliometric Review of Compliance Standards. *West Science Social and Humanities Studies*, 2(05), 739–748. <https://doi.org/10.58812/wsshs.v2i05.874>
- Kismawadi, E. R. (2023). Improving Islamic bank performance through agency cost and dual board governance. *Journal of Islamic Accounting and Business Research*. <https://doi.org/10.1108/JIABR-01-2023-0035>
- Lee, S. P., & Isa, M. (2024). Corporate sustainability practices and financial performance: The moderating role of corporate controversies and Shariah screening. *Corporate Social Responsibility and Environmental Management*, 31(4), 3651–3667. <https://doi.org/10.1002/csr.2763>
- Mallin, C., Farag, H., & Ow-Yong, K. (2014). Corporate social responsibility and financial performance in Islamic banks. *Journal of Economic Behavior & Organization*, 103, S21–S38. <https://doi.org/10.1016/j.jebo.2014.03.001>
- Minaryanti, A. A., & Mihajat, M. I. S. (2024). A systematic literature review on the role of sharia governance in improving financial performance in sharia banking. *Journal of Islamic Accounting and Business Research*, 15(4), 553–568. <https://doi.org/10.1108/JIABR-08-2022-0192>
- Mohd Zain, F. A., Muhamad, S. F., Abdullah, H., Sheikh Ahmad Tajuddin, S. A. F., & Wan Abdullah, W. A. (2024). Integrating environmental, social and governance (ESG) principles with Maqasid al-Shariah: A blueprint for sustainable takaful operations. *International Journal of Islamic and Middle Eastern Finance and Management*, 17(3), 461–484. <https://doi.org/10.1108/IMEFM-11-2023-0422>
- Mollah, S., & Zaman, M. (2015). Shari'ah supervision, corporate governance and performance: Conventional vs. Islamic banks. *Journal of Banking & Finance*, 58, 418–435. <https://doi.org/10.1016/j.jbankfin.2015.04.030>
- Mu'adzah, N. (2022). Systematic Review on Sharia Supervisory Board in Islamic Banking. *Ekonomi Islam Indonesia*, 4(2). <https://doi.org/10.58968/eii.v4i2.134>
- Nathan Garas, S. (2012). The conflicts of interest inside the Shari'a supervisory board. *International Journal of Islamic and Middle Eastern Finance and Management*, 5(2), 88–105. <https://doi.org/10.1108/17538391211233399>

- Nathan Garas, S., & Pierce, C. (2010). *Shari'a* supervision of Islamic financial institutions. *Journal of Financial Regulation and Compliance*, 18(4), 386–407. <https://doi.org/10.1108/13581981011093695>
- Nawaz, T. (2019). Exploring the Nexus Between Human Capital, Corporate Governance and Performance: Evidence from Islamic Banks. *Journal of Business Ethics*, 157(2), 567–587. <https://doi.org/10.1007/s10551-017-3694-0>
- Pahlevi, R. W. (2023). Mapping of Islamic corporate governance research: A bibliometric analysis. *Journal of Islamic Accounting and Business Research*, 14(4), 538–553. <https://doi.org/10.1108/JIABR-12-2021-0314>
- Puspita, A. T., & Ali, M. M. (2024). Review on Shariah Supervisory Board Studies using Bibliometrix. *Maqasid Al-Shariah Review*, 2(2). <https://doi.org/10.58968/msr.v2i2.345>
- Quttainah, M. A., Song, L., & Wu, Q. (2013). Do Islamic Banks Employ Less Earnings Management? *Journal of International Financial Management & Accounting*, 24(3), 203–233. <https://doi.org/10.1111/jifm.12011>
- Rahman, A. A., & Bukair, A. A. (2013a). *The Influence of the Shariah Supervision Board on Corporate Social Responsibility Disclosure by Islamic Banks of Gulf Co-Operation Council Countries*.
- Rahman, A. A., & Bukair, A. A. (2013b). *The Influence of the Shariah Supervision Board on Corporate Social Responsibility Disclosure by Islamic Banks of Gulf Co-Operation Council Countries*.
- Rethel, L. (2011). Whose legitimacy? Islamic finance and the global financial order. *Review of International Political Economy*, 18(1), 75–98. <https://doi.org/10.1080/09692290902983999>
- Safieddine, A. (2009). Islamic Financial Institutions and Corporate Governance: New Insights for Agency Theory. *Corporate Governance: An International Review*, 17(2), 142–158. <https://doi.org/10.1111/j.1467-8683.2009.00729.x>
- Safiullah, M., & Shamsuddin, A. (2018a). Risk in Islamic banking and corporate governance. *Pacific-Basin Finance Journal*, 47, 129–149. <https://doi.org/10.1016/j.pacfin.2017.12.008>

- Safiullah, M., & Shamsuddin, A. (2018b). Risk in Islamic banking and corporate governance. *Pacific-Basin Finance Journal*, 47, 129–149. <https://doi.org/10.1016/j.pacfin.2017.12.008>
- Sherif El, H. (2015). The Determinants of Social Accountability Disclosure: Evidence from Islamic Banks around the World. *International Journal of Business*, 20(3).
- Sholihin, M., Ali, R., & Wanto, D. (2021). Shariah Compliance in Islamic Economics: A Bibliometric Analysis. *Malaysian Journal of Economic Studies*, 58(2), 315–337. <https://doi.org/10.22452/MJES.vol58no2.7>
- Suchman, M. C. (1995). Managing Legitimacy: Strategic and Institutional Approaches. *The Academy of Management Review*, 20(3), 571. <https://doi.org/10.2307/258788>
- Tumewang, Y. K., Supriani, I., Dewi, H. R., & Alam, Md. K. (2023). An extended review on Sharia governance studies from 1985 to 2022. *Journal of Islamic Accounting and Business Research*. <https://doi.org/10.1108/JIABR-11-2022-0319>
- Ullah, K., Ashfaq, M., Atiq, M., Khan, M., & Hussain, A. (2023). Shariah capabilities and value propositions of Islamic banking. *International Journal of Islamic and Middle Eastern Finance and Management*, 16(4), 701–715. <https://doi.org/10.1108/IMEFM-12-2019-0518>
- Wasim, M. H., & Zafar, M. B. (2024). Shariah governance and Islamic banks: A systematic literature review. *Journal of Islamic Accounting and Business Research*. <https://doi.org/10.1108/JIABR-11-2023-0386>
- Zuhroh, I. (2022). Mapping Islamic Bank Governance studies: A systematic literature review. *Cogent Business & Management*, 9(1), 2072566. <https://doi.org/10.1080/23311975.2022.2072566>

AUTHORS' PERCENTAGE-BASED CONTRIBUTION

The contribution rate of the author to the present research is as follows:

The author's contribution to the study is 100%.

DECLARATION OF CONFLICTING INTERESTS

There is no financial or personal relationship with any person or institution in this research. No conflict of interest exists in the study.

ETHICAL APPROVAL OF THE STUDY

All rules stated within the scope of the "Instruction on Research and Publication Ethics for Higher Education Institutions" were strictly followed during the study. None of the actions specified under the section titled "Actions Against to Scientific Research and Publication Ethics" in the second chapter of the Instruction were carried out in this study.

PEER REVIEW

Reviewed by at least two external referees / Double-Blind Review.

DECLARATION OF GENERATIVE AI AND AI-ASSISTED TECHNOLOGIES IN THE WRITING PROCESS

During the preparation of this work, the author used ChatGPT-3.5 and DeepL for proofreading. After using these tools, the author reviewed and edited the content as needed and takes full responsibility for the final content of the publication.

KATILIM BANKACILIĞINDA HİZMET FİNANSMANI AMACIYLA BAŞVURULAN BİR YÖNTEM OLARAK İCÂRE SÖZLEŞMESİ VE İSLAM HUKUKU AÇISINDAN ANALİZİ

Mehmet Yuşa Özmen^a
Marmara Üniversitesi, Türkiye

MAKALE BİLGİSİ**Makale Geçmişi:**

Başvuru: 13 Mart 2025

Kabul: 28 Nisan 2025

Makale Türü:

Araştırma Makalesi

JEL Sınıflandırma:

G21

K12

K40

Anahtar Kelimeler:

İcâre,

Zimmet,

Hizmet Finansmanı,

Seyahat Finansmanı,

Sağlık Finansmanı,

Eğitim Finansmanı.

ÖZ

Katılım bankaları gerek bireylerin gerek işletmelerin karşı karşıya kaldığı finansman ihtiyacına başta faiz olmak üzere İslam hukukunun yasakladığı olumsuz özelliklerden sakınarak cevap verme amacıyla tesis edilmiş yapılardır. Finansman yöntemlerini de bu hassasiyete cevap verebilecek şekilde yapılandırmış, bu sayede hem teori hem de uygulamada konvansiyonel bankacılıktan farklı birtakım yapı ve süreçleri benimsemiştir. Katılım bankalarının finansman yöntemlerinin temelinde İslam hukukuna meşru kabul edilen sözleşmeler bulunmaktadır. Finansmanın konusuna göre bu sözleşme bazen satım, bazen ortaklık, bazen de vekalet vb. şeklinde karşımıza çıkabilmektedir. Katılım bankalarının bireysel ve kurumsal müşterileri tarafından ihtiyaç duyulan hizmet alımlarının finansmanı amacıyla başvurulmuş sözleşmelerin başında ise icâre akdi gelmektedir. Ancak icârenin hem İslam hukukuna özgü kompleks yapısı hem de finansal bir ürün olarak tasarımındaki zorluklar bu ürün hakkında kapsamlı akademik çalışmaların yapılması ihtiyacını ortaya çıkarmıştır. Makalemizde katılım bankalarında hizmet finansmanı amacıyla başvurulmuş icâre sözleşmesi üzerinde durulmuş, konu hakkındaki klasik ve modern yaklaşımlar ana hatlarıyla belirtilmiş, hizmet finansmanında gözetilmesi gereken önemli hususlara değinilmiş ve Türkiye’deki hizmet finansmanı uygulamalarına yönelik tavsiyelerde bulunulmuştur.

<https://doi.org.tr/10.54863/jief.1657189>

^a **Sorumlu Yazar:** Dr., Marmara Üniversitesi, İslam İktisadi ve Finans Bölümü, E-posta: myusaozmen@hotmail.com, <https://orcid.org/0000-0001-9868-3185>.

Kaynak göster: Özmen, M. Y. (2025). Katılım Bankacılığında Hizmet Finansmanı Amacıyla Başvurulan Bir Yöntem Olarak İcâre Sözleşmesi ve İslam Hukuku Açısından Analizi. *İslam Ekonomisi ve Finansı Dergisi*, 11(1), 222-264, <https://doi.org.tr/10.54863/jief.1657189>.

THE LEASE CONTRACT AS A METHOD APPLIED FOR SERVICE FINANCING IN PARTICIPATION BANKING AND ITS ANALYSIS FROM THE PERSPECTIVE OF ISLAMIC LAW

Mehmet Yuşa Özmen^a
Marmara University, Türkiye

ARTICLE INFO**Article History:**

Received: 13 March 2025

Accepted: 28 April 2025

Article Type:

Research Article

JEL Classification:

G21

K12

K40

Keywords:

Lease,
Dhimmah,
Service Financing,
Travel Financing,
Health Financing,
Education Financing.

ABSTRACT

This study aimed to examine Shariah governance, a critical component of Islamic financial institutions. To achieve this, a bibliometric analysis was conducted to explore general trends in Shariah governance. Data from the Web of Science, one of the most reputable academic databases, was analyzed for the period between 2008 and 2024, identifying a total of 388 papers. These documents were systematically classified and reviewed based on relevant search criteria. Utilizing tools such as VOSviewer, SciMat, and BibExcel, the study identified major trends through performance and science mapping analyses. The findings indicated Malaysia's significant influence in the field, particularly through its authors and institutions. Additionally, the role of standards-making bodies such as Accounting and Auditing Organization for Islamic Financial Institutions in shaping the literature on Shariah governance was prominently noted. The study concludes that ongoing scholarly engagement with institutional and regulatory developments remains essential for advancing the discourse on Shariah governance. Future research may further explore the comparative effectiveness of governance models across different jurisdictions.

<https://doi.org/tr/10.54863/jief.1657189>

^a **Corresponding Author:** Dr., Marmara University, Department of Islamic Economics and Finance, E-mail: myusaozmen@hotmail.com, <https://orcid.org/0000-0001-9868-3185>.

To cite this article: Özmen, M. Y. (2025). The Lease Contract As A Method Applied For Service Financing in Participation Banking And Its Analysis From The Perspective of Islamic Law. *Journal of Islamic Economics and Finance*, 11(1), 222-264, <https://doi.org/tr/10.54863/jief.1657189>.

GİRİŞ

Özünde insani bir ihtiyaç ve soyut bir kavram olan finans, günümüzde sosyal finans, yeşil finans, İslami finans gibi nitelemelerle anılmaktadır. Faizsiz finans yahut İslami finans denildiğinde finansman işleminin faize dayalı olmaması ve bunun yanında İslam hukukunun yasakladığı kumar, zarar, aldatma, garar (aşırı belirsizlik) vb. olumsuz özellikleri barındırmaması kastedilir.

Katılım bankaları gerek ülkemizde gerekse de dünyada fon toplarken, fon kullanırken ve bankacılık hizmetlerini sunarken gerçekleştirdikleri işlemleri faizsiz finans ilkelerine uygun şekilde yürütürler. Faize dayalı konvansiyonel bankaların finansman sağlamak adına takip ettikleri sistemin temelinde ise genellikle tüketim ödücü (karz) sözleşmesi bulunur. Bu bankalar tasarruf sahiplerine faiz ödeme taahhüdünde bulunarak tüketim ödücü sözleşmesi yoluyla fon toplar ve bu fonu finansmana ihtiyaç duyan kişilere faiz karşılığında yine aynı sözleşmeyle kullanırlar (Tuncer, 2019, s. 46).

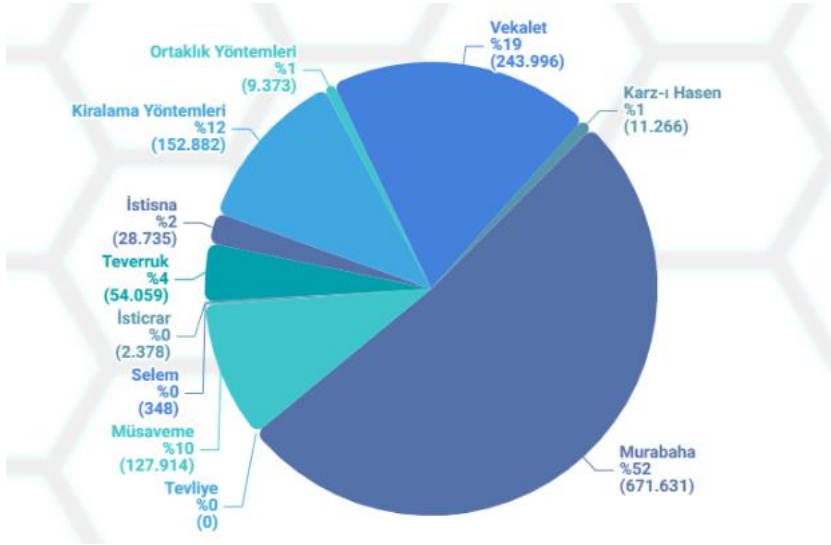
Faiz, İslam hukukundaki temel yasaklar arasında yer aldığından katılım bankacılığı ilkelerine uygun düşmez. Bu nedenle katılım bankaları hem fon toplama hem de fon kullandırma noktasında kendilerine özgü bir metodoloji takip eder. Bu metodolojinin temelinde alım-satım, kira, ortaklık, vekalet, kefalet, ödül vaadi vb. ticari sözleşmeler yatmaktadır (BDDK, 2023, md. 16). Katılım bankaları müşterilerinin ihtiyaçlarına ve finansmana konu varlığın niteliklerine uygun olarak bu sözleşmelere uygun finansman ürünlerini fikhî danışma komitelerinin görüşünü almak suretiyle yapılandırır ve uygulamaya sunar (Halitoğlu ve others, 2019, s. 211; Özmen, 2023).

Katılım bankaları bireysel veya kurumsal müşterilerin gerçekleştireceği hizmet alımlarını finanse etmek amacıyla genellikle İslam hukukundaki icâre-i âdemî sözleşmesine dayanan hizmet finansmanı yöntemine başvurmaktadır. Ürünün türüne göre finansmanın konusu eğitim, sağlık, seyahat gibi çeşitli hizmet alımları olabilmektedir. Dünyada farklı faizsiz

finans kurumlarınca mahiyet ve nitelik itibariyle değişen pek çok hizmet alımının bu yöntemle finanse edildiği görülmektedir (Ahmed ve Süleyman, 2014, ss. 66-67; Mohamed, Junyuan ve Fasaaha, 2024, ss. 91, 92).

Türkiye Katılım Bankaları Birliği'nin (TKBB) açıkladığı verilere göre Türkiye'deki katılım bankalarının 2024 yılı Haziran-Aralık dönemi itibariyle kullandığı toplam fonun %12'si (152.882 milyar) kiralama (icâre) yöntemine dayanmaktadır. Bunun 10.356 milyarlık kısmı hizmet kiralama yani icâre-i âdemî sözleşmesiyle kullanılmıştır (TKBB, 2024).

Şekil 1: Katılım Bankaları 2024 Haziran-Aralık Dönemi Kullandırılan Fonların Dağılımı

Kaynak: TKBB, veripetegi.tkbb.org.tr (Erişim 20 Şubat 2025).

Katılım bankaları tarafından başvuru ve icâre temeline dayanan finansman yönteminin yine bu kurumların kendi ilke ve prensipleri ışığında değerlendirilmesi önem arz etmektedir. Ayrıca söz konusu ilke ve prensiplerin arka planda İslam hukukunun sözleşmelere dair tutumunun tesirinde şekillendiği de göz önünde bulundurulmalıdır. Bahsi geçen etkileşim dolayısıyla hizmet finansmanı kapsamında “icâre”, “ayn”, “menfaat” ve “zîmmet” gibi birtakım özel terimler gündeme gelmekte, faizsiz finans kurumları bu kavram ve hükümlerin sentezinden oluşan

finansal ürünleri günümüzün terminolojisi ve ihtiyaçlarıyla uyumlu bir şekilde yapılandırarak müşterilerine sunmaya çalışmaktadır. Makalemizde konunun teorik boyutları ve bankacılık sektöründeki yansımaları incelenmiş, uygulamada gündeme gelen bazı problemlere işaret edilmiş ve çözüm önerileri sunulmuştur.

Makalede ele aldığımız konunun hem fikhî-teorik hem de finansal-pratik boyutu bulunmaktadır. Konunun salt teorik yönüyle ilgili klasik fıkıh eserlerinde ve Kara Avrupası hukuku geleneğine ait metinlerde oldukça teferruatlı bilgilere rastlamak mümkündür. Bunun yanında icâre sözleşmesini hizmet finansmanı amacıyla başvurulmuş bir yöntem olarak inceleyen bazı akademik çalışmalar da bulunmaktadır. Bu kapsamda olmak üzere Abdüssettâr Ebû Gudde 2008 yılında Avrupa Fetva ve Araştırma Konseyi'nin (el-Meclisü'l-Ûrûbbî li'l-İftâ ve'l-Buhûs) XVIII. dönem toplantısında sunduğu *Temvîlü'l-menâfi bi-Ûrûbbâ* adlı araştırma raporunda hizmet finansmanının temel meselelerine değinerek daha sonraki çalışmalar için yol gösterici olmuştur. Münîra Abdullah b. Abdurrahman et-Temîmî'nin *el-İcâretü'l-mevsûfe fi'z-zimmeti ve tatbîkâtüha'l-muâsıra* adlı makalesinde de icâre sözleşmesinin finansal kuruluşlarda uygulanış şekillerine yönelik bilgi ve tavsiyeler yer almaktadır. İsmail Mohamed, An Junyuan ve Mariyam Fasaaha ise *The Application of Service Ijarah in Islamic Finance* adlı makalede çeşitli bankaların icâre akdi yoluyla finanse ettikleri hizmetler hakkında istatistiksel bilgiler vermektedir. Konu hakkında Türkçe kaleme alınan ilk metinlerden olan *Hizmet Finansmanında Zimmette Kiralama Modeli ve Fikhî Temelleri* adlı makalesinde Mustafa Çakır hizmet finansmanına dair bazı fikhî problemlere ve uygulama örneklerine değinmektedir. Bu hususu araştıran diğer isimlerden Cemil Liv *Katılım Bankacılığı Hizmet İhtiyaç Finansmanının Fikhî Açısından Değerlendirilmesi* isimli makalesinde, Mehmet Gayretli de *Bir Finansman Aracı Olarak Hizmet Akdi/Zimmette Kiralama* başlıklı makalede konuyu teorik düzlemde ele almaktadırlar.

Bahsi geçen çalışmalar hizmet finansmanı ve fikhî boyutları hakkında değerli mülahazalar sunmaktadır. Bizim çalışmamızı özgün kılan husus,

ürünün fikhî açıdan temellendirilmesi noktasında kendi bakış açımızı yansıtan bir muhteva ve sistematığe sahip olması ve Türkiye uygulamasına dair diğer makalelerde temas edilmeyen bazı sorunlara odaklanıp öneriler sunmasıdır. Makalenin hazırlanması sürecinde klasik ve modern fıkıh eserlerinde yer alan hizmet sözleşmesiyle ilgili hükümler incelenmiş bunun yanında finansal sözleşmeler, yayınlanmış kararlar ve uygulamacılarla yapılan mülakatlar üzerinden Türkiye’deki katılım bankalarının hizmet finansmanında başvurdukları yöntemler tespit ve analiz edilmiştir. Katılım bankalarında hizmet finansmanı amacıyla kullanılabilen yatırım fonu finansmanı, karz gibi ürünler farklı akit türlerine dayandığından makalenin kapsamı dışında tutulmuştur.

İCÂRENİN HUKUKÎ MAHİYETİ VE TÜRLERİ

icâre akdi İslam hukukunda “*Bir nesneye veya kişiye ait menfaatlerin bedel karşılığında başkasına temlik edilmesi*” şeklinde tanımlanır (Bardakoğlu, 2000; Mecelle, md. 405). Doktrinde farklı tariflere rastlamak mümkünse de neredeyse hepsinde öne çıkarılan iki özellik bulunmaktadır. Bunlardan ilki, hem eşyanın kullanım hakkının bedel karşılığında devredilmesi anlamına gelen kira sözleşmesinin hem de borçlunun alacaklı yararına bir işi yerine getirmeyi üstlendiği işgörme sözleşmelerinin İslam hukukunda icâre kapsamında düzenlenmiş olmasıdır. Diğeri ise İslam hukukunda icârenin Türk hukukundakinin aksine bir tür temlik akdi olarak kurgulanmış olmasıdır (Mecelle, md. 405). İslam hukukunda icâre akdi menfaatlerin bedel karşılığında temlik edilmesi (temlîkü’l-menâfi) şeklinde açıklandığından doktrinde eşyaya ve kişilere ait menfaatler arasında bir ayırım gözetilmeyerek kira ve hizmet sözleşmelerinin her ikisi de tek bir akit bünyesinde ele alınmıştır (Kâsânî, 1986, s. 4/174; Mecelle, md. 562).

Eşya ve insanın tüm yönlerden aynı hükümlere tabi kılınması mümkün olmadığından icâre akdinin kaplamıyla ilgili bu yaklaşım icâreyi oldukça karmaşık bir yapı haline getirmiştir. Aslında bu yalnızca İslam hukukuna özgü bir durum olmayıp benzer bir yaklaşıma kira sözleşmesi, hizmet sözleşmesi ve eser sözleşmesini *locatio conductio* isimli tek bir akit kapsamında ele alan Roma hukukunda da rastlanmaktadır (Çalışkan, 2017,

s. 396). Hizmet sözleşmesinin mahiyet olarak kira akdiyle aynı kabul edilmesi Roma toplumunun sosyokültürel yapısıyla ilişkilendirilmektedir. O dönemde köleler mal kabul edildiğinden, sahipleri dışındaki kişilerin işlerini görmek üzere ücret karşılığında çalıştırılmaları kira akdi vasıtasıyla düzenlenmişti. Sosyal ve iktisadi hayatta ortaya çıkan değişimler sonucunda hür insanların da ücret karşılığında iş yapmaları yaygınlaşınca köle olmayan insanların taraf olduğu hizmet akitleri de kira akdi kapsamında değerlendirilmeye devam edilmişti. Ancak bu durum hür insanların aslında eşyaları konu edinen bir sözleşmeye konu olması sonucunu doğurduğundan ilerleyen dönemlerde hür kimselerle kurulan hizmet sözleşmelerinin ilgili kişilerin zatını değil, yapılacak işi konu edindiği kabul edilmiştir (Baytemir, 2017, ss. 28-32). İslam hukukunun da kira ve hizmet akitlerinden her ikisini de icâre kapsamında ele alma hususunda Roma hukukuyla benzerlik taşıdığını söyleyebiliriz. Ancak İslam hukukunda hizmet sözleşmesi icâre kapsamında görülse de akdin konusunu işçinin kendisi değil, onun emeği neticesinde ortaya çıkan “menfaat” oluşturmaktadır.

Alâeddin Semerkandî gibi bazı Hanefî hukukçular eşya üzerinde kurulu icâreyle hizmet sözleşmesi şeklinde yapılan icâreyi birbirinden ayrı değerlendirmiş, bunlardan birincisinin menfaati, ikincisinin ise ameli konu edindiğini belirtmişlerdir (Semerkandî, 1994, s. 2/347). Ancak bu yaklaşım, her iki icâre türünün de menfaatlerin naklini konu edindiğini ve dolayısıyla aynı hukukî mahiyete sahip olduğunu savunan görüş sahiplerince eleştirilmiş (Kâsânî, 1986, s. 5/517; Ali Haydar, 1991, s. 1/453) ve fıkıh literatürüne etkisi de sınırlı kalmıştır. Biz makalemizde eşyaya ait menfaatlerin bedel karşılığında devredilmesini konu edinen icâreler için “kira sözleşmesi”, bir kimsenin emeğinden ücret mukabilinde yararlanmayı konu edinen icâreler içinse “hizmet sözleşmesi” veya “icâre-i âdemî” tabirini kullanacağız. Her iki icâre türü de konu edindiği menfaatlerin muayyen bir nesneye/kişiyeye ait olup olmamasına göre İslam hukuku literatüründe farklı hükümlere tabi kılınır. Aşağıda bu hükümlere müstakil başlıklar altında yer verilmiştir.

Nesnelere Ait Menfaatleri Konu Edinen İcâre

Günümüz terminolojisinde kira sözleşmesine karşılık gelen bu tarz icâreler otomobil, ev, arazi gibi taşınır veya taşınmaz bir mala ilişkin kullanım hakkının bedel karşılığında bir başkasına yani kiracıya devredilmesini konu edinir. Kiracının sözleşme kapsamında sahip olduğu yetki fıkıh eserlerinde *milkü'l-menfaa* şeklinde ifade edilir. Kullanım hakkı kiracıya devredildiği için malın esas sahibinin mal üzerindeki yetkisi de bir tür kuru/çıplak mülkiyet halini alır. İslam hukukçuları kiraya verenin bu yetkisi hakkında ise *milkü'l-ayn* tabirini kullanırlar (Özmen, 2022, ss. 62-66). İslam hukukunda *milk* nitelikli haklar sahibine hakka konu olan nesneyi hem bizzat kullanma hem de başkalarına devredebilme yetkisini bahşeder. Bu nedenle kiracı sözleşme kapsamında elde ettiği yetkiyi bizzat kullanabileceği gibi sözleşmede aksi kararlaştırılmadığı sürece bedelli veya bedelsiz olarak başkalarına devretme imkanına da sahip kabul edilir. Bu da İslam hukukunda alt icâre sözleşmelerinin kurulmasına olanak tanır. Kira sözleşmesine katılım bankaları finansal kiralama (leasing) ve sat-geri kiralama (sale and lease back) gibi çeşitli ürünler kapsamında başvurur. Ancak bunlar birer hizmet finansmanı olmadığından kira sözleşmesi hakkında verdiğimiz bu bilgileri yeterli görüyoruz.

Kişilere Ait Menfaatleri Konu Edinen İcâre

Bir kimsenin başkası yararına bir işi yerine getirme borcu altına girdiği sözleşmeler İslam hukuku eserlerinde icâre kapsamında ele alınır. Mecelle'de bu türden icâreleri kira sözleşmesinden ayırt etmek için *icâre-i âdemî* tabiri kullanılır (Mecelle, md. 562). Bu tarz sözleşmeler Türk hukukundaki hizmet sözleşmesinin yanında eser sözleşmesi ve vekalet sözleşmesini de kapsamına alacak genişliktedir. İşgörme borcu altına giren kişiye fıkıh eserlerinde *ecîr* adı verilir. Ecîrin yerine getirdiği edim neticesinde ortaya çıkacak yarar İslam hukukunda *menfaat* şeklinde ifade edilir ve icâre-i âdemî de menfaatlerin temliki bağlamında ele alınır (Sa'dî, 2018, s. 320). Katılım bankalarınca hizmet finansmanı amacıyla kullanılan sözleşmeler icâre-i âdemî ile yakından ilişkilidir.

İslam hukukunda fiziki veya hukukî bir sonucu ortaya çıkarmak amacıyla iş akdi kurulabilir. Bu kapsamda bir eşyanın taşınması, bir evin boyanması, bir alacağın tahsili, bir malın satılması vb. konular iş akdine konu olabilir (Kâsânî, 1986, s. 4/184; İbn Hazm, t.y., s. 7/22; Buhûtî, t.y., s. 4/11; Şîrbînî, 1994, s. 3/446; Ali Haydar, 1991, s. 1/648). Ayrıca işçinin yerine getireceği yükümlülük bazen taşımacılık, inşaat gibi aktif bir davranışı gerektirebileceği gibi bazı durumlarda bekçilik vb. pasif şekilde yerine getirilen bir eylem de olabilir (Şîrbînî, 1994, s. 3/447; Ali Haydar, 1991, s. 1/648).

Katılım bankalarında hizmet finansmanı uygulamalarını konu bazlı incelediğimizde gerek Arap ülkelerinde gerek Endonezya gibi Asya ülkelerinde gerekse de Türkiye’de genellikle katılım bankalarının gerçek veya tüzel kişi müşterilerinin ihtiyaç duyduğu seyahat, eğitim, sağlık, güvenlik, temizlik, taşımacılık, hac/umre yolculuğu gibi hizmetlerin finansmanında bu yönetime başvurdukları görülmektedir.

İcâre-i âdemî sözleşmesi kapsamında bir işi bizzat yerine getirmeyi deruhte eden işçi (*ecîr*) söz konusu edimi bizzat ifa etmelidir (Mecelle, md. 571). Bu edim bir tür *şahsa bağlı yapma borcu* olduğundan ifa imkansızlığı durumlarında sözleşmenin feshi gündeme gelir (Buhûtî, t.y., s. 4/25; Mutîî, t.y., s. 15/80; Ali Haydar, 1991, s. 1/458; el-Mevsûatü’l-fıkhiyyetü’l-Kuveytiyye, 1427, s. 1/293). Dolayısıyla üçüncü kişilerce gerçekleştirilecek *nama ifa* yoluyla sözleşmenin devamlılığı sağlanamaz. Öte yandan hizmet alan da başkası tarafından yerine getirilecek ifayı kabul etmek zorunda değildir. Fıkıh eserlerinde icâre-i âdemî terimi mutlak olarak kullanıldığında genellikle şahsa bağlı icâreler kastedilir. Bu türden işlemler hakkında bazen “ayn icâresi/icâretü’l-ayn” tabirinin kullanıldığı da görülür (Râfiî, 1997, s. 10/37; Nevevî, 1991, s. 9/64, 5/174; Şîrbînî, 1994, s. 3/447; Merdavî, 2003, s. 5/677). Makale kapsamında biz bazı muasır çalışmalarda da tercih edilen “muayyen icâre” tabirini tercih edeceğiz.^a

^a Bu tercihimizin nedeni “ayn icâresi” tabirinin eşyanın menfaatinin bedel karşılığında devrini öngören kira sözleşmesi hakkında da kullanılıyor olmasıdır. Benzer kullanımlar için bk. (Ahmed ve Süleyman, 2014, s. 63; Ebû Gudde, t.y., s. 22; Sa’dî, 2018, s. 52).

icâre-i âdemî sözleşmesi kapsamında başkasına karşı işgörme borcu altına giren kişi/kurum bu işi bizzat yerine getirme taahhüdünde bulunmadıysa edimi bizzat yerine getirebileceği gibi başkası aracılığıyla da ifada bulunabilir. Bu tarz icârelerde ecîr edimi ifa edemeyecek hale gelse bile yükümlülüğü sona ermez. Aksine yükümlülüğü para borcuna dönüşür. Nama ifa kuralı işletilerek asıl borçlu yerine işi başka bir kişi/kurum yerine getirir. Masraflarsa ilk ecîr tarafından karşılanır. Farklı bir ifadeyle, bu tür icâre sözleşmeleri hakkında cins borçlarında gündeme gelen “nevi telef olmaz” kuralı işletilir. Bunun nedeni işi bizzat yerine getirme taahhüdünde bulunmayan ecîrin yükümlülüğünün *şahsa bağlı olmayan yapma borcu* niteliğinde olmasıdır (Özmen, 2022, s. 203). Bu şekilde kurulan sözleşmeler için İslam hukuku literatüründe zimmetteki menfaati konu edinen icâre anlamında “*icâretü’l-mevsûf fi’z-zimme*” denilmiştir. Kullanım kolaylığı sağlaması açısından makalede bu tarz işlemler hakkında “zimmet icâresi” tabirini kullanacağız.

Katılım bankalarında gerçekleştirilen hizmet finansmanları açısından önem arz etmesi sebebiyle zimmet icâresi üzerinde kısaca durmakta yarar görüyoruz. Terkipte geçen zimmet kavramı fûru fıkıh literatüründe kişinin yükümlülüklerinin hukukî zemini yani mahalli kabul edilir (Buhârî, 1997, s. 4/637). Kişinin hem Allah’a karşı dinî yükümlülükleri hem de kul borçları onun zimmetinde bulunur. Zimmet bu yönüyle Roma hukuku düşüncesindeki malvarlığının (mamelek) tümlüğü düşüncesiyle aynı gayeye hizmet eder. Borçlar borçlunun zimmetinde bulunduğundan kişi borçlu olmasına rağmen malvarlığının aktif kısmı üzerinde rahatça tasarrufta bulunabilir. Alacaklılar, rehin gibi özel bir sözleşme veya mahkemece uygulanan bir hacir işlemi bulunmadıkça borçlunun mallarını onun tasarruf alanının dışına çıkaramazlar.

İslam hukukunda zimmetin sağladığı ve çalışmamızın konusuyla yakından ilgisi bulunan bir diğer önemli fayda ise borçlunun alacaklıya karşı sorumluluğunun zamansal boyutuyla ilgilidir. Buna göre borçlu alacaklıya karşı hem borcun doğmasına neden olan hukukî sebebin ortaya çıktığı (örneğin sözleşme yapıldığı) sırada sahip olduğu hem de gelecekte sahip

olacağı tüm mallarla sorumlu kabul edilir. Bu ilke esasında alacaklının mağduriyetini önleme gayesiyle vazolunmuş gibi görünse de aslında borçlunun hukukî tasarruf sahasının genişlemesine de hizmet eder. Çünkü bu sayede kişiler henüz sahip olmadıkları varlıkların devrine ilişkin borç ilişkileri kurma olanağı elde ederler.

Çalışmamız kapsamında ele alınacak konulardan biri olan zimmet icâresi, muayyen olmayan bir kişinin (ecîr) sağlayacağı menfaatin bedel karşılığında başkalarına devrini öngördüğünden bu menfaatin borçlunun zimmetinde yer alan bir cins borcu (deyn) olduğu kabul edilir. Yapılan işlem de bu nedenle “*icâretü’l-mevsûf fi’z-zimme*” şeklinde anılır (Hacak, 2000, s. 277). Zimmet kavramının gerektirdiği üzere borçlu alacaklıya bu menfaati bizzat sağlamaz veya sağlayamazsa üçüncü kişiler aracılığıyla temin etmekle yükümlü tutulur (Özmen, 2022, ss. 89-92).

İCÂRE-İ ÂDEMÎ SÖZLEŞMESİNİN FİNANSAL ÜRÜN OLARAK TASAVVURU

Katılım bankaları ilk kuruldukları günden bu yana faizsiz finans ilkelerine uygun finansman yöntemleri geliştirmişlerdir. Birçoğu İslam hukukundaki isimli akitlere veya akit serbestisi ilkesi ışığında geliştirilen uygulamalara dayanan bu finansal ürünler başta faizden sakınan kişiler olmak üzere toplumdaki birçok kesimin finansman ihtiyacına cevap vermiştir. Günümüzde özellikle Türkiye’de faaliyet yürüten katılım bankalarının finansman işlemleri büyük oranda murabaha sözleşmesi yoluyla gerçekleşmektedir. Murabaha, satış sözleşmesinin bir alt türü olduğundan satışla ilgili sınırlamalara tabidir. Bu da özellikle yapısı itibarıyla murabaha sözleşmesine konu edilemeyen varlıkların finanse edilmesi hususunda birtakım güçlükler doğurmaktadır. Özellikle hizmet alımlarının konusunun fikhî açıdan “menfaat” olması ve menfaatlerin de icâre akdiyle temlik ediliyor olması bu noktada icâre sözleşmesinin önemini artırmıştır. Dünyadaki ve Türkiye’deki uygulamalar incelendiğinde icâre-i âdemî sözleşmesi yoluyla gerçekleştirilen hizmet finansmanı işlemlerinin iki usulle icra edildiği görülmektedir:

Birinci Yöntem:

Bu konuda takip edilen yöntemlerin ilkinde katılım bankaları belirli/muayyen bir hizmet sağlayıcı kuruluştan icâre-i âdemî yoluyla eğitim, seyahat, sağlık, taşımacılık gibi konulardaki hizmet paketlerini alıp bunu üzerinde anlaşma sağlanan bir vade ve kâr ile müşterilerine devretmektedir. İslâmî Finansal Kuruluşlar Muhasebe ve Denetim Organizasyonu (AAOIFI), bu şekilde gerçekleşen icâreleri hizmet finansmanı kapsamında başvurulabilecek bir yöntem olarak kabul etmektedir (AAOIFI, 2024, s. 831). Türkiye'deki hizmet finansmanı uygulamalarında da ağırlıklı olarak bu yöntem esas alınmaktadır (Türkiye Finans Katılım Bankası, t.y.; Vakıf Katılım Bankası, t.y.; Ziraat Katılım Bankası, t.y.-a). Hatta mevcut şartlar çerçevesinde en fazla uygulanabilirliğe sahip yöntemin de bu olduğunu söylemek abartı olmayacaktır. Finansmanda iş akış süreci şu şekilde gerçekleşmektedir:

- 1. adım:** Katılım bankasının müşterisi hizmet sağlayıcı kuruluşla görüşerek hizmetin kapsamı ve maliyeti hakkında bilgi edinir. Sonrasında bu hizmet hakkında bankaya bilgi verir ve finansman talebini iletir,
- 2. adım:** Katılım bankası hizmet sağlayıcı firma ile iletişime geçerek hizmet paketini peşin veya vadeli bir bedel karşılığında alır,
- 3. adım:** Katılım bankası almış olduğu hizmet paketinin maliyeti üzerine karını da ekleyerek vadeli bir şekilde müşterisine devreder,
- 4. adım:** Müşteriye sunulan hizmetin sağlayıcısı katılım bankası olduğundan ödemeler vadeli olarak bankaya yapılır (Ebû Gudde, t.y., ss. 27, 28; Sa'dî, 2018, s. 326).

Tasvir edilen finansmanda müşteriye karşı hizmet sağlama sorumluluğunu üstlenen kurum yani katılım bankası edimi bizzat yerine getirme taahhüdünde bulunmamıştır. Buna istinaden ilgili hizmeti paralel bir sözleşmeyle farklı bir kuruluştan alarak müşterisine sunmaktadır. Ancak bahsi geçen yöntemde paralel akdin yapılacağı kuruluş bankanın müşterisi tarafından belirlenmiş olduğundan muayyendir. Dolayısıyla katılım bankası hizmeti herhangi bir kuruluştan değil, bu alt sağlayıcıdan almak

durumundadır. Bu durumun ilgili finansmanı zimmet icâresi olmaktan çıkarıp çıkarmayacağı ise tartışmalıdır (Dümeycî, 2019, s. 53; Ebû Gudde, t.y., s. 22; Sa'dî, 2018, ss. 331-333).

Bazı İslam hukukçuları bu yöntemle gerçekleşen finansmanları icâre-i âdemî olarak değil, hizmeti konu edinen bir tür murabaha şeklinde yorumlamaktadır (Salih, 2023, ss. 100, 101; Şâviş, 2014, s. 183). Bahse konu uygulamanın murabaha şeklinde temellendirilmesi durumunda murabaha ile ilgili şart ve hükümler gündeme gelir. Her şeyden önce murabaha bir satış yöntemidir (Şeyhizâde, t.y., s. 2/78). Satım akdinin konusunu ise mallar oluşturur (Mevsîlî, 1937, s. 2/4). Menfaatin teknik anlamda mal olup olmadığı konusundaki tartışmayı bir kenara bırakıp onu mal kabul edenlerin görüşünü esas alsak bile mallar fizikî yapıya sahip olan “ayn” ve böyle olmayıp intifa/yararlanma şeklinde gerçekleşen “menfaat” şeklinde iki kısımda incelenir. Gerek aynın gerekse de menfaatin temlikinin her birinin kendine has hükümleri bulunur. Hizmet finansmanının murabaha şeklinde açıklanması durumunda murabahada gündeme gelen hükümlerin burada da uygulanması gerekir.

Türkiye Katılım Bankaları Birliği tarafından yayınlanan murabaha konulu fikhî standarda göre murabaha finansmanına konu olacak varlığın katılım bankası tarafından ilk satıcıdan/sağlayıcıdan alınmasından sonra müşteriye devredilebilmesi için öncelikle kabzedilmesi gerekir (TKBB, 2021, s. 5). Çünkü İslam hukukunda hasar sorumluluğu (damân) üstlenilmemiş bir malın satışından kazanç elde etmek caiz değildir. Hasar sorumluluğu ise alıcıya kabz ile intikal eder. Müşteri teslim-tesellüm gerçekleşmeden önce malı satarsa hasarını yüklenmediği bir maldan kazanç elde etmiş olur (Kudâme, 1968, s. 4/83, 86; Buhûtî, t.y., s. 3/242). Hizmet satışını konu edinen bir murabahada ise menfaat gerçek veya tüzel kişilerce sağlanacak hizmet sonucunda ortaya çıkacağı için kabzedilmesi tasavvur edilemez ve bu yönüyle Murabaha Standardındaki gereklilikleri sağlamaz.

Ayrıca fizikî mal alımlarını finanse etmek için başvuru murabahada katılım bankaları müşteriye karşı ayıptan sorumlu olmama şartı öne sürmekte ve malda önceden beri mevcut olup murabahadan sonra fark

edilen ayıplardan dolayı sorumluluk (ayba karşı tekeffül) kabul etmemektedir (Ziraat Katılım Bankası, t.y.-a; Kuveyt Türk Katılım Bankası, t.y.-a). Esasen işlemin finansman amaçlı gerçekleştiği ve bankanın her gün bu amaçla pek çok işlem yaptığı dikkate alındığında bankanın maldaki ayıpla ilgili sorumluluğu bertaraf etmek istemesi anlaşılır bir durumdur. Nitekim fıkıh kitaplarında da satış sözleşmesi kurulurken bunun şart koşulabileceği belirtilmiştir (Mevsilî, 1937, s. 2/21). Ancak bu şartın hizmet satışını konu edinen bir murabahada öne sürülmesi mümkün gözükmemektedir. Çünkü fiziki bir varlığı konu edinen satım akdinde maldaki ayıplar vasıf mesabesindedir. Vasıftaki eksiklikler her koşulda akdi ortadan kaldırmaz. Satıcı, akit gerçekleştiği anda tüm sorumluluklardan beri olmak isteyebilir. Hizmet satışı ise devamlılık arz eder. Sözleşme müddeti boyunca katılım bankası satıcı/sağlayıcı olmayı sürdürür. Hizmet sunumunda bir eksiklik veya aksaklık oluşması durumunda sağlayıcı konumundaki bankanın bunu telafi etmesi gerekir.

Bu ve benzeri sakıncalardan ötürü hizmet finansmanının murabaha şeklinde gerçekleşmesi yerine icâre-i âdemî formunda yapılandırılması ve icâre akdine ait hükümlerin tatbik edilmesi daha uygun görünmektedir. Nitekim çoğu araştırmacı da bu işlemin icâre şeklinde yapılandırılmasının daha isabetli olacağı kanaatindedir (Sa'dî, 2018, ss. 331-333; Liv, 2024, s. 94). Peki bu işlem icâre şeklinde yorumlandığı takdirde bu bir zimmet icâresi mi yoksa muayyen icâre mi olacaktır? Yukarıda açıklandığı üzere muayyen icâre ve zimmet icâresinden her birinin kendine has hükümleri bulunur. Bu konudaki görüşleri ve temel argümanlarını şu şekilde özetleyebiliriz:

Muayyen icâre olduğunu savunanlara göre katılım bankası bu tarz finansmanlarda müşterisine sağlayacağı hizmeti belli bir hizmet sağlayıcıdan alarak sunmayı taahhüt etmektedir. Dolayısıyla katılım bankası bu hizmeti aynı sektörde faaliyet yürüten herhangi bir kurumdan tedarik edemez. Bu da katılım bankasının ediminin cins borcundan (deyn) çok parça borcuna benzediğini gösterir. Dolayısıyla bu işlem zimmet icâresi

şeklinde yorumlanamaz, muayyen icâre hükümlerine tabi olur (Sa'dî, 2018, ss. 331-333).

Katılım bankası ile müşterisi arasındaki icâre-i âdemî sözleşmesinin zimmet icâresi olduğunu savunanlar ise görüşlerinin gerekçesi olarak hizmet sağlayıcı kurum nezdinde bu hizmet türüne ait pek çok kontenjan bulunduğunu, bu kontenjanlardan herhangi birinin tahsis edilmediğini, üstelik hangi çalışanın fiilen bu hizmeti sunacağını belirlenmediğini öne sürmüşlerdir. Abu Dabi İslamî Finans Bankasının fikhî danışma komitesi, hizmeti sağlayacak olan firmanın kurum bazında tayin edilmesinin, bankanın müşteriyle yapacağı akdi zimmet icâresi olmaktan çıkarmayacağını kararlaştırmıştır (Dümeycî, 2019, s. 53; Ebû Gudde, t.y., s. 22; Sa'dî, 2018, ss. 331-333). Abdurrahman b. Abdullah Sa'dî de icâre hakkında hazırladığı doktora tezinde bu şekilde kurum bazında bir belirlemenin edimi deyn olmaktan, sözleşmeyi de zimmet icâresi olmaktan çıkarmayacağını belirtmiştir (Sa'dî, 2018, ss. 331-332).

Yukarıda ifade ettiğimiz üzere zimmet icâresinde şahsa bağlı olmayan bir yapma borcu söz konusu olduğundan hizmet sağlayıcının sunacağı menfaat aslında onun zimmetinde yer alan bir tür cins borcu yani deyndir. Bu durum ifa imkansızlığının oluşmaması ve ayıplı ifa durumunda akdin infisah etmemesi başta olmak üzere birçok önemli hukukî netice ortaya çıkarır. Muayyen icârede ise hizmet sağlayıcı bir tür şahsa bağlı yapma borcu altındadır. Bu nedenle de borçlandığı edim zimmetinde sabit olmuş bir deyn şeklinde değerlendirilemez. Dolayısıyla yapma edimini bizzat yerine getirmeyi üstlenen borçlu ifada bulunmaz ya da bulunamazsa akit infisah eder. Borçlandığı edime muadil bir hizmeti tedarik etmekle yükümlü tutulamaz (Buhûtî, t.y., s. 4/25, 30; Merdâvî, 1419, s. 6/34; Zerkeşî, 1993, s. 4/233; Mutî, t.y., s. 15/80, 81; Ali Haydar, 1991, s. 1/458; el-Mevsûatü'l-fikhiyyetü'l-Kuveytiyye, 1427, s. 1/293).

Tasvir edilen bu yöntemdeki edim hem muayyen icâreye hem de zimmet icâresine benzer özellikler taşımaktadır. Buna benzer bir tartışmayı deynin kapsamı bağlamında Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye'nin 158. maddesi ve bunun tefsiri hakkında yürütülen münakaşalarda da görmekteyiz. Mecelle deyni

“Zimmette sabit olan şey” (Mecelle, md. 158) şeklinde tarif ettikten sonra şu ifadelerle yer verir: *“Mesela, bir kimsenin zimmetinde şu kadar kuruş borcu ve meydanda mevcut olmayan şu kadar kuruş ve meydanda mevcut olan akçenin yahut bir yığın buğdayın kable’l-ifrâz bir mikdâr-ı muayyeni hep deyn kabilindendir.”* Mecelle *“meydanda mevcut olan akçenin yahut bir yığın buğdayın kable’l-ifrâz bir mikdâr-ı muayyeni”* ifadeleriyle mecliste hazır bulunan fakat şayi mülkiyete konu olan nesneler üzerindeki hakkı da deynin kapsamına dahil etmiştir. Muasır İslam hukukçularından Mustafa Zerkâ ise fıkhıdaki yerleşik kabullerden hareket ederek şüyu durumunun bir malı ayn olmaktan çıkarmayacağını, dolayısıyla deynin kapsamıyla ilgili bu yaklaşımın isabetli olmadığını belirtmiştir (Zerkâ, 2013, s. 183; Hûlî, 2003, s. 121).

Esasında Mecelle’nin verdiği örnekte yer aldığı üzere belli bir mal yığınının içerisinden muayyen olmayan bir miktarın borç konusu olması durumunda bunun kavramsal olarak karşılığı Türk hukukunda da bir tür ara kategori şeklinde tespit edilmiş, bu tarz edimler hem cins borcuna hem de parça borcuna benzerlik arz ettiğinden *sınırlı cins borcu* şeklinde isimlendirilmiş fakat ifa imkansızlığı konusunda parça borcuna ilişkin hükümlere tabi tutulmuştur. Buna göre yüz tonluk bir buğday yığını içerisinden on ton verme borcu altında bulunan bir kişinin edimi cins borcu olarak görülmüş ve bu buğdayların hasara uğraması durumunda geride yalnızca on ton kalana değin ifa imkansızlığı oluşmayacağı, bahsi geçen on tonluk kısım da tükendiğinde ifa imkansızlığı oluşacağı kabul edilmiştir (Şafak, 2019, s. 28).

Bizim kanaatimize göre de bu tarz edimler deyn ve dolayısıyla faizsiz finans kuruluşunun müşteriyle yaptığı sözleşme de zimmet icâresi şeklinde değerlendirilebilir. Ancak burada mutlak olarak cins borçlarına ait hükümler gözetilmez. Aksine edim, hizmet sağlayıcı alt kurumun hizmet sağlama potansiyeli ölçüsünde cins borcu hükümlerine tabi kabul edilir. Örneğin eğitim hizmeti verecek üniversitenin tüm kontenjanları tükenene kadar cins borcu (deyn) muamelesi görür. İlgili kurum hizmeti sağlayamaz duruma düştüğünde ise parça borçlarında olduğu gibi katılım bankası

açısından ifa imkansızlığı gündeme gelir ve dolayısıyla muayyen icâreye ait (fesih vd.) hükümler gözetilir.

İkinci Yöntem:

Hizmet finansmanı konusunda takip edilen bir diğer yönteme göreyse katılım bankası hizmet sağlayıcı kuruluşlarca sunulacak hizmet paketlerini almadan önce müşterisiyle icâre-i ademi sözleşmesi akdeder. Müşterisiyle yaptığı mukaveleden sonra hizmet sağlayıcılarla iletişime geçerek müşterinin beklentisine uygun bir hizmeti devralarak onun kullanımına sunar. Türkiye’de bu yöntemin kayda değer bir uygulama alanı bulduğu söylenemez. Bu minvalde yürütülen hizmet finansmanlarında işlem akışı şu şekildedir:

1. adım: Müşteri katılım bankasına gelerek ihtiyaç duyduğu hizmetin niteliklerini belirtir ve bu hizmetin türüne göre (sağlık, seyahat vb.) finansman talebini iletir,

2. adım: Katılım bankası müşterisiyle hizmet finansmanı sözleşmesi akdederek belirtilen niteliklerde bir hizmeti sağlamayı ona karşı taahhüt eder,

3. adım: Katılım bankası, müşterisiyle yaptığı hizmet finansmanı sözleşmesine uygun şekilde hizmet sunabilecek hizmet sağlayıcı kuruluşlarla anlaşarak alt icâre sözleşmesi imzalar, sözleşme kapsamında bu hizmeti bizzat veya başkaları vasıtasıyla alabileceğini şart koşar,

4. adım: Katılım bankası, müşteriye karşı taahhüt ettiği hizmeti alt icâre sözleşmesi akdettiği hizmet sağlayıcı kuruluşlar yoluyla müşterisine sunar. Hizmet bedelini vadeli ve kâr payıyla birlikte tahsil eder.

İşlem aşamaları verilen bu yöntemde katılım bankasının müşterisiyle akdettiği hizmet finansmanı İslam hukuku açısından zimmet icâresi şeklinde değerlendirilir. Faizsiz finans kurumunun müşteriyle ikinci adımda belirtilen sözleşmeyi akdettiği esnada fiilen bu hizmeti sunma potansiyeline sahip olması fikhî bir gereklilik değildir. Zira zimmet icâresinde ecîrin edimini bizzat ifa etmesi zorunlu olmayıp alacaklının ifa menfaatinin

sağlanması esastır. AAOIFI de bu icâre yönteminin hizmet finansmanı amacıyla uygulanabileceğini kabul eder (AAOIFI, 2024, s. 831).

Avrupa Fetva Araştırmaları Konseyi de 2008 yılında Paris'te düzenlediği 18. dönem toplantısında eğitim ve sağlık gibi hizmet finansmanlarının icâre sözleşmesi yoluyla gerçekleştirilmesinin caiz olduğunu değerlendirmiş ve ilgili kararda; faizsiz finans kurumunun ilk olarak müşterisiyle icâre-i ademi sözleşmesi akdedip daha sonra bu niteliklerde bir hizmeti hizmet sağlayıcıdan alt icâre yoluyla tedarik etmesinin caiz olduğunu belirtmiştir. (Avrupa Fetva ve Araştırma Konseyi, t.y., s. 72).

Esasında klasik fıkıh kitaplarındaki zimmet icâresi tarifiyle en fazla örtüşen uygulamanın bu ikinci yöntem olduğu söylenebilir (Buhûtî, t.y., s. 3/564; Karâfî, t.y.-a, s. 2/133; Sâvî, t.y., s. 4/14; Şirbînî, 1994, s. 3/443; Hammâd, 1990, s. 12). Ancak katılım bankasının müşterisine karşı hizmet taahhüdünde bulunduktan sonra ilgili hizmeti alt akitler yoluyla temin edememe riski bulunmaktadır. Üstelik müşterilerin finanse edilmesini talep edecekleri hizmetler de kendi içinde bir çeşitlilik arz edecektir. Bu risk ve zorluklar dolayısıyla faizsiz finans kuruluşlarının uygulamada birinci yönetime ağırlık verdikleri söylenebilir.

HİZMET FİNANSMANIYLA İLGİLİ PROBLEMLER

Hizmet finansmanı gerek konusu gerekse de iş akış süreçleri açısından diğer katılım bankacılığı işlemlerinden farklıdır. Hizmet finansmanını detaylı şekilde düzenleyen yasal-meslekî standartlar henüz oluşturulmadığından sektörde yeknesak bir uygulama bulunmamaktadır. Bu durum katılım finansın genel seyriyle uyumlu görünmeyen bazı işlemlere de zemin hazırlamaktadır. Konuyla ilgili operasyonel ve fikhî problemlerin öne çıkanlarına aşağıda müstakil başlıklar altında temas edilmiştir.

Zimmet İcâresinde Ücretin Vadeli Ödenmesi

İslam hukuku özellikle borçlar hukuku sahasını ilgilendiren boyutuyla mal kavramına dair esaslı bir sınıflandırma benimsemiştir. Bu sınıflandırmaya göre hakikî ve hükmî olmak üzere iki türlü mal bulunur. Hakikî mallar dış dünyadaki mevcut ve muayyen varlıkları ifade eder (Mecelle, md. 159).

Bunlar hakkında *ayn* tabiri kullanılır. Ancak bu, geride temas ettiğimiz ve eşya hukuku sahasına ait bir kavram olarak menfaatin mukabilinde kullanılan ayndan farklıdır. Söz gelimi kişinin sahip olduğu evi veya satım akdine konu edilen muayyen bir araba vb. hep ayn kabilindendir. Hükmi mal denildiğinde ise bununla bir borç ilişkisi kapsamında alacaklıya ödenmesi kararlaştırılan ve tür düzeyinde belirlenmiş muayyen olmayan varlıklar kastedilir. Örneğin bir satım sözleşmesi kapsamında müşterinin satıcıya ödeyeceği bir miktar para yahut nitelik düzeyinde belirlenmiş bir miktar misli mal böyledir. Hükmi mallar içinse literatürde *deyn* tabiri kullanılır (Kâsânî, 1986, s. 5/148). İslam hukukunda fiziki yapıya sahip mallara ilişkin bu sınıflandırma menfaatlere de uyarlanmıştır. Bu kapsamda, zimmet icâresi yoluyla işgörme borcu altına giren kişinin bu edimi sadece nitelik düzeyinde belirlendiğinden ve muayyen bir kişi tarafından ifası zorunlu olmadığından alacaklı açısından bakıldığında deyn kabul edilmiştir (Buhûti, t.y., s. 3/564; Karâfi, t.y.-b, s. 2/133; Sâvi, t.y., s. 4/14; Şirbînî, 1994, s. 3/443; Hammâd, 1990, s. 12).

Bir mal veya menfaate deyn denilmesi terminolojik bir yaklaşım olmanın ötesinde hukuki işlemlerle ilgili önemli neticeler doğurabilmektedir. Bunların içinde belki de en önemlisi deynin yine kendisi gibi deyn kabul edilen bir bedel mukabilinde satılmasının önündeki yasak gelmektedir. Bu konuda fıkıh kitaplarında sıklıkla atıf yapılan bir hadise göre; “Hz. Peygamber deynin deyn mukabilinde satılmasını yasaklamıştır.” (Tahâvî, 1994, s. 4/21) Deyn şeklinde tercüme ettiğimiz ifade ilgili hadiste “kâli” lafzıyla yer almıştır. Kâli sözcüğü lügat anlamıyla yalnızca vadeli borçları ifade ediyorsa da İslam hukukçuları gerek peşin gerek vadeli her türlü deyni yani borcu bu hadis kapsamında ele almıştır. Buna göre bir mübadeleye konu olan bedellerden birisi deyn yani tür düzeyinde belirlenmiş bir cins borcu ise karşıt bedelin muayyen bir varlık olması gerekir. Bu nedenle selem akdinde satış bedelinin (resûlmal) peşin olması İslam hukukçularının ittifakıyla zorunlu kabul edilir (Zuhaylî, 1997, s. 32).

Katılım bankasının müşterisiyle yaptığı sözleşme zimmet icâresi olduğundan bankanın hizmet kapsamında sunacağı menfaat de deyn kabul

edilir. Deynin deyn karşılığında satımının gündeme gelmemesi için müşterinin bankaya ödemeyi peşin yapması gerekir. Ancak bu durum zimmet icâresi sözleşmesinin finansman amacıyla kullanılmasının önünde engel teşkil eder. Çünkü müşteri zaten hizmet tutarını peşin ödeme imkanına sahip olmadığı için hizmet finansmanına başvurmaktadır. Konu hakkında tartışma yürüten Ramazan el-Bûtî zimmet icâresinde hizmet tutarının peşin ödenmesini gerekli görmüştür (Bûtî, t.y.). Ancak klasik fıkıh eserlerinde konu hakkındaki tartışmalar incelendiğinde bu noktada tek bir görüşün bulunmadığı görülür.

Menfaat kavramı İslam hukukçularının çoğunluğu tarafından mal kabul edilir. Bu nedenle deyn olup olmama noktasında somut varlıklarla aynı hükme tabi tutulur. Somut malları konu edinen selem akdinde satış bedelinin (resûlmal) peşin olması gerektiği gibi zimmet icâresinde de ücretin peşin ödenmesi gerekir. Çünkü bu sözleşmedeki menfaat ecîrin zimmetindeki deyn olduğundan ve zaman içerisinde ortaya çıkacağından yapılan akit menfaatleri konu edinen bir tür selem olarak değerlendirilir. Bununla birlikte Hanbelî mezhebine mensup hukukçular ve Şâfiîlerin bir kısmı sözleşmenin özellikle selem lafzı kullanılarak yapılmaması durumunda ücretin peşin ödenmesinin gerekemeyeceğini ifade etmişlerdir (Cüveynî, 2007, s. 8/73; İbn Neccâr, 2008, s. 6/135).

Konu hakkında klasik fıkıh eserlerinde iki farklı yaklaşım bulunmasının yanında muasır İslam hukukçularının pek çoğu da özellikle selem olarak kurgulanmayan zimmet icârelerinin selem hükümlerine tabi kılınmasının ve bu kapsamda ücretin peşin olmasının gerekemeyeceği görüşünü benimsemiştir. Bu kapsamda Muhyiddin Ali Karadâği, Nezih Kemal Hammâd gibi araştırmacıların yanı sıra AAOIFI ve İslam İşbirliği Örgütü'ne bağlı Fıkıh Akademisi de bu görüşü benimsemiştir (AAOIFI, 2024, s. 831; Hammâd, 2007, s. 330; Karadâği, 2010, s. 5/736; “Karârâtü Mecma’i’l-Fıkhi’l-İslâmî”, t.y.; Nassâr, 2009, ss. 13, 14).

Özel olarak selem lafzıyla kurulmayan zimmet icâresinde ücretin vadeye bağlanmasının caiz olduğu görüşünü benimseyen İslam hukukçuları doktrinde yer alan görüşlerden her birinin birer içtihat olduğunu, bu tarz

görüşler arasında tercih yaparken İslam hukukunun genel gayelerini göz önünde bulundurmak gerektiğini, günümüz toplumunun hizmet finansmanı amacıyla başvurabilecekleri seçeneklerin azlığını dikkate alarak bu görüşü benimsediklerini ifade etmektedir (Çakır, 2019, ss. 301-304). Bizim kanaatimize göre de bu görüşün esas alınması günümüzde çeşitli hizmet alımlarına gereksinim duyan ve faizden sakınma konusunda hassasiyet taşıyan insanların ihtiyaçlarına cevap verme adına daha uygun görünmektedir.

Proforma Fatura ve Nihai Faturanın Tahsili

Katılım bankalarını konvansiyonel bankalardan ayıran en önemli farklardan biri müşterinin hesabına doğrudan nakit aktarımında bulunarak finansman sağlamıyor olmalarıdır. Bunun yerine genellikle müşterinin ihtiyaç duyduğu mal veya hizmeti satıcı/sağlayıcı kişi veya kurumdan temin ederek müşterinin ödeme olanaklarına uygun vade ve kârla ona devretme yöntemine başvurulur. Bu sayede elde edilen finansmanın getirisi de faiz değil, mal veya hizmet satışından elde edilen kâr olmuş olur. Bazen de vekalet, karz vb. sözleşmelere yahut gayri nakdi finansman yöntemlerine başvurulur.

Özellikle bir mal veya hizmet alım satımına dayalı finansmanlarda gerçek bir mal veya hizmet alımının gerçekleşmesi önem arz eder. Göstermelik olarak yapılan fiktif işlemlerde hakikî manada bir mal veya hizmet devri olmadığından bankanın kârı da nakit finansmanından kaynaklı bir faize dönüşmüş olur. Bu nedenle katılım bankaları işlemin muvazaa içermediğini teyit etmek için belli başlı yöntemler kullanırlar. Söz gelimi murabaha finansmanında işlemin fiktif olmadığını tespit etmek için çoğu kez müşteri finansman talebiyle bankaya başvurduğunda satıcının imza ve kaşesini taşıyan bir proforma fatura getirmesi talep edilir. Proforma faturada finansmana konu malın türü, nitelikleri, miktarı, teslim tarihi vb. bilgiler bulunur. Finansman sonrasında da müşteriden ilgili malın faturasını ibraz etmesi talep edilir. Nihai fatura ibraz edildiğinde bununla proforma faturadaki bilgiler karşılaştırılır ve işlemin muvazaa içermediği teyit edilir. İki belge arasında malın cinsi, teslim tarihi vb. konularda önemli farklar

bulunması yahut nihai faturanın hiç ibraz edilmemesi halinde işlemin fiktif olma olasılığı gündeme gelir. Bu tarz işlemlerden elde edilen gelirler katılım bankalarınca uygun olmayan gelirler hesabına kaydedilir ve çeşitli hayır cihetlerine sarf edilerek bankanın varlıkları arasından çıkarılır (TKBB, t.y.-a, ss. 7, 16). Nihai faturanın müşteriden tahsil edilmesi için BDDK tarafından katılım bankalarına belirli bir süre tanınır. Bu konudaki düzenlemeye göre katılım bankası mücbir sebepler haricinde 90 günü geçmemek kaydıyla finansman vade gün sayısının yüzde 30'una kadar olan sürede müşteriden malın nihai faturasını teslim almalıdır. Aksi halde finansmanın geliri uygun olmayan gelirler hesabına kaydedilir. Özellikle finansmanlarda; kısa vadeli işlemlerde 365 güne kadar, uzun vadeli işlemlerde finansman süresinin yüzde 70'ine kadar ek süre verilebilir (TKBB, t.y.-b, ss. 7, 8).

Hizmet finansmanları açısından proforma fatura ve nihai fatura konusu nispeten kapalılık arz eder. Çünkü sektördeki uygulamalara bakıldığında bazı katılım bankaları müşteriden finansmana konu hizmete ilişkin proforma fatura ibraz etmesini isterken (Albaraka Türk Katılım Bankası, t.y.-a; Kuveyt Türk Katılım Bankası, t.y.-b; Ziraat Katılım Bankası, t.y.-b) bazılarında özellikle kurumsal müşteri finansmanında müşteri beyanı esas alınmaktadır. Öte yandan finansman süreci tamamlandıktan sonra nihai faturanın tahsilinin gerekli olup olmadığı yahut bunun doksan günle kayıtlı olup olmadığı da yasal düzenlemelerde yeterince açık değildir. Çünkü BDDK'nın ilgili düzenlemesinde faturanın tahsiliyle ilgili süre sınırı satım yöntemleri hakkında düzenlenmiştir. Nitekim ilgili düzenleyici metin "Satım Yöntemleri ile Fon Kullandırma İşlemlerinde Alım-Satıma İlişkin Belgenin Temin Edilme Süresine İlişkin Kural Seti" şeklinde isimlendirilmiştir (TKBB, t.y.-b, ss. 7, 8). Dahası BDDK'nın "Bankaların Kredi İşlemlerine İlişkin Yönetmelik" kapsamındaki düzenlemesinde de murabaha akdi satım yöntemleri arasında zikredilirken hizmet finansmanları kiralama yöntemleri başlığında düzenlenmiştir (BDDK, 2023, md. 16). Bu durum satım yöntemleriyle ilgili olan ve işlemin fiktif olmadığını teyit etmeye hizmet eden fatura tahsili uygulamasının ve süre kısıtının hizmet finansmanlarına uygulanıp uygulanmayacağı problemini gündeme getirmiştir. Bu noktada katılım bankacılığı sektöründe uygulama farklılıkları

olduğu görülmektedir. Özellikle de muayyen bir hizmet sağlayıcıdan temin edilerek finanse edilen hizmet alımlarının iş süreci olarak mal murabahasıyla benzerlik arz etmesi bu probleme derinlik katmıştır.

Kanaatimizce gerek birinci yöntem olarak aktardığımız belirli bir hizmet sağlayıcı üzerinden gerçekleştirilen ve murabahayla benzerlik arz eden hizmet finansmanları gerekse de ikinci yöntemde anlattığımız sürece göre yürütülen finansmanlar proforma fatura ve nihai fatura uygulamasına tabi tutulmalıdır. Zira bu konuda sadece müşteri beyanının esas alınması durumunda nakit ihtiyacı içerisinde olan pek çok kimse katılım bankasının bu uygulamasını fiktif işlemler vasıtasıyla istismar edebilir. Elde edilen kazancın kâr olmaktan çıkıp faize dönüşmesi de özellikle finansman kârının katılma hesabı sahipleriyle paylaşıldığı düşünüldüğünde katılma hesabı gelirlerini de fikhî anlamda olumsuz etkileyecektir. Bu nedenle mahiyet olarak murabahayla benzeşsin ya da benzeşmesin hizmet finansmanlarında da proforma fatura ve nihai faturanın tahsil edilmesi, vaktinde tahsil edilemeyen veya proforma faturayla örtüşmeyen faturaların bulunması durumunda finansman gelirinin ihtiyaten uygun olmayan gelirler hesabına aktarılması isabetli olacaktır.

Burada gündeme gelebilecek önemli sorunlardan birisi de müşterilerin bazen hizmet siteleri gibi platformlardan ulaşılan yahut kayıtlı işletme sahibi olmayan gerçek kişilerden hizmet alması ve bireysel olarak yapılan anlaşmalar çerçevesinde bazen fatura kesilmiyor olmasıdır. Proforma fatura ve nihai faturanın şart koşulması bu tarz hizmet alımlarının finanse edilmesini güç hale getirecektir. Bu noktada yukarıda dikkat çekilen mahzurlar da hesaba katılarak izlenmesi gereken en uygun yöntem gerçekleşen işlemlerde fatura ibrazı şartının esnetilmemesidir. Aksi halde bankanın gelirinin İslami finans ilkelerine uygunluğu konusunda tartışmalara kapı aralanmış olacak ve ekonomide kayıt dışılığı desteklemek suretiyle kamusal zarara sebebiyet verilmiş olacaktır. Bunun ise İslami finans ilkeleriyle bağdaşmayacağı ortadadır.

Hibrid İşlemler: Hizmet ve Malın Birlikte Finansmanı

Hizmet finansmanı ilke olarak icâre-i âdemî sözleşmesine dayanıyor ve temel hükümleri de bu akit kapsamında düzenleniyor olsa da bazı durumlarda hizmet alımı ve mal alımı tek bir akit kapsamında iç içe geçebilmektedir. Örneğin katılım bankasının kurumsal bir müşterisi şirketine ait taşıtların periyodik bakımı için bir servisten hizmet almak istediğinde bakım işleminin tabiatı gereği bazı parçaların değişmesi gerekebilir. Bu tarz durumlarda ihtiyaç duyulan yedek parçaların müşteri tarafından karşılanması halinde yapılan işlemin fikhî açıdan salt icâre-i âdemî olacağına kuşku yoktur. Fakat uygulamada hizmet alanlar çoğu kez bu hizmetin gerektirdiği malları da hizmet sağlayıcıdan temin etmekte ve bu mallar için ayrı bir akit yapmamaktadır. Söz konusu akitler ayrı ayrı yapılsa bile araç bakım işlemi için ayrı, bakım malzemeleri için ayrı finansman kullanılması gerekecektir ki bu da operasyonel anlamda taraflara ekstra iş yükü doğuracaktır. Peki bu tarz bir durumda hem mal hem de hizmet alımının hizmet finansmanı kapsamında değerlendirilmesi ve gerek fikhî hükümler gerekse de bankacılık işlemleri kapsamında bu ürüne ait süreçlerin işletilmesi mümkün müdür?

Esasında buna benzer problemlere fıkıh kitaplarında da yer verilmiştir. Baştan belirtmek gerekir ki bir hizmet sözleşmesinde ham madde hizmet sağlayıcıya aitse bu istisna (eser) sözleşmesi^a olarak yorumlanır. Malzeme hizmet alana aitse bu takdirde icâre-i âdemî olarak değerlendirilir (Aktan, 2001). Ancak literatürde icâre-i âdemî sözleşmesi kapsamında işgörenden hizmet alana bazı varlık transferlerinin gerçekleşmesine de müsamahayla yaklaşmıştır. Söz gelimi bir terziye takım elbise yapması için bir top kumaş teslim edildiğinde bu akit fıkıh literatüründe icâre-i âdemî olarak yorumlanır. Akit kapsamında terzinin kendi iğnesini, ipliğini ve diğer malzemelerini kullanmasına göz yumularak akdin mahiyetini değiştirmeyeceği kabul edilir (İbnü'l-Hümâm, t.y., s. 6/115). Hatta bazı

^a İstisnâ akdi, “Bir şey yapmak üzere ehl-i san’at ile akd-i mukâvele etmek.” şeklinde tanımlanır (Mecelle, md. 124).

Hanefîler malzemenin tamamen yüklenici tarafından karşılandığı istisna akdini bile bir tür icâre kabul etmişlerdir.^a

Türk hukukunda karma sözleşmelerde hangi edimin baskın kabul edileceği konusunda farklı kanaatler bulunmaktadır. Bu noktada taraflardan birini koruyan yahut kanunda şekil şartına bağlanmış olan sözleşmeyi esas almak gibi farklı yaklaşımlar bulunmaktadır (Ganbari, t.y., ss. 59-70). Kanaatimizce bu tarz hibrid yapıli işlemlerde akdin tipini belirleyen aslî edim yükümlülüğünün tespitinde tarafların iradeleri ve sözleşmede kullanılan ifadeler gibi dikkate alınması gereken birden fazla husus vardır. Ancak İslam hukukunda yerleşik bulunan ve akitlerde lafızların değil maksat ve mananın esas alınacağını gösteren küllî kaide (Mecelle, md. 3) bu konuda daha belirleyicidir. Aksi takdirde İslam hukukunun isimli akitler altında beyan ettiği bazı genel hükümlerin işlevsiz hale gelmesi kaçınılmaz olacaktır. Bu noktada mal ve hizmet arasında bir tür asıl-fer, tâbi-metbû ilişkisi kurulmak suretiyle bunun bir satım mı hizmet akdi mi olduğu belirlenebilir. Bu ilişki kurgulanırken işlemdeki mal ve hizmetten her birinin toplam bedeldeki hissesini dikkate almak uygun bir yöntem olabilir. Bedelin yarısından fazlası mal mukabilinde ödendiyse bu bir satım yöntemi, hizmet mukabilinde ödendiyse “el-hükmü li’l-ekser/hüküm çoğunluğa göredir” (Zeydân, 2001, s. 218) kaidesiyle de ilgisi kurularak hizmet sözleşmesi olarak değerlendirilebilir. Sonuç itibarıyla hizmet finansmanı özelliği baskın olan akitler icâre-i âdemî olarak yorumlanarak bu akde ait hükümler uygulanabilir.

^a “Hanefî fakihlerden Ebû Saîd el-Berdâ’ye (v. 317/930) göre bu borç ilişkisinde yüklenicinin aslî edim yükümlülüğü *amel* yani yapma borcudur. Mal ise bu yükümlülüğü yerine getirirken kullanılan alet, edevat mesabesindedir.” (İbnü’l-Hümâm, t.y., s. 6/115; Özmen, 2022, s. 220; Serahsî, 1993, s. 12/139) “Burhânüddîn Buhârî de akitteki amel ve mal unsurlarının her ikisini de dikkate alarak istisnânın başlangıcı itibarıyla icâre-i âdemî olarak kurulduğunu, malın tesliminden hemen önce taraflar arasındaki ilişkinin satıma dönüştüğünü ifade etmiştir. Buna göre yüklenicinin ilk etapta icâre-i âdemî kapsamında doğan bir yapma borcu, teslim anında ise satımdan doğan bir verme borcu bulunmakta, şahsi ve maddi edim yükümlülükleri art arda oluşmaktadır.” (Burhânüddin el-Buhârî, 2019, s. 10/403; Burhânüddin, 2004, s. 7/135; Özmen, 2022, s. 220).

Ödemenin Yapılacağı Kişi

Hizmet finansmanı ile ilgili bir diğer konu gerçekleşen finansmanlarda ödemenin kime yapılacağıyla ilgilidir. Konu hakkında TKBB Danışma Kurulu'nun bir standardı bulunmadığından sektörde farklı uygulamalara rastlanmaktadır. Söz konusu işlem murabaha olmadığından bazen katılım bankaları murabaha işlemlerinde gündeme gelen ve ödemenin satıcıya yapılmasını öngören yerleşik kuralın dışına çıkarak ödemeyi doğrudan müşteri hesabına yapmaktadır. Bazı durumlarda ise tıpkı murabahada olduğu gibi hizmet sağlayıcıya ödeme yapılmaktadır (Albaraka Türk Katılım Bankası, t.y.-b; Türkiye Finans Katılım Bankası, t.y.; Ziraat Katılım Bankası, t.y.-a).

Kanaatimizce bu konuda en doğru yaklaşım ödemenin finansman müşterisinin hesabına değil, hizmet sağlayıcı kişi veya kuruma yapılmasıdır. Ancak bazı durumlarda katılım bankasının müşterisi birden fazla hizmet sağlayıcıdan hizmet alımı yapabilir. Söz gelimi evine tadilat yaptıran bir kişi aynı süre zarfında iç mimar, marangoz, boyacı, elektrikçi gibi farklı mesleklerden pek çok kişiden hizmet almak istiyor olabilir. Her bir işlem için ayrı finansman talebinde bulunmak müşteri ve bankanın iş yükünü artırabilir. Bu tarz durumlarda hizmet finansmanının murabahayla ilgili yasal kısıtlardan muaf olduğu göz önüne alınarak operasyonel kolaylık sağlanabilir. Örneğin finansman tutarı hizmet sağlayıcının değil, doğrudan müşterinin hesabına aktarılarak blokaj altına alınıp hizmet alımına ilişkin proforma fatura ibraz edildikçe ilgili tutar üzerinde tasarruf yetkisi tanınabilir.

Hizmetin Katılım Bankasınca Alınmasının ve Sunulmasının İmkânı Sorunu

Hizmet finansmanı ile ilgili uygulamalara bakıldığında eğitim ve sağlık hizmetlerinden hac ve umre seyahatlerine varan bir çeşitlilik arz ettiği görülmektedir (Vakıf Katılım Bankası, t.y.). Bu hizmetleri sağlayıcıdan ilk olarak katılım bankasının aldığı ve sonrasında kâr payını ekleyerek vadeli bir şekilde müşteriye devrettiği düşünüldüğünde finansmana konu

hizmetin yasal ve operasyonel anlamda katılım bankasınca alınması ve sunulmasının mümkün olup olmadığı sorusu gündeme gelmektedir.

İslam hukukunda kişi zimmet icâresi kapsamında üstlendiği yapma edimini bizzat ifa etmek zorunda değildir. Bu nedenle normal şartlarda ifa etmesi mümkün olmayan birtakım işgörme borçlarını zimmet icâresi yoluyla üstlenmesi caiz görülür. Söz gelimi okuma yazma bilmeyen birinin okuma yazma öğretmek üzere başkalarıyla hizmet sözleşmesi kurması yahut gözleri görmeyen birinin gözcülük, bekçilik gibi görevleri konu edinen akitler kurması akde konu işi bizzat yerine getirme taahhüdünde bulunmaması şartıyla klasik fıkıh eserlerinde meşru kabul edilmiştir (Ali Haydar, 1991, s. 1/658; Buhûtî, t.y., s. 3/566; el-Mevsûatü'l-fıkhiyyetü'l-Kuveytiyye, 1427, s. 1/297; Şirbînî, 1994, s. 3/447). Çünkü burada işgörme borcu altına giren kişinin yükümlülüğü söz konusu işin bir şekilde ifasını sağlamaktır. Bunu bizzat yapmayı tercih etmiyor veya bizzat yapma imkânı hiç bulunmuyorsa alt icâre sözleşmeleri yoluyla ifasını sağlayabilir. İşin gerçek veya tüzel kişilerce gerçekleştirilmesi arasında fark olmadığı gibi ticari kazanç elde etme düşüncesiyle yapılmasının önünde de herhangi bir dinî engel bulunmamaktadır.

Katılım bankasının müşterisine belli bir hizmeti sunma borcunu finansman gayesiyle üstlendiği düşünüldüğünde ve sözleşmede bunu alt icâre yoluyla üçüncü kişiler vasıtasıyla temin edeceğini belirttiği göz önüne alındığında operasyonel anlamda bu hizmeti sunma olanağına sahip olması şartını aramak doğru olmaz. Dolayısıyla finansmana konu olan hizmetin bir tür taşımacılık, konaklama, ulaştırma, eğitim vb. olduğu ve katılım bankasının bunu sağlama potansiyeline sahip olmadığı gerekçe gösterilerek işlemin caiz olmadığı söylenemez. Ancak bu ilişkide tarafların hizmeti alan, sağlayan, alt hizmet sağlayıcı gibi konumları net olmalı ve bu pozisyonların doğurduğu yükümlülükleri yerine getirmelidirler.

Bununla birlikte katılım bankasının müşteriyle anlaşmadan önce belli firmalarla çerçeve sözleşmeler yaparak birtakım hizmet kontenjanlarını bankaya tahsis etmesi durumunda bu hakkı üçüncü kişilere devredebileceğini baştan şart koşması gerekir. Çünkü hizmetin asıl

sağlayıcısı olan kişi/kurum, ücreti ve diğer koşulları hizmet alan kişinin durumuna bakarak belirlemiş ve sözleşmeye bu koşullar altında taraf olmuş olabilir. Nitekim AAOIFI de konu hakkındaki standardında benzer bir yaklaşım benimsemiştir (AAOIFI, 2024, s. 831).

Hizmet Alım Sürecinde Vekalet

Hizmet finansmanı kapsamında hizmet sağlayıcı kurumla iletişime geçilirken genelde katılım bankası murabaha finansmanında olduğu gibi müşterisine vekalet vermekte, banka adına hizmeti alma sürecini müşteri yönetmektedir (Albaraka Türk Katılım Bankası, t.y.-b; Kuveyt Türk Katılım Bankası, t.y.-a; Türkiye Finans Katılım Bankası, t.y.; Ziraat Katılım Bankası, t.y.-b). Çünkü söz konusu işlemin bizzat katılım bankası yetkililerince yapılmasını şart koşturmak fikhî bir gereklilik olmadığı gibi banka açısından ciddi anlamda operasyonel yük doğuracağı da aşıkardır. Bu noktada tarafların sözleşme içerisindeki konumlarının, hak ve yükümlülüklerinin netliğini yitirmemesine özen göstererek müşteriye ilgili hizmeti banka adına alma konusunda vekalet vermek kanaatimizce faizsiz bankacılık ilkelerine aykırı düşmez. Ancak yine de vekalet başvurmak yerine işlemlerin banka temsilcilerince bizzat yürütülmesi finansmanın suret itibariyle faizli ihtiyaç kredilerine benzerliğini azaltacağından mümkün olduğu ölçüde işlemler asaleten gerçekleştirilmelidir.

Finansmana konu hizmetin müşteriye devredilmesi noktasında ise katılım bankasının işlemi müşterinin vekaletiyle değil, bizzat yapması tarafların işlem içerisindeki konumlarının netliğini korumaya hizmet eder. Üstelik müşteriye finansmana konu hizmeti bankaya vekaleten kendi kendine devretmesi hususunda vekalet vermek fikhî açıdan da birçok İslam hukukçusu tarafından caiz görülmez. Çünkü bu durumda akdin her iki tarafını tek kişi temsil etmiş olur. Bu ise sözleşmelerde akdin ikincil yükümlülükleri diyebileceğimiz *hukûku'l-akd* kabilinden borçların vekile ait olduğu görüşünü benimseyen fakihlere göre caiz olmaz (Ali Haydar, 1991, s. 1/134; Haraşî, t.y., s. 6/172; Kâsânî, 1986, s. 6/33; Senhûrî, 1998, s. 5/221, 222). Nitekim TKBB'nin Murabaha Standardında da akdin iki tarafını tek kişinin temsil etmesi caiz görülmemektedir (TKBB, 2021, ss. 7, 8).

Hizmet Finansmanında Vaatten Kaynaklanan Riskler ve Yönetimi

İcâre-i âdemî akdine dayanan hizmet finansmanları katılım bankası açısından önemi bir risk faktörü barındırır. Şöyle ki katılım bankası tarafından hizmet paketi satın alındıktan sonra müşterinin hizmeti devralmaktan kaçınması ihtimal dahilindedir. Katılım bankası bu riski bertaraf etmek adına müşterinin finansman talebi yönelttiği ilk adımda onunla bu hizmeti devralacağına dair vaat formu imzalayabilir. Bu sayede müşterinin vaadinden caymasının katılım bankası açısından maddi bir zarara neden olması durumunda katılım bankası uğramış olduğu zararın tazminini talep eder. Vaat, akit gibi bağlayıcı bir işlem olmamakla birlikte vaadinden cayanın karşı tarafı uğrattığı mağduriyeti giderici ödemeler yapması İslam hukukuna aykırı görülmez (AAOIFI, 2024, s. 828). Dinî metinlerde verilen söze vefa göstermeyi emreden çeşitli ifadeler de bu yaklaşımı desteklemektedir (Buhârî, 2001, s. İman, 24; *Kur'ân*, 17/34).

Katılım bankaları müşterinin hizmet alımından vaz geçmesi sonucunda uğramaları muhtemel zararların tazmini için müşteriden peşinen bir güvence bedeli alabilir. Gerek duyulması halinde söz konusu güvence bedelinden bankanın uğradığı fiili zararların tazmini sağlanır (Çakır, 2019, s. 297). TKBB Danışma Kuruluna ait Murabaha Standardında fiilî zarar şu şekilde tanımlanmıştır: “Fiilî zarar, uyulacağı ve yerine getirileceğine inanılan/güvenilen bir vaadin yerine getirilmemesi yüzünden uğranılan gerçek zararlar ile kamusal yükümlülükler, iletişim, yol, noter giderleri, satıcıya ödenen cezaî şart, tazminat, kapora, iadedden kaynaklanan masraflar, dava masrafları vb. kalemlerden oluşabilecek fer’î zararları ifade eder.” (TKBB, 2021, s. 13)

Katılım bankasının bu riskten korunma adına başvurabileceği bir diğer yöntemse hizmet sağlayıcıyla sözleşme yaparken şart muhayyerliğini öne sürmesi ve kendi müşterisinin hizmeti almaktan imtina etmesi durumunda muhayyerlik hakkını kullanmasıdır (Ebû Gudde, t.y., s. 27). İslam hukukunda şart muhayyerliği satım gibi icâre kapsamında da öne sürülebilen bir haktır (Kudûrî, 2006, s. 7/3618).

Esasında gerek mal alımlarında başvurulana murabaha finansmanında gerekse de hizmet finansmanlarında katılım bankasına vekaleten alım yapan müşteri faturayı zaten kendi adına düzenletmekte, dolayısıyla işlem dolaylı temsil görünümünde gerçekleşmektedir. Bu nedenle müşterinin vaadinden cayma ihtimalinin banka açısından ciddi bir risk oluşturduğu söylenemez. Çünkü müşteri ikinci bir işlem yapmayarak malı/hizmeti bankadan devralmasa bile faturayı ilk etapta kendi adına düzenlettiğinden fikhî açıdan ilgili varlığın maliki banka olsa da bazı resmî evraklarda onun alıcısı/borçlusu olarak müşteri gözükmektedir. Ancak yine de müşterinin ikinci bir işlem kapsamında ilgili varlığı katılım bankasından geri devralmaktan kaçınması işlem kârının fikhî açıdan meşruiyetini yitirmesine ve uygun olmayan gelirler hesabına aktarılmasına neden olacaktır (TKBB, t.y.-a, ss. 6, 7). Bu nedenle bankanın hizmet finansmanı süreçlerinin usulüne uygun şekilde tamamlanması için müşteriden gerekli güvenceleri almasında katılım finans ilkeleri bakımından bir sakınca olmasa gerekir.

SONUÇ

Katılım bankalarında hizmet finansmanı amacıyla başvurulana yöntemlerden biri olan icâre-i âdemî sözleşmesini incelediğimiz çalışmamızda ulaştığımız neticeleri şu şekilde ifade edebiliriz:

- Hizmet finansmanı günümüz toplumlarında eğitim, ulaşım, sağlık ve güvenlik başta olmak üzere gerçek ve tüzel kişilerin günlük/ticari yaşantılarında ihtiyaç duydukları uygulamalardandır. Katılım bankalarının bu ihtiyaca cevap vermek için alt icâre sözleşmesini esas almaları bir kısmına makale kapsamında dikkat çektiğimiz kurallara uymak koşuluyla caizdir.
- Alt icâre-i âdemî sözleşmeleri hizmet alımlarının finansmanında kullanılmaya uygun bir yöntem olmakla birlikte bu tarz finansmanlarda sözleşmenin konusunu oluşturan menfaat (hizmet) fiziki mallar gibi somut bir yapıda olmadığından tarafların sözleşmedeki konumları belirginliğini yitirebilir. Bu

nedenle katılım bankaları icâre-i âdemî sözleşmesinin usulüne uygun olarak uygulanması için hizmet sağlayıcı ve hizmet alıcılarla detaylı bir çerçeve sözleşme akdetmeli; sözleşmede tarafların ecîr, vekil, işveren gibi sıfatlarını belirginleştirmelidir.

- Katılım bankaları hizmet finansmanında dolaylı hizmet sağlayıcı olduklarından hizmetin sunumundaki kusurlardan ve aksaklıklardan sorumlu olma noktasında icâre-i âdemi sözleşmesinin gerektirdiği hükümlere titizlikle riayet etmeli, bankanın ecîr konumunda olduğu gerçeğini göz ardı etmemelidir.
- Hizmet finansmanı işlemleri BDDK'nın konu hakkındaki yönetmeliğinde kiralama yöntemleri arasında yer aldığından aynı yönetmelikteki satım yöntemlerinden farklıdır. Bu nedenle yasal/meslekî düzenlemelerin satım yöntemlerinde aradığı; müşteriden proforma fatura ve nihai faturanın temin edilmesi, bunların zaman, miktar vd. konularda birbiriyle uyumlu olması, faturanın ibraz edilememesi durumunda işlem gelirin uygun olmayan gelirler hesabına aktarılması gibi kısıtlara hizmet finansmanının tabi olup olmadığı konusu yeteri kadar açık değildir. Bu da uygulamada yeknesaklık problemi doğurması bir yana gerekli süreçlerin usulünce yürütülmesi ve dolayısıyla fikhî meşruiyetin sağlanması konusuna olumsuz etki etmektedir. Kanaatimizce hizmet finansmanı bir satım yöntemi olan murabahadan farklıdır. Ancak proforma fatura, nihai fatura vd. süreçlerin hizmet finansmanında da işletilmesi önem arz etmektedir.
- Hizmet finansmanı bazı durumlarda zorunlu olarak mal temliklerini de içerebilir. Hibrid yapıllı bu tarz finansmanlarda baskın edim tespit edilirken taraf iradeleri ve sözleşmedeki ifadelerin yanında mal ve hizmetten her birine mukabil ödenen bedelin toplam bedel içindeki oranı dikkate alınabilir. Bu sayede işlemin hizmet finansmanı mı yoksa murabaha formatında mı gerçekleştirilmesi gerektiğine karar verilebilir.

- Hizmet finansmanları meslekî düzenlemelerde satım yöntemlerinden ayrı tutulduğundan katılım bankasının yapacağı ödemenin şekli noktasında da satım yöntemleriyle ilgili kısıtların dışında kalmaktadır. Bu noktada fiktif işlemleri önlemek amacıyla hizmet finansmanlarında da ilke olarak ödemenin doğrudan hizmet sağlayıcıya yapılması daha uygundur. Ancak çok sayıda hizmet sağlayıcıdan hizmet alınması gibi birtakım istisnai durumlar için müşteri adına açılmış geçici ve blokajlı hesaplar kullanılarak ödeme müşteri hesabına yapılabilir.
- Hizmet finansmanına eğitim ve sağıktan hac ve umre seyahatlerine varan pek çok hizmet alım türünün konu olduğu düşünöldüğünde hizmet sağlayıcı konumundaki bankanın ilgili hizmeti normal şartlarda sağlayabiliyor olmasını beklemek kanaatimizce zorunlu değildir. Nitekim İslam hukukundaki yerleşik hükümler de alt icâre yoluyla kişinin bizzat ifaya güç yetiremeyeceğı birtakım eylemleri borçlanması caiz görmektedir.
- Müşteriler nezdinde hizmet finansmanına duyulan ihtiyaç göz önünde bulundurularak mevcut uygulamada eğitim, sağık, seyahat ve hac/umre gibi alanlarla sınırlı bulunan hizmet finansmanının farklı hizmet sektörlerine de hitap edecek çeşitliliğe kavuşması için gerekli akademik çalışmaların ve meslekî düzenlemelerin gerçekleştirilmesi önem arz etmektedir.

KAYNAKÇA

- AAOIFI. (2024). *Faizsiz Finans Standartları*. (Türkiye Katılım Bankaları Birliği, Çev.). İstanbul: Türkiye Katılım Bankaları Birliği.
- Ahmed, C. ve Süleyman, Ş. (2014). Temvîlül-menâfi ve'l-hidmât fi'l-müessesâti'l-masrifîyeti'l-Ürdüniyye. *Mecelletü'l-müsennâ li'l-ulûmi'l-idâriyye ve'l-iktisâdiyye*, 4(8), 66-67.
- Ahmet Cevdet Paşa. (1300). *Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye*. Matbaa-ı Osmânî.
- Aktan, H. (2001). "İstisnâ". *TDV İslam Ansiklopedisi*, XXIII, 393-396.
- Albaraka Türk Katılım Bankası. (t.y.-a). Eğitim Finansmanı Uygulaması. <https://www.albaraka.com.tr/tr/bireysel/finansmanlar/ihtiyac/egitim-finance/mani adresinden erişildi>.
- Albaraka Türk Katılım Bankası. (t.y.-b). İcare (Kiralama) Akdi Müşteri Bilgilendirme Formu (İşgücü/Hizmet Kiralaması). https://www.albaraka.com.tr/documents/hakkimizda/katilim-bankaciligi-bilgilendirme-formu/icara_-finansal_kiralama.pdf adresinden erişildi.
- Ali Haydar. (1991). *Dürerü'l-hükkâm fî şerhi Mecelleti'l-ahkâm* (C. 1-4). Beyrut: Dârü'l-cîl.
- Avrupa Fetva ve Araştırma Konseyi. (t.y.). El-Karârât ve'l-fetâvâ es-sâdira anî'l-Meclesi'l-Ürûbbî li'l-İftâ ve'l-Buhûs.
- Bardakoğlu, A. (2000). İcare. *TDV İslam Ansiklopedisi*, XXI, 379-388.
- Baytemir, S. (2017). *Roma Hukukunda Hizmet Sözleşmesi (Locatio Conductio Operarum) ve Bağımlılık İlişkisi*. (Yayımlanmamış yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- BDDK. (2023). Bankaların Kredi İşlemlerine İlişkin Yönetmelik, md. 16. <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=40520&MevzuatTur=7&MevzuatTertip=5> adresinden erişildi.
- Buhârî, A. (1997). *Keşfü'l-esrâr an usûli Fahri'l-İslâm el-Bezdevî*. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- Buhûtî, M. b Y. (t.y.). *Keşşâfû'l-kınâ an metni'l-İknâ* (C. 1-1-4). Dârü'l-kütübi'l-İlmiyye.
- Burhânüddin el-Buhârî, M. b. A. (2019). *Ez-Zehîra*. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye.

- Burhânüddin, M. b. A. (2004). *El-Muhîtü'l-burhânî fî'l-fikhi'n-Nu'mânî*. Beyrut: Dârü'l-kütübî'l-ilmîyye.
- Bûtî, R. (t.y.). Nesîmüştam.
- https://naseemalsham.com/persons/muhammad_said_ramadan_al_bouti/subjects/view/46802 adresinden erişildi.
- Cüveynî, A. b A. (2007). *Nihâyetü'l-matlab fî dirâyeti'l-mezheb*. Dârü'l-minhâc.
- Çakır, M. (2019). Hizmet Finansmanında Zimmette Kiralama Modeli ve Fikhî Temelleri. *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 34, 289-320.
- Çalışkan, H. U. (2017). Bir Öteki Roma Müessesesi: Hizmet Akdi. *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi*, 23(3), 395-415.
- Dümeycî, A. b. S. (2019). *Temvîlü'l-hademât dirâse fikhîyye te'sîliyye tatbîkiyye* (1. bs.). Riyad.
- Ebû Gudde, A. E. (t.y.). *Temvîlü'l-menâfi bi-Ûrubbâ*.
- el-Buhârî, M. b A. (2001). *El-Câmi'u's-şahîh*. (M. Z. b Nasr, Ed.). b.y.: Dâru Tavki'n-Necât.
- el-Mevsûatü'l-fikhiyyetü'l-Kuveytiyye. (1427). *İcâre*. Kuveyt: Vizâretü'l-evkâf ve's-suûnî'l-İslâmiyye.
- Ganbari, M. K. (t.y.). *Atipik Sözleşmeler Ve Uygulanacak Hukuk*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Yeditepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Hacak, H. (2000). *İslam Hukukunun Klasik Kaynaklarında Hak Kavramının Analizi*. (Yayımlanmamış phd thesis). Marmara Üniversitesi SBE.
- Halitoğlu, İ. ve others. (2019). Katılım Bankacılığında Mevzuat, Denetleme Ve Hukukî Altyapı. Ş. Görmüş ve others (Ed.), *Yaşayan ve Gelişen Katılım Bankacılığı* içinde . İstanbul: TKBB Yayınları.
- Hammâd, N. K. (1990). *Dirâsât fî usûli'l-müdâyenât*. Suud: Dârü'l-fâruk.
- Hammâd, N. K. (2007). *Fî fikhi'l-muâmelâti'l-mâliyye kırâa cedide*. Dimaşk: Dârü'l-Kalem.
- Haraşî, M. b A. (t.y.). *Şerhu Muhtasari Halîl*. Beyrut: Dârü'l-fikr.
- Hûlî, A. M. (2003). *Nazariyyetü'l-hak*. Kahire: Dârü's-selâm.
- İbn Hazm, A. b A. İ. (t.y.). *El-Muhallâ bi'l-âsâr*. Beyrut: Dârü'l-fikr.

- İbn Neccâr, M. b A. (2008). *Maûnetü uli'n-nühâ* (5. Basım.). Mekke: Mektebetü'l-Esedî.
- İbnü'l-Hümâm, K. M. b A. (t.y.). *Fethü'l-Kadîr*. b.y.: Dârü'l-Fikr.
- Karadâğî, A. M. (2010). *Buhûs fî fikhî'l-bünûki'l-İslâmiyye*. Beyrut: Şebeketü Dârî'l-Beşâiri'l-İslâmiyye.
- Karâfî, Ş. A. b İ. (t.y.-a). *Envârü'l-burûk fî envâ'i'l-furûk*. Âlemü'l-kütüb.
- Karâfî, Ş. A. b İ. (t.y.-b). *Envârü'l-burûk fî envâ'i'l-furûk*. b.y.: Âlemü'l-kütüb.
- Karârâtü Mecmai'l-Fikhî'l-İslâmî. (t.y.). <https://iifa-aifi.org/ar/2385.html> adresinden erişildi.
- Kâsânî, A. E. B. b M. (1986). *Bedâiü's-sanâi fî tertîbi's-şerâi* (2. Basım.). Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye.
- Kudâme, M. A. b A. İ. (1968). *El-Muğnî*. Kahire: Mektebetü'l-Kâhire.
- Kudûrî, A. b M. (2006). *Et-Tecrîd*. Kahire: Dârü's-Selâm.
- Kuveyt Türk Katılım Bankası. (t.y.-a). Müşteri Bilgilendirme Formu. <https://www.kuveytturk.com.tr/medium/murabaha-akdi-1401.pdf> adresinden erişildi.
- Kuveyt Türk Katılım Bankası. (t.y.-b). Eğitim Finansmanı Uygulaması. <https://www.kuveytturk.com.tr/kendim-icin/finansmanlar/ihtiyac-finansmani/egitim-finansmani> adresinden erişildi.
- Liv, C. (2024). Katılım Bankacılığı Hizmet İhtiyaç Finansmanının Fikhî Açıdan Değerlendirilmesi. *Kocatepe İslami İlimler Dergisi*, 7(3), 87-105.
- Merdâvî, A. b S. (1419). *El-İnsâf fî ma'rfeti'râcih mine'l-hilâf*. Beyrut: Dârü İhyâi't-Türâsi'l-Arabî.
- Merdavî, E.-H. A. b. S. (2003). *Tashîhü'l-fürû*. Beyrut – Riyad: Müessesetü'r-risâle.
- Mevsilî, A. b M. (1937). *El-İhtiyâr li-ta'lîli'l-Muhtâr*. Kahire: Matbaatü'l-Halebî.
- Mohamed, I., Junyuan, A. ve Fasaaha, M. (2024). The Application of Service Ijarah in Islamic Finance. *International Journal of Management and Applied Research*, 11(1), 80-106.
- Mutîî, M. N. (t.y.). *Tekmiletü'l-Mecmû*. b.y.: Dârü'l-Fikr.

- Nassâr, A. M. (2009). Fikhü'l-icâreti'l-mevsûfe fi'z-zimme. *Mü'temerü'l-masârifî'l-İslâmiyye beyne'l-vâkii ve'l-me'mûl* içinde . Dubai: Dârü's-Şüûnî'l-İslâmiyye.
- Nevevî, E. Z. Y. b Ş. (1991). *Ravdatü't-tâlibîn ve umdetü'l-müftîn*. (Z. eş-Şâvîş, Ed.). Dimaşk - Amman: el-Mektebu'l-İslâmî.
- Özmen, M. Y. (2022). *İslam Hukukunda Alacak Hakkı Kavramı*. (Yayımlanmamış doktora tezi). Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Özmen, M. Y. (2023, 29 Aralık). Katılım Bankacılığı Ürünlerinin Faizsiz Finans İlkeleriyle Uyumlu. <https://islamiktisadi.net/2023/12/29/katilim-bankaciligi-urunlerinin-faizsiz-finans-ilkeleriyle-uyumu/> adresinden erişildi.
- Râfîî, E.-Kâsım A. b M. b A. (1997). *El-Azîz Şerhü'l-Vecîz*. (A. M. A.-Â. A. Abdülmevcûd, Ed.). Beyrut.
- Sa'dî, A. b A. (2018). *İcâretü'l-mevsûf fi'z-zimme ve tatbîkâtüha'l-muâsıra*. Riyad: Dârü'l-Meymân.
- Salih, A. S. (2023). Et-Tekyîfü'l-fikhî li-temvîl'l-menâfi fi'l-mesârifî'l-İslâmiyye. *Mecelletü Câmîati's-Şârika*, 20(3), 89-116.
- Sâvî, A. b M. (t.y.). *Hâşiyetü's-Sâvî, (Bulgatü's-Sâlik li-ekrâbi'l-mesâlik ilâ mezhebi'l-İmâm Mâlik)*. Dârü'l-meârif.
- Semerkandî, M. b A. (1994). *Tuhfetü'l-fukahâ* (2. Basım.). Beyrut: Dârü'l-kütübî'l-İlmiyye.
- Senhûrî, A. (1998). *Masâdirü'l-hak fi'l-fikhî'l-İslâmî* (2. Basım.). Beyrut: Menşûrâtü'l-Halebî el-hukûkiyye.
- Serahsî, Ş. M. b E. S. A. (1993). *El-Mebsût*. Beyrut: Dârü'l-ma'rife.
- Şafak, E. E. (2019). *Teorik Boyutuyla İfa İmkansızlığı*. (Yayımlanmamış doktora tezi). İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Şâviş, V. M. A. (2014). Eserü'l-icâre fî temvîl'l-menâfi't-ta'lîm fi'l-fikhî'l-İslâmî. *Mecelletü's-şerîa ve'l-kânûn*, 28(58), 163-204.
- Şeyhizâde, A. b M. (t.y.). *Mecmaü'l-enhür fî şerhi Mülteka'l-ebhur*. b.y.: Dârü ihyâi't-türâsî'l-Arabî.
- Şirbînî, Ş. M. b. A. Ş. (1994). *Muğni'l-muhtâc ilâ marifeti meâni elfâzî'l-Minhâc*. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye.

Tahâvî, E. C. A. b. M. (1994). *Şerhü meâni'l-âsâr*. Âlemü'l-kütüb.

TKBB. (2021). Murabaha Standardı. <https://tkbb.org.tr/upload/Murabaha%20Standard%C4%B1%20TR.pdf> adresinden erişildi.

TKBB. (2024). Veri Peteği. Türkiye Katılım Bankaları Birliği. <https://veripetegi.tkbb.org.tr/> adresinden erişildi.

TKBB. (t.y.-a). Katılım Finans İlkelerine Uygun Olmayan Gelirler Ve Bunların Tasfiyesi Standardı. <https://tkbb.org.tr/upload/Kat%C4%B1l%20Finans%C4%B1%20I%CC%87lkelerine%20Uygun%20Olmayan%20Gelirler%20ve%20Bunlar%C4%B1n%20Tasfiyesi%20Standard%C4%B1.pdf> adresinden erişildi.

TKBB. (t.y.-b). 2021-2022 Faaliyet Raporu. https://tkbb.org.tr/upload/1653046508_38a33cca1b44aa64e469.pdf adresinden erişildi.

Tuncer, S. Ç. (2019). Kredi ve Kredi İşlemlerinin Hukukî Açıdan Değerlendirilmesi. *Pamukkale Journal of Eurasian Socioeconomic Studies*, 6(2), 43-69.

Türkiye Finans Katılım Bankası. (t.y.). Türkiye Finans Katılım Bankası İcare (Kiralama) Akdi Müşteri Bilgilendirme Formu. <https://www.turkiyefinans.com.tr/tr-tr/hakimizda/katilim-bankaciligi-sistemi/Documents/icare-iscucu-hizmet-kiralama.pdf> adresinden erişildi.

Vakıf Katılım Bankası. (t.y.). Müşteri Bilgilendirme Formu. <https://www.vakifkatilim.com.tr/documents/SozlesmelerVeFormlar/pdf/icarehizmet-kiralama%20akdinedayanananurunlergenelbilgilendirmeform.pdf> adresinden erişildi.

Zerkâ, M. A. (2013). *El-Medhal ilâ nazariyyeti'l-iltizâm el-âmmе fi'l-fıkhi'l-İslâmî* (2. Basım.). Dimeşk: Dârü'l-kalem.

Zerkeşî, Ş. M. b A. (1993). *Şerhü'z-Zerkeşî alâ Muhtasari'l-Hırakî*. Dârü'l-abîkân.

Zeydân, A. (2001). *El-Vecîz fî şerhi'l-kavâidi'l-fıkhiyye*. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle.

Ziraat Katılım Bankası. (t.y.-a). Ziraat Katılım Bankası İcare (Kiralama) Akdi Müşteri Bilgilendirme Formu. <https://www.ziraatkatilim.com.tr/sites/default/files/2024-08/7-fon-kullandirim-iscucu-hizmet-kiralamasi.pdf> adresinden erişildi.

Ziraat Katılım Bankası. (t.y.-b). Eğitim Finansmanı Uygulaması.
<https://www.ziraatkatilim.com.tr/bireysel/finansman-urunleri/ihtiyac-finansmani/egitim-finansmani> adresinden erişildi.

Zuhaylî, V. (1997). *Bey' u' d-deyn fi' ş-şerîati' l-İslâmiyye*. Dimeşk: Dârü'l-mektebî.

EXTENDED ABSTRACT

This article analyzes the *ijarah* contract used by participation banks for service financing, from the perspective of Islamic law, and evaluates its practical applications. The main objective is to examine the theoretical and practical aspects of service financing, especially within the context of Türkiye, to establish the Fiqhi foundations of the *ijarah* contract, and to offer solutions to encountered problems.

Participation banking, which is based on interest-free finance principles, avoids *riba* (interest), one of the key prohibitions in Islamic law, and relies on legitimate commercial contracts for its funding mechanisms. Among the most commonly applied contracts in the financing of service procurement is the *ijarah* contract. This model has been extensively discussed in classical Islamic legal sources and implemented in various forms in modern Islamic finance institutions globally. Academic studies by Ebû Gudde, Temîmî, Mohamed, Fasaaha, and Turkish scholars such as Mustafa Çakır, Cemil Liv, and Mehmet Gayretli offer valuable insights into the theoretical basis and practical challenges of service financing.

The study is based on a comprehensive analysis of classical and contemporary Islamic legal literature, documents related to the application of the *ijarah* contracts in Turkish participation banks, contract samples, regulatory decisions, and interviews with practitioners. The focus is on service financing through *ijarah-i adhami* contracts; alternative financing models based on other contracts such as *qard* or investment funds are excluded from the scope.

In Islamic law, *ijarah* refers to the transfer of usufruct (benefits) in return for a payment. It covers both leasing of objects and employment contracts, encompassing the transfer of benefit either from an asset (*lease*) or from a person's labor (***Ijarah al Ashkhaas*** -commonly known as *service Ijarah*). Service contracts are further divided into *specified ijarah*—where the provider must perform the service personally—and *ijarah mawsoofa fi al-dhimmah*, where the obligation can be fulfilled by any suitable provider.

Participation banks implement service financing using two main models:

1. **First Model (Widely Practiced):** The bank purchases a service package (e.g., education, travel, healthcare) from a pre-specified provider and sells it to the customer on a deferred payment basis with a profit margin. Whether this model qualifies as *specified ijarah* or *ijarah in liability* is debated due to the predetermined nature of the service provider.
2. **Second Model:** The bank first signs an *ijarah* contract with the customer and then procures the service from a provider via a sub-*ijarah* contract. Although this model aligns better with classical Islamic jurisprudence, it is less common in practice due to operational complexities.

The article addresses several important issues related to service financing in participation banking:

- **Deferred Payments in Ijarah Mawsoofa fi al-Dhimmah:** Since the leased benefit is considered a *debt (dayn)* in Islamic law, there is scholarly debate on whether the payment must be made in advance. Contemporary scholars and standards (e.g., AAOIFI) generally allow deferred payments if the contract is not framed as a *salam*.
- **Proforma and Final Invoices:** There is no uniform practice among participation banks regarding the requirement for proforma and final invoices. The paper argues that invoices should be collected to avoid fictitious transactions and ensure Shariah compliance.
- **Hybrid Transactions (Goods and Services):** In cases where both goods and services are financed (e.g., car maintenance including parts), the dominant component (by value) should determine whether the transaction is treated as a sale or a service contract. If the service portion is dominant, it should be treated as *ijarah al Ashkhaas*.
- **Payment Recipient:** The paper recommends that payments be made directly to the service provider, rather than the customer, to avoid misuse. However, where multiple providers are involved,

blocked accounts and invoice-based release systems may be used for flexibility.

- **Bank's Capacity to Deliver Services:** Islamic law permits the bank to fulfill its service obligation through third parties. Hence, it is not necessary for the bank to be technically capable of personally delivering the service.
- **Agency (Wakalah):** In practice, customers are often authorized to act on behalf of the bank to obtain services. While this is generally permissible, the contract's legitimacy is better preserved when the bank itself executes the delivery.
- **Binding Unilateral Promises (Wa'd) and Risk Management:** To mitigate the risk of customer withdrawal after service procurement, participation banks may require customers to sign a binding promise. If a breach causes financial loss, the bank may seek compensation.

This study offers a comprehensive evaluation of *Ijarah al-Ashkhaas* as a service-based financing instrument within Islamic finance. It highlights the urgent need for clearer legal frameworks and standardized professional practices in Türkiye's participation banking sector. To strengthen the system's robustness and Shariah compliance, the study recommends greater transparency, improved regulatory clarity, and closer adherence to classical fiqh principles.

ARAŞTIRMACILARIN KATKI ORANI

Yazarın her birinin mevcut araştırmaya katkı oranı aşağıda belirtildiği gibidir:

Yazar'ın araştırmaya katkı oranı %100'dür.

ÇATIŞMA BEYANI

Araştırmada herhangi bir kişi ya da kurum ile finansal ya da kişisel yönden herhangi bir bağlantı bulunmamaktadır. Araştırmada çıkar çatışması bulunmamaktadır.

ARAŞTIRMANIN ETİK İZNİ

Yapılan bu çalışmada "Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi" kapsamında uyulması gerektiği belirtilen tüm kurallara uyulmuştur. Yönergenin ikinci bölümü olan "Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiğine Aykırı Eylemler" başlığı altında belirtilen eylemlerden hiçbiri gerçekleştirilmemiştir.

HAKEM DEĞERLENDİRMESİ

En az iki dış hakem / Çift Taraflı Körleme

AUTHORS' PERCENTAGE-BASED CONTRIBUTION

The contribution rate of the author to the present research is as follows:

The author's contribution to the study is 100%.

DECLARATION OF CONFLICTING INTERESTS

There is no financial or personal relationship with any person or institution in this research. No conflict of interest exists in the study.

ETHICAL APPROVAL OF THE STUDY

All rules stated within the scope of the "Instruction on Research and Publication Ethics for Higher Education Institutions" were strictly followed during the study. None of the actions specified under the section titled "Actions Against to Scientific Research and Publication Ethics" in the second chapter of the Instruction were carried out in this study.

PEER REVIEW

Reviewed by at least two external referees / Double-Blind Review.

إدارة الأزمة الاقتصادية من منظور الإسلام وتأثير الإعلام

محمد جمال السيد هلال^a

جامعة إسطنبول صباح الدين زعيم، تركيا

معلومات عن البحث

الملخص

تاريخ المقال

استلام: 8 يونيو 2023

قبول: 8 أغسطس 2023

نوع المقال

ورقة أبحاث

تصنيف JEL

A12

K13

الكلمات المفتاحية

الإعلام المرئي
الاقتصاد القومي
السلوك الاقتصادي
للمجتمع
الأزمات الاقتصادية

تعتبر الأزمات جزءًا أساسيًا من تجربة الإنسان، ويلعب الإعلام دورًا حيويًا في مواجهتها والتعامل معها. فقد استخدم النبي محمد (عليه السلام) الإعلام لنقل تعاليمه، مؤكداً على أهميته في الإسلام. يدرس هذا البحث، الذي يعتمد على نموذج الحالة المصرية، دور الإعلام في إدارة الأزمات الاقتصادية وتأثيره على السلوكيات الاجتماعية والاقتصادية خلال هذه الفترات. كما يناقش البحث تصنيفات الإعلام، توجهاته، ومصادر تمويله، مع التركيز على تأثير هذه العوامل على تصور الجمهور للأزمات الاقتصادية العالمية. قد يكون للإعلام دور إيجابي أو سلبي في الأزمات، ويؤثر بشكل كبير على تطور الأمم واستقرارها أو انهيار الأنظمة الحاكمة.

منذ بداية الإسلام، تم التركيز على الإعلام ودوره في التعامل مع الأزمات المختلفة، حيث كان النبي (عليه السلام) يستخدمه لنقل رسالته إلى الحكام والشعوب. هذا البحث هو امتداد لدراسة سابقة تناولت العلاقة بين الإعلام المرئي والاقتصاد القومي، ويستعرض تأثير الإعلام على الأزمات الاقتصادية والسلوكيات الاجتماعية، بالإضافة إلى دوره في الأزمات التي يشهدها العالم اليوم.

<https://doi.org/tr/10.54863/jief.1311418>

^a، المؤلف المرسل: دكتوراه في الاقتصاد الإسلام والمالية من جامعة إسطنبول صباح الدين زعيم، بريد إلكتروني: mghelal85@gmail.com، الرقم الدولي: 0000-0002-3204-9306

للإستشهاد بهذا المقال: إدارة الأزمة الاقتصادية من منظور الإسلام وتأثير الإعلام. Helal, M. G. E. (2025).

Journal of Islamic Economics and Finance 11 (1), 265-303, <https://doi.org/tr/10.54863/jief.1311418>.

MANAGEMENT OF ECONOMIC CRISIS FROM AN ISLAMIC PERSPECTIVE AND THE
IMPACT OF MEDIAMohamed Gamal Elsaid HELAL^a

Istanbul Sabahattin Zaim University, Türkiye

ARTICLE INFO

Article history:

Received: Jun 8, 2023

Accepted: August 8, 2023

Article Type:

Research Article

JEL Classification:

A12

K13

Keywords:

Visual Media,

National Economy,

Economic Society,

Economic Crisis.

ABSTRACT

Crises are an essential part of the human experience, and the media plays a vital role in confronting and managing them. Prophet Muhammad (peace be upon him) used the media to spread his teachings, emphasizing its importance in Islam. This research, which uses the case study of Egypt, examines the role of media in managing economic crises and its impact on social and economic behaviors during these periods. The study also discusses media classifications, orientations, and funding sources, with a focus on the influence of these factors on the public's perception of global economic crises. The media can have either a positive or negative role in crises, significantly impacting the development of nations and the stability or downfall of ruling systems.

Since the beginning of Islam, attention has been given to the media and its role in dealing with various crises, with the Prophet (peace be upon him) using it to communicate his message to rulers and nations. This research is an extension of a previous study on the relationship between visual media and national economy, and it explores the impact of the media on economic crises and social behaviors, as well as its role in the crises the world is currently facing.

<https://doi.org/10.54863/jief.1311418>

^a Corresponding Author: Ph.D. Student, Istanbul Sabahattin Zaim University, Islamic Economics and Finance, E-mail: mghelal85@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-3204-9306>.

To cite this article: Helal, M. G. E. (2025). Management of Economic Crisis From An Islamic Perspective And The Impact of Media, *Journal of Islamic Economics and Finance*, 11(1), 265-303, <https://doi.org/10.54863/jief.1311418>

Bu çalışma Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 (CC-BY-NC 4.0) Uluslararası Lisansı ile lisanslanmıştır.

مقدمة

تعيش مصر مرحلة من التحولات السياسية والاقتصادية، بينما يشهد الإعلام المرئي توجهات تدعم بعض الفصائل السياسية في ظل وجود عدم وضوح كبير. ويبدو أن بعض الجهات تحاول الحفاظ على عدم الشفافية في المجتمع وتوجيه الرأي العام نحو تفسيرات محدودة النطاق. ومع تدخل الهيكل العسكري في الإعلام والاقتصاد، أصبح الإعلام في مصر في حالة انغلاق. ويستخدم الإعلام المرئي كواجهة لإخفاء الفشل السياسي والاقتصادي وتأثيره على سلوكيات المجتمع. وعلى الجانب الآخر، بدأت تظهر منابر إعلامية مرئية تناقش القضايا الاقتصادية بموضوعية، بغية زيادة الوعي الاجتماعي. وهذه الدراسة تتمحور حول علاقة الإعلام بالآزمات الاقتصادية، وعلاقة الإعلام المرئي في مصر بالاقتصاد وتوجيه الرأي العام. وتواجه الدراسة تحديات مثل ندرة المراجع والأبحاث. الهدف هو تقديم مساهمة علمية قد تعود بالنفع على المؤسسات الإعلامية، وتحسين الإعلام المرئي بطريقة تحقق رضا الله وتقدير الجمهور.

مشكلة الدراسة

في العصر الحديث، أصبحت العلاقة بين الإعلام المرئي والاقتصاد القومي غاية في القوة والمرونة، مع كل منهما يشكل تأثيراً على الآخر. والواقع أن المجتمع قد لا يكون واعياً للدور الذي يلعبه الإعلام المرئي المؤيد للسلطة في تأثيره - سلباً أو إيجاباً - على الاقتصاد القومي. والجدل الذي ينشأ يتعلق بما إذا كان الإعلام المرئي هو الذي يؤثر على النشاط الاقتصادي، أو العكس صحيح. هذه العوامل جعلت من مشكلة الدراسة الحالية التي تتعلق بالرد على السؤال الأساسي: ما هي العلاقة بين الإعلام المرئي والاقتصاد القومي؟

أهداف البحث

يهدف البحث إلى:

- التعرف إلى مفهوم المنهج الرشيد والصادق الذي دعا إليه الإسلام لمواجهة الآزمات الاقتصادية إعلامياً، وهو بكل بساطة تبيان الحق للناس ومخاطبة عقولهم وجلبهم إليه وترغيبهم فيه، وتبصيرهم بالباطل وإبعادهم عنه وتغييرهم منه بمختلف الأساليب

- الإعلامية المشروعة التي تستجيب معها النفوس ولا تنفض من حولها، وذلك لأجل تحقيق الهدف الإعلامي، وهو إسعاد الإنسان وإخراجه من الظلمات إلى النور.
- بيان أهمية العلاقة بين الإعلام المرئي وإعادة توجيه الرأي العام (القرار الاستثماري، القرار الاستهلاكي).

أهمية البحث

- بيان أسبقية المنهج الإسلامي في مواجهة الأزمات الاقتصادية إعلامياً من أكثر من جانب بصورة شاملة.
- تسليط الضوء على العلاقة الكامنة بين استغلال الإعلام الانتماء والتبني الفكري للنظم الحاكمة ومدى توصيل صورة ملائمة ومرضية للأداء الاقتصادي.
- التوعية العامة للمجتمع من ممارسات الإعلام المرئي تجاه الأوضاع الاقتصادية ومرونة الدور الإعلامي، حيث تكمن مهمة الإعلام في التغيير الدائم بالتكوين الفكري والمعتقدي لدى المجتمع، بل صناعة وتوجيه الرأي العام تجاه منظور فكري، سواء كان بالافتقار أو الإرغام.

منهجية البحث

يقوم البحث على المنهج الاستقرائي، وذلك من خلال نظرة الإسلام الشاملة للإعلام المرئي والرجوع إلى ما أتيح من بحوث ودراسات إسلامية حول هذا الموضوع، وكتابة المعلومات من مصادرها الرئيسية.

الدراسات السابقة

من خلال تفحص ومطالعة قائمة الدراسات الأكاديمية تبين لنا النقص الكبير في الدراسات الخاصة التي تغطي وتتناول أثر المنهج الإسلامي وتأثيره على القضاء على الأزمات الاقتصادية من خلال الإعلام عموماً والإعلام المرئي خصوصاً، إن لم نقل ندرتها. ومن أبرز الدراسات السابقة:

1. عبد الرحمن إسماعيل، دور الإعلام في تحقيق التنمية الاقتصادية، كلية الحقوق جامعة المنصورة، 2020م.

هدف البحث إلى توضيح الدور الذي تقوم به المواثيق الدولية والإقليمية والتشريعات الداخلية بهدف بتكريس حرية الصحافة والعالم، ومفهوم التنمية الاقتصادية، ودور القطاعات الأساسية فيها، وكذلك المساهمة الفعالة للعالم في التنمية والإصلاح الاقتصادي في دول العالم الثالث وبالأخص في العراق الذي يحتاج إلى البرامج المتعلقة بالاقتصاد لتساعده في عملية النهوض.

2. محمد كامل، دور الإعلام الرسمي الأردني في تشكيل الوعي السياسي لدى طلبة الجامعة الأردنية وكالة الأنباء والتلفزيون الأردني نموذجاً، 2014م.

هدفت الدراسة إلى الكشف عن دور الإعلام الرسمي الأردني في تشكيل الوعي السياسي لدى طلبة الجامعة الأردنية (-2013 2014)، وتوضيح دور الإعلام الرسمي في تدعيم المشاركة السياسية لدى الطلبة، والتعرف على مدى رضى طلبة الجامعة بما تقدمه وسائل الإعلام الأردنية الرسمية، ومعرفة كيفية قيام هذه الوسائل، بمسؤولية تشكيل الوعي السياسي لدى الشباب، على المشاركة في الحياة السياسية، والحزبية والعامية. ومن أجل ذلك ناقشت الدراسة الدور المنوط بالإعلام لتنمية الوعي السياسي لدى طلبة الجامعات في ضوء التحديات المعاصرة، والكشف عن دور الاعلام الرسمي في تنمية الوعي السياسي لدى طلبة الجامعات والشباب، وتقديم تصور مقترح يمكن أن يسهم في تطوير دور الإعلام الرسمي في تنمية الوعي السياسي لدى طلبة الجامعات والشباب، والتعرف على الأنماط البرامجية المفضلة للتلفزيون لدى الجمهور، ومعدل المشاهدة للتلفزيون الوطني

3. كريشنا، كومار، "تعزيز وسائل الإعلام المستقلة: استراتيجيات مساعدة الديمقراطية" (بولدر: لين رينر، 2006)

تستعرض الدراسة الأدوار المتعددة التي يمكن أن تلعبها وسائل الإعلام في دعم الديمقراطية وكيف يمكن تعزيزها. وبشكل عام، يمكن أن يكون لوسائل الإعلام تأثير قوي على البنية الاقتصادية من خلال طرح القضايا الاقتصادية، وتشجيع الشفافية، وتقديم التحليل الاقتصادي.

والدراسة تقدم أفكارًا واستراتيجيات حول كيفية استخدام وسائل الإعلام لتعزيز الديمقراطية والتنمية في مجتمع معين، والتي يمكن أن تكون مفيدة أيضًا في سياق الإعلام الاقتصادي والتنمية الاقتصادية.

4. فاردي، ماتياس أ. "ما فائدة الإعلام الحر؟ دور الإعلام في كبح الفساد وتعزيز جودة الحكومة". (2013).

تقدم هذه الدراسة ثلاث دراسات تجريبية مستقلة تساهم في فهم دور الإعلام في كبح الفساد وفي تعزيز وإنشاء مؤسسات سياسية عالية الجودة.

الجديد في الدراسة الحالية

ترتكز هذه الدراسة على تحليل العلاقة بين الإعلام المرئي بالآزمات الاقتصادية، مستخدماً قرار التعويم للجنه المصري كنموذج للبحث. وتهدف إلى دراسة الطريقة التي يمكن للإعلام المرئي أن يؤثر عليها في توجيه الرأي العام حول الاقتصاد القومي.

المطلب الأول: ماهية الآزمات الاقتصادية

يعد مفهوم الآزمة أحد أكثر المفاهيم انتشارًا في المجتمع المعاصر، حيث يؤثر في جميع جوانب الحياة، من الآزمات التي تواجه الفرد إلى الآزمات التي تمر بها المجموعات والحكومات والمؤسسات إلى الآزمات الدولية، ومصطلح الآزمة هو أحد المصطلحات الأكثر استخدامًا على جميع المستويات وعلى مختلف مستويات المجتمع. عالم الآزمة هو عالم حي وتفاعلي، عالم بمراحله وخصائصه وأسبابه. تتأثر الولاية أو الحكومة بأصغر كائن موجود في المجتمع البشري.

كما أن الأهمية الكبرى للآزمة والمواجهة تتطلب المواجهة والمعاملة من منظور إسلامي...، وسنشرح مفهوم الآزمة الاقتصادية، وعلاقتها مع وسائل الإعلام، وسنحاول قدر الإمكان الخروج عن المألوف في طريقة البحث، حيث سيتم إسقاط الجانب النظري للدراسة في هذا المبحث خصوصاً والفصل عموماً على الطريقة العملية في دراسة نموذج الحالة المصرية.

الفرع الأول: تعريف الأزمة لغةً واصطلاحاً

أولاً: تعريف الأزمة لغة: "الأزمة في لغة المعجم هي الشدة" (ابن منظور، لسان العرب، مادة: (أزم)، 213 / 1)، يقال: "أزم العام اشتد قحطه" (الفيروز آبادي، القاموس المحيط، 1 / 1390)، "وتطلق الأزمة على فترات القحط وشح الموارد كما تطلق على المصائب والابتلاءات.

ومن ذلك قولهم: "وعلى قدر الأزمات يأتي الفرج" (أبو الحسن، 1990، 126)، وقال صاحب مختار الصحاح: أزم عن الشيء أمسك عنه وبابه ضرب، وفي الحديث أن عمر رضي الله عنه سأل الحارث بن كلدة: ما الدواء فقال الأزم، يعني الحمية، وكان طبيب العرب"، "والمأزم المضيق: وكل طريق ضيق بين جبلين مأزم، وموضع الحرب أيضاً مأزم، ومنه سمي الموضع الذي بين المشعر وبين عرفة مأزمين" (الرازي، 1415 هـ/ 1995 م، 6).

ثانياً: استعمالات القرآن للفظ الأزمة: ومع أنها كلمة عربية كما أوضحنا إلا أن كلمة أزمة ليست كلمة دارجة عند العرب قديماً ولم تكن مستخدمة بشكل كبير، فقد "عبر القرآن الكريم عن الأزمة بلفظ "الفتنة"، والفتنة بعض خصائص الأزمة، فهي تعصف بالمؤسسة وتهدد القيم، كما في قول الحق – تعالى -: "وَاتَّقُوا فِتْنَةً لَا تُصِيبَنَّ الَّذِينَ ظَلَمُوا مِنْكُمْ خَاصَّةً وَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ شَدِيدُ الْعِقَابِ" (سورة الأنفال، آية 25).

وهنا ترى القرآن يشير إلى خصائص الأزمة وأنها لا تقتصر على الذين ظلموا، بل تعصف بالجميع، وهذا مقارب لما يعبر عنه علماء الإدارة بأن الأزمة تشكل تهديداً لقيم المؤسسة وممتلكاتها"، (الكيلاني، عبد الله. ، العدد 31، ط1، قطر، 40)، كما تكشف الآية الكريمة أن الأزمات تنشأ عن خلل في النظام؛ إذ سياق الآية جاء ضمن الدعوة للاستجابة لله والرسول والتحذير من سلوك الذين ينقضون عهدهم في كل مرة، قال الله – تعالى -: "إِنَّ شَرَّ الدَّوَابِّ عِنْدَ اللَّهِ الصُّمُّ الْبُكْمُ الَّذِينَ لَا يَعْقِلُونَ، وَلَوْ عَلِمَ اللَّهُ فِيهِمْ خَيْرًا لَأَسْمَعَهُمْ وَلَوْ أَسْمَعَهُمْ لَتَوَلَّوْا وَهُمْ مُعْرِضُونَ، يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اسْتَجِيبُوا لِلَّهِ وَلِلرَّسُولِ إِذَا دَعَاكُمْ لِمَا يُحْيِيكُمْ وَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ يَحُولُ بَيْنَ الْمَرْءِ وَقَلْبِهِ وَأَنَّهُ إِلَيْهِ تُحْشَرُونَ، وَاتَّقُوا فِتْنَةً..." (سورة الأنفال، آية 25/24/23/22).

وفي هذا إيماء جليّ وواضح إلى ارتباط الفتن بما حذر منه القرآن الكريم من نقض العهود والمواثيق التي أخذت على الإنسان من قبل خالقه جل وعلا، و"كما عبر القرآن عن الأزمة بلفظ

"المصيبة" فمن ذلك قوله تعالى: "أَوَلَمَّا أَصَابَتْكُمْ مُصِيبَةٌ قَدْ أَصَبْتُمْ مِثْلَيْهَا قُلْتُمْ أَنَّى هَذَا قُلْ هُوَ مِنْ عِنْدِ أَنْفُسِكُمْ إِنَّ اللَّهَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ"، (آل عمران، آية 165). فالهزيمة في المعركة هي أزمة تحتاج إلى إدارة لتجاوز أثارها، وأول خطوات المعالجة الصحيحة الاعتراف بالخطأ وعدملقاء اللوم على الآخرين، وهذا ما توجه إليه الآية الكريمة" (الكيلاني، (2009م)، مرجع سابق، 41).

ومن استعمالات القرآن الكريمة للفظ المصيبة بمعنى مرادف للأزمة اصطلاحاً قوله تعالى: "وَبَشِّرِ الصَّابِرِينَ، الَّذِينَ إِذَا أَصَابَتْهُمْ مُصِيبَةٌ قَالُوا إِنَّا لِلَّهِ وَإِنَّا إِلَيْهِ رَاجِعُونَ"، (البقرة، آية 156/155)، هو توجيه مهم لمواجهة الأزمة أثناء حدوثها لنتمكن من الخروج منها واحتواء الضرر، والسيطرة على آثار الأزمة بعد حدوثها، واستعادة النشاط والفاعلية للحياة من جديد.

ثالثاً: استعمال لفظ الأزمة في كتب الحديث: استعملت كلمة الأزمة في المرويات وكتب الحديث والسنة النبوية بمعنى "الشدة"، وهي تطلق على سنوات القحط والجوع والضائقة المالية، ومن استعمالاتها أيضاً لفظ الأزمة والفتنة في السنة النبوية، ومنها على سبيل المثال: كلمة الأزمة في سيرة الرسول صلى الله عليه وسلم جاءت من ذلك. ما روي أن رجلاً من جهينة لم ير أطول منه "جاء إلى النبي صلى الله عليه وسلم في أزمة أو ضربت الزعابه من الناس". قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: لقد أخذ النبي صلى الله عليه وسلم يدي إلى بيته، فأعطاني خرافاً، وشربت الحليب إلى حلب، ثم أحضرت لي آخر، وشربت حليبيها، ثم أحلبتني أخرى، وشربت حليبيها، حتى حلب لي السبعة، قال: ذهبت عندما كان غداً واعتنقت الإسلام، ثم أتيت إلى رسول الله. وقلت: والله يا رسول الله ما لم أبيعه من قبل، فقال: المؤمن يشرب معي والكافر يشرب في سبعة أمعاء" (الشيبياني، 1411 هـ/1991م الأحاد والمئاني، تحقيق: باسم الجوابرة، 57).

رابعاً: تعريف الأزمة الاقتصادية في المعنى الاصطلاحي لها: يمكن تعريف الأزمة الاقتصادية بأنها وقوع خلل خطير ومفاجئ نسبياً يضرب السلوك المعتاد للمنظومة الاقتصادية ويتضمن أخطاراً وتهديدات مباشرة وكبيرة للدولة والمنظمات والأفراد وجميع أصحاب المصالح، (Rajan, R. H. 2007, 38(1), 92-109).

ويتطلب هذا الخلل تدخلات سريعة وفاعلة من جميع الأطراف ذات العلاقة، وتؤدي الأزمة الاقتصادية إلى نتائج سلبية واضحة على مستوى الاقتصاد الجزئي والاقتصاد الكلي وخسائر في

الموارد المادية والموارد البشرية، وتؤدي إلى اضطرابات حادة في التوازنات الاقتصادية قد يعقبها انهيارات حادة لمؤسسات مالية ومؤسسات أخرى". P.P: 92-109.

(1) ويمكن تعريف مصطلح الأزمة الاقتصادية على "أنها حالة يحدث فيها اضطرابات حادة ومفاجئة في أي مكون من مكونات المنظومة الاقتصادية، ويُطلق على مصطلح الأزمة الاقتصادية في اللغة الإنجليزية Economic Crisis، ويؤدي حدوث الأزمات الاقتصادية إلى تولّد بعض الظواهر الاقتصادية مثل تراجع أسعار الأسهم لشركات محددة، وحدث ما يعرف بالانكماش الاقتصادي، بالإضافة إلى ارتفاع نسبة البطالة بين الأفراد القادرين على العمل، وحدث التضخم في أسعار السلع والخدمات، فضلاً عن التأثير المباشر للأزمات الاقتصادية على القطاع البنكي، حيث يسهم حدوث هذه الأزمات في إفلاس البنوك، ليؤدي ذلك إلى حدوث حالة من الركود العام في الاقتصاد، ويمكن خفيف وطأة الأزمة الاقتصادية والحد من حدوث حالة الركود الاقتصادي إذا تمت معالجة الأزمة الاقتصادية في الوقت المناسب وبالطرق الفعالة " الأزمة الاقتصادية في الولايات المتحدة الأمريكية. (تاريخ آخر الدخول: 2023-2-24).

ومما سبق من التعريفات يتبين لنا الأزمة الاقتصادية وأهم ما يجعلها أشد خطورة وبها تهوى أمم وحضارات إلى خبر كان، وتبقى في التاريخ فقط دون الفاعلية على أرض الواقع والتجاوب المستمر مع الأزمات المتلاحقة، عنصر المفاجأة والمباغطة الشديدة التي ما تذر شيئاً في المجتمع إلا وأثرت فيه على مستوى الأفراد والمؤسسات في الدولة. فما لم تكن الأمة - الدولة أو الشعب - ذاكرتها حاضرة للأزمات التي مضت بالأمم والدول السابقة، ودأبت طول حياتها على تعلم الدروس من الأزمات السابقة للدول والأمم، ثم عملت في أرض الواقع على توقع الأزمات من خلال التاريخ ومن ثم الاستعداد العملي والعلمي لها، فتحول هذه الأزمات إلى فرص من خلال وسائل متعددة في مقدمتها الإعلام، وإلا يحق فيها قول العرب "ما أشبه الليلة بالبارحة" و"أكلت يوم أكل الثور الأبيض". وهذا يدعونا لاسترجاع الذاكرة للتعرف إلى أثر الإعلام في الأزمات السابقة من خلال التاريخ، فهو خير معلم، وهذا ما سيتم التعرض له في المطلب التالي والله المستعان.

الفرع الثاني: المعلومات والأزمات الاقتصادية

إن المتتبع لغزوات الرسول صلى الله عليه وسلم يجد للإعلام في معظمها دوراً بارزاً، وعلاقة جليلة، فيه تنتصر الأمم، وتحسم معاركها في المجال الإعلامي قبل المجال الميداني.

وقد تناول المؤرخون والكتاب السير الناحية العسكرية تارة، فذهب القوم شرقاً وغرباً محللين للاستراتيجية العسكرية لرسول الله صلى الله عليه وسلم ومن معه في غزوة بدر، من حضور هذا الدور، وطريقة المعركة وكيفية المباغلة في الحروب... إلخ، كاخيا، إبراهيم (عقيد متقاعد). "الدروس العسكرية البارزة المستنبطة من الغزوات النبوية المظفرة." مقال في الفكر السياسي. الناشر: اتحاد العرب، 2003، 1-11). وتارة يتم تناولها من "منظور السنن الكونية والاجتماعية والعمران البشري وسنن التدافع بين الأمم والحضارات، والحق والباطل"

بينما يظهر لنا قمة العلاقة بين هذه الأزمات والحروب - الاقتصادية - بالدرجة الأولى والإعلام، فتشير كتب السير والمرويات "عن مناسبة معركة بدر" إلى أن الرسول صلى الله عليه وسلم أخبر أصحابه أن عيراً لقريش قادمة من الشام، عزيز البطيوي. (1439هـ - 2018م)، "سنن العمران البشري في السيرة النبوية." (المعهد العالمي للفكر الإسلامي، ط1، 137)، وهذا ما كشف عن متابعة النبي للحركة الاقتصادية للعدو، ومتابعة تاريخ الوصول وطريقه، وفي الوقت نفسه كان أبو سفيان مهتماً بجمع المعلومات.. بينما اقترب من الحجاز تتجسس على الأخبار وتسلل عنم ألقيت من الركبين حتى قيل له أن محمداً - صلى الله عليه وسلم - قد أيقظ رفاقه من أجلك.

لقد كان حذراً حيال ذلك، ووظف ابن عمرو الغفاري وأرسله إلى مكة وأمره أن يأتي قريشاً واستنفرهم إلى ما لهم وأخبرهم أن محمداً صلى الله عليه وسلم عرض على أصحابه، ثم خرج بسرعة إلى مكة ونزل ببطن الوادي واقفاً على جملة وقاد جملة وحول قميصه وقال: يا قريش، صفة أموالك مع أبو سفيان وقد أطلع عليها محمد في رفاقه لا أرى أن أكون على علم به. وأعد الناس الاندفاع.... إلخ الحديث". محفزاً لهم بنشر الخبر.

وهنا نلاحظ أهمية المعلومة للطرفين، ثم لما هزمت قريش رصدت مال القافلة لمعركة قادمة تتأثر لهزيمتها، وقد وصلت المعلومة للنبي صلى الله عليه وسلم فيما يروي ابن سعد: "قال ابن سعد: وكتب العباس إلى رسول الله صلى الله عليه وسلم بخبرهم كله، فأخبر رسول الله صلى

الله عليه وسلم سعد بن الربيع بكتاب العباس" (محمد بن سعد، الطبقات الكبرى، 2: 37)، بل إن قريشاً قد أوقفت أموال قافلة أبي سفيان نفسها لاستعدادهم لغزوة قادمة - غزوة أحد - يثأرون فيها لأبائهم وأذاعوا بذلك الأخبار لإعلام سائر العرب.

ويمثل الإعلام الناجح الذي استطاع أن يحسم المعركة دون القتال باستخدام أسلوب التفريق بين الأعداء من خلال استخدام نقاط ضعف العدو المدروسة من قبل ومعلومة عنده، وهذا خير نموذج لما نرجوا أن يصل إليه إعلامنا المرئي الآن.

فالمعلومة كما نرى مهمة، ومن يملك المعلومة يخفف الأضرار في وقت الأزمات بصورة أكبر، ويتمكن من التصدي للأخطار والأزمات بقدرة عالية، لذلك من يحكم العالم الآن هو من يملك أقوى جهاز استخباراتي وإعلامي، فالصراع الذي نعيشه هو صراع المعلومات في كل المجالات الدينية والعسكرية والسياسية والاقتصادية والاجتماعية.

المطلب الثاني: الإسلام وعلاقته بالخبر والإعلام

لقد ارتقت أمم في سلم الحضارات، وارتفعت شأن دول بين الناس، عاشت بالصدق قولاً في إعلامها ووسائله، وعملاً في مناشط حياتها المختلفة، فكان الصدق أحد المعالم الرئيسية في تقدمها العلمي والتقني ونجاحها الحضاري والإنساني بين الأمم، فالصدق هو المعادلة الصعبة في الرقي والتقدم الإعلامي والحياتي.

وكذلك المتتبع لتاريخ الأمم والحضارات يجد أن هناك دولاً لم تسقطها الصواريخ والدبابات والحروب بشكل عام، لكن حطمتها الأخبار الكاذبة وأفنتها.

قبل كل شيء، الصدق هو خلق إنساني وإنساني رائع.. إنه أساس التواصل الاجتماعي، وهو عنوان استمرارية العلاقات الإنسانية التي تطمح إليها وسائل الإعلام الإسلامية، في وجودها، تعمق روابط العلاقات، وتسود أواصر الصداقة.

قد يؤدي ذلك إلى صراع وصراع وهجر وصدق أكبر بكثير في العديد من المجالات، مع ما يترتب على ذلك من آثار بالنسبة للفرد والمجتمع، وكذلك للفرد والمجتمع.

هناك العديد من الأخلاقيات التي تسهم في تعزيز النسيج الاجتماعي، ونشر روح الحب في المجتمع، والنهوض بالأخلاق والصدق، بسبب الأهمية الكبيرة في تعزيز هذه الروابط، وبذور الخير للمجتمع.

ولا يمكن تخيل كيف سيشكل مجتمع يعيش بعيداً عن الصدق، وأصبح كذبة عنواناً لسلوكهم، فالمشاكل والأزمات التي حدثت بينهم لا حرج، لذلك أتناول في هذا المبحث علاقة الإسلام بالخبر والإعلام في الفرعين الآتيين:

الفرع الأول: علاقة الإسلام

بالأخبار الصادقة

إن الله خلق السنوات والأرض بالحق، وطلب من الناس أن يبنوا حياتهم على الحق والصدق، فلا يقولوا إلا صدقاً وخيراً أو يسكتوا، فذلك خير لهم، قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: "وَمَنْ كَانَ يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ فَلْيُكَلِّمْ خَيْرًا أَوْ لِيَصْمُتْ" البخاري، صحيح الجامع، عن أبي هريرة، حديث رقم: 6018. ولا يعملوا إلا حقاً وصدقاً وخيراً.

ومن هنا كان الاستمسك بالصدق في كل شأن، وتحريره في كل قضية، والمصير إليه في كل حكم، لا سيما المجال الإعلامي؛ دعامة أساسية في الإعلام الإسلامي، وصبغة ثابتة في كل وسائله وبرامجه... إلخ.

فمن المحال أن يبني الإعلام مجتمعاً على الظنون أو نشر الإشاعات، فالإعلام الإسلامي هو من يجعل الحقائق الراسخة البينة تظهر، ومن ثم تغلب غيرها، لأن ميزان السنن الإلهية لا تختلف ولا تتبدل، قال تعالى: "وَقُلْ جَاءَ الْحَقُّ وَزَهَقَ الْبَاطِلُ إِنَّ الْبَاطِلَ كَانَ زَهُوقًا" (سورة الإسراء، آية: 81).

وقال رسول الله صلى الله عليه وسلم: "إِيَّاكُمْ وَالظَّنَّ، فَإِنَّ الظَّنَّ أَكْذَبُ الْحَدِيثِ"، (مسلم، صحيح مسلم، عن أبي هريرة، حديث رقم: 2563) وقال رسول الله صلى الله عليه وسلم: "دَعْ مَا يَرِيكَ إِلَى مَا لَا يَرِيكَ، فَإِنَّ الصِّدْقَ طُمَأْنِينَةٌ، وَإِنَّ الْكَذِبَ رِيئَةٌ" (الترمذي في سننه، عن الحسن بن علي رضي الله عنهما، حديث رقم: 2442).

ولعل من أهم خصائص الإعلام الإسلامي أنه يوصي ويحث على نشر فضيلة الصدق والأخبار الصادقة في نفوس المجتمع بآثره؛ حتى تصبح عادة عند المجتمع وقد ألفوها في أقوالهم وأحوالهم كلها.

فانظر كيف يعلم النبي صلى الله عليه وسلم الأمهات والآباء أن ينشئوا أولادهم على أن ينزهاوا الصدق ويقدموه، ويتنزهوا عن الكذب ويحتقروه، وكذلك الإعلام - الحر - لا يقبل أبداً لجمهوره إلا الصدق، ولا يقدم على شائسته إلا الصادقين، فبهم يعرف.

وكذلك من أعظم مميزات الإعلام الإسلامي أن يعتذر للجمهور إذا صدر منه خطأ أو غلط في قضية ما، دون أن يحاول التملص من عواقبه؛ لأنه غباء وهوان، وهو فرار من الشر إلى مثله أو أشد منه، والواجب أن يعترف بما صدر عنه من غلط... فصدقه يمسح هفوته ويزيل غفوته، والشجاعة الإعلامية تتطلب ذلك، ففي الصدق النجاة وإن ظننا غير ذلك.

قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: "تَحَرُّوا الصِّدْقَ وَإِنْ رَأَيْتُمْ أَنَّ فِيهِ الْهَلَكَةَ، فَإِنَّ فِيهِ النَّجَاةَ، وَاجْتَنِبُوا الْكُذْبَ وَإِنْ رَأَيْتُمْ أَنَّ فِيهِ النَّجَاةَ، فَإِنَّ فِيهِ الْهَلَكَةَ" (ابن أبي الدنيا، مكارم الأخلاق، عن منصور بن المعتمر مرفوعاً، حديث رقم: 133).

فإذا كان هذا حال الإعلام مع مجتمعه، فإنه وبلا شك يعود على الأمة بكل خير وسعادة وتقدم، ويترجم إلى أعمال صادقة بين الناس في أعمالهم.

ونجاح الأمم يكمن في هذه الأعمال الصادقة التي يقدمها أبناؤها لها، فإن كان المجتمع ثروته من الأعمال الصادقة كبيرة سبق سبقاً بعيداً وأصبح له مكان بين الأمم وصوت يسمع، وإلا سقطت في عرض الطريق، وأصبحت في ذيل الأمم والحضارات، تنتظر الفتات من هنا وهناك. لذلك قال صلى الله عليه وسلم: "عَلَيْكُمْ بِالصِّدْقِ، فَإِنَّ الصِّدْقَ يَهْدِي إِلَى الْبِرِّ، وَإِنَّ الْبِرَّ يَهْدِي إِلَى الْجَنَّةِ، وَمَا يَزَالُ الرَّجُلُ يَصْدُقُ، وَيَتَحَرَّى الصِّدْقَ، حَتَّى يُكْتَبَ عِنْدَ اللَّهِ صِدِّيقًا، وَإِيَّاكُمْ وَالْكَذِبَ، فَإِنَّ الْكَذِبَ يَهْدِي إِلَى الْفُجُورِ، وَإِنَّ الْفُجُورَ يَهْدِي إِلَى النَّارِ، وَمَا يَزَالُ الرَّجُلُ يَكْذِبُ، وَيَتَحَرَّى الْكَذِبَ، حَتَّى يُكْتَبَ عِنْدَ اللَّهِ كَذَّابًا" (مسلم، صحيح مسلم، حديث رقم: 2607). والبر

الذي يدعو له الحديث، ويهدي إليه الصدق، هو ما نقصده من الأعمال الصادقة التي تنفع في الدنيا بين الناس، وترفع في درجاتنا في الآخرة عند الله تعالى، وهو قمة الخير الذي لا يصل إليه إلا أولو العزم والعزائم من الرجال، وكيفينا فيه هذه الآية الكريمة:

"أَلَيْسَ الْبِرُّ أَنْ تُولُوا وَجُوهَكُمْ قِبَلَ الْمَشْرِقِ وَالْمَغْرِبِ وَلَكِنَّ الْبِرَّ مَنْ آمَنَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَالْمَلَائِكَةِ وَالْكِتَابِ وَالنَّبِيِّينَ وَآتَى الْمَالَ عَلَى حُبِّهِ ذَوِي الْقُرْبَى وَالْيَتَامَى وَالْمَسَاكِينَ وَابْنَ السَّبِيلِ وَالسَّائِلِينَ وَفِي الرِّقَابِ وَأَقَامَ الصَّلَاةَ وَآتَى الزَّكَاةَ وَالْمُوفُونَ بِعَهْدِهِمْ إِذَا عَاهَدُوا وَالصَّابِرِينَ فِي الْبَأْسَاءِ وَالصَّرَاءِ وَحِينَ الْبَأْسِ أُولَئِكَ الَّذِينَ صَدَقُوا وَأُولَئِكَ هُمُ الْمُتَّقُونَ" (سورة البقرة، آية 177).

وعليه؛ فإنَّ الإعلام الإسلامي المسلم إنما يؤثر في الناس بما يحمله من الحق أولاً، وبحسن أسلوبه وجدّه وطرافة طرائقه ووسائله ثانياً، والإعلام الإسلامي إعلام واقعي يُسدد ويقارب، ويقوم على كليات الشريعة الكبرى في تحقيق المصالح وتكثيرها، ودفع المفاصد وتقليلها، من غير انحراف عن منهج الأنبياء، ولا تفريط في الاستقامة والربانيّة، فهو يسير مع السنن الربانيّة في الدعوة والإعلام، والإصلاح والتغيير، يسائر السنن ولا يعاندها، ويطوي المراحل ولا يتعسفها"

(إبراهيم، مقدمة في الإعلام الإسلامي (وظيفته وخصائصه). في 18 أغسطس، 2019

وأخيراً، فإنَّ الإعلام الإسلامي إعلام مسؤول، يتخذ من أمره - صَلَّى الله عليه وسلّم - (مَنْ كَانَ يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ فَلْيُكَلِّمْ خَيْرًا أَوْ لِيَصْمُتْ) (الألباني، صحيح الجامع الصغير وزيادته، 2/ 1213. رقم الحديث: 7242)، منهجاً، ومن خَبَره - صَلَّى الله عليه وسلّم - : (كُلُّ الْمُسْلِمِ عَلَى الْمُسْلِمِ حَرَامٌ: دُمُهُ وَمَالُهُ وَعِرْضُهُ)، (مسلم، باب تحريم ظلم المسلم وخذله واحتقاره، حديث رقم 2564)، مَسْلُوكًا. فشعاره النُّطْقُ بِالْكَلِمَةِ الطَّيِّبَةِ، والإعراض عن كُلِّ خَبِيثٍ قَالَ اللهُ - تعالى - محفِزاً على القول النافع والعمل الصالح: (وَمَنْ أَحْسَنُ قَوْلًا مِمَّنْ دَعَا إِلَى اللَّهِ وَعَمِلَ صَالِحًا وَقَالَ إِنَّنِي مِنَ الْمُسْلِمِينَ) (مسلم، باب تحريم ظلم المسلم وخذله واحتقاره، حديث رقم 2564).

الفرع الثاني: علاقة الإسلام بالخبر الكاذب "الإشاعات"

وبما أن الله أقام الدنيا على الحق والصدق، وطلب من الناس أن يبنوا حياتهم وآخرتهم على هذا، وبمقدار ما رفع الصدق ومكانته، بقدر ما شنع من الكذب وحاربه، وطارد الكاذبين، وشدّد عليهم النكير.

وفي الحديث عن عائشة أم المؤمنين -رضي الله عنها- قالت: "مَا كَانَ خُلُقٌ أَبْغَضَ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مِنَ الْكُذْبِ، وَلَقَدْ كَانَ الرَّجُلُ مِنْ أَصْحَابِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَكْذِبُ عِنْدَهُ الْكُذْبَةَ، فَمَا يَزَالُ فِي نَفْسِهِ حَتَّى يَعْلَمَ أَنْ قَدْ أَحْدَثَ مِنْهَا تَوْبَةً" (مسلم، باب تحريم ظلم

المسلم وخذله واحتقاره، حديث رقم 2564).

ولا عذر أبداً لمن يتخذون الكذب خلقاً، أو صنعة يكتسبون بها، قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: "يطبع المؤمن على كل شيء إلا الخيانة والكذب" (مسلم، باب تحريم ظلم المسلم وخذله واحتقاره، حديث رقم 2564).

وكلما اتسع نطاق الضرر من أجل كذبة يشيعها أفاك، كان الوزر من الله أعظم، والجريمة أقبح، ولذا فإن الإعلامي الذي ينشر على الملايين خبراً باطلاً لا صحة له أشدّ جريمة وأسوأ عاقبة من الذي يكذب على واحد أو اثنين، فالهدف الرقابي الشرعي هو مصلحة الإنسان التي لا تتحقق إلا بالصدق الذي كما ذكرنا خلق الله به الحياة في الأرض واستخلف به الإنسان.

إذا كان الهدف من العملية الإعلامية كلها هو "الإنسان" - أي تسخير الوسائل والأساليب الإعلامية لإيصال فكرة معينة إلى المستقبل، سواء أكان فرداً أو جماعة أو شعباً، وإقناعه بها، ليحصل المرسل على الاستجابة التي خططها - فإن الهدف من الرسائل السماوية كلها هو "هداية الإنسان" ليحيا على حق، ويكون على بيّنة، ويعيش في سعادة وأمن في هذه الدنيا، وينجو بنفسه يوم الآخرة؛ أي: إن مقصده تحقيق مصالح العباد، ودرء المفاصد والأضرار عنهم في العاجل والأجل". والسبب في ذلك ضياع المجتمع كله، والقضاء على القيم والأخلاق في البنية الأساسية للمسلم، وما حادثة الإفك منا ببعيد.

ولعل من أبرز ما شرعه الإسلام ليحد من انتشار الشائعات في المجتمع المسلم الخطوات التالية:

1. عدم سماع الأخبار الكاذبة، فلا يجوز للمسلم أن يعطي سمعه لكذاب أشر، أو لقنوات اشتهرت بالكذب والتدليس على الناس مهما كان اسم الشخص أو اسم القناة التي تفعل ذلك، لأن هذه الصفة هي صفة اليهود. قال الله تعالى: "سَمَاعُونَ لِلْكَذِبِ أَكْأَلُونَ لِلْسُّحْتِ" (سورة المائدة، آية 42). وما ذلك إلا لخطورة السماع للكذب؛ لأن يؤدي إلا أن يكون واقعاً يصدقه الإنسان، فبني إسرائيل من كثرت سماعتهم للكذب أصبح من الطبيعي أن يتشربوه فيما بينهم. وما أصدق الحق حين قال عنهم واصفاً هذه الحالة التي هم عليها: "وَأَشْرَبُوا فِي قُلُوبِهِمُ الْعِجْلَ بِكُفْرِهِمْ"، (سورة النساء، آية 140). فلا يصح للمسلم أن يجلس ولو وقتاً قصيراً لهؤلاء لخطورة ما يفوح منهم، وقد أخبرنا الحق - جل شأنه - بذلك فقال: "فَلَا تَقْعُدُوا مَعَهُمْ حَتَّى يَخُوضُوا فِي حَدِيثٍ غَيْرِهِ إِنَّكُمْ إِذًا مِثْلُهُمْ" (سورة النساء، آية 140). وصدق أبو الحسن بن الحرث الهاشمي حين قال: "تحرر من الطرق أوسطها وعُد عن الموضع المشتبه، وسمّعك

صُنَّ عن قبيح الكلام كصون اللسان عن النطق به، فإنك عند استماع القبيح شريك لقائله فانتيبة" وتأتي مهمة رجل الإعلام المسلم لبيان الحقائق الإسلامية، والوصول إلى قلوب الجماهير وعقولها بالحكمة المطلوبة.

2. الظن الحسن بالمسلمين عند سماع شيء عنهم

يجب على المسلم أن يظن بالناس خيراً؛ لأن الأصل في الناس السلامة، والأصل في الناس الخير، والقاعدة الفقهية تقول الأصل في الشيء البراءة، وما أجمل التعبير القرآني في ذلك، حين قال الله – جل وعلا -: "لَوْلَا إِذْ سَمِعْتُمُوهُ ظَنَّ الْمُؤْمِنُونَ وَالْمُؤْمِنَاتُ بِأَنفُسِهِمْ خَيْرًا وَقَالُوا هَذَا إِفْكٌ مُّبِينٌ" (سورة النور، آية 12).

وقد نزلت الآية في أصح أقوال المفسرين في الصحابي الجليل أبو أيوب خالد بن زيد - رضي الله عنه - وموقفه من حادثة الإفك، "عندما قالت له امرأته أم أيوب: أما تسمع ما يقول الناس في عائشة؟ قال: بلى، وذلك الكذب، أكنت فاعلة ذلك يا أم أيوب؟ قالت: لا والله ما كنت لأفعله، قال: فعائشة والله خير منك" (ومن هذا الموقف نتعلم ليس حسن الظن فحسب، بل والذب عن أعراض المسلمين والتثبت من الخبر وعدم الخوض فيما لا ينبغي عليه عمل من قيل وقال، وصدق الرسول الكريم صلى الله عليه وسلم "كفى بالمرء كذباً أن يحدث بكل ما يسمع" (مسلم، صحيح مسلم، عن حفص بن عاصم في المقدمة، ج 6، رقم الحديث 4482).

وهذا المعنى يجسد لنا الأمة الواحدة التي تتألم بألم واحد منها، وتشنكي لشكواه، وتتنفض غيرة لهتك عرض واحد أو واحدة من الأمة، هكذا يجب أن يكون الإعلام معبراً عن أمته، ناطقاً بلسانها، شارحاً لما يدور في داخلها من الألفة والوحدة والتجمع على نفس واحدة.

3. ألا يساعد المسلم في نشر الكذب فإذا سمعت كذباً فلا تساعد في نشره، ولنحذر أن نفعل فعل المنافقين في حادثة الإفك - وفي حوادث الإفك المستمرة عبر التاريخ - حين لا يباليون عمن ينقلون، أو فيما ينقلونه، بل لقد وصف القرآن حالهم وفضح سريرتهم فقال الحق – سبحانه وتعالى -: "إِذْ تَقُولُ بِأَلْسِنَتِكُمْ وَتَقُولُونَ بِأَفْوَاهِكُمْ مَا لَيْسَ لَكُمْ بِهِ عِلْمٌ وَتَحْسَبُونَهُ هَيِّئًا وَهُوَ عِنْدَ اللَّهِ عَظِيمٌ" (سورة النور، آية 15).

4. الذب عن عرض المسلمين

إذا أنتهك عرضُ المسلم، وأسيء إليه حال غيبته، فيجب على من سمع ذلك أن يرد عنه بالغيب، وأن يذكر محاسن هذا الذي وقع الطعن عليه ذباً عنه ورداً لهذا المغتاب، فإذا فعل ذلك فإن الله تعالى يرد عنه النار يوم القيامة والجزاء من جنس العمل.

فَعَنْ أَبِي الدَّرْدَاءِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ عَنْ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: "مَنْ رَدَّ عَنْ عَرَضِ أَخِيهِ رَدَّ اللَّهُ عَنْ وَجْهِهِ النَّارَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ" (أحمد، مسند أحمد، حديث رقم: 26930)، وَعَنْ أَسْمَاءَ بِنْتِ يَزِيدَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا قَالَتْ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "مَنْ دَبَّ عَنْ لَحْمِ أَخِيهِ فِي الْغِيْبَةِ كَانَ حَقًّا عَلَى اللَّهِ أَنْ يُعْتَقَهُ مِنَ النَّارِ". وهكذا فعل حسان بن ثابت مع النبي صلى الله عليه وسلم في واقعة أبي سفيان بن الحارث حين هجاه وتذكرت السيدة عائشة له ذلك في حادثة الإفك حين قال:

"هجوت محمداً فأجبت عنه وعند الله في ذاك الجزاء

إلى أن قال: فإن أبي ووالده وعرضي لعرض محمد منكم وقاء"

ثم عاد يذب عن عرضها في قصيدته التي مطلعها حصان رزان

5. التثبت من الأخبار

ومهمة الإعلام في الإسلام بشكل رئيسي وأساسي التثبت من الأخبار والتحقق من صحتها، والتحري عن مصدرها، حتى تنتقل إلى الناس نقية ثابتة راسخة لا ريب فيها، لذلك خاطب الحق - تعالى - المؤمنين قائلاً: "يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنْ جَاءَكُمْ فَاسِقٌ بِنَبَأٍ فَتَبَيَّنُوا أَنْ تُصِيبُوا قَوْمًا بِجَهَالَةٍ فَتُصِيبُوا عَلَى مَا فَعَلْتُمْ نَادِمِينَ"، (سورة الحجرات، آية 6)، ولقد عالج الإسلام قضية الإشاعة عن طريق ثلاث نقاط:

أ- التثبت كما في الآية السابقة. ب - تفسيق ناقل الإشاعة. ج - الدعوة للتفكير في عواقب الإشاعة، وهذا كله يدخل تحت إرجاع الأمر لأهل الاختصاص من الإعلاميين الذين يخافون الله I، ويضعون مصلحة المجتمع والأمة أمام أعينهم في كل ما ينقلون للجمهور.

وإرجاع الأمر لأهل الاختصاص: يقول الله I: (وَإِذَا جَاءَهُمْ أَمْرٌ مِنَ الْأَمْنِ أَوْ الْخَوْفِ أَذَاعُوا بِهِ وَلَوْ رَدُّوهُ إِلَى الرَّسُولِ وَإِلَى أُولِي الْأَمْرِ مِنْهُمْ لَعَلِمَ الَّذِينَ يُسْتَبِطُونَ مِنْهُمْ وَلَوْ لَا فَضْلُ اللَّهِ عَلَيْكُمْ وَرَحْمَتُهُ لَاتَّبَعْتُمُ الشَّيْطَانَ إِلَّا قَلِيلًا). (سورة النساء، آية 83).

قال الشيخ السعدي-رحمه الله-: "هذا تأديب من الله لعباده عن فعلهم غير اللائق، وأنه ينبغي لهم إذا جاءهم أمر من الأمور المهمة والمصالح العامة؛ ما يتعلق بسرور المؤمنين أو الخوف الذي فيه مصيبة عليهم، أن ينتبها ولا يستعجلوا بإشاعة ذلك الخبر، بل يردونه إلى الرسول وإلى أولي الأمر منهم؛ أهل الرأي والعلم والعقل الذين يعرفون المصالح وضدها، فإن رأوا في إذاعته مصلحة ونشاطاً للمؤمنين وسروراً لهم وتحرزاً من أعدائهم فعلوا ذلك" السعدي، عبد الرحمن، 2002م، تيسير الكريم الرحمن في تفسير، ط2، (206)

وأيضاً قول الله تعالى: "وَمَا أَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ إِلَّا رَجُلًا نُوحِي إِلَيْهِمْ فَاسْأَلُوا أَهْلَ الذِّكْرِ إِنْ كُنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ" (سورة النحل، آية 43)، ومن هنا تأتي مهمة رجل الإعلام المسلم لبيان الحقائق الإسلامية، والوصول إلى قلوب الجماهير وعقولها بالحكمة المطلوبة.

ومن هنا نعود في ختام هذا البحث إلى علاقة الإعلام الإسلامي بالآزمات لنجد أن وراء كل أزمة أخبار وأحداث وأقاويل تنقل في صورة أخبار صحيحة أو شائعات، فالرأي العام في عصرنا كما أوردنا في المبحث الأول يتأثر بالإعلام والآزمات الاقتصادية جزء من اهتمامات الرأي العام، كما ناقشنا علاقة الإسلام بالخبر والإعلام وكيف تناول الآزمات والشائعات، لنسرد في ختام هذا الفصل أبرز ما يجب أن يتحلى به الإعلامي المسلم في رسالته، ومنها:

- تجديد الدعوة إلى التوحيد، وهذه الدعوة لا تعني أن التوحيد غير موجود، بل هو تذكير مستمر ينبغي أن يركز عليه الإعلامي دائماً في رسالته بطريقة مباشرة أو غير مباشرة، فالإيمان هو ما يميز المسلم عن غيره الإعلامي رسول ينقل ويبلغ ما لديه من علم ومعلومات.
- دعوة المسلمين بعضهم بعضاً إلى الخير. قال الله تعالى: "وَتَوَاصَوْا بِالْحَقِّ وَتَوَاصَوْا بِالصَّبْرِ" (سورة العصر، آية 3). ومعنى هذه الدعوة هو إرجاع المسلمين إلى جوهر الإسلام وتشريعه الحكيم وتعميق ذلك في نفوسهم.

- دعوة غير المسلمين إلى الحق وحب الخير لهم والعمل لصالح الإنسانية.
- تحريك الإيمان في نفوس المخاطبين والمجتمع الإسلامي، وإثارة الشعور الديني، وإكمال الوعي وتنميته وتربيته دون عصبية ولا جهل ولا تحريض.

- صيانة الحقائق الدينية والمفاهيم الإسلامية من التحريف وإخضاعها للتصورات العصرية الغربية، أو المصطلحات السياسية والاقتصادية، مثل الربا المسمى فائدة، فهذه المصطلحات التي نشأت في أجواء خاصة وبيئات مختلفة ولها خلفيات وعوامل وتاريخ، وهي خاضعة

دائمًا للتطور والتغيير؛ يجب مراجعتها قبل اعتمادها، فيجب أن نغار على هذا الحقائق الدينية والمصطلحات الإسلامية غيرتنا على المقدّسات وعلى الأعراض والكرامات، بل أكثر منها وأشد؛ لأنها حصون الإسلام المنيعه وحماه وشعائره.

- تحرير العقيدة مما قد يداخلها من أباطيل الخصوم وافتراءاتهم، ومهمة رجل الإعلام الإسلامي التصدي لهذه الافتراءات.. ولا بد من أن يكون متفهمًا للقيم الإسلامية حتى يستطيع نشرها، كما أنه لا بد من دراسة هذه الافتراءات دراسة جيدة، وإن لم يكن رجل الإعلام الإسلامي مسلحًا بهذا العلم فلربما انجرف مع التيار المنحرف والمضلل. (راضي، سمير بن جميل، 1996، الإعلام الإسلامي رسالة وهدف، 94-105).

المطلب الثالث: علاقة الإعلام بالآزمات الاقتصادية:

الإعلام له دور مهم جداً في تشكيل الرأي العام والتأثير على الأسواق الاقتصادية، بما في ذلك الآزمات الاقتصادية. وهناك عدة طرق يمكن للإعلام أن يتدخل في هذه الآزمات:

1. توعية الجمهور: الإعلام له القدرة على توعية الجمهور بالتحديات والآزمات الاقتصادية الحالية. من خلال توفير معلومات مفصلة وموثوقة، يمكن للإعلام مساعدة الأفراد على فهم السيناريو الاقتصادي واتخاذ قرارات مستنيرة بناءً على ذلك.
2. نشر الإعلانات: الإعلام يقدم منصة للحكومات والمؤسسات الخاصة لنشر الإعلانات التي تهدف إلى التغلب على الآزمات الاقتصادية، مثل التحفيزات الاقتصادية أو القروض المنخفضة الفائدة.
3. تأثير الرأي العام: من خلال التغطية المستمرة للآزمات الاقتصادية، يمكن للإعلام تأثير الرأي العام وبالتالي الضغط على صناع القرار لاتخاذ إجراءات للتغلب على الأزمة.
4. خلق الهلع: في بعض الأحيان، قد يقود الإعلام لنشر الهلع والخوف من خلال تسليط الضوء المفرط على الأزمة، وهذا يمكن أن يؤدي إلى تدهور الأوضاع الاقتصادية بشكل أكبر.
5. الدور الإقليمي والعالمي: الإعلام ليس فقط يؤثر على الاقتصاد المحلي، بل يمكن أيضاً أن يحد من تأثيرات الأزمة الاقتصادية على المستوى الإقليمي والعالمي. وبالتالي، الإعلام يمكن أن يكون سلاح ذو حدين. على الرغم من قدرته على الإبلاغ والتوعية، قد يساهم أيضاً في تفاقم الآزمات الاقتصادية إذا لم يتم التعامل معه بشكل صحيح.

المطلب الرابع: تأثير الاعلام على الازمات الاقتصادية، وعلى سلوكيات المجتمع

أولاً: تأثير الاعلام على الازمات الاقتصادية

الإعلام يمثل أداة قوية في تشكيل الرأي العام حول الأزمات الاقتصادية ويحمل القدرة على تعزيز أو تقويض الاستقرار الاقتصادي. ويقوم الإعلام بدور رئيسي في تقديم المعلومات الحاسمة حول الأزمات الاقتصادية، ويزيد من الوعي العام حول القضايا الاقتصادية، مما يساعد في توجيه السياسات العامة والخاصة. ومع ذلك، يجب الاعتراف بأن التقرير الإعلامي السلبي أو المتشائم قد يضر بالثقة في الاقتصاد، وبالتالي يمكن أن يساهم في تفاقم الأزمة. من ناحية أخرى، يمكن أن يساهم التقرير الإعلامي المتوازن والمسؤول في استعادة الثقة العامة والخاصة وتعزيز الاستقرار الاقتصادي.

إضافة إلى ذلك، الإعلام يشارك في نشر البحوث والتحليلات الاقتصادية الهامة التي تدعم السياسيين وصناع القرار في تطوير الاستراتيجيات والسياسات الاقتصادية الفعالة. وفي العصر الرقمي، يعد الإعلام الاجتماعي محركاً قوياً لتوزيع الأخبار والمعلومات، ويمكن أن يعزز الاستجابة السريعة للأزمات الاقتصادية. ولكن في الوقت نفسه، يجب الحذر من مخاطر انتشار الأخبار الكاذبة والتضليل الاقتصادي. ومن الأساسي أن يتحلى الإعلام بالمسؤولية في التركيز على الحقائق والتحليل العميق، لضمان تقديم صورة دقيقة ومتوازنة للأزمات الاقتصادية وتوجيه الرأي العام نحو حلول اقتصادية إيجابية.

ثانياً: تأثير الاعلام على سلوكيات المجتمع

الإعلام له دور محوري في تشكيل السلوكيات الاجتماعية والأفكار، وهذا التأثير يمكن أن يكون إيجابياً وسلبياً في الوقت نفسه. وعلى الجانب الإيجابي، يمكن للإعلام تعزيز القيم الاجتماعية والتعاون، ويمكن أن يكون قوة دافعة للتغيير الاجتماعي عبر تعليم وتوعية الجمهور حول قضايا مهمة مثل حقوق الإنسان والصحة العامة والتغير المناخي. ومع ذلك، يمكن أيضاً للإعلام أن يساهم في نشر الأفكار والسلوكيات السلبية، حيث يمكن أن يعزز العنف والتحيز والرأي السلبي

ضد الأقليات والجماعات المهمشة. إضافةً إلى ذلك، يمكن للإعلام أن يثير الضغوط الاجتماعية، مثل تحقيق معايير الجمال غير الواقعية أو التأثير على التصورات المتعلقة بالنجاح والثروة.

ويتميز الإعلام الاجتماعي بوجود تأثير خاص على السلوك الاجتماعي، حيث يوفر منصة للأشخاص للتأثير والتأثر بالآخرين على نطاق أوسع وأسرع من أي وقت مضى، مما يعزز التفاعل الاجتماعي والتعلم المشترك. ومع ذلك، يمكن له أيضًا أن يقود إلى زيادة الضغوط النفسية والتبني الإلكتروني وانتشار الأخبار الكاذبة. ويتوجب استخدام الإعلام بمسؤولية لضمان تعزيز القيم الاجتماعية الإيجابية والتقدم، نظرًا للدور الهام الذي يلعبه في تشكيل السلوكيات الاجتماعية.

المطلب الخامس: علاقة الإعلام المرئي في مصر بالاقتصاد وتوجيه الرأي العام: قرار التعويم للجنيه المصري نموذجاً

في هذا الفصل، سنتناول قضايا وأحداث اقتصادية في مصر بين عامي 2015 و2018، وندرس الإعلام المؤيد والمعارض للسلطة حول هذه القضايا. وسنقدم تحليلاً للخطاب الإعلامي ونذكر الدراسات السابقة إن وجدت. بعد ذلك، ويهدف الفصل إلى توضيح المشهد الإعلامي المصري بعد قرار التعويم للجنيه المصري وتقديم نموذج عملي للتأثيرات الاقتصادية ورأي العام المصري.

التعويم وتاريخه في الدولة المصرية

يعرف التعويم للعملة بأنه عملية تحرير سعر صرف العملة بالكامل، بحيث لا تتدخل الحكومة أو المصرف المركزي في تحديد سعر الصرف، ليحدد العرض والطلب على العملة سعر الصرف مقابل العملات الأجنبية، وتحديدًا الدولار.

أنواع التعويم للعملة:

النوع الأول للتعويم:

ما يعرف بـ التعويم الحر، أي ترك سعر صرف العملة يتغير ويتحدد بحرية مع الزمن بحسب قوى السوق، ويقتصر تدخل السلطات النقدية - البنك المركزي - على التأثير في سرعة تغير

سعر الصرف، وليس الحد من ذلك التغير، (ماذا يعني تحرير سعر صرف الجنيه المصري؟ مقال تعريفى لموقع قناة العربية، القسم الاقتصادي، بتاريخ (3-10-2016).

ويتم الاعتماد على هذا النوع من التعويم في الدول الرأسمالية الصناعية المتقدمة، مثل الدولار الأمريكي والجنيه الاسترليني، والفرنك السويسري، لكن لا يكون مجدياً أو يمكن الاعتماد عليه في الحالة المصرية التي يعاني اقتصادها العديد من الأزمات، ولم تتحول بعد إلى دولة منتجة ترتفع صادراتها عن وارداتها.

النوع الثاني من التعويم

هو التعويم المدار، ويقصد به ترك سعر الصرف يتحدد وفقاً للعرض والطلب مع تدخل البنك المركزي كلما دعت الحاجة إلى تعديل هذا السعر مقابل بقية العملات (المقال السابق - ماذا يعني تحرير سعر صرف الجنيه المصري؟ موقع العربية)

وذلك استجابة لمجموعة من المؤشرات مثل مقدار الفجوة بين العرض والطلب في سوق الصرف، ومستويات أسعار الصرف الفورية والآجلة، والتطورات في أسواق سعر الصرف الموازية.

ويعنى ذلك أنه إذا ما زاد الطلب على الدولار في سوق النقد الأجنبي، فإن معدل سعر صرف الدولار يميل نحو الارتفاع، وإذا ما انخفض الطلب عليه فإن معدل سعر صرفه يميل نحو الانخفاض، معنى ذلك أن معدل سعر صرف الدولار سوف يخضع لموجات الطلب والعرض.

التعويم في الدولة المصرية

لم تكن مصر الدولة الوحيدة التي تقوم بعملية التعويم، بل لقد قامت عدة دول بتحرير عملتها، مثل (إندونيسيا – كوريا – مجلس الإشراف على العملة Board Currency في هونج كونج – البرازيل – روسيا – إكوادور - تايلاند). وكان أول تعويم حقيقي للجنيه المصري قام به الرئيس الراحل محمد أنور السادات، عندما سمح بعودة البطاقات الاستيرادية للقطاع الخاص، وبدء حقبة الاقتراض من الغرب، التي تحولت بعد ذلك لما يسمى بـ ديون نادي باريس.

لكن مع عدم قدرة السادات على تحرير الموازنة العامة سنة 1977، وعدم استمرار تدفق استثمارات الخليج والضعف الاقتصادي العام في الثمانينيات حدثت أزمات الدولار مرة أخرى،

وتحرك الدولار رسمياً من 1.25 جنيه إلى نحو 2.5، ما أدى لإفلاس كثيرين، حيث كان القطاع الخاص المصري يقترض بالدولار من البنوك ويعمل بالجنيه.

في حقبة الرئيس المخلوع حسني مبارك وفي 29 يناير 2003م، أعلن رئيس الوزراء آنذاك الدكتور عاطف عبيد، مما أدى إلى ارتفاع سعر الدولار بنسبة اقتربت من 50 %، بالإضافة إلى ارتفاع سعر صرف الدولار مقابل الجنيه من 3.70 جنيه إلى 5.35 جنيه.

في عهد الرئيس الراحل محمد مرسي رحمه الله رفض توصيات صندوق النقد الدولي بتعويم الجنيه بالطريقة التي تكبل المواطن أعباء إضافية. وفي 3 نوفمبر عام 2016م أعلن البنك المركزي المصري يوم الخميس، تعويم الجنيه المصري، وترك حرية تسعيره للمصارف بهدف القضاء على السوق السوداء، التي انتعشت في البلاد منذ عدة شهور نتيجة الضغوط على الدولار. ومع هذا القرار عمل الإعلام المصري بشقيه الداخلي والخارجي على تناول القرار بين مؤيد ومعارض، وانقسم الإعلام إلى إعلام الداخل الذي أمته السلطة في مصر وإعلام الخارج المعارض للنظام، وقد شهدت مرحلة التعويم شهراً من التخبط والنقلة المختلفة في السعر دفعت الاقتصاد المصري للتخبط. ويوضح الشكل التالي أسعار صرف الدولار مقابل الجنيه المصري من تاريخ: 1-11-2019 إلى 29-11-2019م. مرفق صورة من الجدول من الموقع الرسمي. (يحيى حامد، ماذا رفض الرئيس مرسي عرض صندوق النقد الدولي؟ وزير الاستثمار في عهد الرئيس مرسي في مقال نشره بتاريخ 29 يوليو 2018).

الشكل (1): أسعار صرف الدولار مقابل الجنيه المصري من تاريخ: 1-11-2019 إلى 29-11-2019م.

أسعار الصرف

العملة	مصر	الدولار	التاريخ
دولار أمريكي	17.7609	18.1206	29/11/2016
دولار أمريكي	17.5571	17.9391	28/11/2016
دولار أمريكي	17.4854	17.8969	27/11/2016
دولار أمريكي	17.3766	17.8134	24/11/2016
دولار أمريكي	17.3053	17.7807	23/11/2016
دولار أمريكي	17.2904	17.8221	22/11/2016
دولار أمريكي	17.3564	17.8930	21/11/2016
دولار أمريكي	17.1403	17.6697	20/11/2016
دولار أمريكي	15.6137	16.2166	17/11/2016
دولار أمريكي	15.2697	15.9229	16/11/2016
دولار أمريكي	15.1786	15.8857	15/11/2016
دولار أمريكي	15.1343	15.9486	14/11/2016
دولار أمريكي	15.3260	16.1346	13/11/2016
دولار أمريكي	16.3540	17.0863	10/11/2016
دولار أمريكي	17.0100	17.6957	09/11/2016
دولار أمريكي	17.5837	17.9723	08/11/2016
دولار أمريكي	16.3929	17.2329	07/11/2016
دولار أمريكي	15.7297	16.3159	06/11/2016
دولار أمريكي	13.5277	14.2757	03/11/2016
دولار أمريكي	8.8583	8.8800	02/11/2016
دولار أمريكي	8.8583	8.8800	01/11/2016

الخطاب الإعلامي بعد قرار التعويم للجنيه المصري

الفريق الأول:

انتصر لرواية الدولة وذهب مباشرة يتحدث عن إيجابيات التعويم، وكيف أنه ألحق الضرر الكبير بالمعارضين – الإرهابيين - على حسب قولهم، وهنا سيحدد الباحث المعايير التي قام باختيار العينة من القنوات التي تناولت الموضوع على أساسها:

أ-اختيار القنوات العامة والمتنوعة لا الرسمية ولا المتخصصة، حيث إن القنوات الرسمية للدولة من الطبيعي أنها ستكون منحازة لموقف الدولة لأنها الناطقة باسمها والمدارة من قبل الحكومة. والمعلوم أن القنوات الرسمية في مصر ليست هيئة مستقلة كما في بريطانيا مثلاً، هيئة مستقلة تتبع الدولة لكنها منفصلة التمويل والرقابة. BBC فهذه الإذاعة البريطانية

وكان اختيارنا للقنوات موضع الدراسة بحيث لا تحسب كإعلام رسمي ولكن تصنف كونه قنوات قريبة سمح لها بالبحث بعد انقلاب 3 من يوليو 2013، فقد صادرت السلطة بعد قراءة وزير الدفاع بيان الانقلاب على الرئيس محمد مرسي كافة القنوات الخارجة عن سيطرته واعتقلت عدداً من الإعلاميين في مدينة الإنتاج الإعلامي وأغلقت عدداً آخر من المكاتب الأجنبية، لتحكم سيطرتها على جميع وسائل الإعلام.

ب-اختيار البرامج وفق شريحتين: الشريعة النخبوية والشريعة الشعبية، واخترنا البرامج الرئيسية (توك شو) اليومية والتي تذاق في وقت الذروة للمشاهدة المسائية، وهي البرامج الرئيسية في القناة التي وقع عليها الاختيار وتم اختيار المذيعين ذوي الخبرة الزمنية الكبيرة التي تخطت 10 سنوات في تقديم البرامج ليكون الاختيار مبنياً على القنوات الخاصة المتنوعة والبرامج التوك شو اليومية لإعلاميين تخطت خبرتهم في تقديم هذا النوع من البرامج 10 سنوات على الأقل.

1- قناة Sada Elbalad صدی البلد

الإعلامي أحمد موسى حين قال في برنامجه الشهير على مسؤوليتي متحدثاً عن تعويم الجنيه وما أنتجه هذا التعويم على المعارضين – جماعة الإخوان -، بدلاً من الحديث عما يمكن استفادته المواطن من عملية التعويم، وكيف يقوم المواطن المصري بالتعامل مع الوضع؟ وما هي الخطوات الترشيدية التي يمكن على المواطن فعلها؟ بدلاً من كل ذلك قال بهدوء مدوّ: جماعة الإخوان الإرهابية خسرت من 15 إلى 18 مليار جنيه. (حلقة في اليوتيوب من هذا الرابط، تم نشره في 2016/11/03 الدخول 2019-8-18 <https://www.youtube.com/watch?v=Cb1F14NNsnA>).

2- قناة ON Ent الفضائية

حيث قدم الإعلامي عمرو أديب الحلقة عن تعويم الجنيه مقابل الدولار في برنامجه الشهير كل يوم، باستضافة د. هشام إبراهيم – أستاذ التمويل والاستثمار في جامعة القاهرة -، وظل الحديث في الحلقة على أن عملية التعويم ستجعل الاقتصاد المصري أقوى بكثير، كما تناول إيجابيات التعويم، دون ذكر السلبيات لعملية التعويم، والواقع المصري من كل جوانبه السياسية ON Ent والأمنية والاجتماعية، ومدى حدوث الأثر المرجو من عملية التعويم، (قناة الفضائية، تاريخ الدخول 2019-8-18 رابط جزء من الحلقة تم نشره في 2016-10-4 <https://www.youtube.com/watch?v=jKp6nRJCjWs>).

الفريق الثاني:

يرى أن تعويم الجنيه جاء على حساب الفقراء والطبقة المتوسطة ولن ينتج أهدافه بل ستحل البنوك محل السوق الموازية، وكذلك يشير هذا الفريق إلى أن العمود الفقري للتنمية هو الإنسان ذو القدرات الإنتاجية العالية، علماً ومهارة وسلوكاً، فهو الذي يحول الأموال إلى قدرات إنتاجية، لذا فبدون الحرية لا تقدم. (أحمد ذكر الله، مآلات تعويم الجنيه وإجراءات الإصلاح الاقتصادي، تقرير اقتصادي، 12 نوفمبر 2016م، المعهد المصري للدراسات).

وعند النظر لتعويم الجنيه في إطار وضع مصر الاقتصادي، وعوائده على العجز العام، نجد أن الدين العام في تزايد مستمر، حيث بلغ الدين العام 3160,9 مليار جنيه في نهاية يونيو لعام 2017م، مقابل 2620,7 مليار جنيه في نهاية يونيو لعام 2016م، مسجلاً زيادة قدرها 540,2 مليار جنيه، بمعدل 20,6% خلال السنة المالية 2017/2016، (التقرير السنوي للبنك المركزي، عام 2017/2016، 25).

وقد قمنا باختيار القنوات والبرامج وفق معايير الآتية:

أ- قنوات دولية مستقلة أو دولية معارضة.

ب- قنوات مصرية معارضة تثبت من الخارج.

ج- اختيار البرامج الرئيسية والتي تناولت الحدث الاقتصادي دولياً.

وللأمثلة على ذلك:

1- Al Jazeera Arabic قناة الجزيرة:

في برنامج الاقتصاد والناس قدم الإعلامي نديم الملاح تقريراً عن كيف انعكس تعويم الجنيه على حياة المصريين والقطاعات الاقتصادية، وكيف أن الحكومة المصرية لجأت لأسهل الحلول في علاج الأزمة الاقتصادية التي تمر بها جمهورية مصر العربية.

وأيضاً يبين هذا التقرير أن عملية التعويم أقيمت عليها الحكومة المصرية بعد تراجع كل الموارد الدولار في البلاد، حيث تقول الإحصائيات:

1- عائدات السياحة في عام 2016م 3.8 مليار دولار، بدلاً من 11 مليار دولار لعام 2011م.

- 2- عائدات الاستثمارات الأجنبية لعام 2016 بلغت 5 مليارات دولار، بدلاً من 13 مليار دولار لعام 2010م.
- 3- تراجع عائدات قناة السويس — 3.7% في عام 2016م من العام 2015م، حيث بلغت 4.2 مليار دولار.
- 4- عائدات التحويل للمغتربين تم تراجعها في عام 2016م بنسبة 35.4%، بحيث بلغت 12.4 مليار دولار، بدلاً من 19.2 مليار دولار لعام 2013م.
- 5- تراجع الاحتياط النقدي الأجنبي لعام 2016م بحيث بلغ 16 مليار دولار، بدلاً من 36 مليار دولار لعام 2011م.

كما استضاف الإعلامي نديم الملاح، الخبير الاقتصادي مصطفى عبد السلام، الذي أكد أن الحكومة المصرية لجأت للحل الأسهل للآزمة الاقتصادية مع أنها تعلم بأضرارها البالغة؛ لأن مصر دولة مستوردة بالدرجة الأولى، تقول التقارير إن واردات مصر تقدر بنحو 70 مليار دولار، مقابل صادرات بنحو 20 مليار دولار.

كما أكد الخبير الاقتصادي مصطفى عبد السلام، أن الحكومة المصرية قامت بهذه الخطوة استجابة للضغوط عليها من قبل المضاربين، وكذلك ضغوط صندوق النقد الدولي، لإعطاء مصر 12 مليار دولار، بدلاً من القيام بعملية ترشيد القطاع السياحي، وتفعيل وتنشيط قطاع الصادرات.

كما أوضح أيضاً أن الجنيه المصري فقد قيمته بنسبة 185% في عام 2016م، مما جعله أكثر العملات انخفاضاً على مستوى العالم.

كما قال أيضاً: إن جميع الأسعار سجلت ارتفاعاً مع تعويم الجنيه المصري. (Al Jazeera Arabic قناة الجزيرة، رابط الحلقة بتاريخ 2017-1-14 https://www.youtube.com/watch?v=06-u1nt33_A).

2- Mekameleen TV قناة مكملين الفضائية:

حيث استضاف الإعلامي محمد ناصر الإعلامي بقناة مكملين الدكتور أشرف دواية الخبير الاقتصادي، وأوضح الدكتور أشرف كيف أن هذا التعويم سيتسبب في كارثة اقتصادية على المواطن، وسيتم ارتفاع الأسعار، لأن مصر دولة مستوردة بالدرجة الأولى في الوقت الحالي، مما يجعل كل الحركات الاقتصادية تتأثر بالتعويم، وأيضاً تحدث عن أثر التعويم على الدين

العام للدولة والموازنة وكيف سيضعاف من الدين العام (قناة مكملين برنامج مصر النهاردة الإعلامي محمد ناصر - حلقة مع الدكتور أشرف دوابة رابط الحلقة : <https://www.youtube.com/watch?v=qKM2o9wLGb0> اخر دخول 12-12-2019م)

الخاتمة

تناولت في هذه البحث كيف أن الإسلام عمل على إدارة الأزمات الاقتصادية إعلامياً بخطوات واضحة المعالم والأركان، وأكد المنهج الإسلامي على أن السلوك الاقتصادي للمجتمع نابع في معظمه من تأثير الإعلام المرئي خصوصاً، وتبين لي حاجة الإعلام المرئي إلى قواعد ونصوص الشريعة الإسلامية، مما يساعد على نمو المؤسسة الإعلامية للأمة، ونشر ما ينفع الناس في دينهم ودنياهم، فلن يصلح آخر هذه الأمة إلا بما صلح به أولها، فالله جل في علاه أخبر بعباده منهم وقد شرع لهم ما يصلح دنياهم وآخرتهم، فإن أفسدوا وظلموا فلن يصلح الله عمل المفسدين.

وتمخض هذه البحث عن نتائج وتوصيات، من أبرزها:

أولاً: النتائج

أظهر البحث ما يلي:

1. أهمية الإعلام المرئي للاقتصاد تأتي في سُلّم الأولويات بالنسبة للدولة والمجتمع.
2. حاجة الأمة الإسلامية لإعلام حر نزيه يقدم لها الحقيقة، ويعمل لصالحها، لا لأجندات غيرها التي تتفذ على الملأ الآن.
3. بين البحث البعد الأخلاقي للإعلام المرئي، الذي يحث عليه الإسلام، وكذلك البعد المهاري والتخصصي، الذي يدعو له دين، فضلاً عن ديننا الحنيف.
4. المنظور الإسلامي هو المرجع الأبدي لدراسة وضبط جميع مستجدات القضايا الإعلامية وعلاقتها بالاقتصاد، أو غيرها من القضايا، وليس مصدراً خارجاً عنه، بل هو من صميمه، وأساس بنيته التكوينية في ظهوره وامتداده.
5. خطورة عدم وجود إعلام حر، حتى لا تكون الشعوب عرضة لتفكك أخلاقي واجتماعي بعيداً عن القيم والأخلاق الإسلامية.

6. أهمية فتح ملفات الإعلام وما يتصل به من قضايا، وإعادة النظر فيها من جديد.

ثانياً: التوصيات

في ضوء النتائج التي توصل لها البحث، ويوصي الباحث بما يلي:

1. العمل على تفعيل الجانب العملي التطبيقي للإعلام المرئي، والخروج من الجانب النمطي، وربط الجانب العملي مع أصول وثوابت العلوم الشرعية.
2. النظر المستمر في مستجدات العمل الإعلامي المرئي، واستخلاص القواعد والضوابط لتنمашى وفق تعاليم الشريعة الإسلامية.
3. ضرورة تذليل الحكومات للعوائق أمام المؤسسات الإعلامية الناشئة، بما يساعد زيادة الوعي الإعلامي عند الأمة الإسلامية وخاصة في مجال الاقتصاد ومعرفة الحلال والحرام من الممارسات الاقتصادية عن طريق الإعلام.
4. إنشاء إدارات خاصة بالتدريب والتطوير لمساعدة الإعلاميين على فهم أصول الإعلام المرئي والمفاهيم الاقتصادية وعلاقتها باقتصاد البلدان القومي ومدى مطابقته مع الشرع.
5. على المؤسسات الإعلامية تطوير وتدريب العاملين في مجال الإعلام الاقتصادي لمعرفة المرصود من الرأي العام ومدى خطورة مخاطبة الجمهور بلا وعي اقتصادي.

REFERENCES

- Abdel Rahman, I. (2020). The role of the media in achieving economic development. *Mansoura Journal of Law and Economics*, Faculty of Law, Mansoura University. Retrieved from https://mjle.journals.ekb.eg/article_269274.html
- Abu Al-Hasan, A. b. A. Al-Subti Al-Amawi. (1990). *Tanziha al-anbiya 'amma*.
- Ahmed, A. b. H. (n.d.). *Musnad Ahmad* (Hadith No. 26930).
- Al-Albani, N. A.-D. (n.d.). *Sahih al-Jami' as-Saghir wa Ziyadatuh* (Vol. 2, p. 1213, Hadith No. 7242).
- Al-Bukhari. (n.d.). *Sahih al-Jami'* (Hadith No. 6018, reported by Abu Huraira).
- Al-Fayruz Abadi. (1410 AH). *Al-Qamus al-Muhit* (Vol. 1, p. 1390).
- Ahmed, D. A. (2016, November 12). Consequences of floating the pound and economic reform measures. *Egyptian Institute for Studies*. Retrieved from <https://eipss-eg.org/>
- Al-Arabiya. (2016, March 10). *Economic section*. Retrieved August 18, 2019, from <https://www.alarabiya.net/pdfServlet/pdf/3154231f-77a4-4e9b-91a7-b7985921671f>
- Al Jazeera Arabic Channel. (2017, January 14). [Video]. Retrieved from https://www.youtube.com/watch?v=06-u1nt33_A
- Al-Hashemi, A. (2017). *Diwan al-Insha* (1st ed., p. 293). Beirut: Dar Al-Ma'rifah.
- Al-Kilani, A. (2009). *Crisis management: A heritage approach* (Ummah Book Series, Issue 31, 1st ed., p. 40). Qatar.
- Al-Qar'an, M. (2014). *The role of the official Jordanian media in shaping political awareness among University of Jordan students: Jordan News Agency and Jordan Television as a model* (2013–2014). Retrieved from <https://dspace.univ-alger3.dz/jspui/handle/123456789/1362>
- Al-Razi, Z. A. A. M. b. A. B. (1995). *Mukhtar al-Sahah* (Vol. 1, p. 6). Beirut: Maktaba Nashron.
- Al-Saadi, A. R. (2002). *Taysir al-Karim al-Rahman fi Tafsir Kalam al-Manan* (2nd ed., p. 206). Saudi Arabia: Dar Al-Salam for Publishing and Distribution.
- Al-Shibani, H. b. A. A. B. (1991). *Al-Ahad wal-Mathani* (Vol. 5, p. 57, B. Al-Jawabreh, Ed.). Riyadh: Dar Al-Raya.
- Al-Tabarani. (n.d.). *Al-Mu'jam al-Kabir* (Hadith No. 13815).
- At-Tirmidhi. (n.d.). *Al-Jami' al-Kabir (Sunan At-Tirmidhi)* (Hadith No. 1973).
- Central Bank of Egypt. (2017). *Annual report 2016/2017* (p. 25). Retrieved from <https://www.cbe.org.eg/ar/EconomicResearch/Publications/Pages/AnnualReport.aspx>
- At-Tirmidhi. (n.d.). *Sunan At-Tirmidhi* (Hadith No. 2442, reported by Al-Hasan bin Ali).

- Ibn Abi Al-Dunya. (n.d.). *Makarim al-Akhlaq* (Hadith No. 133, reported by Mansour bin Al-Mu'tamar).
- Ibn Manzur. (n.d.). *Lisan al-Arab* (Vol. 1, p. 213). Beirut: Dar Sader.
- Muhammad bin Saad. (2001). *Al-Tabaqat al-Kubra*. Beirut: Dar Sader.
- Muslim. (n.d.). *Sahih Muslim*, Hadith No. 2564 (Chapter on the Prohibition of Oppressing, Abandoning, and Disdain of a Muslim).
- Muslim. (n.d.). *Sahih Muslim*, Hadith No. 2563 (Reported by Abu Huraira).
- Muslim. (n.d.). *Sahih Muslim* (Vol. 6, Hadith No. 4482, narrated by Hafs bin Asim in the introduction).
- Muslim. (n.d.). *Sahih Muslim*, Hadith No. 2607.
- Al-Bataywi, A. (2018). *Sunan al-'Umran al-Bashri fi al-Sirah al-Nabawiyyah* (1st ed., p. 137). Herndon, VA: The International Institute of Islamic Thought.
- Färdigh, M. A. (2013). *What's the use of free media? The role of media in curbing corruption and promoting quality of government*. Retrieved from <https://gupea.ub.gu.se/handle/2077/34302>
- Krishna, K. (2006). *Promoting independent media: Strategies for democracy assistance*. Boulder: Lynne Rienner. Retrieved from https://www.rienner.com/title/Promoting_Independent_Media_Strategies_for_Democracy_Assistance
- Rajan, R. H. (2007). Financial crisis, capital outflows, and policy responses: Examples from East Asia. *Journal of Economic Education*, 38(1), 92–109.
- Radi, S. b. J. (1996). *Islamic media: Message and objective*. Muslim World League, 94–105.
- Kakhiya, I. (2003). Prominent military lessons derived from the Prophet's successful campaigns. *Political Thought*, 1–11. Retrieved February 24, 2023, from <http://new.reefnet.sy/book/upload/old/fikr/18/4lessons.pdf>
- Ibrahim. (2019). *Introduction to Islamic media: Its role and characteristics*. Retrieved from <https://www.alukah.net/culture/0/29205/>
- The Economic Crisis in the United States of America. (n.d.). Retrieved February 24, 2023, from www.thebalance.com
- What does floating the Egyptian pound exchange rate mean? (2016). *Al Arabiya*, Economic Section. Retrieved August 18, 2019, from <https://www.alarabiya.net/pdfServlet/pdf/3154231f-77a4-4e9b-91a7-b7985921671f>
- Makmaleen Channel. (2019, December 12). *Egypt Today - Mohamed Nasser & Dr. Ashraf Dawaba* [Video]. Retrieved from <https://www.youtube.com/watch?v=qKM2o9wLGb0>
- ON Ent Satellite Channel. (2016, October 4). [Video segment]. Retrieved August 18, 2019, from <https://www.youtube.com/watch?v=jKp6nRJCjWs>
- [YouTube video]. (2016, November 3). Retrieved August 18, 2019, from <https://www.youtube.com/watch?v=Cb1F14NNsnA>

Hamed, Y. (2018, July 29). *What did President Morsi refuse from the International Monetary Fund offer?* [Facebook post]. Retrieved August 18, 2019, from <https://www.facebook.com/Yeh.Hamed/posts/88755800144227>

المراجع بالعربية

- عبد الرحمن إسماعيل، دور الإعلام في تحقيق التنمية الاقتصادية، كلية الحقوق، جامعة المنصورة، 2020م. رابط المقال
- أبو الحسن، علي بن أحمد السبتى الأموي، (1990)، "تنزيه الأنبياء عما" أحمد، مسند أحمد، حديث رقم: 26930.
- أحمد ذكر الله، (2016)، عواقب تعويم الجنيه وإجراءات الإصلاح الاقتصادي، التقرير الاقتصادي، 12 نوفمبر، المعهد المصري للدراسات، رابط المقال تم الاطلاع عليه في التاريخ المشار إليه.
- العلباني، ناصر الدين، صحيح الجامع الصغير وزياداته، 1213/2. حديث رقم: 7242.
- قناة العربية (ماذا قلت، في رأيي، تعني، في رأيي، ساري براينت-فريستيج، هل قررت القيام بذلك؟ مقال تمهيدي لي، القسم الاقتصادي، بتاريخ (2016-3-10)، تم الاطلاع عليه في 2019-8-18. رابط المقال
- البقرة، الآية (177)
- البخاري، صحيح الجامع، رواه أبو هريرة، حديث رقم: 6018.
- الفيروز أبادي، (1410)، القاموس المحيط. 1/1390
- الهاشمي، أحمد، ديوان الإنشاء (مجموعة التأليف)، (2017)، دار المعرفة، بيروت، الطبعة الأولى، ص. 293.
- قناة الجزيرة العربية، رابط الحلقة بتاريخ 2017-1-14.
- الكيلاني، عبد الله، (2009)، إدارة الأزمات: مقارنة تراثية، سلسلة كتب الأمة، العدد 31، الطبعة الأولى، قطر، ص. 40.
- القارئ، محمد، دور الإعلام الأردني الرسمي في تشكيل الوعي السياسي بين طلبة جامعة الأردنية، وكالة الأنباء الأردنية والتلفزيون الأردني كنموذج، 2013-2014م. رابط المقال
- الرازي، زين الدين أبو عبد الله محمد بن أبي بكر، (1995)، مختار الصحاح، بيروت: مكتبة نشرون، (الجزء 1)، ص. 6.
- السعدي، عبد الرحمن، (2002)، تيسير الكريم الرحمن في تفسير كلام المنان، دار السلام للنشر والتوزيع، المملكة العربية السعودية، الطبعة الثانية، ص. 206.
- الشيباني، حمد بن عمرو أبو بكر، (1411/1991)، "الأحاد والمثاني"، تحقيق: باسم الجوابرة، الرياض، دار الراية، المجلد الخامس، ص. 57.
- الطبراني في الكبير، حديث رقم: 13815.
- التقرير السنوي للبنك المركزي، السنة 2016/2017، ص. 25، رابط المقال تم الاطلاع عليه في التاريخ المذكور.
- الترمذي، الجامع الكبير، (سنن الترمذي)، حديث رقم: 1973.
- الترمذي في سننه، رواه الحسن بن علي، رضي الله عنهما، حديث رقم: 2442.
- عزيز البطاوي، (2018-1439)، "سنن عمران البشري في السيرة النبوية"، المعهد الدولي للفكر الإسلامي، الطبعة الأولى، ص. 137.
- فارديغ، ماثياس أ. "ما فائدة الإعلام الحر؟ دور الإعلام في مكافحة الفساد وتعزيز جودة الحكومة"، (2013) رابط المقال
- ابن أبي الدنيا، مكارم الأخلاق، رواه منصور بن المعتمر مرفوعاً، حديث رقم: 133.
- ابن منظور، "لسان العرب"، المدخل: دار صادر، 213/1.

- إبراهيم، (2019م)، **مقدمة في الإعلام الإسلامي (دوره وخصائصه)**، موقع الألوكة. رابط المقال كاحية، إبراهيم (عقيد متقاعد) (2003). ، "الدروس العسكرية البارزة المستفادة من الغزوات الناجحة للنبي"، مقال في الفكر السياسي. الناشر: الاتحاد العربي، الصفحات 1-11. رابط المقال تم الاطلاع عليه في 2023-2-24.
- كريشنا، كومار، "تعزيز الإعلام المستقل: استراتيجيات دعم الديمقراطية" "بولدر: لين رينير، 2006 (رابط المقال
- قناة مكملين، برنامج "مصر اليوم"، الصحفي محمد ناصر - حلقة مع الدكتور أشرف دواية، رابط الحلقة تم الاطلاع عليها في 2019-12-12.
- محمد بن سعد، (2001)، "الطبقات الكبرى"، دار صادر، بيروت، ص. 37.
- مسلم، باب تحريم ظلم المسلم وتركه واحتقاره، حديث رقم 2564.
- مسلم، صحيح مسلم، حديث رقم: 2607.
- مسلم، صحيح مسلم، رواه حفص بن عاصم في المقدمة، الجزء 6، حديث رقم 4482.
- مسلم، صحيح مسلم، رواه أبو هريرة، حديث رقم 2563.
- قناة ON Ent الفضائية، تم الاطلاع عليها في 2019-8-18، رابط حلقة منشورة في 4-10-2016 : رابط الحلقة
- راضي، سمير بن جميل، (1996)، الإعلام الإسلامي: الرسالة والهدف، رابطة العالم الإسلامي، ص. 94-105.
- راجان، ر. هـ. (2007). الأزمة المالية، تدفقات رأس المال، واستجابات السياسات: أمثلة من شرق آسيا، مجلة التعليم الاقتصادي، 38(1)، 92-109.
- الأزمة الاقتصادية في الولايات المتحدة الأمريكية. (تم الاطلاع عليها في 2023-2-24). المصدر: موقع الاستشارات. www.thebalance.com.
- رابط الحلقة من هذا الرابط، منشورة في 2016/11/03، تم الاطلاع عليها في 2019-8-18 : رابط الحلقة
- ما معنى تعويم سعر صرف الجنيه المصري؟ (2016)، مقال توضيحي على موقع قناة العربية، القسم الاقتصادي، تم الاطلاع عليها في 2019-8-18، رابط المقال.
- يحيى حامد، (2018م)، ماذا رفض الرئيس مرسي من عرض صندوق النقد الدولي؟ الوزير السابق للاستثمار في عهد الرئيس مرسي، في مقال منشور في 29 يوليو، على صفحته في الفيسبوك، يكشف لأول مرة معلومات خلف الكواليس بشأن قرض صندوق النقد الدولي الذي لم يتحقق خلال عهد الرئيس مرسي. رابط المقال تم الاطلاع عليه في 2019-8-18.

EXTENDED ABSTRACT

In recent decades economic crises have become more frequent and severe threatening nations social political and economic foundations These crises go beyond financial numbers damaging public trust and social unity in this situation media plays a double role it can either reduce crisis impacts or make them worse. This study challenges the common view of media as just a neutral information channel Instead it shows media as an active force that shapes public opinion and connects government policies with people's understanding The Islamic perspective offers a unique ethical approach based on moral responsibility and social welfare The Prophet Muhammad peace be upon him demonstrated this through his strategic communication during times of famine and economic problems.

The study addressed the concept of crises in society, especially economic crises, from an Islamic perspective, and clarified the value and moral aspect of the Islamic concept of the economic crisis, which differs from the definitions of other economic and social systems.

The study also addressed the role of the media from an Islamic perspective, and how the Islamic call since the early era consisted of media platforms and preaching messages directed to the general public, as a global religion that believes in the necessity of media platforms, which are governed by controls and ethics that all people agree upon, including honesty, transparency, and respect for the dissenter.

The study focuses on Egypt as a case study with its mix of government private party-affiliated and independent media Careful analysis shows how ownership and funding affect crisis reporting When media presents economic problems as uncontrollable disasters it creates public panic but when it focuses on solutions and manageable challenges it helps society stay strong. This view goes beyond traditional analysis by linking to key Islamic ethical principles truthfulness in reporting responsibility in media work and prioritizing public good the study also compares media roles in different political systems in authoritarian regimes media often supports harsh economic measures and silences critics in democracies media can hold leaders accountable.

In addressing the Egyptian case as an example of the media's relationship with the decision to liberalize the exchange rate of the "Egyptian currency" (the Egyptian pound), the study monitored the figures issued by the Central Bank for the official rate, what the media covered, and its impact on the

parallel currency market. The study also monitored the contradiction between the pro-government and opposition media and how this created a crisis in the financial currency market. This requirement in the study concluded that: The Islamic perspective and the values and ethics of Islam are the eternal reference for controlling all developments in media issues and their relationship to the economy, or other issues, and are not an external source, but rather are at its core and the foundation of its formative structure, and the danger of the absence of a free media makes people vulnerable to moral, social, and economic disintegration.

The study addressed new media, which plays an important role in shaping awareness, How the digital age makes things more complicated, social media spreads information fast but also spreads misinformation especially during economic troubles Influencers and citizen journalists now shape economic stories alongside traditional media often without professional ethics. To address these challenges the study proposes reforms starting with media literacy programs to teach critical thinking especially in Muslim communities facing media bias It calls for ethical guidelines based on Islamic economics and partnerships between scholars and media professionals.

The study emphasizes practical training for journalists in Islamic economics and crisis communication It suggests applying Islamic finance concepts like charitable endowments and risk-sharing in public communication. The study draws lessons from Islamic history like the Prophets speeches during famine that combined facts spiritual guidance and practical steps Caliph Umars crisis policies focused on transparency and accountability. The study presents media at a crossroads one path leads to exaggeration and division the other to ethical reporting that builds society Islamic principles light the second path through truth compassion wisdom and justice. Making this vision real needs cooperation between Islamic financial institutions media houses universities and tech companies as traditional media changes new accountability methods are needed like community fact-checking and blockchain transparency tools. This research connects Islamic tradition with modern analysis offering practical models for different situations It reimagines media's role from just sharing news to actively creating social stability public education and accountability

In conclusion Islamic media ethics are not just crisis tools but a complete vision for building fair strong societies Achieving this needs brave leadership from professional's scholar's policymakers and educators especially with today's complex economic crises and digital changes.

ARAŞTIRMACILARIN KATKI ORANI

Yazarın her birinin mevcut araştırmaya katkı oranı aşağıda belirtildiği gibidir:

Yazar'ın araştırmaya katkı oranı %100'dür.

ÇATIŞMA BEYANI

Araştırmada herhangi bir kişi ya da kurum ile finansal ya da kişisel yönden herhangi bir bağlantı bulunmamaktadır. Araştırmada çıkar çatışması bulunmamaktadır.

ARAŞTIRMANIN ETİK İZNİ

Yapılan bu çalışmada “Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi” kapsamında uyulması gerektiği belirtilen tüm kurallara uyulmuştur. Yönergenin ikinci bölümü olan “Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiğine Aykırı Eylemler” başlığı altında belirtilen eylemlerden hiçbiri gerçekleştirilmemiştir.

HAKEM DEĞERLENDİRMESİ

En az iki dış hakem / Çift Taraflı Körleme

AUTHORS' PERCENTAGE-BASED CONTRIBUTION

The contribution rate of the author to the present research is as follows:

The author's contribution to the study is 100%.

DECLARATION OF CONFLICTING INTERESTS

There is no financial or personal relationship with any person or institution in this research. No conflict of interest exists in the study.

ETHICAL APPROVAL OF THE STUDY

All rules stated within the scope of the “Instruction on Research and Publication Ethics for Higher Education Institutions” were strictly followed during the study. None of the actions specified under the section titled “Actions Against to Scientific Research and Publication Ethics” in the second chapter of the Instruction were carried out in this study.

PEER REVIEW

Reviewed by at least two external referees / Double-Blind Review.

نسبة المساهمة للباحثين

تم تحديد نسبة مساهمة كل كاتب في البحث الحالي كما يلي:

نسبة مساهمة الكاتب في البحث هي 100%.

بيان التصادم

لا يوجد أي ارتباط مالي أو شخصي مع أي فرد أو مؤسسة في البحث. لا يوجد تصادم مصالح في البحث.

التصريح الأخلاقي للبحث

تم الالتزام في هذا البحث بجميع القواعد المحددة في "دليل أخلاقيات البحث العلمي والنشر لمؤسسات التعليم العالي". تم الامتثال لجميع القواعد المذكورة في القسم الثاني من الدليل تحت عنوان "أفعال تتعارض مع أخلاقيات البحث العلمي والنشر".